

ALFONS EL VELL,
DUC REIAL DE GANDIA

JAUME CASTILLO SAINZ

ALFONS EL VELL,
DUC REIAL DE GANDIA

ALFONS EL VELL, DUC REIAL DE GANDIA

JAUME CASTILLO SAINZ

Gandia, 2012

ALFONS EL VELL, DUC REIAL DE GANDIA (1342-1412)

Autor: Jaume Castillo Sainz, 1999, 2012

Edita: CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999, 2012

Correcció lingüística de l'edició digital: Adriana Gil Puig

Composició: Estudi Pau Lagunas

EDICIÓ DIGITAL EN COMMEMORACIÓ DELS 600 ANYS DE LA MORT D'ALFONS EL VELL, GANDIA, 2012.

Aquesta publicació s'edita sota la llicència Creative Commons.

L'usuari té llibertat per a copiar i difondre el text però no per a modificar-lo, ni per a fer-ne un ús comercial.

Per a difondre el text de manera parcial en una altra publicació l'usuari té l'obligació de citar la font: títol, autor, editor, ciutat i any d'edició.

ÍNDEX

Pròleg a l'edició commemorativa del 600 aniversari	p. 7
I. UN PERSONATGE QUE MEREIX MÉS D'UNA BIOGRAFIA.....	p. 9
II. ELS ORÍGENS:	
LA JOVENTUT I L'APRENENTATGE (1332?-1355)	p.24
1. <i>Els orígens reials de la família. Pere de Ribagorça</i>	p. 26
2. <i>Fundació del patrimoni del llinatge</i>	p. 33
3. <i>Les primeres notícies d'Alfons d'Aragó.</i>	p. 40
4. <i>El matrimoni amb Violant d'Arenós</i>	p. 45
5. <i>Arbre genealògic d'Alfons el Vell</i>	p. 55
III. ALFONS D'ARAGÓ, CAP DEL LLINATGE:	
LA GUERRA I LA CAPTIVITAT (1355-1372)	p.57
1. <i>La retirada de Pere de Ribagorça: Alfons d'Aragó al front del llinatge</i>	p. 60
2. <i>La participació a la Guerra dels Dos Peres. L'amistat i els pactes amb Enric de Trastàmara</i>	p. 64
3. <i>La Guerra Civil castellana. Alfons d'Aragó presoner de guerra: un rescat desproporcionat</i>	p. 81
IV. L'ESPLENDOR (1372-1399)	p. 91
1. <i>El costós alliberament d'Alfons d'Aragó: les greus conseqüències econòmiques i familiars</i>	p. 93
2. <i>Els territoris sota la seua jurisdicció: un gran senyor feudal</i>	p. 106
3. <i>La família d'Alfons el Vell. Els fills i els néts: matrimonis, repartiment del llegat familiar i problemes derivats</i>	p. 123
4. <i>Una personalitat pública de primer ordre: Alfons, conestable de Castella i conseller reial a Aragó</i>	p. 143
5. <i>La cort d'Alfons d'Aragó: seguici, administració i vida quotidiana. La cultura a la llar del primer duc de Gandia</i>	p. 157
6. <i>Obres públiques i privades: l'empremta d'Alfons el Vell a Gandia</i>	p. 167
7. <i>La pèrdua del marquesat de Villena: l'inici del declivi</i>	p. 185
V. ALFONS, DUC DE GANDIA: UN LLARG I AMARG CREPUSCLE (1399-1412)	p.199
VI. EPÍLEG	p. 224
VII. DADES CRONOLÒGIQUES BÀSIQUES DE LA VIDA D'ALFONS EL VELL	p. 232
VIII. BIBLIOGRAFIA	p. 238

*Per a la meua companya, per la
seua paciència, la seua estima i la
seua tendresa...*

Alfons d'Aragó i Foix, més conegut com Alfons el Vell, és una figura fonamental en la nostra història i no en va la nostra institució en pren el nom. Primer duc reial de Gandia –lloc on establí definitivament la seua cort– va ser nét, nebot, cosí, oncle de reis d'Aragó i candidat ell mateix a rei a la fi de la seua vida. També va acumular diversos títols, com ara comte de Ribagorça, comte de Dénia, senyor d'Aiora, baró d'Arenós, marquès de Villena i conestable de Castella, a més de conseller reial i cap de l'exèrcit del rei al Regne de València.

El primer duc reial va tindre una vida llarga i intensa, que pot semblar difícil recollir en una biografia. Al mateix temps, sens dubte és un personatge atractiu, des de les diverses perspectives que ofereix la seua figura: guerrer i cavaller medieval, senyor feudal, mecenes o cap d'una cort amb fidelitats i intrigues dignes de novel·lar-se.

És de suposar que fer-ne la biografia completa degué ser una tasca estimulante i alhora complexa que Jaume Castillo va resoldre amb eficàcia ara ja fa 13 anys, quan va publicar aquesta obra que esteu a punt de llegir, editada per la nostra institució.

Aprofitant que enguany s'ha complert el sisè centenari de la mort del duc i una vegada exhaurida aquella edició en paper, entre els diversos actes i projectes commemoratius, institució i autor han considerat oportuna -fins i tot imprescindible- la reedició d'aquest treball biogràfic, tot buscant d'aconseguir-ne la màxima difusió. El resultat és el llibre que esteu a punt de llegir.

Si bé el Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell, en la seua tasca d'investigació i divulgació ha publicat diverses obres i treballs sobre el primer duc reial de Gandia i el seu temps, mai no n'havia fet cap reedició.

La novetat d'aquesta reedició es completa amb el format electrònic de descàrrega lliure per a qualsevol ciutadà interessat. Això és una afirmació de la nostra voluntat d'utilitzar les noves tecnologies d'informació i comunicació, en les quals haurem d'aprofundir. Però també palesa la vocació de servei social, que ha estat el principi fonamental del CEIC Alfons el Vell al llarg dels seus 29 anys de vida.

Com en totes les nostres publicacions, desitgem que aquesta siga d'utilitat per a estudiosos i científics. No obstant això, per l'amenitat del text, també podrà ser-ho per a qualsevol ciutadà interessat a conèixer una part fonamental de la nostra història a través d'un dels personatges més importants que n'han format part.

Rafael Delgado Artés,
Director del CEIC Alfons el Vell
Gandia, estiu de 2012

I UN PERSONATGE QUE MEREIX MÉS D'UNA BIOGRAFIA

...Fue don Alonso gran príncipe y el que tuvo de la sangre real mayor estado en estos reinos, porqué fue conde de Ribagorza y de Denia, y fue el primer marqués de Villena, y el primer condestable que hubo en Castilla y el primer duque de Gandia; y siendo en muy anciana edad, faltando la línea de los reyes de Aragón en el rey don Martín, fue uno de los que pretendieron suceder en el reino por ser el más antiguo de los que descendian de la casa real de varón...¹

Alfons d'Aragó, Alfons el Vell, el primer comte de Dénia, el primer duc de Gandia, el primer marquès de Villena, el duc reial... qualsevol que haja tingut una certa inquietud per conèixer la història saforenca s'haurà topat amb alguna d'aqueixes denominacions, si més no, com una referència de vegades no molt precisa a un personatge que fou fonamental en els orígens d'un dels principals senyoriis valencians. El fet que siga aquest el nom atorgat al Centre d'Estudis que edita aquest volum —i que ha estat en els darrers anys l'animador més destacat de la recerca històrica comarcal—, és un reconeixement implícit de que aquest protagonista del llunyà passat medieval fou alguna cosa més que un poderós senyor feudal. Efectivament, qualsevol iniciativa que mire d'indagar els orígens de les estructures de poder que organitzaren la nostra comarca, almenys fins al segle XIX, es trobarà amb Alfons d'Aragó i amb l'any 1399, com a fites centrals, ineludibles si la intenció és arribar als moments de la gènesi de Gandia com a cap d'un estat senyorial dels més importants del país, i del ducat com una de les dignitats de prestigi més reconegut.

Ara bé, cal subratllar que la transcendència d'aquest membre del llinatge dels reis d'Aragó no es redueix a la seua relació amb el senyoriu de Gandia. Sota el seu domini restaren moltes altres terres al Regne de València —com ara la vall d'Aiora, el comtat de Dénia o la baronia d'Arenós—, algunes al límit entre l'Aragó i el Principat —el comtat

1. ZURITA (1973), Llibre VIII, capítol LX, p. 279.

de Ribagorça—, i el que és potser més peculiar, durant més de vint-i-cinc anys Alfons d'Aragó fou titular d'un dels senyories més extensos i rics de Castella, el marquesat de Villena, situat a la frontera sud entre les corones aragonesa i castellana. Hom pot afirmar sense temor a equivocar-se que, a les darreries del segle XIV, uns anys abans de rebre el títol ducal, Alfons el Vell era un dels barons més influents dels dos estats peninsulars més importants, la Corona d'Aragó i Castella.

Tot i que miraré de valorar tots els aspectes de la vida d'Alfons, i això implica desviar repetidament la mirada cap al territori i la història de Castella, no cal dir que la recerca té com principal objectiu donar un poc de llum a la vida d'Alfons d'Aragó com a senyor valencià: comte de Dénia, baró d'Arenós, senyor de les valls d'Aiora i Cortes i, sobretot, senyor, i posteriorment duc, de Gandia. Això es justifica, en primer lloc, per l'origen de la recerca, que està feta per un saforenc, patrocinada per una institució també saforenca i motivada, com és habitual en els darrers anys, per un aniversari, el sisé centenari de l'atorgament a Alfons el Vell del títol de duc de Gandia. Hi ha, però, altra justificació potser més important: lamentablement a hores d'ara sabem molt més d'Alfons el Vell com a marquès de Villena que no com a senyor o duc de Gandia. Tot i que els treballs castellans sobre aquesta figura pateixen d'un cert menyspreu cap a l'activitat i els senyories d'Alfons el Vell a la Corona d'Aragó, allò ben cert és que almenys ofereixen una bona anàlisi de la seua tasca com a senyor feudal del marquesat i com un dels membres més importants de la cort castellana durant els regnats d'Enric II i Joan I. Això, malauradament, no s'ha fet a casa nostra, i les notícies que hom pot reunir sobre aquest personatge són molt disperses i no massa fondes pel que fa a l'anàlisi des d'una perspectiva historiogràfica moderna. Aquest treball tindrà també moltes mancances, però he preferit centrar una part dels esforços en cobrir els buits sobre la vida senyorial respecte a les terres valencianes, sobretot a la Safor, encara que sense oblidar mai una certa visió global amb l'objectiu d'explicar la vida i els esdeveniments protagonitzats per Alfons el Vell amb la major coherència i riquesa de matisos: com tothom podrà comprendre una vegada llegida aquesta recerca, és impossible fer un apropament mínimament seriós a la biografia d'Alfons el Vell sense mirar d'enllaçar les seues activitats a ambdós regnes.

Aquesta aproximació a la vida del primer duc de Gandia, no es equiparable de manera absoluta a l'estudi biogràfic que hom podria realitzar de qualsevol dels personatges més importants de les gran famílies de la noblesa valenciana dels segles XIV i XV. Actualment hom pot accedir a diversos treballs sobre alguns individus i famílies del braç militar del

Regne de València, amb diverses perspectives i objectius d'anàlisi, alguns dels quals són eines extraordinàries per tal de conèixer molt millor aquesta classe social i les relacions establertes pels seus components. Tot i que aquesta recerca també pot aportar dades per a la millor comprensió de la noblesa valenciana, en tant que considera no només el personatge central —un dels seus representants més enlairats—, sinó també a alguns dels seus col·laboradors més estrets, mirant de fer una ullada succinta sobre la cort i el seguici del duc, també com a marc privilegiat per a l'observació d'estratègies per a la promoció social, allò ben cert es que centra els esforços en el coneixement d'un home que pertangué a un altre grup social. Efectivament, en considerar a Alfons d'Aragó ens situem en un graó superior, en l'àmbit dels familiars reials més poderosos, en aqueix grapat de grandíssims barons del regne: examinem a una persona gairebé equiparable en termes de dignitat i influència a un sobirà. I no només perquè el seu seguici fos una reproducció un poc reduïda d'una cort reial. Alfons fou fill de Pere de Ribagorça, un dels fadrísters de Jaume II. Era per tant, nét de rei, però també seria nebot, cosí i oncle dels monarques successius del casal d'Aragó, Alfons el Benigne, Pere el Cerimoniós, Joan I i Martí l'Humà. Alfons era, doncs, un dels membres de l'estament que constituïa el veritable cim de l'escala social. Era un dels representants més acreditats d'aquell grapat de famílies, consanguínies totes, que se situaven per damunt de la petita i la mitjana noblesa del regne, i per damunt també de la majoria dels grans barons². No obstant això, altres branques amb el mateix parentesc amb la casa reial no arribaren mai a destacar com el primer duc de Gandia per la seua intervenció en els gran afers d'estat ni en les relacions internacionals de la Corona d'Aragó. La dimensió d'Alfons ultrapassa amb escreix les fronteres dels seu país, i no solament pel fet d'haver estat presoner en mans dels anglesos i al comtat de Foix durant vora cinc anys, per haver format part de delegacions del nivell més alt en diversos afers internacionals, ni per haver aspirat a heretar la corona de Sicília, sinó sobretot pel pes específic de les seues possessions i el seu títol en terres castellanques, circumstància que el feia pivotar sobre la frontera, fins al punt d'assolir un grau d'autonomia al marquesat de Villena, que arribà a ser motiu de preocupació per als monarques castellanques.

2. Sens dubte un dels factors de prestigi més important per a la noblesa a les darreries de l'edat mitjana, és l'ascendència de l'individu. Això explica la menció constant del progenitor quan aquest reforça la posició social del fill —Alfons d'Aragó fou sistemàticament citat com fill de l'infant Pere de Ribagorça en documents i diplomes. Ara bé, dins d'aquesta valoració de la procedència familiar, el fet de posseir sang reial era l'element més valorat. Segons I. Beceiro i J. Córdoba, l'única raó que explica la menció d'un besavi és que aquest siga un infant o un rei; BECEIRO & CORDOBA (1990), pp. 97 i ss.

La dimensió política del personatge podria justificar un estudi biogràfic a la manera tradicional, en el qual els temes centrals a investigar haurien de ser necessàriament la participació en les relacions internacionals i en les confrontacions bèl·liques més importants de la segona meitat del segle XIV a la Península, o les diverses tasques desenvolupades com a conseller reial i delegat del monarca en diversos afers. Ara bé, la seua dimensió personal i familiar resulta potser tan apassionant o més, i també molt significativa per a comprendre globalment els esdeveniments i els daltabaixos de la seua existència. Potser el desencadenant fou una derrota malaurada, la de la batalla de Nájera en abril de 1367, la captivitat posterior i el rescat desproporcionat que hagué de satisfer —més de dos milions i mig de sous—, potser ho fou el caràcter del personatge i la seua ambició personal desmesurada...; allò ben cert és que en el moment en què Alfons assolí el cim absolut del seu poder polític i econòmic, sobretot amb l'obtenció del marquesat de Villena, i uns anys després el càrrec de conestable de Castella, començà a forjar-se el seu fracàs personal i familiar, i a la llarga, també econòmic. L'esplendor de la vida del seu pare, Pere de Ribagorça, apartat de la vida pública per pròpia decisió en el moment oportú, i mort amb la consideració d'un veritable sant, i el dels dos primers terços de la seua pròpia existència, contrasta amb la foscor i el patetisme de la seua vellesa, i la tristíssima herència rebuda pel seu fill, també anomenat Alfons —el Jove—, condemnat a arrossegar durant els pocs anys que sobrevisqué al pare un fosc llast replet amb els enderrocs de la fama i el patrimoni familiars.

Les relacions personals que Alfons el Vell establí amb les persones que l'envoltaren durant la seua llarga vida, moltes de les quals foren figures centrals de la política i de les arts del seu temps, ofereixen un camp paral·lel de recerca fruitós que no he volgut deixar de banda, tot i que no podrà ser el centre del discurs. Un exemple de les possibilitats que obriria aquesta metodologia seria l'anàlisi de les relacions d'amistat personal, com l'establerta entre Alfons i el monarca castellà Enric II de Trastàmara, elevat a la corona després d'assassinar el seu germà Pere el Cruel. Un altra possibilitat seria l'estudi detallat de les confiances sòlides, i de vegades un poc ingènues, com les que oferí a alguns dels seus administradors i factors més importants —com ara Pere March o Joan de Luna, per posar dos exemples que constitueixen la cara i la creu entre els domèstics més prominents del seu seguici—; també donaria lloc a conclusions interessants la consideració dels contactes de tipus intel·lectual, com els mantinguts pel duc reial amb Francesc Eiximenis o Antoni Canals. Tot això deixant de banda els problemes personals que tingué amb el seu fill Alfons, els estrets lligams que el primer duc de Gandia consolidà amb el seus benvolgut nét

Hug de Cardona, un dels feudals saforencs més notables al llarg del segle xv, i la peculiar relació establerta amb un altre dels seus néts, Enric de Villena, un dels personatges més curiosos —tant per la seua coneguda biografia com per les seues tendències intel·lectuals extravagants— dels que circularen entre la cort castellana i la catalanoaragonesa durant el primer quart del segle xv.

Amb tot, aquesta és només una de les biografies possibles. Potser l'objectiu més important siga donar un repàs general als gairebé vuitanta anys de vida d'Alfons d'Aragó i, sobretot, obrir un bon grapat d'interrogants. Recerques futures centrades en qüestions més puntuals, menys ambiciosos quant a l'abast temporal que el retrat de tota una llarga existència, podran respondre molt millor a alguns dels episodis foscos que ací només esbossaré. Això serà possible gràcies a la consulta de documentació nova, sens dubte existent en diversos arxius, al seu tractament més crític i detallat, i al recurs a altres fonts que han estat parcialment negligides en aquest treball.

He mirat de construir aquest relat sobre tres eixos fonamentals, el familiar, el polític i l'economicosenyorial, amb l'objectiu últim de perfilar els trets que identifiquen el personatge d'una forma més global: les circumstàncies per les quals es veié envoltat, les seues aspiracions i temors, i les glòries i les misèries de les quals fou protagonista o testimoni privilegiat... Perquè el primer duc de Gandia fou un figura molt rellevant en els grans esdeveniments del seu temps, però fou també un home, un home ambiciós, influent, poderós, intel·ligent i potser massa àvid de poder i de glòria... i alhora acabà els seus dies en la més absoluta de les angúnies, turmentat per les deshonres, decebut per les traïcions d'aquells amb els que més havia confiat, segurament conscient de la seua mala fortuna i de les seues greus errades, derrotat al cap i a la fi per la crueltat amb què el destí el maltractà en els darrers anys de la seua llarga vida.

Per molt interessant que siga el personatge, per gran que siga la transcendència de la seua trajectòria, allò ben cert és que la biografia no ha estat una de les expressions del coneixement històric més visitades pels investigadors valencians contemporanis. No ho és tampoc entre els medievalistes de les darreres generacions, en tant que les històries personals, centrades en els protagonistes més reconeguts per la historiografia tradicional, han patit l'efecte pendular en les prioritats en la recerca. Des de les transformacions iniciades per l'escola francesa dels *Annales* i per la historiografia marxista, que centraren els seus interessos en una història fonamentalment social i econòmica, la narració dels fets i la recerca centrada en personatges amb nom i cognom no ha estat la manera més

habitual d'aprofundir el coneixement del nostre passat. Així doncs, en les darreres dècades, la història que ha gaudit de l'atenció dels investigadors ha estat aquella en què el cos social esdevenia, en la seua complexitat, el protagonista central dels fets que eren objecte d'anàlisi. Era lògic, i això ha fet possible un enriquiment extraordinari per a la investigació històrica, ja que el dèficit de coneixements i d'eines per al treball de la història econòmica i social contrastava amb la inflació "d'històries" bastides solament en la narració dels esdeveniments, gairebé sempre de caire polític o militar.

No obstant això en els darrers anys s'observa un cert retorn a aqueixos models historiogràfics antics. No es tracta tant d'una reacció com d'un cert afany de síntesi. Molts dels autors que han explorat aquest camí no miraven tant de recuperar les dades i els fets com a objecte d'anàlisi *per se*, com de reinterpretar-los a la llum dels nous interrogants i problemes que els avanços historiogràfics de les darreres dècades han obert. Cal, per tant, recuperar aqueixa història dels esdeveniments, sempre que aquests siguen tractats com a símptomes o efectes dels grans moviments socials, polítics i econòmics. Val a dir que hom no està tan interessat per la successió dels diversos episodis en la vida dels personatges centrals de la "gran història" com pels processos d'enaltiment i per les trajectòries socials que protagonitzaren. Ara bé, unes "històries personals" determinades, amb un tractament adequat, poden esdevenir eines fonamentals per a entendre un temps i els seus protagonistes, ja que permeten fer un retrat d'una època i d'un estrat social, i també d'unes altres trajectòries socials paral·leles o entrecruades. També és cert que, quan davant de l'investigador especialitzat en la història local sorgeix un home que és, des de diverses perspectives, mirall del seu temps, que està extraordinàriament documentat en els fons arxivístics a l'abast, i que és alhora una de les personalitats més rellevants del passat d'un lloc determinat, cal no deixar de banda l'oportunitat d'analitzar-ho, profunditzar en la seua peripècia vital i traure'n conseqüències que ens permeten arrodonir el coneixement que tenim sobre la seua època.

Amb tot, reconec que la vida de certs individus, des d'una perspectiva merament argumental, mereix l'atenció d'un estudiós del passat. Ser protagonista d'un grapat de fets determinants en la història dels pobles, participar en actes polítics que suposen l'enaltiment d'una nova dinastia reial i l'enderrocament de l'antiga, ser possessor directe de grans senyories, i tenir alhora una vida familiar alterada pels daltabaixos de la fortuna i plena de incerteses i dificultats, són ingredients suficients per a compondre una trama d'allò més interessant. I la biografia d'Alfons d'Aragó conté tots aquests elements i un grapat més.

Aquest estudi és fruit d'una recerca en la qual es combina una tasca de rescat de les puntuals informacions que, sobre Alfons d'Aragó, hom pot trobar en un bon nombre d'estudis diversos sobre la seua època, amb l'anàlisi d'una sèrie d'aportacions centrades en aspectes concrets de la vida del primer duc de Gandia, la lectura de les grans cròniques castellanques i catalanoaragoneses contemporànies al personatge, i l'escorcoll en diversos arxius per a obtenir informacions inèdites o incrementar les dades d'altres episodis de la seua vida que ja havien estat trets a la llum de manera més o menys parcial. Cal advertir, en primer lloc, que una de les dificultats per a abordar un estudi sobre el primer duc de Gandia es l'excés de la documentació a l'abast, cosa absolutament inesperada si hom se n'adona que parlem d'un home que va viure durant bona part del segle XIV i en els primers anys del XV. Pot semblar una contradicció, però de vegades la inflació dels registres on hom pot localitzar informacions significatives fa que la tasca de selecció d'allò realment valuós siga llarga, feixuga i no sempre llüida. De vegades els arbres no ens deixen veure el bosc.

Els fons arxivístics més importants consultats en la recerca són sens dubte els de l'Arxiu del Regne de València, que conté dins de la seua secció Mestre Racional un munt de lligalls i llibres procedents del que fou l'Arxiu dels Ducs Reials de Gandia³. Algunes de les notícies més significatives que hom pot trobar en aquesta secció havien estat publicades per historiadors de la comarca, com ara Josep Camarena o Ferran Garcia-Oliver, tant en la secció de documents de les desaparegudes revistes *Guaita* i *Ullal*, com en la col·lecció de documents inèdits de la comarca de la Safor que encetà el professor Camarena, sense la continuïtat que la tasca mereixia⁴, i també per altres historiadors —Cabré, Chiner o Villalmanzo— ocupats en la vida de famílies estretament lligades al seguici del duc, com ara els March o els Martorell⁵. Alguns dels lligalls i documents procedents d'aquest fons han estat emprats puntualment per a investigacions diverses, algunes amb una perspectiva diplomàtica, unes altres amb l'objectiu d'analitzar qüestions molt concretes relacionades amb la gestió del senyoriu d'Alfons el Vell. Val a dir que totes aquestes aportacions ens han estat de gran utilitat en posar al nostre abast documents que ofereixen dades concretes, precioses per a anar confeccionant el complex entramat d'una biografia⁶.

3. Sobre els registres d'aquest fons, podeu mirar CONDE (1973) i HINOJOSA (1986), pp. 188-192.

4. CAMARENA (1959-1961).

5. CABRÉ (1993), CHINER (1997), VILLALMANZO (1995).

6. Faig referència a treballs de caire diplomàtic com el de J. Argente sobre un llibre de comptes de la moreria de Dénia en temps d'Alfons el Vell, el de M. Ángeles Cuenca sobre un registre de lletres del duc conservat també dins dels fons de Mestre Racional, o els de J. Ivars sobre demografia històrica; ARGENTE (1988), CUENCA (1985a), IVARS CERVERA

La història d'aquests documents custodiats al fons de Mestre Racional de l'Arxiu del Regne de València és molt interessant. Hom pot trobar-los en aquesta secció perquè després de la mort del darrer successor de la nissaga del nostre protagonista, el seu fill Alfons el Jove, els seus senyorijs revertiren a la corona⁷. Alfons el Jove havia mort sense descendència legítima —sí tingué algun fill il·legítim—, i les condicions sota les quals foren fetes les donacions de les possessions de Gandia i Dénia al seu avi, Pere de Ribagorça, implicaven el retorn al patrimoni reial una vegada extingit el llinatge. Es tracta d'un *apanage*, és a dir, d'una donació de territoris feta en favor d'un membre fadrister de la família reial, però no amb caràcter irrevocable⁸. Tot i que a la mort d'Alfons el Jove alguns reclamaren certs drets a la successió⁹, allò ben cert és que els territoris sota la jurisdicció del duc tornaren al patrimoni reial en temps del regnat d'Alfons el Magnànim. Amb les possessions foren recuperats també per la corona tots els documents que servien per a justificar els drets, les concessions, les avinences, els acords i els compromisos, és a dir, totes les nombroses escriptures que garantien el gaudiment de les rendes i drets sobre els territoris afectats, i que ordenaven un munt de detalls de la vida dels seus pobladors. Als llibres de comptes del màxim oficial reial per a afers econòmics, el mestre racional, corresponents a l'any 1425, hom pot trobar-hi un grapat de dades sobre les despeses fetes per a costejar el trasllat dels diversos llibres i lligalls des de l'Arxiu Ducal de Gandia, a l'Arxiu Reial —*prop de la ciutat de València*—, fet per alguns traginers musulmans de la Safor¹⁰. Afortunadament, tot i els danys i les pèrdues indefugibles que la documentació patiria al llarg del feixuc

(1983) i (1992). A banda d'altres publicacions de fonts sobre el comtat de Dénia, el ducat de Gandia o les altres possessions d'Alfons el Vell: HINOJOSA (1987a), CABANES (1985) o CUENCA (1985b).

7. CONDE (1973), pp.429-430.

8. PASTOR (1992), pp. 127 i ss.

9. Particularment el net d'Alfons d'Aragó, Enric de Villena, nascut d'un germà d'Alfons el Jove, Pere de Villena; òbviament el malaurat Enric de Villena no obtingué ap resposta positiva als seus requeriments; Pastor (1992), pp. 136.

10. "*Item pos en data los quals per mi liurà lo dit en Daniel Barceló a Azmet Laroy e a Mahomat Millano, moros traginers de la vila de Gandia, per lur salari e de II adzembles ab les quals han portat del Archiu del Egreji Duch de Gandia al Archiu Rey al del senyor Rey dues caxes molt grans a manera de cofrens plenes de cartes e scriptures e actes faents per lo patrimoni del Senyor Rey... Item pos en data los quals per mi liurà lo dit en Daniel Barceló a Ali Marquet, moro del loch de Beniopa, LIIII sous, ço és per salari e loguer seu e de VII adzembles per portar lo dit Archiu de Gandia al dit Archiu Rey al, VII càrregues de llibres, cartes, actes, scriptures e comptes del dit quondam egregi Duch de Gandia a rahó de VII sous VI diners per cascuna càrrega. Item I sou VI diners per treballs del dit Ali per metre les dites scriptures en lo dit Archiu Rey al... Item pos en data los quals per mi liurà en Daniel Barceló a Azmet Mazcom, moro del loch de Benipescar, situat dins de Gandia. Per salari e loguer seu e de VIII adzembles sues ab les quals de manament meu ha portat de la vila de Gandia al Archiu Rey al del senyor Rey, qui és prop de la ciutat de València, nou càrregues de llibres e scriptures del dit Archiu del egregi Duch de Gandia en certes caxes et sarries que a rahó de VII sous VI diners per cascuna adzembla..."; ARV, MR 45, f. 287r.-288r.*

camí fins a València, i també pels avatars posteriors soferts per l'Arxiu Reial, aquest trasllat ha estat clau per a la conservació d'un fons que molt probablement no hauria arribat als nostres dies d'altra manera, més encara si ens adonem que la gran part de la documentació allí custodiada era de caire econòmic —recaptació de drets, comptabilitat general dels senyorius, registres de despeses i rebudes, fiscalitzacions dels comptes...—, documents tots que només tenen una vàlida pràctica durant un nombre limitat d'anys¹¹. Si no s'hagueren donat aqueixes circumstàncies, segurament aquests lligalls que avui podem fullejar haurien acabat convertits en pasta de paper o en aliment per a alguna llar. Amb tot, la informació que hom pot trobar en aquest fons pertany de manera quasi exclusiva als anys posteriors al 1365, és a dir, després que la guerra dels Dos Peres deixara la seua empremta cruel sobre les terres d'Alfons d'Aragó. Tant a la Marina com a la Safor el conflicte esmentat fou terriblement destructiu, i els arxius senyorials patiren també la violència d'uns exèrcits creats per al saqueig i la destrucció. L'arxiu senyorial, conservat aleshores a Dénia, fou cremat amb la resta del palau d'Alfons d'Aragó¹². Aquest incident explica el buit documental que ens veda aprofundir en el coneixement dels primers anys de la vida d'Alfons d'Aragó, i de bona part de l'existència del seu pare, l'infant Pere de Ribagorça. La crònica de les peripècies patides pels arxius està farcida de circumstàncies que puntualment ens priven de l'accés als papers on es contenia bona part de la nostra memòria històrica. L'arxiu mateix dels ducs Borja ens ha arribat, almenys parcialment, tot i haver patit un seguit de circumstàncies que podien haver acabat amb la seua desaparició o dispersió absoluta¹³.

Els avatars del destí ens atorguen o ens neguen aquestes fonts, i per a superar les mancances res ens queda res més que reomplir el nombre màxim de buits amb les informacions disperses obtingudes d'altres arxius i fonts. Les despulles més importants de l'Arxiu dels Ducs Borja es troben a hores d'ara a l'Arxiu Històric Nacional, en la seua secció *Nobleza*, custodiada actualment a Toledo. Encara que els Borja adquiriren

11. Els grans documents que reflecteixen drets, propietats o costums que garanteixen el gaudiment de rendes o d'altres avantatges són sempre els més ben custodiats, per la seua utilitat. Els documents comptables són els més menyspreats, una vegada esgotada la seua vigència administrativa. Per això són els més castigats per la desídia i la deixadesa.

12. "... *Compte de Pere d'Orriols, capellà e tinent loch de dispenser del senyor compte, lo qual comença lo dia primer de jener de l'any MCCCLXIII, e fet per tot lo mes de juliol e après següent, que són set meses complits. E en gener de l'any LXIII pres lo rey de Castella lo comdat de Dénia, perquè lo primer compte del dit en Pere del any LXII ab les cauteles e diverses comptes, encartaments, foren cremats, que eren a l'arxiu del alberch del senyor compte, com los castellans lo cremaren...*"; transcrit en CAMPÓN & FLUIXÀ (1989), p. 105.

13. ALONSO (1997), pp. 79-85.

el ducat de Gandia seixanta anys després de la mort del darrer representant de la nissaga dels ducs reials, Alfons el Jove, allò ben cert es que sempre estigueren interessats a reunir tota la documentació anterior que poguera garantir els drets i les prerrogatives sobre les possessions que havien comprat el 1485, i sobre aquelles que continuarien adquirint a les darrerries del segle xv i al llarg del xvi a la comarca de la Safor¹⁴. Aquesta obsessió pels títols, les concòrdies, les certificacions i, sobretot, pels protocols notariais, que contenen la fe pública de la gran part dels esdeveniments econòmics, polítics, socials i cívics de cert relleu, ha estat fonamental per a la conservació de bona part del nostre patrimoni documental. En allò concernent aquesta recerca la font més emprada ha estat precisament la dels protocols notariais, un grapat dels quals corresponen a les darrerries del segle xiv, quan el senyoriu de Gandia estava en mans d'Alfons el Vell. En ells es conserven informacions puntuals, i de vegades molt interessants, sobre la gestió de les possessions, sobre les activitats quotidianes o sobre la vida familiar a les corts d'Alfons d'Aragó i del seu fill, Alfons el Jove. També es conserven a la secció Osuna de la seu toledana de l'Arxiu Històric Nacional un bon nombre de còpies tardanes dels documents més importants relatius a les possessions dels Borja a les terres valencianes, inclosos alguns dels documents fundacionals, com ara les primeres donacions del senyoriu de Gandia i les seues successives ratificacions, així com també altres diplomes especialment significatius, com ara testaments, cartes dotals i donacions i concessions fetes pels titulars del principal senyoriu de la Safor als petits terratinents locals de diverses exempcions o drets, per exemple la jurisdicció civil i criminal. El fet que molts dels documents originals s'hagueren perdut atorga a aquestes còpies un valor informatiu i testimonial extraordinari.

Dins de l'Arxiu del Regne de València també han estat consultades altres seccions que aporten notícies puntuals sobre la vida d'Alfons d'Aragó i el seu entorn més proper. Els pergamins de Batlia referits a les terres saforenques i als diversos afers de la vida del duc reial són molt interessants, i es troben en aquesta secció per la mateixa raó que els lligalls i els llibres del fons de Mestre Racional esmentats adés: foren traslladats a l'Arxiu Reial una vegada retornades a la corona les possessions ducals. Però hom pot trobar també substancials dades en un grapat de pergamins reials i en alguns lligalls de la *Reial Cancelleria*, òbviament per la proximitat d'Alfons el Vell a la corona, i també perquè

14. Sobre el procés de concentració de les terres saforenques en mans dels Borja, mireu PASTOR (1992), pp. 181 i ss. Cal destacar que aquest procés fou una mena de reconstrucció del que havia estat part de la senyoria dels ducs reials de Gandia.

alguns dels documents traslladats des de Gandia es barrejaren amb els propis d'aquesta secció. Amb tot, el fons més emprat de l'Arxiu del Regne de València, a banda de Mestre Racional, és el de Governació. Aquesta institució valenciana, en la qual es dirimien les grans controvèrsies i disputes entre els titulars de les diferents jurisdiccions que s'entrecruaven a la València foral, ens ha llegat una sèrie documental de valor extraordinari. En tractar-se d'una cort judicial —que exercia la funció de cort d'apel·lació i també de jutjat per a qualsevol afer que ultrapassara les jurisdiccions locals i senyorials— ens nodreix d'un tipus d'informació que de vegades pot distorsionar la percepció dels afers a què es refereix. Efectivament, només amb els documents que es troben en aquesta sèrie reconstruiríem una història absolutament condicionada pels conflictes. Però també és cert que el conflicte és extraordinàriament informatiu, en presentar-nos els diversos episodis —disputes per la propietat i les jurisdiccions, discòrdies familiars, reclamacions econòmiques...— des d'una perspectiva molt dinàmica. Les diverses apel·lacions i argumentacions en defensa de certs interessos, i el munt de testimonis que compareixen per tal de ratificar-les o rebutjar-les no només perfilen certs afers subjectes a les determinacions judicials, sinó que, paral·lelament, aporten una gran quantitat de notícies concretes, de vegades extraordinàriament valuoses per la impossibilitat real d'obtenir-les de cap altra font¹⁵, que contribueixen a reconstruir un trencaclosques tan complex com el de la biografia d'un personatge determinat.

Tot i la migradesa de les restes documentals del període medieval que es conserven a l'Arxiu Municipal de Gandia, també ha estat una etapa important en la nostra recerca l'escorcoll dels fons dipositats a les seues prestatgeries. Actualment gaudim d'una sèrie d'eines per a la consulta d'aquest arxiu, la qual cosa facilita de forma considerable la tasca de recerca dels vestigis d'un personatge i una època¹⁶. Amb tot, les notícies allí obtingudes no han estat molt nombroses ni tampoc especialment substancials per al desenvolupament d'aquesta recerca. Ara bé, hom ha pogut extraure algunes dades de les relacions establertes per Alfons el Vell amb la vila més important de les seues possessions valencianes, la qual cosa ens permet parar esment a alguns dels punts febles i de les claus de la connexió entre la vila i el seu senyor.

15. Com comprovarem més endavant, gràcies a les declaracions d'un testimoni en un dels plets de la secció de Governació sabem el dia i l'hora exacta de la mort d'Alfons el Vell i la data del naixement del seu fill, Alfons el Jove, notícies que molt difícilment hauríem trobat en qualsevol altra documentació de la que sobre aquesta època s'ha conservat als arxius valencians.

16. OLASO (1987a) i OLASO, GARCIA & ALONSO (1991). A més hom pot fer servir treballs no només arxivístics, com el que Ferran Garcia dedicà a la normativa local en l'època medieval, que posen a l'abast de l'investigador transcripcions documentals, fins i tot de registre, que a hores d'ara són d'accés difícil; GARCIA-OLIVER (1987).

També han estat utilitzats documents procedents d'altres arxius, com el dels ducs de Medinaceli. Els seus fons han pogut ser consultats gràcies a les còpies microfilmades que, a hores d'ara, tenim a l'abast al Centre Comarcal d'Arxiu de la Safor, i que han estat adquirides per l'interés d'un grup de pobles que temps enrere foren part del senyoriu dels Medinaceli. La seua vàlua per a la present recerca deriva del fet que l'antic terme de Palma, que finalment passaria a aquesta casa ducal, fou a les darreries del segle XIV i a inicis del XV patrimoni dels ducs reials de Gandia. No són molts els documents d'aquest arxiu que han estat emprats en la recerca, encara que n'hi ha algun de molt important. Es tracta bàsicament de còpies de diplomes de l'època dels nostres protagonistes fetes amb posterioritat per tal com afectaven certs drets i obligacions referides a Palma i als pobles del seu terme general; també s'hi conserven un parell d'originals molt interessants.

En la mesura en què Alfons d'Aragó fou un personatge de gran pes polític al llarg de bona part de la seua vida, és lògica la seua presència freqüent en els papers propis de les institucions més distingides del regne. Així apareix relacionat amb les corts o el consell reial, com ho podem comprovar tant en alguns lligalls d'arxiu com en notícies puntuals obtingudes de la bibliografia a l'abast —particularment de les cròniques més properes als fets—. Alfons d'Aragó també apareix lligat en diversos moments i circumstàncies amb el Consell de la ciutat de València, la vila amb més pes polític de tot el regne. Ho hem pogut comprovar en una seguit d'afers importants: l'exercici de tasques militars, particularment en la guerra entre la Corona d'Aragó i Castella; com a representant del monarca per a diversos assumptes; i com a àrbitre en esdeveniments tan preocupants com els derivats de les bandositats que, en el trànsit dels segles XIV i XV convertiren la capital del regne en una mena de camp de batalla on es dirimien les disputes entre faccions nobiliàries en conflicte gairebé permanent. Tant als Manuals de Consell com a les sèries de Lletres de l'Arxiu Municipal de València, hi he pogut arreplegar algunes notícies molt valuoses que certifiquen la intervenció d'Alfons el Vell en aqueixos afers.

Moltes altres notícies procedents de diversos arxius privats, municipals o estatals han estat emprades de manera indirecta, mitjançant la consulta dels apèndixs documentals de diversos treballs que feien servir documents de fons arxivístics que no han pogut ser consultats *in situ*. Cal, doncs, subratllar el deute que aquest treball té amb un munt de recerques precedents que han suposat una molt estimable tasca d'examen, transcripció i anàlisi d'una bona quantitat de material d'arxiu que ens nodreix de moltes dades per al coneixement de la vida del primer duc de Gandia.

Ara bé, cal també parar esment a la manca de cap estudi que haja mirat d'analitzar el personatge en totes les seues nombroses vessants amb l'objectiu de comprendre els esdeveniments de què fou protagonista en tota la seua riquesa i complexitat. Alguns han centrat les seues recerques en les activitats d'Alfons en relació amb les possessions castellanques —el marquesat de Villena—, uns altres només han atés les possessions valencianes, i a la trajectòria del duc com a feudal eminentment saforenc. I aquestes aportacions, atenent als seus objectius, han aconseguit resultats molt destacables. No obstant això, la meua intenció és cobrir un buit: fer una primera aproximació global a la peripècia vital d'Alfons el Vell amb l'objectiu de posar en relació els seus diferents episodis, tingueren lloc onsevulga. Sens dubte, recerques posteriors i més concretes trauran a la llum moltes més dades que contribuiran a omplir els buits que ara no resten clarament resolts, i també es produiran interpretacions complementàries i, perquè no, divergents, a les que ara us presente. Allò ben cert és que calia aprofitar la celebració del 600 aniversari de l'atorgament del títol de duc de Gandia a la persona d'Alfons el Vell per a dedicar a aquest personatge un estudi de caire biogràfic on es reuniren la major part dels coneixements que disposàvem sobre ell de forma dispersa i d'altres nous que ens hem afanyat a descobrir.

* * *

Els resultats de la recerca han estat presentats en quatre blocs clarament desiguals. El primer, molt breu, mira només de plantejar l'entrada en la vida, el rerefons i el marc familiar en què es cresqué i s'educà Alfons i també les seues primeres aparicions a la documentació, bàsicament en el moment de la contractació del seu matrimoni. El següent, tampoc molt extens, analitza les primeres intervencions públiques d'Alfons, sobretot relacionades amb la guerra, i palesa com rebé del pare, Pere de Ribagorça, la posició de cap del llinatge. He reservat el bloc central no només per narrar els esdeveniments compresos entre les dades preses solament com a referència, sinó també per endinsar-me en altres qüestions més genèriques que afectaren tot el viure d'Alfons, des de les relacions familiars al seu protagonisme polític, passant per l'empremta que deixà sobre la vila de Gandia o alguns aspectes de la vida quotidiana a la seua cort; això és el resultat lògic de la constatació que aquells foren els anys més brillants del recorregut vital d'Alfons, aquells en els quals el seu potencial arribà a la màxima expressió. La darrera part és només un recull dels episodis luctuosos que conformen la trista cloenda de la vida del primer duc de Gandia, un repàs succint al cúmul de contrarietats que acompanyaren Alfons en els seus darrers anys.

D'altra banda cal aclarir que al llarg del treball he decidit compaginar dues maneres de citar les diverses obres emprades en la recerca. Aquelles que tenen una relació directa amb el personatge i el seu entorn estan arreplegades en la bibliografia, i quan se'n fa referència, només utilitzaré el cognom de l'autor i l'any de publicació, per exemple PASTOR (1992). Ara bé, també he emprat en la recerca altres obres, no directament relacionades amb el protagonista principal del llibre, per a aclarir o comentar aspectes puntuals. Aquestes referències seran incorporades a les notes a peu de pàgina de manera completa, ja que no apareixen a la bibliografia. Quant al nom del primer duc de Gandia he optat per emprar indistintament les formes Alfons d'Aragó, Alfons el Vell, el marquès de Villena o el duc de Gandia; la forma comte de Ribagorça es reserva només al pare, l'infant Pere, mentre que l'hereu d'Alfons d'Aragó ha estat sempre identificat com Alfons el Jove o, en tot cas, com el segon duc de Gandia. La primera de les opcions, Alfons d'Aragó, és sens dubte la més apropiada, la més propera a la nostra utilització de noms i cognoms; la segona, Alfons el Vell, és en canvi la que més èxit ha tingut amb el pas del temps, i de fet és una forma gairebé contemporània a la vida del personatge i s'emprà per a distingir-lo del seu fill, Alfons el Jove. La denominació comte de Dénia només ha estat utilitzada puntualment per a la primera etapa de la vida d'Alfons el Vell.

Pel que fa a les abreviatures emprades al llarg de l'estudi, heus-ne ací la relació:

Perg.: Pergamí

Llib.: Llibre

Llig.: Lligall

ARV: Arxiu del Regne de València

| B: Batlia

| CR.: Cancelleria Reial

| G: Governació

| MR: Mestre Racional

| PR: Pergamins Reials

AHN: Arxiu Històric Nacional

| O: Osuna

AMG: Arxiu Municipal de Gandia

AMV: Arxiu Municipal de València

| MC: Manuals de Consell

ADM: Arxiu dels Ducs de Medinaceli¹⁷.

17. Els fons d'aquest arxiu han estat consultat mitjançant les còpies microfilmades que actualment es conserven a l'Arxiu Municipal de Gandia, és per això que seran citats amb les referències tant de signatura pròpia del document, com per la del rotllo de microfilm corresponent.

II ELS ORÍGENS: LA JOVENTUT I L'APRENTATGE (1332?-1355)

És natural trobar greus dificultats, de vegades absolutament indefugibles, quan es mira de reconstruir les primeres fases de la història de qualsevol individu, especialment si hem de traslladar-nos a un temps tan llunyà com la primera meitat del segle XIV. Ni tan sols el fet que Alfons d'Aragó fos un personatge eminentíssim i de llinatge real ens allibera d'aquest entrebanc insalvable. Sabem que, al llarg dels temps, les diferents societats han atribuït a la infantesa i a l'adolescència un paper determinat en la seqüència de les etapes de la vida dels homes. La manera de viure i percebre aquest període inicial, identificat bàsicament com el de l'aprenentatge de "l'art de viure", s'ha ajustat a les realitats socials, econòmiques i ideològiques dominants. No hi ha cap relació entre la llarga i altament protegida infantesa que viuen els nens als països occidentals actualment, amb la dura experiència del creixement en els temps antics, en els quals l'eixida prematura de la llar familiar era un mètode molt freqüent d'afrontar l'etapa de la formació. Com han proposat diversos medievalistes interessats per la consideració de la infància i la primera joventut en aquells segles, en la pràctica, els xiquets no existeixen com a "persones" fins que s'incorporen a alguna de les institucions que enquadren socialment a l'individu —el treball, el matrimoni, els seguicis nobiliaris, les estructures familiars amples, les associacions cíviques i religioses, etc. Així doncs, la infància és considerada com un segment social que resta al marge de la societat pròpiament dita, en la mesura en la qual el xiquet no s'integra en cap de les institucions que l'articulen¹⁸; més encara, el xiquet és un ser gairebé menyspreable en tant quant es tracta només d'un

18. Podeu veure, per exemple, C. KLAPISCH-ZUBER (1973): "Attitudes devant l'enfant", *Annales de Demographie historique*, pp. 63-67.

projecte de persona, encara per construir, ple de defectes i de mancances¹⁹. I és que la infància freturava d'al·licients en una època en què allò que entenem com a sentiment afectiu cap als més menuts només podia trobar-se a un nivell molt rudimentari²⁰. La infància era només el temps de l'aprenentatge, i no tenia cap altre sentit "positiu", i era una actitud realista adonar-se que molts dels xiquets nascuts no arribarien a desenvolupar-se com a persones adultes, a causa de l'altíssima mortalitat infantil. Sabem que Alfons d'Aragó tingué almenys tres fills que no passaren de la infància més tendra —Jaume, Joan i Blanca—, un altre morí en plena joventut —Pere—, mentre que els quatre restants —Alfons, Joana, Violant i Elionor— foren els únics que sobrevisqueren al seu progenitor, gaudint d'unes vides relativament prolongades.

És necessari, però, matisar aquesta apreciació, perquè caldria diferenciar la situació segons les classes socials a què parem esment. No fou igual la percepció de la infància entre els pares de les famílies més freturoses i entre els dels grans llinatges urbans i de la noblesa. Efectivament, la manera de viure la infantesa i l'adolescència depèn no només del marc cronològic i del geogràfic, sinó també, i fonamentalment, de l'entorn socioeconòmic, és a dir, de la posició social de la família d'origen. La idea de nissaga i la percepció de la família ampla com un àmbit d'acollida absolutament fonamental en els incerts temps medievals estigué molt més desenvolupada en les classes socials més elevades i amb un arrelament més gran, particularment entre els grans llinatges de l'alta noblesa. A les grans ciutats dels segles XIV i XV, les xarxes i les trames familiars entre les classes nobles i els grans llinatges urbans foren molt més denses i estigueren molt més consolidades que entre els altres grups socials. Aquestes xarxes proporcionaven una protecció subsidiària a l'oferta per la família cel·lular²¹, i garantien als joves un creixement molt més protegit.

19. A. GIALONGO (1990): *Il bambino medievale. Educazione ed infanzia nel Medioevo*. Bari: Dedalo, pp. 46-48. I el record d'aqueixa etapa de la vida no era gens semblant a l'amable imatge actual, protagonitzada per la innocència i el joc, sinó una altra cosa molt més aspra i mancada de felicitat: la infància era també el temps de la indefensió i, fins i tot, de la inutilitat; Ídem, pp. 58-59.

20. P. Aries considera que el naixement d'aquest sentiment no es constatable, almenys de manera evident, fins al triomf definitiu, ja en l'època moderna, del model de família burgesa típica. El sentiment característic de tendresa cap a la infància seria, doncs, una creació burgesa i, encara que trobaria les seues arrels en els temps medievals, no assoliria la seua màxima expressió fins a etapes posteriors; P. ARIES (1987): *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid: Taurus. El que sembla més complicat es datar concretament aquest tipus de tendències; uns altres autors proposen que el sorgiment d'aquest sentiment positiu i benvolent cap a la infància és paral·lel al triomf de la família conjugal, cap als segles XII i XIII; A. GIALONGO (1990): *Il bambino medievale. Educazione ed infanzia nel Medioevo*. Bari: Dedalo, pp. 259 i ss.

21. Una visió general de les xarxes familiars àmplies establertes per las classes més acomodades pot trobar-se en Jacques HEERS (1978): *El clan familiar en la Edad Media*. Barcelona: Labor.

A l'ombra de la nissaga reial, entre palaus, monarques, infants i tot el ritual que envoltava les corts medievals es desenvolupà aquell nen que s'havia de convertir en el primer duc de Gandia. Però cal fer una breu ullada a la personalitat del seu progenitor per a introduir al nostre protagonista a partir del coneixement del marc familiar en què es desenvolupà.

II.1. Els orígens reials de la família. Pere de Ribagorça

...Lo quart fill hac nom infant En Pere, lo qual és molt graciós e savi senyor, e el plus subtil que senyor qui e-l món sia tan jove, e de totes bonees e savieses complit. E lo senyor rei son pare ha'l heretat e ha fet tant, que l'ha fet comte de Ribacurça e comte d'Empúries, qui cadascuns d'aquest comtats són molt nobles e bons; e encara, que deu heretar en lo regne de València molt noble castell e molt noble lloc; perquè pot dir que així és bé heretat com fill de rei qui al món sia, qui rei no sia...²²

L'infant Pere d'Aragó, conegut com Pere de Ribagorça des de que rebé del seu pare aquest comtat aragonés, fou el quart fill de Jaume II i Blanca d'Anjou. Com a fadrister de la família reial actuà reiteradament en tasques de representació dels successius monarques, Alfons IV, el seu germà, i Pere el Cerimoniós, el seu nebot, i prengué part en un bon grapat d'afers d'estat, exercint tasques polítiques i militars d'alta responsabilitat. Havia nascut el 1305, i el 1322, amb només 17 anys, rebé del seu pare les terres de Ribagorça i el títol comtal, donacions que més endavant completà amb un bon grapat de possessions al Principat i al regne de València. El 1331, amb vint-i-sis anys, Pere de Ribagorça es casà amb Joana de Foix, filla del comte Gascó I de Foix, amb la qual tingué quatre fills coneguts, un d'ells, el major, fou Alfons d'Aragó²³.

La personalitat de Pere de Ribagorça ha suscitat més interès pels darrers episodis de la seua biografia, aquells posteriors al moment que ingressà a l'orde franciscà el 1358, que no per la seua trajectòria com a integrant privilegiat de la família reial d'Aragó. De fet, els estudis que més dades ens aporten sobre la seua vida han estat els efectuats per investigadors franciscans, molt més preocupats per les visions, les profecies i la fama de

22. *QUATRE GRANS CRÒNIQUES* (1971), Crònica de Ramon Muntaner, p. 932.

23. Sobre la vida del pare d'Alfons el Vell, hom pot trobar diversos treballs de gran interès; podeu mirar sobretot *POU* (1930 [1996]), pp. 461 i ss., i també *DUALDE* (1946), pp. 299 i ss. o *GINER* (1995), pp. 101-104.

santedat de l'infant Pere, que no per les seues activitats prèvies a l'ingrés en l'orde fundat per Sant Francesc d'Assís. Amb tot, la seua presència en la vida pública i política fins a aqueix moment fou contínua i sobresortint. Sent encara molt jove, entre 1322 i 1324, exercí el càrrec de lloctinent del monarca al Regne de València, durant les campanyes de Jaume II i d'Alfons el Benigne, el seu fill i successor, a Sardenya. En altres ocasions Pere actuà com a llegat reial, com en el 1324 quan fou enviat pel seu pare Jaume II a la cúria papal d'Avinyó per tal d'aconseguir unes certes concessions del summe pontífex —concretament la cessió del delme eclesiàstic durant vint anys—, amb què compensar les despeses fetes pel rei d'Aragó en la campanya de Sardenya i Còrsega. En aquell temps, l'infant Pere féu paleses les seues ambicions per a esdevenir hereu en cas de mort del seu germà Alfons, per damunt dels drets del fill d'aquest, que amb el temps seria Pere el Cerimoniós. Jaume II confirmà, després d'un període de dubtes i d'incerteses, els drets del seu nét Pere, apaivagant així les ambicions del jove Pere de Ribagorça. Des d'aleshores, l'infant Pere s'esforçà en mostrar lleialtat al seu germà Alfons IV, i es va constituir en la seua mà dreta al llarg del seu curt regnat (1327-1336). En compensació als seus serveis, el 22 d'abril del 1329, Alfons nomenà el seu germà senescal de Catalunya, un dels càrrecs més preeminents de la casa reial, entre les funcions del qual destacava la direcció de l'exèrcit i la intervenció en els actes de govern més decisius. Des d'aleshores, participà en nombroses delegacions reials davant d'alguns dels personatges més poderosos del seu temps.

Aquestes responsabilitats continuaren, i en tot cas augmentaren, amb l'arribada al poder de Pere el Cerimoniós, el seu nebot, que prengué la corona reial amb només 17 anys. Pere de Ribagorça havia actuat com a tutor del jove rei, i adquirí sobre ell un fort ascendent que no faria més que aprofundir-se durant bona part del llarg regnat del Cerimoniós²⁴. A l'infant Pere, li pertocà aplacar els impulsos agressius del nou rei contra els seus germans i la seua mare²⁵. Bona prova que es tractava d'un familiar de total confiança és que ja en 1338, el 14 d'octubre, Pere rebé la dignitat de canceller reial, encara

24. R. Gubern destaca en el seu pròleg a l'*Epistolari del Cerimoniós* la influència que tingué l'infant sobre ell, fins al punt que el rei arribà a veure en Pere de Ribagorça, per la saviesa del seu consell i pel respecte que mereixien els seus anys i -més tard- l'hàbit de franciscà, una "encarnació patriarcal de llur família, amb una aurèola de prestigi meravellós, i quan va morir va creure de bona fe en la seua santedat". L'autor considera que si bé en un principi el Cerimoniós pogué veure en Pere un rival, aviat se'n adonà de la lleialtat del seu oncle i li atorgà un paper preeminent dins del seu seguici; GUBERN (1955), pp. 40-41.

25. En agost del 1339, havia de pronunciar una sentència arbitral, en companyia del seu germà, Ramon Berenguer, amb l'objectiu de resoldre el plet existent entre els seus nebots Pere el Cerimoniós i el seu germà, l'infant Joan, sobre la possessió de certs llocs que Joan reclamava com a propis per la donació del seu pare, Alfons el Benigne, i que el Cerimoniós no consentia en atorgar; MASIÀ (1994), vol. II, p. 361.

Forrellat de la porta del Palau on encara es pot distinguir perfectament les armes reials d'Aragó –les barres–, pròpies també de l'escut d'un membre de la família reial com Alfons el Vell.

que poc després fóra substituït²⁶. Anys després l'infant Pere exercí un paper important en tots els afers que envoltaren l'absorció per la Corona d'Aragó del Regne de Mallorca, i en 1347 prengué part activa en els ferotges enfrontaments que es produïren al Conflent entre Jaume, el rei de Mallorca destronat, aleshores amb el suport del rei de França, i les forces aragoneses encapçalades pel rei mateix, Pere el Cerimoniós²⁷. Ja a una edat més avançada, fou un dels protagonistes destacats en les primeres etapes de la guerra entre Castella i Aragó, que s'inicià el 1355, i es va prolongar almenys fins al 1367, quan el conflicte es traslladà a terres castellaness²⁸. L'infant Pere fou lloctinent general del rei a tots els regnes de la corona entre 1354 i 1355²⁹, durant la campanya de Sardenya, i capità general de València el 1357, segons consta en la lletra remesa pel rei al Consell de València el 7 de gener: *...havem ordenat per millor regiment d'aquests regnes e de los affers de la guerra, que-l alt inffant En Pere car avoncle nostre sia cap e regidor a lo saber nostre envers los affers de la guerra dita...*³⁰. A partir d'aqueix moment l'infant Pere fou el màxim responsable en els afers de la guerra, i tingué sota els seu comandament els dos capitans de València, el seu fill Alfons, encarregat del Xúquer enllà —el sud del regne—, i Pere de Xèrica, al front del nord del país —del Xúquer ençà³¹.

Així doncs, al llarg de més de tres dècades Pere de Ribagorça fou un dels familiars reials més influents i detingué alguns dels càrrecs més preats, gaudint de la consideració de “privat” del rei. En efecte, dins del reduït grup dels cortesans més propers al monarca,

26. Les circumstàncies que envoltaren aquest nomenament han estat explicades per DUALDE (1946), pp. 304-305.

27. ZURITA (1973), Llibre VIII, capítol IX, p. 47.

28. En la relació dels nobles a qui el rei Pere el Cerimoniós comunicà les raons de l'inici dels enfrontaments amb Castella en l'any 1356, Pere de Ribagorça figura en primer lloc, i el seu fill Alfons, en quart lloc; QUATRE GRANS CRÒNIQUES (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1128.

29. El càrrec concretament era, segons una anotació als manuals de Consell de València, la següent: “...molt alt e molt poderós senyor inffant en Pere, comte de Ribagorça e de les Montanyes de Prades compte, et del molt alt excel·lent príncep e senyor, lo senyor en Pere per la gràcia de Deu rey de Aragó, en los regnes e terres sues deçà la mar et en lo regne de Malorques e en les yllas a aquell adjacents general lochtinent...”; AMV, MC A11, f. 54^{rv} (11 de maig del 1355).

30. AMV, MC 13A, ff. 63^v-64^v; lletra publicada en SÁNCHEZ-CUTILLAS (1967), pp.15-17. Pere substituïa el seu germà Ramon Berenguer que no havia tingut una actuació molt encertada en els primers moments del conflicte; MASIÀ (1994), vol. I, pp. 255-256; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol VII, p. 314. Tant Pere de Ribagorça com el seu fill Alfons d'Aragó havien estat ràpidament reclamats pel rei Pere el Cerimoniós perquè acudiren amb la seua host, una vegada comprovades les intencions del rei de Castella, Pere el Cruel, a l'estiu de l'any 1356; CAMPÓN (1990-91), pp. 58-59. Des d'aleshores, i fins a la seua retirada monàstica l'infant Pere participà activament en tots els afers de la guerra. El 1358 apareix com un dels membres del braç militar que assumeix en les Corts una contribució d'un cert nom d'homes d'armes a cavall, concretament 9 “armats” i 9 “alforrats”; MUÑOZ (1986), p. 163.

31. Podeu veure COSTA (1998), pp. 218 i ss; ABADAL (1987), p. 90; Llibre IX, capítol VII, p. 314; QUATRE GRANS CRÒNIQUES (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1134.

sempre hi destacava algú pel fet de constituir-se en un veritable *alter ego* del rei. L'infant Pere fou, per al seu nebot Pere el Cerimoniós, més que un tutor o un conseller, fou molt sovint el braç executor i l'inspirador de la seua política³².

Efectivament, a la primera meitat del segle XIV, la corona és un afer encara eminentment familiar. L'entorn més immediat als reis coincideix amb la família més propera, de manera que els polítics de més alt nivell són molt sovint consanguinis dels monarques mateixos. Encara que als estats europeus d'aleshores ja començava a albirar-se el desenvolupament d'un cos de buròcrates molt especialitzat, un grup d'especialistes en l'administració i la gestió dels afers de la corona, que amb el temps esdevingueren insubstituïbles per als sobirans, allò ben cert és que els càrrecs de confiança, els de caire estrictament polític, estaven pràcticament monopolitzats pels germans, oncles, nebots i cosins dels reis. Així, al capdavant de cadascuna de les monarquies europees, trobem un clan familiar més o menys extens, encara que els seus integrants estigueren recolzats per "tècnics", especialistes en l'administració i en les finances, i per un grupat de nobles de les famílies més eminents. Personatges com ara Pere de Ribagorça eren peons importantíssims en les tasques de govern, perquè els diversos reis hi delegaven les gestions que demanaven la intervenció d'un home de plena confiança. En certa mesura, Alfons d'Aragó heretà del seu pare aquesta proximitat a la corona, i fou també, com veurem, un dels membres de la nissaga d'Aragó privilegiats dins de la cort reial.

L'estructura de la família de Pere de Ribagorça és extraordinàriament arquetípica. Casat l'any 1331, als vint-i-sis anys, amb Joana de Foix, tingué quatre fills. No coneixem amb certesa quan morí la seua esposa, el fet segur és que atorgà el seu testament el 14 d'abril de 1344, moment en què estava embarassada d'un cinqué fill que, aparentment, no sobrevisqué. A testament esmentat, hi són anomenats els quatre fills coneguts³³. El major fou el nostre protagonista, Alfons d'Aragó. Ell esdevingué hereu de les possessions més importants del pare, i del seu títol més prestigiós, comte de Ribagorça, i també cap del llinatge una vegada retirat de la vida pública l'infant Pere. El segon, Jaume, emprengué la carrera eclesiàstica, i assolí successivament les dignitats de bisbe de Tortosa i de València — aquesta darrera després d'una estranya maniobra, ratllant la il·legalitat, promoguda pel rei

32. ABADAL (1987), pp. 88-91.

33. ARV, MR, 9.610, ff. 195r-198r. És molt possible que Joana morira per alguna complicació durant l'embaràs o en el moment del part; tots sabem com eren de perillosos aquests moments en les societats antigues. Mireu també, TÀSIS (1957), p. 207.

Pere el Cerimoniós al febrer del 1369, quan Alfons estava presoner en mans del anglesos³⁴—, i finalment cardenal. Al capdavant de la diòcesi valentina, Jaume d'Aragó destacà més pel seu interès en incrementar com fóra l'entrada de diners a les arque eclesiàstiques, que per exercir les tasques pastorals, fins al punt d'assegurar fonts d'ingressos noves i més sanejades en canvi de l'aprovació, per als rectors sota la seua jurisdicció, de capítols i ordenances menys rigorosos des del punt de vista de la disciplina, de l'acompliment de les obligacions pròpies del clergat i del manteniment d'una certa moralitat en els costums³⁵. El menut dels fills mascles de Pere de Ribagorça fou Joan de Prades. Ell rebé també una part del patrimoni patern, el comtat de Prades i la baronia d'Entença, a més dels càrrecs de senescal i majordom de Catalunya, es constituí, com el seu germà, en un dels grans barons de la corona, i emparentà amb una de les gran famílies nobiliàries en casar-se amb Sança Eiximenis d'Arenós³⁶. Amb tot, mai no tingué la influència a la cort que sí assolí Alfons. Sense que sapiem amb certesa l'orde que ocupà en la successió dels fills de Pere de Ribagorça, coneixem l'existència d'una dona, Elionor, que en enllaçar amb l'hereu del Regne de Xipre —Pere I de la dinastia de Lusignan, fill del rei Hug—, esdevingué reina consort d'aquella llunyana corona mediterrània; amb tot Elionor havia d'acabar els seus dies, després d'haver enviduat, com a religiosa franciscana a Barcelona³⁷. Així doncs, tots els germans ocuparen el lloc que socialment els pertocava d'acord amb les arrels familiars. És interessant constatar que fins i tot per als llinatges més sobresortints era un opció immillorable dedicar un dels fills a la carrera eclesiàstica. Això respon al doble objectiu d'evitar l'esmicolament excessiu del patrimoni familiar i d'aconseguir estendre

34. És possible que la intervenció del Cerimoniós, que aconseguí la implicació del papa Urbà V, la revocació de la selecció feta en la persona de Ferran Munyoz, i l'elecció de Jaume d'Aragó, estiguera relacionada amb el confinament d'Alfons i la voluntat del Cerimoniós d'ajudar el seu cosí a través de les rendes eclesiàstiques que, des d'aleshores, controlaria Jaume d'Aragó. De fet, hem documentat l'existència de cessions d'imposicions eclesiàstiques en les terres d'Alfons per a contribuir al pagament del rescat; "...*Nos don Alfonso... atorgam a vos amat de casa nostra en Ramon Pesteri que sots vengut ab nos a just compte e vertader saber, ço és, totes aquells nou mille DCCCXLVI sous de Barchinona los quals vos per nos haviets reebuts d'aquells Xxm sous que l-senyor bisbe de València, frare nostre, a nos en l'any prop passat donà e assignà sobre los delmes a ell pertanyents en los lochs del Comdat nostre de Dènia, los quals IXm DCCCXLVI sous X diners vos havets donats e despeses de manament nostre e de la marquesa ...*"; ARV, MR 9.599, 167r (1 de juny de 1374). El context és el d'altres comptes derivats de diversos ingressos fets per al pagament del rescat d'Alfons.

35. Sobre la vida de Jaume d'Aragó i les seua peculiar manera de dur endavant el govern de la diòcesi valenciana, podeu veure, CARCEL (1986), pp. 95-96, i també A. BARBERA SENTAMANS (1928): *El derecho canónico valentino comparado con el general de la Iglesia*. València: Tip. Domenech, pp. 47-49.

36. Entre la sèrie de documents que serviren per a posar fi a la vida pública de l'infant Pere, fets tots al novembre de 1358, hi ha les donacions als fills mascles de la seua part de l'herència i també l'acceptació pels fills dels termes de l'acord; al document on es reflecteix la part corresponent a Joan, hi figura també la notícia del seu matrimoni; ARV, MR 9610, ff. 129v-134r.

37. MARTÍNEZ (1948), p. 167.

els tentacles de la seua influència dins d'una institució amb un poder polític, ideològic i econòmic extraordinari.

De l'envergadura política de l'infant Pere, n'és una bona mostra el fet que, després de la seua retirada com a franciscà el 1358, fóra reclamat en més d'una ocasió per a dur a terme tasques de caire polític i militar. Pere fou present en la negociació de la pau de Deza-Terrer entre Castella i Aragó al maig de 1361, i en la mostra militar preparada pel Cerimoniós per a la celebració de tal esdeveniment —i també per ostentació del seu poder³⁸. El compromís es mostrà absolutament infructuós i l'any següent es reprengueren els enfrontaments. En els moments més greus de la guerra, l'any 1364, quan la ciutat de València patí el setge castellà, l'infant Pere fou instat pel Cerimoniós a acudir al seu costat i, efectivament, en aqueixos mesos fou un dels integrants del Consell Reial. L'any següent foren les seues gestions les que aconseguiren el suport francès, que a la llarga esdevingué definitiu per a la resolució favorable del conflicte³⁹. I també fou present als acords definitius signats entre el Cerimoniós i Enric de Trastàmara el 1366, que donaven pas a l'entrada a Castella de l'aspirant al tron, amb el suport d'alguns cavallers de la Corona d'Aragó, amb Alfons el Vell al capdavant⁴⁰. La intenció de cloure definitivament la vida política i pública el 1358, després d'haver deixat ja casats, situats en una posició envejable dins de les xarxes del poder i al capdavant d'extensos senyories al seu hereu Alfons d'Aragó i el fill menor, Joan de Prades, es veié truncada per les urgències del moment. Com veurem, l'any 1367 Pere de Ribagorça tornà de nou a exercir com a senyor dels territoris del seu fill, concretament des del comtat de Ribagorça, en aquesta ocasió forçat pel dolorós afer de l'empresonament d'Alfons d'Aragó en mans dels anglesos⁴¹. A partir d'aleshores, sobretot

38. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol XXXIII, pp. 415-417. Sobre el context de la guerra, les seues successives etapes i les diverses paus, podeu mirar la síntesi de FURIÓ (1995), pp. 112-116.

39. QUATRE GRANS CRÒNIQUES (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1150.

40. MASÍÀ (1994), vol. II, pp 552. Apareix com a testimoni de l'acord "*Fray Pedro infante de Aragón de la orden de los frayles menores, tío del rey*".

41. CRÓNICA (1953), t. I, cap. XXXIII, pp. 576-577: "...*E el infante don Pedro, de quien diximos que era tío del Rey de Aragón, hermano del Rey Don Alfonso, su padre, envió al Rey Don Enrique un escudero de su casa que le guiase por su tierra, que dicen de Ribagorza... E llegó el Rey Don Enrique con grand trabajo á una villa de Ribagorza que es del señorío del Infante Don Pedro, que dicen Arén, e allí estovo él é los que con él venían dos días descansando. E después partió de aquel lugar de Arén, continuando su camino para Castilla, e falló al infante Don Pedro en otro lugar que dicen Benabarre, é fizole dar viandas é todo lo que ovo menester...*". Com veurem, després de la desfeta en la batalla de Nájera les forces d'Enric de Trastàmara es refugiaren a França. Alfons d'Aragó fou empresonat i fou el seu pare Pere el qui prengué les regnes dels seus afers. Una de les primeres decisions fou permetre el pas d'Enric de Trastàmara amb els seus aliats francesos per tal de tornar a Castella i combatre de nou contra Pere el Cruel i els anglesos que lluitaven al seu costat. En aquells moments, les relacions entre el Trastàmara i el rei d'Aragó s'havien trencat i només pogué accedir a Castella travessant les terres del seu amic Alfons d'Aragó, per a la qual cosa comptà amb la col·laboració de l'infant

després de l'alliberament d'Alfons el 1371, i fins a la seua mort a Pisa el 1381⁴², Pere es dedicà de forma gairebé exclusiva als quefers relacionats amb la seua orde i els problemes interns de l'Església, la qual cosa el dugué a mantenir estretes relacions amb el Papa, que en certs moments percebé en aquell religiós procedent de família reial aragonesa la figura d'una mena de profeta. Anys després, el 1391, després de diversos tràmits fets pel rei Pere el Cerimoniós abans de la seua pròpia mort⁴³, foren traslladades les despulles de l'infant Pere a València, on seria definitivament soterrat a la capella dels Cardona del desaparegut Convent de Sant Francesc de València; amb aquest motiu i en consideració de l'arrel reial del personatge i de la seua categoria el consell de la capital féu una sèrie de despeses per a l'adquisició d'un drap sumptuós per al fèretre i acordà que tots els oficials i càrrecs municipals acompanyarien les restes de l'infant —considerat ja aleshores com un veritable sant—, fins a la seua tomba definitiva⁴⁴.

II.2. Fundació del patrimoni del llinatge

L'infant Pere de Ribagorça és el fundador d'un llinatge nou, la branca fonamental del qual s'havia d'extingir amb el fill d'Alfons d'Aragó, Alfons el Jove. Fou l'infant Pere, com a primer representant de la família, el que posà les bases patrimonials que havien de sostenir econòmicament els seus descendents. Les donacions de Jaume II, pare de l'infant Pere, constituïren el fonament econòmic d'aquest grup familiar. Era molt comú el repartiment entre els fadristerns dels monarques, entre els fills que no havien d'esdevenir reis per no haver estat primogènits, d'unes possessions àmplies, molt sovint acompanyades de títols nobiliaris de prestigi. Aquesta tradició responia a dues necessitats; d'una banda, assegurar unes bases de finançament sòlides per a les branques laterals de la família del sobirà, amb què poder mantenir un ritme de vida i unes "corts" pròpies de dimensions i sumptuositat molt semblants a la reial; i de l'altra, es pretenia mantenir satisfets els germans dels hereus

Pere. Podeu mirar també ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LXX, p. 570.

42. Morí concretament el 4 de novembre de 1381 a Pisa, com pot comprovar-se en la carta de condol remesa pels consellers de Barcelona al seu fill Joan, comte de Prades; LÓPEZ DE MENESES (1952), pp. 63-64, mireu també POU (1930[1996]), pp. 524-525.

43. POU (1930[1996]), pp. 526-527.

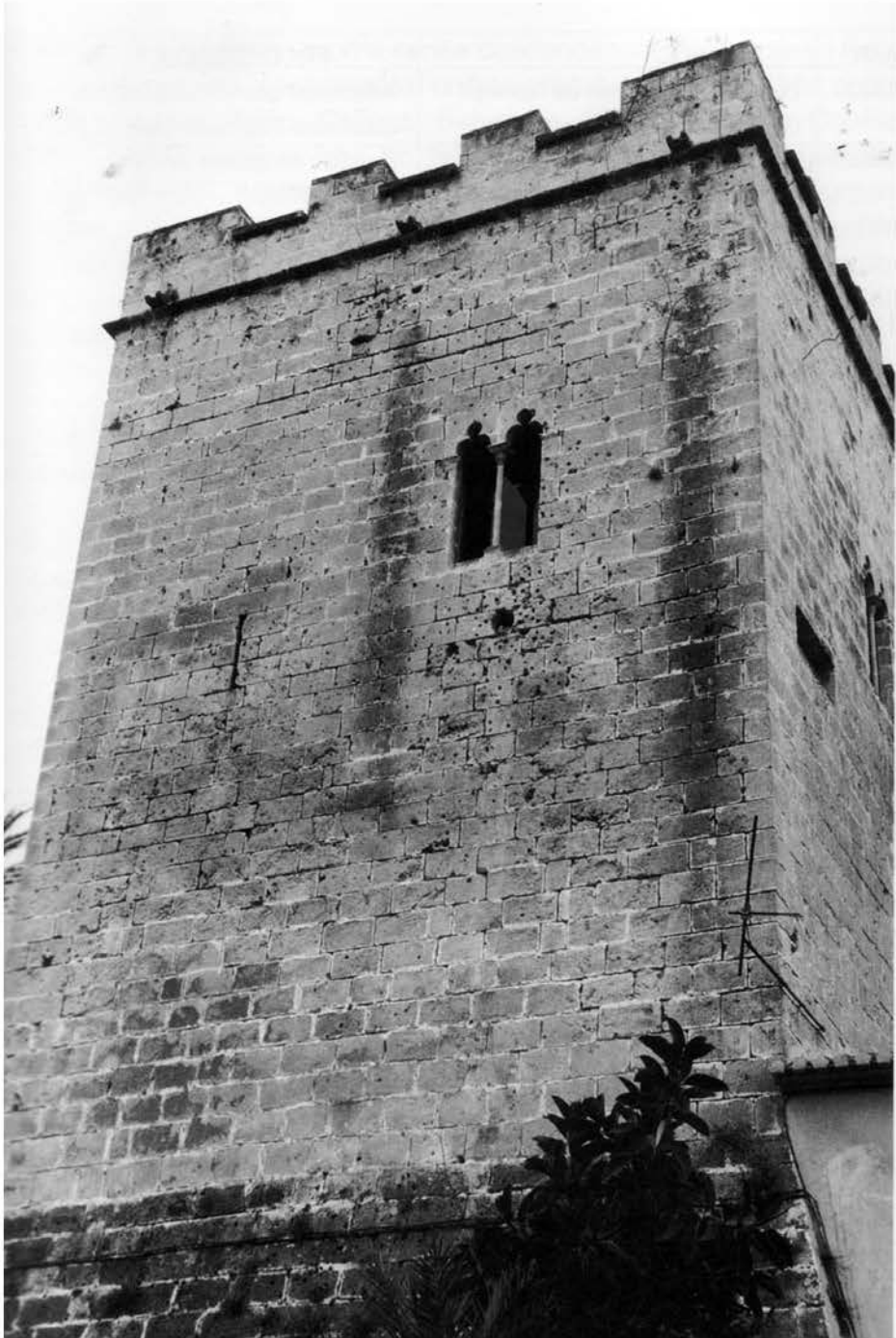
44. LLIBRE DE MEMÒRIES (1930), p. 202: "...E la ciutat, havent rabó com ell era de Casa Real, ço és, fill del Senyor Rey en Jaume segon, de bona memòria, besavi del Senyor Rey ara regnant, e per consegüent faen la dita ciutat honor a la dita trasladació e la ossa... acordà lo dit Consell que lo dit Justícia, Jurats e prohòmens que haver poran, en vagen e entrevinguen a la dita traslació e entombació e el ofici divinal, e la ciutat, de pecúnia comuna, hi compre un drap d'or e 50 blandons..."

de la corona, amb la intenció de neutralitzar la possibilitat què esdevingueren elements perillosos per a l'estabilitat del regne, bé per la seua pròpia ambició, bé en convertir-se en vehicle d'expressió de les aspiracions d'altres⁴⁵. Cal només fer una ullada al que passà en Castella durant la Guerra Civil (1366-1369), que conclougué amb el canvi de dinastia i l'arribada al poder dels Trastàmara, per a adonar-se que els fills de rei sense corona i descontents amb els pares i germans eren un risc potencial del qual els enemics de la corona podrien treure profit.

Ara bé, aquestes possessions atorgades pel pare foren convenientment arrodonides amb algunes adquirides per l'infant Pere mateix i unes altres d'aconseguides mitjançant intercanvis i acords amb altres familiars, particularment amb el seu germà Ramon Berenguer. Heus ací una taula en la qual resten reflectides totes les possessions que conformaren la senyoria de Pere de Ribagorça.

ANY	LLOC	PROCEDÈNCIA
1322	Les terres que foren de l'almirall Bernat Sarrià (Marina baixa)	Adquisició que es faria efectiva el 1335, quan morí l'esmentat Bernat Sarrià
1322	Comtat de Ribagorça Castell de Gallinera Ebo Castell i vila de Pego Castell de Pop Castell de Laguar i Xaló Castell i vila de Crevillent	Donació de Jaume II
1323	Vila de Gandia i alqueries del seu terme general	Donació de Jaume II
1323	Castell de Dénia (obtingut a canvi del de Crevillent)	Donació de Jaume II, en la qual s'hi incloïa la restitució de Crevillent
1325	Comtat d'Empúries	Donació de Jaume II. Inclou la permuta amb Hug de Cardona de les viles i castell de Pego, Laguar i Xaló, a canvi de la renúncia als drets de l'esmentat Hug sobre el comtat d'Empúries
1328	Venda del castell de Pop	Venda a Maria Ladró, esposa de Ramon de Vilanova i al seu fill, Vidal de Vilanova, per preu de 140.000 sous

45. G. Duby feia una interessant descripció d'aqueix problema respecte a la figura de Guillem el Mariscal; G. DUBY (1984): *Guillermo el Mariscal*. Madrid: Alianza Editorial, pp. 12-13.

Torre de la muralla de Dénia, centre de l'estat senyorial que Pere de Ribagorça llegà a Alfons d'Aragó.

1341	Comtat de Prades	Permuta entre l'infant Pere i el seu germà Ramon Berenguer. Pere obtingué el comtat de Prades i el seu germà, el d'Empúries
1341	Castell de Palma	Donació de Pere el Cerimoniós, relacionada amb la permuta entre els germans dels comtats esmentats adés
1356	Castell de Guadalest (incloent-hi Calp i Altea)	Pere de Ribagorça el va adquirir del patrimoni reial per preu de 6.000 lliures

Fem un repàs per les circumstàncies que envoltaren l'adquisició d'aquest patrimoni, i el que representava realment en el context senyorial de la Corona d'Aragó, i més concretament del Regne de València. Segons document publicat per Roc Chabàs, a l'octubre de 1322, el rei autoritzava la venda feta per l'almirall Bernat de Sarrià a l'infant Pere, *mortis causa*, dels seus senyoriis situats a la Marina⁴⁶. La condició inexcusable perquè l'adquisició es duguera a efecte era que En Sarrià morira sense descendència. Així succeí, i Pere de Ribagorça s'assegurà la possessió d'un bon grapat de castells i llocs, entre els quals cal destacar Polop, Callosa, Benidorm, Finestrat, Algar, Confrides, Tàrbena i Rellu, encara que ho faria plenament uns anys després, al desembre de 1335⁴⁷. Aquests territoris rebren el nom conjunt de "muntanyes d'En Sarrià", i amb les donacions i adquisicions posteriors rebudes per l'infant Pere constituïren un gran bloc territorial situat a l'àrea litoral de les comarques centrals valencianes, al capdavant del qual van estar successivament l'infant Pere, Alfons el Vell i el seu fill Alfons el Jove.

Aquest és l'any clau en el procés de construcció d'allò que serien les fonts de renda de l'infant Pere. Jaume II féu donació d'una sèrie de llocs, viles i castells del patrimoni reial al seu fill, amb motiu de la seua majoria d'edat. El 20 de maig rebia el comtat de Ribagorça, en la divisòria entre l'Aragó i el Principat; a aquesta donació, hi anava lligada també la de la baronia d'Entença. Dos dies després, el 22 de maig, i amb la intenció d'augmentar les rendes del fill, Jaume li atorgava una sèrie de possessions al Regne de València: el castell de Gallinera, la Vall d'Ebo, el castell i la vila de Pego, el castell de Pop, les valls de Laguar i Xaló, i el castell de Crevillent⁴⁸. Tots aquests llocs, juntament amb

46. CAMPÓN (1990-91), pp. 57-58; CHABÁS (1890 [1990]), pp. 318-323. En l'article de Júlia Campón podeu trobar-hi més detalladament el llocs inclosos en la donació. Es tracta d'una venda negociada el 1321, per la qual les terres son atorgades a l'infant Pere a canvi d'un violari de 300.000 sous valencians, mireu GINER (1995), pp. 103-104; ALEMANY *et alii* (1988), pp. 40-42, i ARV, RC 614, f. 127rv.

47. GINER (1995), p. 104.

48. ACA, reg. 222 de Jaume II, f.14, publicat per P. de BOFARULL, *Codoín*, vol. 6, doc. LXXIV, pp. 233-240. Hom pot trobar-ne una variant resumida en ARV, RC 495, ff. 49v-50v.

els que ja havia adquirit l'infant Pere, i que aviat convertiria efectivament en els seus feus, començaven a constituir un cos de possessions amb una gran coherència i estratègicament situades, almenys les valencianes, en tant que estaven totes molt properes les unes de les altres. No obstant això, modificacions ulteriors farien que alguns d'aquests castells i llocs no arribaren a mans d'Alfons d'Aragó. Així, el 1323, Pere renuncià al castell i vila de Crevillent en canvi d'aconseguir Dénia, una de les viles més importants del sud del país — cal només recordar la rellevància del seu port—⁴⁹. L'operació, però, més complicada fou la derivada de les negociacions que l'infant Pere hagué de dur endavant per tal d'aconseguir el comtat d'Empúries, al Principat. L'any 1325, aquest comtat català havia restat sense hereus directes, per la qual cosa havia revertit a la corona. Jaume II tenia la intenció d'atorgar-lo al seu fill Pere, però la presència d'un altre noble, Hug Folch de Cardona, que en reclamava drets per a la successió, aconsellà arribar a una entesa. Aquestes negociacions, desenvolupades al llarg de 1325, es tancaren amb la renúncia d'Hug Folch de Cardona als seus drets possibles sobre el comtat d'Empúries en canvi de rebre en alou algunes de les terres que l'infant Pere posseïa al Regne de València, concretament Pego, Alaguar i Xaló⁵⁰. Uns anys després, al juny de 1328 l'infant Pere venia el castell de Pop a Maria Ladró, esposa de Ramon de Vilanova, i al seu fill Vidal de Vilanova, pel preu de 140.000 sous⁵¹.

Abans de tot això, en l'any 1323, Pere rebé de mans del seu pare el senyoriu sobre el castell de Bairén, la vila de Gandia, el lloc del Real i les alqueries de Beniopa i Benipeixcar, juntament amb altres petits llocs de la comarca de la Safor no especificats en el document de donació⁵². Enfront d'altres cessions en què el prestigi del títol tenia un pes extraordinari —sense suposar, per això, que des del punt de vista de la renda no foren interessants—, la de la vila de Gandia i la seua fèrtil horta era un obsequi en principi més orientat a cobrir necessitats econòmiques⁵³. A la llarga, però, sobretot quan Alfons d'Aragó rebé l'herència

49. CHABÀS (1958), pp. 28-29; CAMPÓN (1990-91), p. 56, encara que l'autora confon l'any; ARV, RC 611, f. 161v. Mireu el resum de totes les donacions de Jaume II en GUINOT (1996), sobretot p. 226.

50. ARV, RC, 495, ff. 298r-311v.; REVIST (1959), p. 168; GUINOT (1986), p. 194; PASTOR (1992), p. 131; GINER (1995), p. 104; POU (1930[1996]), p. 463.

51. ARV, RC 611, f. 166r.

52. Hi ha a l'abast un bon nombre de còpies d'aquesta donació, datada concretament el sis de juny de 1323; jo he empleat la que es troba a AHN, O, Llig. 547-2 (3). Aquesta donació ha estat comentada pels nombrosos autors que han tractat algun aspecte de Gandia en els temps medievals o que han fixat la seua atenció en l'infant Pere de Ribagorça, per exemple PASTOR (1992), pp. 53 i 132.

53. Com tindrem ocasió de comprovar més endavant, ja en època d'Alfons el Vell, eren molt més productives des del

de l'infant Pere el 1358, Gandia es constituïria en centre de les possessions i lloc més habitual de residència del qui havia d'esdevenir el 1399 el seu primer duc.

Així doncs, podem afirmar que entre els anys 1322 i 1323 es formà el nucli de les possessions de la branca de la família reial inaugurada per l'infant Pere de Ribagorça. Només calia afegir l'esmentat comtat d'Empúries el 1325 per a deixar esbossat el patrimoni familiar: una sèrie de llocs i castells al sud del Regne de València, amb Dénia i Gandia com les viles més importants, i dos comtats dels de més arrelam en la tradició senyorial catalanoaragonesa, el de Ribagorça i el d'Empúries. Aquest darrer seria objecte d'una negociació posterior entre l'infant Pere i el seu germà Ramon Berenguer, resultat de la qual fou la permuta feta en gener de 1341 entre ambdós germans dels comtats de Prades i Empúries; Ramon Berenguer restà com a titular del comtat d'Empúries, mentre que Pere afegia al seu patrimoni el de les Muntanyes de Prades⁵⁴. Segons sembla la donació del castell de Palma a favor de Pere de Ribagorça al febrer de 1341 té relació directa amb aquesta afer. Pere el Cerimoniós desitjava que la permuta fóra justa per als dos protagonistes, cosins seus, i hi intervingué per a compensar el que havia estat relativament perjudicat. El castell de Palma, amb totes les terres i llocs que constituïen el seu terme, estava valorat en 8.000 lliures barcelonines. Cinc anys després, el mateix Pere el Cerimoniós atorgava a l'infant Pere tota la jurisdicció sobre el lloc de Palma i totes les seues terres i sobre el terme del castell de Borró⁵⁵.

Aquest és el darrer increment de patrimoni protagonitzat per Pere de Ribagorça, si exceptuem l'adquisició el 1356, ja a les darreries de la seua vida pública, del castell de Guadalest, aleshores part del patrimoni reial. Per a dur a terme aquesta venda, el rei hagué de demanar l'aprovació del Consell de València, que normalment era consultat en les alienacions del patrimoni de la corona, la qual cosa aconseguí en desembre de 1355⁵⁶.

punt de vista de la renda les terres de Gandia i Dénia i les seues comarques, que no altres indrets, com ara la baronia d'Arenós. Ara bé, les possessions que resultaren més rendibles, i amb gran diferència, de totes les que gaudí Alfons d'Aragó foren les del marquesat de Villena, com veurem en apartats successius.

54. POU (1930[1996]), p. 499; ZURITA (1973), llibre VII, capítol LXV.

55. FERRER SERER (1987), p. 34. L'autor fa servir documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó: ACA, carpeta de pergamins 246, perg. 6572, i reg. 883 f. 1rv. Les dates dels documents són 13 de febrer de 1341 i 17 de març de 1346.

56. "... fon proposat en lo dit Consell que·l Senyor Rey entenia e volia vendre e alienar al Senyor Infant en Pere lo castell e loch de Godalest, situat en regne de València sots aytal condició, que·l dit Senyor Rey i els seus per tots temps successors poguessen cobrar o quitar del dit Infant e dels seus tota hora e quant que quant al dit Senyor Rey o als seus fos ben vist, per cert preu, lo castell e lochs desús dits..."; AMV, MC 13A, ff. 45v.

El document de venda se signà definitivament el 19 de febrer del 1356, i s'hi inclouïen, a més del castell de Guadalest, els castells i llocs de Calp i Asp, per un preu total de 6.000 lliures⁵⁷. Amb aquest tracte s'arrodoneix definitivament el domini territorial de Pere de Ribagorça, que només dos anys després iniciarà la seua vida com a monjo franciscà. Recordem, però, que Jaume II no només atorgà el seu fill la possessió de terres i les rendes que se'n derivaven, sinó també dos títols nobiliaris de gran tradició i prestigi, els comtats de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades.

Aquest extens patrimoni no arribà de manera completa a l'hereu, Alfons d'Aragó, ja que una part del domini familiar fou assignat al seu germà Joan de Prades. A més a més, Pere de Ribagorça féu algunes donacions i vendes a vassalls i servidors d'alguns llocs situats dins dels termes generals d'aquelles viles que passarien al major dels seus fills, com a recompensa als serveis realitzats. L'exemple més conegut és el de la venda feta el 22 de gener de 1335 per l'infant Pere a Guillem Gascó, cavaller de la seua casa, dels llocs del Real, Beniopa i Benipeixcar, situats tots dins de l'horta i el terme general de Gandia, per preu de 100.000 sous⁵⁸. L'any 1340 Gascó rebia també la jurisdicció civil i criminal en aquests llocs⁵⁹. Semblant fou el cas de Ramon Castellà, almenys pel que fa a l'atorgament dels drets jurisdiccionals, transmesos per l'infant Pere a aquest membre de la seua casa, ja aleshores propietari de les terres de Beniarjó, Pardines i Vernissa, totes al terme general de Gandia⁶⁰. Així doncs, Alfons d'Aragó es trobà amb una herència territorial i jurisdiccional molt important, però que havia estat ja parcialment trossejada per la voluntat de l'infant Pere de gratificar els seus vassalls més lleials amb aquest tipus de recompensa. Aquesta política de cercar en el patrimoni i les jurisdiccions pròpies la via de pagar els serveis dels cortesans seria també practicada pels altres dos representants de la nissaga, Alfons el Vell i Alfons el Jove, amb la qual cosa els senyorijs que en un principi havien obtingut amb una

57. ARV, B, perg. 29. El document de venda se signà efectivament el 19 de febrer de 1356, encara que la venda s'executà definitivament el 19 de desembre del mateix any, moment en què es féu efectiu el pagament de la quantitat acordada; així consta en un document relacionat amb l'intent per part de la corona de recuperar el castell de Guadalest a començaments del segle XV, on es relata el procés d'adquisició; ARV, MR 11.600, f. 9r.

58. PASTOR (1985), pp. 741-742; PASTOR (1992), p. 54. Sembla que la data correcta és 1335, encara que el mateix autor dóna en el seu treball de 1992 com a data d'aquest afer el 1325.

59. AHN, O, Llig. 769-2; la data concreta és el 6 de setembre del 1340; el document fou transcrit per Josep Camarena a la secció "Documents per a una història de La Safor", del primer número de la revista *Guaita*, pp. 80-81. Vegeu també PASTOR (1985), pp. 741-742. Aquesta donació tindria greus repercussions molt més endavant, quan aquestes possessions, després de ser recuperades per Alfons el Vell, arriben a mans d'Hug de Cardona, el seu nebot, com veurem en successius capítols; GARCIA-OLIVER (1982).

60. El document d'atorgament de la jurisdicció fou transcrit per Fullana, amb un grapat de comentaris sobre la història del senyoriu que havia d'esdevenir anys després el patrimoni de la família March; FULLANA (1936), pp. 63-65.

certa unitat territorial i jurisdiccional esdevingueren un veritable mosaic, un trencaclosques de possessions i drets que condicionà molt l'estructura feudal de comarques com ara la Safor o la Marina: a començaments del segle xv, les trobarem plenes d'un munt de petites senyories al capdavant de les quals hi havia descendents d'aquells cavallers i burgesos que havien progressat a l'ombra de la cort ducal i que les havien obtingudes mitjançant donacions o adquisicions⁶¹.

Alfons d'Aragó heretaria tot aquest patrimoni, llevat del comtat de Prades i de la baronia d'Entença, atorgades al seu germà menor Joan. Cal destacar la voluntat inequívoca de l'infant Pere de crear un gran cos de possessions al sud del país que foren el centre de l'estat senyorial del seu hereu; el comtat de Ribagorça, una de les possessions relativament menys rendibles des del punt de vista estrictament econòmic de les que conformen el patrimoni del primer duc de Gandia, li fou atorgat segurament amb la intenció que gaudira d'un dels títols nobiliaris de més arrelam a la Corona d'Aragó; al cap i a la fi aquesta era una de les maneres d'assignar a Alfons el paper d'hereu en la direcció del llinatge.

II.3. Les primeres notícies d'Alfons d'Aragó

La primera informació que hem trobat sobre Alfons d'Aragó fa referència al seu bateig i al lloc on va nàixer, cosa extremadament fora d'allò comú. Si bé no sabem amb seguretat quan es produïren aquests esdeveniments, sí que coneixem que tingueren lloc a Burjassot. Aquesta inesperada revelació ha eixit a la llum gràcies a la publicació de les actes conservades de les visites pastorals dutes a terme a la diòcesi de València al llarg dels segles xiv i xv. Segons manifesta l'acta de la visita feta a la parròquia de Burjassot al febrer de 1399, molts anys enrere havien estat batejats en la seua pila baptismal tant Alfons d'Aragó, com els seus germans Jaume i Elionor: *...Interrogati a quo tempore citra in dicta ecclesia de Burgaçot sunt fontes baptismales et dixerunt quod domina regina de Chipre, reverendissimus dominus Jacobus, cardinalis, administrator ecclesie Valentine, bone memorie, et inclitus domino marchio Villene, fratres, filii illustris domini infanti Petri, recolente memorie, omnes tres nati fuerunt in dicto loco de Burgaçot// et baptizati in eisdem fontibus dicti loci quod ab octuaginta et nonaginta*

61. En els últims anys han sorgit diversos estudis que miren d'analitzar aquesta evolució dels senyories valencians, en la qual destaca el procés d'esmicolament de les grans superfícies feudals al llarg dels segles xiv i xv, i la inflació paral·lela de la petita noblesa, sorgida majoritàriament de la classe dels servidors més propers de la corona i de les grans nissagues nobiliàries del país. Podeu trobar-ne una bona síntesi i un estat de la qüestió sobre l'evolució de la noblesa valenciana en FURIÓ (1998).

*annis citra et ultra...*⁶² Una de les residències de la casa reial, potser la pròpia de la família de l'infant Pere, es trobava a la primera meitat del segle XIV a Burjassot, per la qual cosa els seus fills nasqueren en aquest lloc i allí reberen les aigües baptismals. El que no ens serveix és la referència temporal, absolutament vaga i indefinida, en la mesura que es limita a endarrerir el fet a uns vuitanta o noranta anys enrere —d'altra banda sabem que el fet no pogué ocórrer tants anys enrere, perquè això suposaria que el naixement d'Alfons, Jaume i Elionor hauria tingut lloc molts anys abans del casament dels seus pares, solemnitzat el 1331.

Els estudis tradicionals que han contemplat amb diferents perspectives el personatge que ens ocupa, han proposat la data de 1332 per al seu naixement⁶³. No podem trobar documents que avalen directament aquesta hipòtesi, encara que sí que hi ha a l'abast un grapat d'indicis que la ratifiquen. Per exemple, en el document de donació de la jurisdicció plena sobre Beniarjó feta per l'infant Pere a Ramon Castellà, hi apareix una mena de ratificació feta per Alfons d'Aragó en què s'inclou una clàusula referent a l'edat que tenia aleshores, *...sumus minoris XXV annis, majoris vero XVII...*⁶⁴; atenent que el document fou signat al juliol de 1356, podem assegurar que Alfons va nèixer entre els anys 1332 —recordem a més que els seus pares es casaren al maig de 1331—, i 1339. Altres documents empen fórmules semblants, amb les quals només podríem aproximar-nos, encara amb un marge d'error massa gran, al moment concret del naixement del protagonista d'aquesta biografia. Així, per exemple, el document signat entre Alfons i el seu germà Joan acceptant l'herència familiar com el pare l'havia dividida i assegurant-se lleialtat entre ambdós per l'acatament d'allò disposat, ens forneix d'informació complementària, en tant que explicita que Alfons, en aquell moment —novembre del 1358—, encara no havia acomplit els vint-i-cinc anys, encara que era major de vint⁶⁵; això reduiria les possibilitats al període comprès entre les darreries del 1333 i l'any 1338. Amb tot, aquestes dades són sempre difícils d'avaluar, en la mesura que l'edat, en l'època medieval, és sovint una indicació aproximada més que una dada absolutament fidedigna⁶⁶.

62. CÀRCEL & BOSCA (1996), pp. 255-256.

63. DUALDE & CAMARENA (1976), p. 61.

64. La transcripció completa del document la podeu trobar en FULLANA (1936), pp. 64-65. L'any 1356 ja s'havia efectuat, en certa mesura, el traspàs de poder entre l'infant Pere i el seu primogènit, Alfons, de manera que aquest és sempre present en els afers importants concernents allò que esdevindria la seua senyoria.

65. "...*minoris sumus viginti quinque annis... majoris tum viginti...*"; ARV, MR 9.610, f. 135v; ARV, B, Perg. 34. És tracta de dues còpies de l'escriptura d'absolució entre els germans Alfons i Joan, amb motiu del repartiment de l'herència fet pel pare, l'infant Pere.

66. Tindrem ocasió de comprovar més endavant això mateix amb el cas del fill primogènit d'Alfons d'Aragó. Coneixem la data exacta del seu naixement, i també hem trobat un grapat de documents, sobretot de l'època de la infantesa en

Hom pensa que la data del naixement d'Alfons deu ser propera a la acceptada tradicionalment, en la franja més antiga de les possibles a partir de les dades tretes d'aqueixos documents, és a dir, entre el 1332 i el 1333. Això casaria perfectament amb el fet que fou el primer fill nascut del matrimoni, i que aquest havia estat ratificat al maig de 1331. També podria confirmar aquesta hipòtesi el fet que en l'any 1348 fóra ja acordat —*sponsalia per verba de futuro*— el matrimoni d'Alfons amb la que seria la seua esposa durant més de cinquanta anys, Violant d'Arenós⁶⁷. Val a dir que no hi havia una edat reglamentada per a fer aquest tipus de contractes matrimonials, el que sí és cert és que el pacte venia acompanyat de la promesa feta per l'infant Pere d'atorgar al seu fill Alfons totes les seues possessions valencianes, i fa l'efecte que aquest tipus de promeses habitualment es feien quan el jove en qüestió havia assolit ja certa edat —entre els quinze i els dèset anys—. Amb tot, l'única referència sobre l'edat d'Alfons al moment de signar el seu pare diu el següent: ...*Egregius Alfonsus, carissimus filius primogenitus noster, impuber, major tamen septemio*... Sabem doncs que aleshores Alfons era “impúber”, és a dir, tenint en compte que als furs de València és diu que ...*pubil és appel·lat de la hora que naix tro a XV ans complits*...⁶⁸, Alfons, doncs, no devia haver acomplert els quinze anys a l'abril de 1348, per la qual cosa no pogué nàixer abans d'abril del 1333. Novament topem amb un marge massa gran que no ens permet solucionar el problema.

No consumiré més línies en aquest assumpte. Només cal recordar que nasquera cap al 1333 o ho fera cap al 1337, Alfons visqué moltíssims anys, en qualsevol cas més de setanta-cinc, ja que la seua mort es produí el cinc de març de 1412⁶⁹. Una vida llargíssima en un temps en què les epidèmies i les guerres —i Alfons visqué en primera persona un grapat de pestes i de conflictes bèl·lics— escurçaven dramàticament la vida de la gran part de la població. De fet sabem que Alfons prenia totes les mesures a l'abast per tal d'evitar perills, com ara les periòdiques epidèmies de pesta: molt sovint el trobem viatjant d'un lloc a un altre, dins o fora de les seues possessions, amb la intenció de fugir d'aquests perillous brots, i fins i tot negant-se a acudir a determinats indrets afectats per la pesta, encara que això suposara incomplir un manament del rei. Com veurem, Alfons morí el 1412, orb i malalt, però arribà als últims moments de la seua existència conservant una ment lúcida,

els quals se l'atribueix una edat un parell d'anys diferent a la vertadera.

67. ARV, G 2.229, mà 26, ff. 4r-6v.

68. Furs de València (1990), Llibre V, Rúbrica VI, XXXVII, (a cura de G. Colón- A. Garcia). Barcelona: Ed. Barcino.

69. ARV, G 2.230, mà 36, f.40v; testimoni de Joan Lorca en el procés sobre la possessió de la baronia d'Arenós després de les morts d'Alfons el Vell i la seua esposa Violant d'Arenós.

encara que amb un ànim absolutament desolat pel seguit de llastimosos esdeveniments de què fou protagonista i principal afectat, i exercint efectivament les seues tasques com a feudal, a pesar de tot i en contra de molts —inclòs el seu fill Alfons el Jove, que seria darrerament, i no sense entrebancs, l'hereu. Més endavant arribarà l'ocasió d'analitzar aquest període.

No hi ha a l'abast cap notícia rellevant de la infantesa i el període d'aprenentatge, encara que probablement no degué diferir molt del que acostumaven a protagonitzar els fills dels grans barons, especialment els de la família reial. Segurament aquests primers anys es consumiren a l'ombra de la cort reial, ben a prop dels infants i la resta dels familiars de la nissaga d'Aragó. Allí es produiria la iniciació en el món de la cavalleria i l'obtenció de coneixements de caire militar, que serien fonamentals en la vida d'Alfons. Potser també s'hi instruí en altres ensenyaments, fruit dels quals fou, sens dubte, el gran interès mostrat per Alfons al llarg de la seua vida per les lletres i la cultura. D'aquesta inclinació, en són bona prova els contactes estrets que mantingué amb diversos escriptors de la seua època, com ara el seu procurador general, Pere March, però també Francesc Eiximenis o Antoni Canals. I també és un símptoma d'aquestes preocupacions l'educació que donà als seus descendents, curiosament més als seus néts que no als seus fills. Entre tots els néts coneguts, hi destaca, en considerar aquesta faceta, un personatge absolutament apassionant, Enric de Villena, que ha estat molt estudiat pels historiadors castellans interessats pel món de la cultura baixmedieval. Un darrer indici d'aquestes inquietuds, segurament conreades des de la joventut, és l'únic escrit conegut de mà d'Alfons, una mena de carta, eminentment moralista, adreçada a la seua filla Joana en el moment del seu matrimoni, a la qual pararé esment més endavant⁷⁰.

Aquesta foscor documental que cobreix la infantesa i la joventut d'Alfons, es veu només trencada per dues referències molt puntuals i escassament informatives. En primer lloc, el testament de la seua mare, Joana de Foix, fet el 14 d'abril del 1344, en el qual són anomenats un darrere de l'altre, els quatre fills que fins aleshores havia tingut amb el seu espòs Pere de Ribagorça⁷¹. Alfons hi és esmentat en últim lloc, com pertoca a l'hereu, després de haver estat reflectides les donacions de diverses quantitats de diners fetes per Joana de Foix a tots els seus germans, incloses les seues joies i aixovar destinat a Elionor; el testament conté també una referència al fill encara no nascut del qual aleshores estava

70. Aquesta lletra ha estat publicada en PELLICER & FERRER (1985), pp. 35-38.

71. ARV, MR, 9.610, ff. 195r-198r.

embarassada Joana. Alfons és designat legatari de tots els drets i possessions de la seua mare, exceptuant tan sols allò atorgat als germans, la qual cosa confirma la seua posició de primogènit⁷².

L'altra notícia és el contracte matrimonial esmentat adés, amb la promesa feta per Pere d'atorgar al seu hereu totes les seues possessions al Regne de València⁷³. Tampoc no és massa explícita en allò que ens interessa en aquest punt del treball, encara que sí que ho és en relació amb la fundació de la unitat familiar encapçalada per Alfons d'Aragó, i també pel que fa a les estratègies emprades per Pere de Ribagorça respecte a la seua descendència. L'infant Pere cercà per al seu primogènit una noia molt jove, Violant d'Arenós, que ja en el moment del compromís matrimonial signat el 1348 era òrfena i hereua, segons el testament fet pel seu difunt pare, Gonçal Diez d'Arenós. Amb aquest enllaç, Pere de Ribagorça afegia una nova possessió valenciana per al seu fill primogènit, la baronia d'Arenós, i les rendes que se'n derivaven: una dot gens menyspreable.

Malauradament gairebé res més sabem d'aquest fosquíssim període de la vida d'Alfons d'Aragó. A partir de 1355, quan es féu efectiu el matrimoni signat el 1348, i Alfons començà a tenir una vida pública molt més destacada, les notícies seran molt més nombroses i cada vegada més explícites i significatives. La relativament precoç retirada de l'infant Pere de la vida política i familiar per a ingressar en l'orde franciscà deixà expedit el camí a Alfons per anar guanyant el protagonisme propi d'un dels caps familiars dins de l'extensa nissaga reial.

72. Ídem, p. 197r, resta ben palés l'orde dels fills mascles: Alfons és l'hereu, Jaume és el segon i per tant el substituït en cas de mort d'Alfons —la qual cosa evidencia que aleshores encara no era religiós— i el menut és Joan que només heretaria en cas de mort dels dos majors.

73. ARV, G 2.229, mà 26, ff. 4r-6v.

II. 4. El matrimoni amb Violant d'Arenós

...feren noces en lo dia que aquells hoyren missa axí com a marit e muller, les quals celebraren en lo Real del senyor Rey de la ciutat de València...⁷⁴

...enaprés, en aquell dia mateix, ço és, lo VIIIen dia de maig del any de la Nativitat de nostre// senyor MCCCLV aquella dita noble na Violant feu e fermà matrimoni en faç de sancta mare Ecclèsia ab lo Egregi don Alfonso, fill del inclit e magnífich infant en Pere, comte de Ribagorça e de les Muntanyes de Prades, enaxí que·ls dits Egregi don Alfonso e noble na Violant foren fets... verdaders marit e muller; et lo qual matrimoni après solempnizaren en faç de santa mare Eccelèsia, e aquell per carnal còpula consumaren...⁷⁵

El llarg document signat el primer dia d'abril del 1348 entre Pere de Ribagorça i els tutors de Violant d'Arenós, amb el consentiment de la seua mare, Joana Cornell, aleshores ja vídua del noble Gonçal Díez d'Arenós, és una bona mostra de la concepció del matrimoni a l'Europa Occidental de mitjan segle XIV, almenys entre les classes més prominents de l'escala social: Alfons d'Aragó i Violant d'Arenós foren promesos en matrimoni probablement molt abans que es conegueren, quan tot dos eren molt joves — de fet, Violant era en aquell moment tan sols una xiqueta, d'entre cinc i set anys d'edat. Abans de res, cal subratllar que el matrimoni era aleshores un negoci, un afer eminentment social i econòmic; hom podria dir, exagerant una mica els traços de la descripció, que el matrimoni estava més a prop de la creació d'una societat mercantil que no de la plasmació d'uns afectes o de l'atracció personal de dos individus. Es tractava de fundar un grup familiar econòmicament viable, que servira per a garantir la posició social assolida per separat pels dos contraents i, cas que fóra possible, per a crear les condicions adients per a un futur progrés de la parella i dels seus descendents en el si de la societat; l'amor i la tendresa eren molt sovint una conseqüència, un efecte de la convivència, i només en comptades ocasions es duïen a terme matrimonis basats en aquest tipus de sentiments, especialment entre les classes més altes de la societat⁷⁶. Com deia G. Duby, el matrimoni no era un joc, sinó l'expressió de l'"ordre". Fora d'aquest "ordre", en altres àmbits de la vida, caldrà buscar

74. ARV, G 2.230, mà 36, f. 15v. És tracta del testimoni d'Andreu Castellà en el plet desenvolupat entre 1422 i 1423 sobre la successió de la baronia d'Arenós; les seua declaració fou feta al gener de 1423.

75. ARV, G 2.229, mà 25, f. 37rv.

76. Sobre com d'insòlita era la idea d'un matrimoni per amor, en el sentit que li donem actualment, podeu veure, G. BUCKER (1991): *Giovanni y Lusanna. Amor y matrimonio en el Renacimiento*. Madrid.

les expressions més lúdiques i sentimentals dels afectes i de l'amor⁷⁷, però les necessitats socials a què donava resposta el matrimoni feien inviable la confusió entre unió conjugal i expressió dels sentiments. Ara bé, no sempre els càlculs foren els adequats, i les estratègies aparentment molt estudiades, de vegades es tancaren amb estrepitosos fracassos: al cap i a la fi era una mena d'operació matemàtica en la qual les xifres eren éssers humans amb els seus sentiments, frustracions, desitjos i ambicions.

Però a més de ser un afer marcadament econòmic, era una qüestió familiar en sentit ample⁷⁸. Òbviament no era la decisió dels joves la que calia considerar, sinó la dels progenitors i, en tot cas, la dels tutors i altres consanguinis amb un ascendent especial sobre la unitat familiar en qüestió. Així doncs, l'arribada a un compromís matrimonial era un assumpte que no podia deixar-se en mans de l'atzar sinó que era analitzat i ponderat fins a les darreres conseqüències. Calia perfilar cadascun dels aspectes, assegurar-se de quins eren els béns que cadascú dels contraents obtindrien dels seus progenitors, i en quines condicions els rebrien —donació *inter vivos*, herència després de la mort dels pares, etc. Els elements fonamentals del tracte eren sempre el dot, és a dir, allò aportat a la nova unitat familiar per l'esposa, bé fos en forma de diners, bé en forma d'objectes o possessions territorials, i el creix, que era la part del patrimoni del futur marit que restava garantida per a l'esposa en cas de viduïtat. A més calia deixar ben clara la posició dels protagonistes dins de les respectives estructures familiars, particularment en el cas de l'espòs: si el jove en qüestió seria l'hereu del gruix de la fortuna paterna, si en la seua posició de fadristerne el pertocava part del patrimoni, o si només comptaria amb una renda o un càrrec —això referint-nos sempre a representants de la classe nobiliària. Aquesta era la part més important de l'acord des de la perspectiva de la família de l'esposa, en la mesura que era crucial conèixer en quina situació restaria el marit, tant respecte a la seua pròpia família com al seu context social. És per això que amb relativa freqüència trobem associats documents d'esposalles —*sponsalia per verbo de futuro*—, que

77. G. DUBY (1987): *El caballero, la mujer y el cura. El matrimonio en la Francia feudal*. Madrid, pp. 183-184. L'amor cortés, fora del matrimoni, i la prostitució són les alternatives que s'oferien per a l'expressió d'aquests sentiments; alternatives, val a dir, bàsicament masculines, com correspon a una època en què hi ha una moral absolutament diferent per als homes i per a les dones.

78. Com proposa G. Duby el primer precepte que calia respectar per a que un matrimoni donara resposta a les expectatives socials que havia alçat era el següent: el bon matrimoni no és una afer d'individus —aquesta perspectiva forma part d'una mentalitat posterior a al dels temps medievals—, sinó de famílies. Aquesta premissa, prèvia a qualsevol altra referent al matrimoni, era ineludible per tal de tenir èxit en la fundació i desenvolupament d'una nova família; podeu mirar G. DUBY (1987): *El caballero... cit.*, pp. 113-114. En general aquest treball revela moltes de les claus que expliquen la idea del matrimoni que dominà als segles medievals, almenys entre les classes més privilegiades.

delimitaven perfectament el futur dot i el creix corresponent, amb compromisos en els quals el pare del marit posava per escrit els criteris que pensava aplicar en el repartiment de la seua herència, amb menció explícita de la part pertanyent al futur espòs. El matrimoni era, també cal dir-ho, un afer eminentment masculí, és a dir, era una negociació entre dos caps de família que miraven d'assegurar un bon tracte amb la intenció de millorar la posició del seu cognom, aconseguir avantatges econòmics o eixamplar les xarxes de parentela cap a llinatges de més renom o consideració social.

Tot això podem comprovar-ho amb l'exemple concret de l'acord signat per a emparaular la boda entre Alfons d'Aragó i Violant d'Arenós⁷⁹. Val a dir en primer lloc que en el moment de la signatura del compromís matrimonial, la petita Violant tenia menys de set anys, segurament devia comptar-ne cinc, ja que al document s'estipula que el matrimoni es duria a efecte mitjançant cerimònia eclesiàstica quan la jove arribara als dotze anys, i això succeí el 1355, set anys més tard⁸⁰. Probablement Violant nasqué entre el 1342 i el 1343, amb la qual cosa és possible assegurar que era bastant més jove que el seu espòs, deu anys si considerem bona la data proposada adés per al naixement d'Alfons. Estem, doncs, davant d'un típic matrimoni de la noblesa medieval, amb una noia encara preadolescent, i un jove que tot just havia superat la vintena, acordat per les respectives famílies amb una antelació suficient.

El compromís matrimonial, el signaren el pare del nuvi, l'infant Pere i el tutor de la jove, Pere Fernández d'Arenós, familiar de la seua branca paterna, mentre que la mare vídua, Joana Cornell, es limitava a acceptar allò pactat. Eren els representants màxims del llinatge —masculí, agnàtic en termes antropològics— els que havien de vetllar pels interessos de tot el “clan”, i eren, per tant, els encarregats de dissenyar una política matrimonial complexa, on es calibraren totes les possibilitats i alternatives, sempre amb l'horitzó final de l'augment del prestigi i la posició de la família o, si més no, el manteniment d'allò assolit pels avantpassats.

79. ARV, G 2.229, mà 26, ff. 4r-6v.

80. El fet que el primer fill conegut de la parella, Alfons el Jove, nasquera el 1362 —set anys després del matrimoni—, és bastant simptomàtic, ja que palesa que la unió se solemnitza definitivament quan Violant era una xiqueta, potser encara incapaç de tenir descendència. Amb tot, cal tenir en compte que diversos testimonis de processos posteriors, relatius a la possessió de la baronia d'Arenós, apel·len a l'existència d'algun fill anterior a Alfons, que hauria mort essent encara un nadó; ...*emperò ell testimoni havia hoyt dir a molts que lo dit Egregi duch lo fill no era lo primer nat com en lo temps que la dita Egregia sa mare lo parí ja hagués hauts o parits aquella altres fills...*”; el testimoni és del cavaller Joan Gostanç, i fou fet al gener de 1423; ARV, G 2.230, mà 36, f. 9v. Com veurem més endavant, aquest fill podria ser Jaume, mort sent encara un xiquet, i del qual no coneixem el moment del seu naixement.

En l'acord de 1348, la qüestió econòmica, és a dir, el compromís d'allò que les parts havien d'aportar a la unitat familiar futura, restà absolutament resolt, i de fet s'acomplí anys després. La promesa de l'infant Pere de nomenar Alfons hereu de totes les terres valencianes sota el seu domini deixava perfectament clar el paper de cap del llinatge d'Alfons d'Aragó. De tots aquests béns, la Vall de Gallinera i els llocs de Callosa i Finestrat restarien obligats com a creix. La segona part del tracte feia referència al dot que aportaria Violant, constituït bàsicament per la baronia d'Arenós, de la qual havia esdevingut hereua, segons el testament del seu pare Gonçal Diez d'Arenós, fet el 7 de febrer del 1345⁸¹. No era del tot freqüent rebre per via de dot unes possessions territorials i jurisdiccionals tan destacades —en aquest cas un important senyoriu sencer—. Habitualment el dot estava format per una quantitat econòmica i una sèrie d'objectes mobles i personals que, en tot cas, estaven assegurats sobre algunes de les possessions del pare. Però en aquest cas l'hereua absoluta era Violant, potser l'única filla del matrimoni format per Gonçal Diez d'Arenós i Joana Cornell. Com a primogènita del llinatge, Violant era la darrera representant de la seua família i el darrer vehicle per a la transmissió del cognom patern. Així, en una de les disposicions del testament del pare de Violant, hi figurava l'obligació de què l'hereu de la nova família, el seu primer fill mascle, hauria de portar les armes i el cognom de l'avi matern: aquesta clàusula seria un dels arguments emprats en el plet desenvolupat al voltant de la successió de la baronia d'Arenós molts anys més tard, després de la mort d'Alfons d'Aragó, ja que el seu fill, Alfons el Jove, lògicament, mai no adoptà les esmentades armes ni el nom. Aquestes clàusules, com ara l'herència per via materna d'uns cognoms reconeguts en el si de la noblesa, que sí que tingueren èxit quan la família de l'esposa era socialment més reconeguda que la de l'espòs, perdien tota la seua virtualitat quan era la família de l'espòs la més encimbellada en l'escala social⁸².

Així doncs, en el moment del matrimoni dels contraents, l'any 1355, el patrimoni familiar constava d'una sèrie de possessions al Regne de València, totes reunides per l'infant Pere des del 1322 i que ja hem repassat abans, juntament amb la baronia d'Arenós, afegida

81. L'esmentat plet sobre l'herència de la baronia anys després ens facilita una còpia de la clàusula en qüestió del testament; ARV, G 2.229, mà 26, f.1rv.

82. Hi a l'abast una àmplia bibliografia sobre les estructures familiars als segles medievals, especialment en allò concernent a les classes nobiliàries. Pel que fa a la posició de la dona en la transmissió del patrimoni i del cognom patern, podeu trobar-ne una reflexió interessant en el següent article, G. POMATA (1994): "Legame di sangue, legami de seme. Consanguineità e agnazione nel diritto romano", *Quaderni Storici* 86, fasc. 2, pp. 299-334.

per via de dot⁸³. És a dir, el protagonista d'aquest estudi prendria possessió d'una hisenda que seria envejable fins i tot per a molts dels grans barons del regne. Amb el temps, la seua senyoria havia de sofrir diverses alteracions, com comprovarem més endavant. La més significativa en aquesta primera època serà l'obtenció el 1358 del comtat de Ribagorça, cedit pel seu pare dins del repartiment que aquest féu entre els fills de les terres i dignitats que encara conservava en el moment de la seua entrada com a monjo franciscà a Barcelona⁸⁴.

A l'arbre genealògic annex hom pot advertir que d'aquest matrimoni nasqueren almenys vuit fills, quatre barons i quatre dones. A continuació faré un breu repàs d'allò més representatiu de la vida de cadascun dels descendents d'Alfons d'Aragó, encara que en capítols posteriors sorgiran de nou aquests personatges i podrem dedicar-los més atenció. En primer lloc, cal subratllar que hi ha dubtes sobre l'orde del seu naixement, especialment en allò referent als que moriren infants⁸⁵.

**Alfons el Jove*. El primogènit de la família va nèixer a agost de 1362⁸⁶, i esdevindria, cinquanta anys més tard, l'hereu del patrimoni familiar, l'any 1412, tot i que el seu pare l'excloué expressament de l'herència a causa de les contínues baralles que mantingueren ambdós en els darrers anys del duc Vell. Estaria al capdavant del ducat de Gandia fins a la seua mort el 1424. Es casà dues vegades, la primera, el 1396, amb Maria, infanta de Navarra, la segon, el 1415, amb Aldonça Vilarig. No tingué cap fill legítim conegut, però sí, un parell de fills bastards, Joan i Jaume. A la seua mort, la majoria de les seues possessions retornaren a la corona, a causa de la modalitat de donació emprada anys enrere per Jaume II. Un dels episodis que més repercussions tindria en la vida d'Alfons el Jove fou la llarguíssima reclusió que hagué de patir en Anglaterra, França i Navarra, durant prop de vint-i-un anys, pràcticament tota la seua joventut (aproximadament entre els 9 i els 30 anys); hi romangué

83. Sembla, no obstant això, que la presa de possessió d'Alfons com a senyor de totes les terres atorgades pel pare s'endarrerí fins al 1358, quan el pare féu realitat el seu desig d'ingressar com a franciscà. Òbviament, mentre visquera com a seglar, l'infant Pere havia de conservar la seua posició social i les seues rendes.

84. El document es signà el 10 de novembre de 1358, i se'n conserven diverses còpies, per exemple, AHN, O, llig. 547-2 (8).

85. El que proposa un dels testimonis per la possessió de la baronia d'Arenós, Martí Eximénez, en el qual no figuren els dos fills morts infants, sembla el més probable: "...de llur matrimoni diversos fills e filles, ço és lo Egregei Duch de Gandia, qui huy viu, don Jacme, après don Pedro, après dona Elionor, apres dona Yolant, e après dona Johana que fon Comtesa de Cardona...", ARV, G 2.229, mà 36, f. 31v.

86. Segons el testimoni de Bonafonat Celma en el procés sobre la successió de la baronia d'Arenós "...era nat (Alfons el Jove) en lo mes d'agost en lo dia de festa de sent Agostí del dit any MCCCCCLXII, en lo qual temps recorda a ell testimoni que lo rey don Pedro de Castella tenia asetjada la vila de Calatayu..." (això ens situaria concretament en el 28 d'agost); ARV, G 2.230, mà 36, ff. 18rv.

durant aqueix llarg període com a ostatge pel rescat que el seu pare havia de pagar després d'haver estat capturat en la batalla de Nájera, el 1367. Els incompliments i els malentesos en els mecanismes de pagament de l'escriuidora quantitat en què fou taxada la llibertat d'Alfons d'Aragó mantingueren en presó al seu fill durant més de vint anys.

**Jaume*. Les notícies sobre la seua vida són molt escasses i poc fiables. Només sabem d'ell que morí estant presoner a França, en relació també amb el rescat que el seu pare havia de pagar per tal de recuperar la seua llibertat després de la batalla de Nájera, i que hi morí en un accident infantil⁸⁷. Hi ha fins i tot la possibilitat que aquest fóra el fill primogènit, encara que les notícies al respecte són molt dubtoses. En l'acord signat l'any 1363, i ratificat dos anys més tard, entre Alfons d'Aragó i Enric de Trastàmara, pel qual Alfons rebria el senyoriu de Villena si donava suport al comte de Trastàmara en les seues aspiracions d'arrabassar al seu germanastre Pere el Cruel la Corona de Castella, hi ha una clàusula on es convé que Jaume es casaria amb Elionor, filla d'Enric, i seria l'hereu d'aquestes terres castellanes en cas de mort prematura del seu pare⁸⁸. Hom podria pensar que Alfons havia considerat ja el repartiment del seu patrimoni, deixant a Alfons el Jove, suposadament primogènit, les terres a la Corona d'Aragó, les originàries del llinatge, i a Jaume, el segon fill, les possessions noves que pensava adquirir a Castella. Ara bé, la importància política i econòmica del marquesat de Villena —aleshores molt més potent com a proveïdor de rendes que tota la resta dels territoris d'Alfons—, i una notícia presa del relat de cronista J. Zurita ens fan dubtar seriosament de l'ordre dels fills: “...y se concertó casar el hijo mayor del conde de Ribagorza —que se llamaba Jaime, que murió después mozo—, con doña Leonor, hija del conde de Trastàmara...”⁸⁹. Després de la mort de Jaume, el seu germà Pere, aleshores l'únic que vivia amb Alfons d'Aragó —Alfons el Jove era ostatge pel rescat demanat al seu pare—, heretà els drets sobre el marquesat; no obstant això, fou Alfons el promés en matrimoni amb Elionor, mentre que Pere hagué de casar-se amb altra filla d'Enric de Trastàmara, Joana.

87. Segons el testimoni del notari Joan Lorca en el mateix plet, “...lo qual don Jacme morí en les dites reenes, en lo Comdat de Foix, ab una vira o fletxa que li donara al cap segons ell testimoni ho ha hoyt dir al dit senyor Duch...”; ARV, G 2.230, mà 38, f. 37r. Bonafonat Celma recordava que Jaume havia mort concretament a la vila d'Ortez; ídem, mà 36, f. 18v. El notari Miquel Dalmau aclaria que ambdós germans, Alfons i Jaume, foren tramesos juntament per tal d'exercir com a ostatges del rescat del seu pare; ídem, mà 38, f. 17r. Mireu també el testimoni de l'especier Domingo Català; ídem, mà 38, f. 21v. Allò ben cert és que, als nombrosos documents propis de l'afer del rescat, mai s'hi anomena aquest tercer ostatge.

88. ARV, B, Perg. 58 (ratificació de l'acord fet el 10 de juny de 1363, signada el 12 de juny de 1365).

89. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LII, p. 491.

**Pere de Villena*. Probablement nasqué cap al 1363, ja que, en l'acord signat entre el seu pare i Enric de Trastàmara sobre el seu matrimoni amb la filla del rei castellà, hi és mencionat com “*don Pedro, que és de hedat de nueve annos...*”⁹⁰. Pere també estigué confinat com a ostatge del comte de Foix, a conseqüència de l'empresonament del seu pare després de la batalla de Nájera, encara que només durant uns mesos. Fou el fill que es féu càrrec dels afers d'Alfons d'Aragó a Castella després de la mort del que havia estat triat en primer lloc, Jaume, per això fou nomenat hereu del marquesat de Villena i fou maridat pel seu pare amb Joana, una de les filles bastardes del rei Enric de Trastàmara. Però morí molt jove, lluitant a les ordres del rei de Castella contra els portuguesos a la batalla d'Aljubarrota, el 1385. Deixà tres fills molt petits, Alfons, Enric i Elionor, i un tercer d'il·legítim, anomenat Galvany de Villena; tots quatre es criaren a la cort d'Alfons d'Aragó, encara que el primer degué morir sent infant, i gaudiren d'una especial estima del seu avi.

**Joan i Blanca*. Són els dos fills morts encara molt petits, potser nadons. Les úniques referències sobre la seua existència són un parell de notícies tretes de la comptabilitat senyorial, concretament d'un pagament a la dida de Joan, de les despeses fetes per al trasllat de les despulles d'ambdós germans, i per les obres encarregades per al condicionament de les seues tombes al monestir de Sent Jeroni de Cotalba⁹¹. No tenim la certesa de l'any de naixement en el cas de Joan; Blanca nasqué al setembre de l'any 1376, però visqué només uns dies: es contractà una dida a l'efecte, que mai no arribà a fer-se càrrec de la petita⁹².

90. ARV, MR 9.600, f. 108v (23 d'agost de 1372). De ser certa aquesta data de naixement, seria molt probable que Jaume hagués estat el fill primogènit, perquè no hi ha temps suficient entre el naixement d'Alfons el Jove i el de Pere de Villena per a un tercer embaràs de Violant d'Arenós. Tot això, però, són només especulacions de comprovació gairebé impossible.

91. “...*doní e paguí a Na Maria, muller d'en Pere Vicent, dida de don Johan fill qui fon del dit senyor, los quals li manà dar per alletar lo dit Don Johan... Item doní e paguí a-N Pere Andreu, piquer e veví de Xàtiva, los quals de manament de mossèn Pere March li liuré per obs d'una tomba que feu en l'orde de Sent Gerònim per metre la ossa de Don Johan e de Dona Blanca, fills del senyor marquès...*”; ARGENTE (1988), p. 313 i 318 respectivament; ARV, MR 9.824, ff. 35v i 42r respectivament. Les notícies es troben a la comptabilitat de l'any 1379. Aquest any encara no havia estat construït el monestir, però potser n'hi havia ja el projecte; és més dubtós que es pensara soterrar ambdós albats al primitiu cenobi dels jeronis a Xàbia. A banda d'aquests dos, possiblement hi hagué altres fills que no passaren de ser nadons o, almenys, no superaren la més tendra infància. L'any 1384, al maig, estant a les terres del marquesat, Alfons el Vell rebé una notícia de la seua esposa notificant-li que havia tingut un fill: “...*Item pos en data les quantitats següents les quals doní de manament del dit senyor... primerament doní an Miquel Cardona, lo qual portà al dit senyor lletres de la Marquesa en què li feya a saber que havia haud un fill per les albixeres*”; no en sabem res més, però és segur que no és cap dels quatre esmentats adés; ARV, MR 9.609, p. 53r.

92. “...*de manament del senyor marquès a mi fet ab letra sua de la sua mà signada, data en Ayora a XXII de setembre del any LXXVI, doní a-n Ramon Xiquot, procurador de la dona na Carreres, los quals lo dit senyor li manà donar per lo part de*

**Elionor*. Cap a l'any 1402 contragué matrimoni amb Jaume de Prades, el seu cosí germà —fill del germà del seu pare, Joan de Prades—, del qual enviduà aviat, l'any 1408. Els darrers anys de la seua vida estan plens de disputes, però el més significatiu és el dur enfrontament mantingut amb el seu germà, Alfons el Jove, en relació amb els pagaments deguts del seu dot; resultat d'aquestes baralles fou l'empresonament d'Elionor en mans del seu germà, en contra del qual hagué d'intervenir el governador⁹³.

**Violant*. Fou religiosa, i professà com a clarissa al monestir de Santa Clara de Xàtiva el 1403. Des d'allí es traslladà al monestir de Santa Isabel i Santa Clara de València —conegut posteriorment com monestir de la Puritat—, en ser elegida abadessa del convent de la capital l'any 1405: era lògic, atenent a la seua procedència social i a la seua relació amb la família reial⁹⁴. Fou també la promotora de la primera fundació del monestir de les clarisses a Gandia, la vila que havia estat centre dels estats del seu pare i del seu germà. Aconseguí el vistiplau papal el 9 de juny de 1423. Per al sosteniment econòmic de la fundació Violant assignà una renda anual de 3.000 sous, procedents de donacions que havia rebudes del seu pare i del seu germà Alfons, a més de totes les rendes i drets sobre la vila de Calp⁹⁵. Entre la concessió de la butlla fundacional i l'ocupació efectiva de l'edifici assignat per Violant a les primeres clarisses, transcorregueren més de cinc anys: al novembre de 1428 es publicava l'acta de fundació, i a principis de 1429 les primeres religioses arribaven a Gandia. Aquesta primera fundació fou, no obstant això, molt poc durable, ja que el 1443 les clarisses havien d'abandonar la vila saforenca per la inviabilitat econòmica de la fundació: dos fets, com l'extinció definitiva de la nissaga dels ducs reials

la senyora que hac de sa filla dona Blanca del qual la dita na Carreres fon madrina... CCC sous...; doni a Salvador de Campos lo qual per manament del senyor marquès menà sa muller Ayora per ésser dida de la senyora marquesa... tornà sa muller com fon morta dona Blanca...; ARV, MR 9.598, ff. 156v i 167v respectivament (1376).

93. Sembla que havia esta acordat el pagament del dot d'Elionor al seu marit, Jaume de Prades, en terminis anuals de 1.000 sous. Aquesta quantitat es pagava regularment en temps d'Alfons el Vell, tot i els seus problemes econòmics, però Alfons el Jove posà molts més entrebancs per a acomplir el compromís. El 23 de novembre de 1403 es feia efectiu un dels pagaments: ARV, MR 9.568, ff. 81v-82r. Sobre el conflicte suscitat entre els dos germans, ARV, G 4.378, mà 3, ff. 21r-26v (1419).

94. HAUF (1990), p. 231, ens parla de les reticències de Violant per fer-se càrrec d'aquesta responsabilitat i acceptar el bàcul d'abadessa de les clarisses del convent de Santa Isabel i Santa Clara de València. Juntament amb el de la Saïdia aquest era un dels monestirs més significats per ser la destinació de les filles de les cases nobiliàries que no podien ser casades convenientment, bé perquè tenien un nombre massa elevat de germanes, bé perquè el patrimoni familiar no arribava per a totes. En general, sobre la procedència social de les religioses d'aquest i d'altres cenobis femenins a la València medieval, podeu veure J.P. GALIANA CHACÓN (1991): "La extracción social de las religiosas en la Baja Edad Media Valenciana", *Revista d'Història Medieval* 2, pp. 91-109.

95. CAMPÓN & PASTOR (1989), p. 125; ARV, RC 394, ff. 60v-62r.

Imatge antiga del Monestir de les Clarises de Gandia. Tot i que la primera fundació, feta per Violant d'Aragó, filla d'Alfons el Vell, no tingué èxit, finalment acabà aixecant-se a la ciutat ducal un convent d'aquesta orde. Procedència: Col·leccions fotogràfiques Edicions Tívoli.

de Gandia, i la mort de Violant d'Aragó, principal protectora del monestir, resultaren definitius per al fracàs d'aquesta primera fundació⁹⁶.

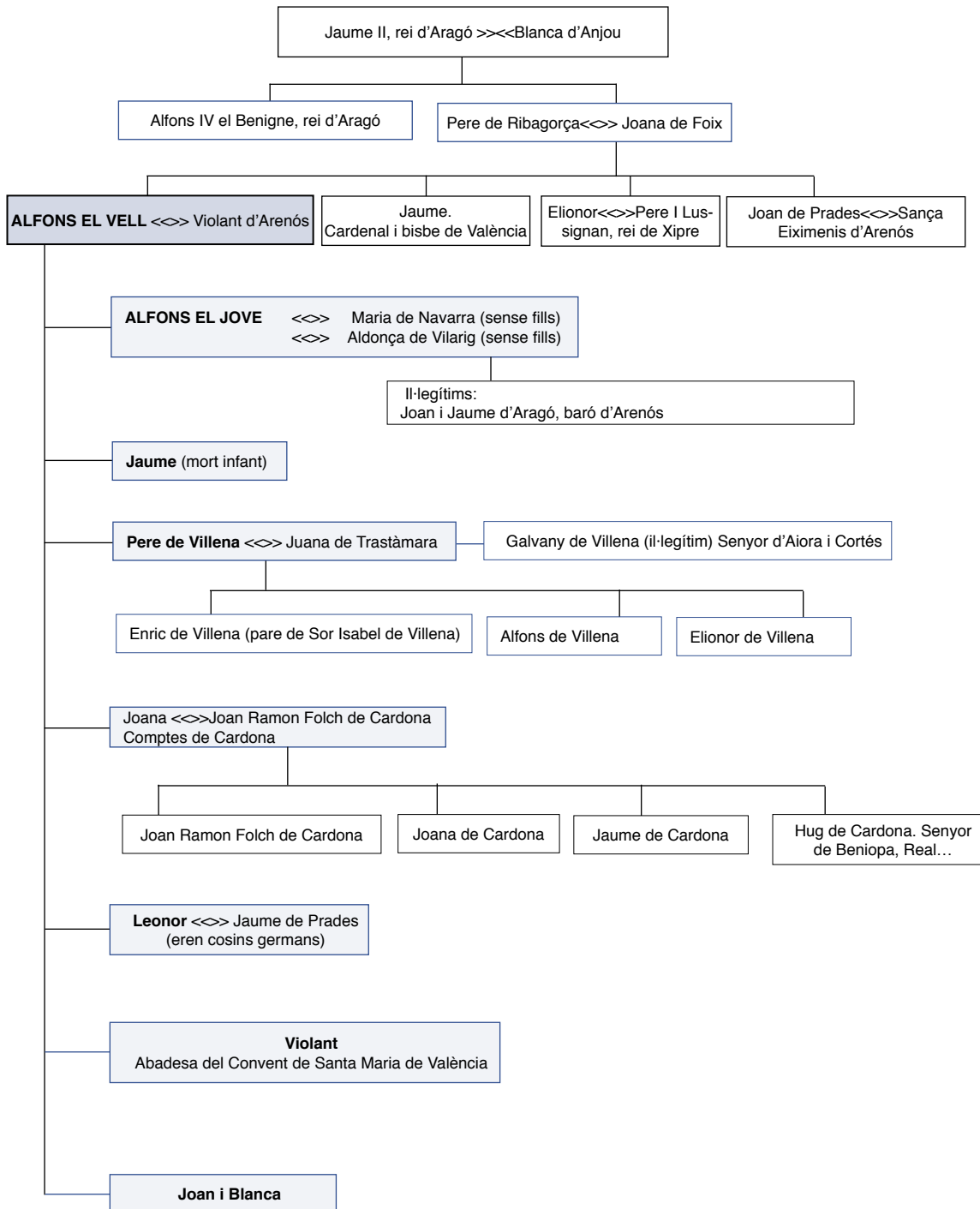
**Joana.* Després d'ajornaments successius, es casà l'any 1392 amb l'hereu d'una de les principals famílies de l'alta noblesa de la Corona d'Aragó, Joan Ramon Folch de Cardona. Era en aquell moment una adolescent de catorze anys més o menys. Un dels seus fills, anomenat també Joan Ramon heretaria el patrimoni patern i el cap del llinatge, mentre que el menor, Hug de Cardona, seria "adoptat" per Alfons el Vell, a l'ombra del

96. Sobre la història del monestir de Santa Clara i les seues successives fundacions, cal fer una ullada a Amorós (1992); concretament per als fets relacionats amb Violant d'Aragó, pp.13-19.

qual rebria part de la seua educació. Alfons d'Aragó féu donació a Hug d'una sèrie de possessions a l'horta de Gandia —Beniopa, el Real, Benicanena...—, del lloc d'Ondara i també d'un parell de castells al comtat de Ribagorça. Els enfrontaments de la família Cardona amb Alfons el Jove foren constants: l'hereu del primer duc de Gandia no acceptà de bon grau el desmembrament de part del patrimoni familiar en favor del seu nebot Hug, ni tampoc les bones relacions que sempre mantingué Alfons el Vell amb la resta de la família dels Cardona.

Temps tindrem per a aprofundir una mica més en algun d'aquests personatges, però aquest esbós inicial del que fou la família d'Alfons el Vell palesa ben bé les estratègies emprades amb l'objectiu de consolidar la posició del seu llinatge, i els problemes amb què topà el primer duc de Gandia per a sotmetre el seu díscol primogènit. El primer duc de Gandia emparentà per la via femenina —Joana i Elionor—, amb les importantíssimes famílies de Cardona i Prades, i col·locà a la tercera filla en l'Església, on arribà a estar al front d'un dels monestirs més importants a la València de començaments del segle xv. Pel que fa als fills mascles, les coses no foren tan senzilles. El compromís de Pere amb Joana de Trastàmara era part de la negociació de l'ajuda que el nou rei de Castella, Enric de Trastàmara havia de donar a Alfons d'Aragó en compensació a les despeses que aquest havia hagut d'afrontar per alliberar-se de la captivitat dels anglesos: el dot del matrimoni fou assignat al pagament dels deutes generats per aqueix afer. En aquesta negociació fou acordat també el casament del primogènit, Alfons, amb altra filla bastarda d'Enric de Trastàmara. Alfons el Jove no acceptà mai el compromís signat pel seu pare, tot i que aquest ja havia cobrat els diners assignats com a dot de la jove, de nom Elionor, la qual cosa tindria conseqüències molt importants, tant en les relacions entre pare i fill, com en les desenvolupades entre Alfons d'Aragó i els reis successius de Castella. En contra del que era regla habitual, sembla que els matrimonis d'Alfons el Jove foren una decisió personal, fruit tant d'haver-se endarrerit molt a causa del llarg període que estigué en presó, com del caràcter del personatge: Alfons el Jove mai perdonà al seu pare el llarg empresonament, i des del seu alliberament mostra una oberta hostilitat i una independència inacceptable per al seu orgullós pare.

ARBRE GENEALÒGIC D'ALFONS EL VELL

III ALFONS D'ARAGÓ, CAP DEL LLINATGE. LA GUERRA I LA CAPTIVITAT (1355-1372)

L'eixida definitiva d'Alfons de la foscor documental coincideix amb l'esclat d'un dels enfrontaments bèl·lics més violents que tingueren lloc a les nostres terres durant el període medieval. La guerra desenvolupada a mitjan segle XIV entre les dues corones més poderoses de la península Ibèrica, Castella i Aragó —la guerra dels Dos Peres—, a més d'un conflicte important entre dos estats fou també, en darrera instància, una ramificació de la gran guerra europea de l'edat mitjana, la guerra dels Cent Anys⁹⁷. Per això trobarem als camps de batalla, sobretot en els darrers episodis de la confrontació, un bon nombre de mercenaris i de combatents procedents d'altres països, principalment d'Anglaterra, Navarra i Gènova —del costat dels castellans— i de França —donant suport a la Corona d'Aragó.

A les possessions d'Alfons d'Aragó, el conflicte fou terrible, sobretot durant la invasió castellana que tingué lloc entre els anys 1363 i 1365. Les ferotges cavalcades protagonitzades per l'exèrcit de Pere el Cruel deixaren les seues terribles empremtes en les viles i els camps tant de la Marina com de la Safor. L'empenta castellana i la violència d'una guerra eminentment destructiva ocasionaren l'abandonament d'habitatges i terres amb notables conseqüències econòmiques per al titular del senyoriu⁹⁸. Ara bé, els perjudicis

97. Una visió general sobre el significat d'aquest episodi, podeu trobar-la a FURIÓ (1995), pp. 112-116. I un recorregut detallat sobre els diversos moments d'aquesta llarga confrontació bèl·lica, el podeu trobar a MASIÀ (1994), vol. I, pp. 241-344.

98. Vegeu ací només un exemple, tret dels llibres de comptabilitat d'Alfons d'Aragó: "...*En Berthomeu Boigues, collidor general de les rendes, drets e esdeveniments del comtat de Dènia reté son compte del any MCCCLXIII però no fon compte complit per rahó de la guerra de Castella... E és cert que les rendes e drets pertanyents al senyor comte (...) lo dit*

causats no se cenyiren a la reducció d'allò recaptat en concepte de renda feudal. Altres destrosses, com ara l'incendi de l'arxiu custodiat a Dénia, on es conservava el gruix dels documents i dels llibres de la gestió de les possessions familiars relatius al temps en què l'infant Pere encapçalà el llinatge i també als primers anys de govern d'Alfons el Vell, suposen una sensible pèrdua almenys des del punt de vista de l'historiador, en la mesura que ens veda l'accés a una bona quantitat d'informació sobre l'embranchida de la nissaga fundada per Pere de Ribagorça, i sobre la presa de possessió i les primeres actuacions com a feudal d'Alfons d'Aragó⁹⁹.

Aviat dedicarem més espai a explicar la participació d'Alfons en la guerra; val a dir, però, que aquest esdeveniment fou el veritable bateig de foc per al nostre protagonista. I no només en allò concernent les operacions bèl·liques. Efectivament, per a un jove de la classe nobiliària a mitjan segle XIV —més encara per a un nét de rei— l'aprenentatge militar i la pràctica de la guerra eren episodis molt importants en el procés d'entrada al món adult¹⁰⁰. Quan el conflicte esclatà, Alfons devia tenir poc més de vint anys, edat idònia per demostrar sobre el camp de batalla allò que havia après des de la seua més tendra infància en els patis dels palaus, i també en les justes i caceres organitzades a la cort.

Així doncs, la guerra de Castella és el moment en què Alfons d'Aragó ix a la llum pública, amb una empenta i un protagonisme extraordinaris. Ràpidament les seues activitats ultrapassen allò purament militar. Les missions de caire polític són cada vegada més importants, de manera que Alfons assoleix de seguida un lloc privilegiat dins l'organigrama de la cort del seu cosí Pere el Cerimoniós. Ara bé, els esdeveniments que se succeïren en aquest període tingueren altres conseqüències. A més de la inclusió d'Alfons en l'estructura del poder a la Corona d'Aragó, potser tan important per al futur polític del nostre protagonista, o fins i tot més, fou la relació establerta amb Enric de Trastàmara, el fill bastard d'Alfons XI, rei de Castella, germà per tant de Pere el Cruel. Enric havia mostrat

en Berthomeu Boigues no ha feta (...) en lo dit compte del any desús dit LXVIII com segons dit és per rahó de la guerra de Castella en aquell temps no-s posquessen haver com la terra se perd; Gandia fon de Castella mijant febrer del dit any LXVIII e tornà a Aragó tan solament la dita vila en maig après següent; e après poch temps fon desemparada e estech tro en abril del any LXVI que no fon poblada, en lo qual temps los castellans desempararen ço és los castells e lochs del comtat de Dénia...”; ARV, MR 9.599, ff. 141r.

99. Aquest incident explica el buit documental per als anys anteriors al 1364 en els fons conservats a la secció de Mestre Racional de l'Arxiu del Regne de València procedents de l'arxiu dels ducs de Gandia; CAMPÓN & FLUIXÀ (1989), p.105.

100. G. DUBY (1989): “Los ‘jóvenes’ en la sociedad aristocrática de la Francia del Noroeste en el siglo XII”, *Hombres y estructuras de la Edad Media*. Madrid: Siglo XXI, pp. 132-147.

les seues aspiracions a la corona castellana, animat per una part de la noblesa que havia patit la política i les arbitriarietats de Pere el Cruel. Pere el Cerimoniós jugà astutament amb els enfrontaments entre els germans castellans i prestà suport a l'aspirant i les seues pretensions de foragitar l'implacable Pere de Castella¹⁰¹. Així doncs, Enric de Trastàmara trobà refugi i suport a les seues ambicions a l'Aragó, on fou acollit amb els braços oberts, en tant que es veia en la seua persona la possibilitat d'afeblir el rei de Castella i d'instal·lar al capdavant d'aquest regne veí un personatge que tinguera deutes de fidelitat i gratitud amb Aragó. Durant els anys de la guerra, Alfons d'Aragó i Enric de Trastàmara travaren una estreta amistat que perduraria fins a la mort del castellà el 1379. Això explica l'activa participació d'Alfons d'Aragó en la guerra civil castellana desenvolupada entre 1366 i 1369, del costat del seu amic Enric, fins i tot quan el rei d'Aragó ja havia arribat a una entesa amb els castellans i havia renunciat a la lluita armada contra Pere el Cruel¹⁰²; això, i sobretot les promeses d'Enric de Trastàmara de recompensar Alfons amb el senyoriu de Villena si finalment aconseguia arrabassar a Pere el Cruel el domini sobre les terres castellanes.

Perquè Alfons poguera instal·lar-se adequadament en l'estructura de poder i perquè començara a exercir com a senyor feudal, fou absolutament crucial l'oportú ingrés del seu pare, l'infant Pere, en l'orde franciscana. Indubtablement les motivacions de la retirada del pare d'Alfons foren les seues inquietuds religioses; ara bé, aquesta decisió personal tingué un efecte secundari força positiu: estalviar problemes entre pare i fill, ja que assegurava un traspàs primerenc i consensuat del poder al primogènit, Alfons, sent aquest encara molt jove, en un moment de màxima energia i empena personal. Paga la pena recordar aquest detall, sobretot per a comparar-ho amb el que passà en la turmentosa successió entre Alfons el Vell i el seu fill; enfront del prudent i escaient retir de Pere de Ribagorça, Alfons d'Aragó romangué al capdavant de les seues possessions, sense cedir gairebé cap responsabilitat al seu hereu, fins al moment mateix de la seua mort l'any 1412, quan era un venerable, però força malalt, ancià. Alfons el Jove heretà les possessions familiars amb cinquanta anys, havent passat el millor de la seua joventut captiu a Anglaterra, França i

101. Sobre l'estratègia de Pere el Cerimoniós, fixada en el sosteniment dels enemics interns de Pere el Cruel, podeu veure, ABADAL (1987), pp. 204 i ss.

102. A banda de l'amistat personal entre ambdós personatges també fou molt important la influència del pare d'Alfons, l'infant Pere, que des del seu retir franciscà insistia en el seu suport a Enric de Trastàmara, perquè interpretava la seua lluita contra el Cruel com una veritable croada; GUBERN (1955), pp. 42-43.

Navarra, cansat de les contínues discussions amb el seu progenitor, i decebut per no haver engendrat cap fill legítim, és a dir, amb la lamentable perspectiva de ser, sempre que no ho evitara el seu matrimoni tardà amb Aldonça Vilarig, el darrer representant d'una nissaga que havia gaudit pocs anys enrere moments extraordinàriament brillants.

L'evolució del llinatge se'ns apareix en aquest breu esbós com una història en dos llargs episodis. Una primera etapa de creixement, inaugurada el 1322, en el mateix moment en què Pere de Ribagorça rebé les primeres donacions del seu pare, Jaume II, i que es clogué amb la pèrdua del marquesat de Villena l'any 1395. Aquest episodi fixa l'inici, sobretot simbòlic, de la decadència del llinatge, tant econòmicament com política. Des d'aleshores, i fins a la mort d'Alfons el Jove l'any 1424, el declivi fou imparable i, com demostrà el temps, sense cap possibilitat de retorn.

III.1. La retirada de Pere de Ribagorça: Alfons d'Aragó al front del llinatge

*...Más lo que no bastaron el rey ni las Cortes a remediarlo, pudo apaciguarlo la religión y grande bondad del infante don Pedro... que tenía grande autoridad con todos, que ya en este tiempo [1358] se iba más retirado de las cosas del mundo y solamente atendía a la quietud y pacificación del espíritu; y entró después en la religión de los frailes menores, tomando el hábito de San Francisco de la ciudad de Barcelona a donde hizo profesión...*¹⁰³

L'oportú retir franciscà de l'infant Pere deixà el camí lliure per a l'ambiciós Alfons d'Aragó. Abans del 1358, Pere havia mostrat actituds que, segons diversos autors, n'apuntaven l'especial inclinació cap als afers religiosos, sobretot després de la mort de Joana de Foix, la seua esposa. Veritablement sempre havia estat lligat als afers polítics en què calguera negociar amb l'Església, i els seus viatges a Avinyó foren freqüents en els anys de servei a la corona.

La decisió de l'infant Pere potser fou presa uns anys després de la mort de la seua esposa que, com dèiem adés, tingué lloc probablement entre 1344 i 1345. Amb tot, Pere

103. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol XVIII, pp. 360-361.

endarrerí l'acompliment definitiu del seus propòsits fins que els seus fills assoliren una certa edat i estigueren perfectament ubicats al lloc social que els pertocava segons la seua procedència. La inestable situació que s'inicià a l'Aragó amb la guerra contra Castella suposà l'ajornament transitori de l'ingrés en l'orde franciscà, en tant que el seu nebot, Pere el Cerimoniós, requeria el seu concurs en un moment tan crucial del seu regnat. De fet, l'infant Pere trià un moment de tranquil·litat relativa, després dels greus esdeveniments inicials, per fer efectiu el seu propòsit —precisament el període comprés entre 1358 i 1361 fou el menys actiu de la guerra—. La recruada de les hostilitats el 1362 li féu arraconar momentàniament la seua decisió de renunciar als afers del món per tal de donar suport al seu nebot en unes circumstàncies tan delicades.

Al novembre de 1358 s'havia fet efectiu el traspàs de poder, el repartiment de la hisenda familiar i el tancament gairebé definitiu de la vida seglar de l'infant Pere; només restaven les qüestions formals. Anys enrere havien estat ja distribuïdes la gran part de les possessions familiars. L'any 1348 Pere havia signat el matrimoni d'Alfons d'Aragó, i alhora havia promés al seu fill major que li atorgaria totes les seues possessions valencianes quan acomplira efectivament la promesa de matrimoni amb Violant d'Arenós, la qual cosa tingué lloc l'any 1355¹⁰⁴. Aquest mateix any, uns mesos abans del matrimoni d'Alfons, el seu germà Joan coneixia també quina part del patrimoni familiar seria la seua, ja que signà el seu compromís de matrimoni amb Sança Eiximenis d'Arenós. Al document, acordat el 24 de febrer de 1355, s'hi atorgava a Joan el comtat de les Muntanyes de Prades i la baronia d'Entença, ambdós a Catalunya, així com els oficis de la senescalia i la majordomia de Catalunya. La donació s'executaria en el moment de la solemnització del matrimoni; fins aleshores Joan havia de rebre del seu pare, usufructuari de les possessions que esdevindran seues més endavant, una renda anual de 40.000 sous¹⁰⁵. Sembla que el matrimoni no s'havia fet efectiu encara en novembre de 1358, per això l'infant Pere ordenà la redacció d'una sèrie de documents, inclosa una donació *inter vivos* al seu fill Joan de tot allò que li havia promés tres anys enrere¹⁰⁶. Prèviament, i amb la intenció d'evitar

104. Les dades són ací un xic contradictòries. Efectivament el matrimoni es consagrà el 1355, no obstant això el traspàs definitiu del control de la senyoria no es faria fins el 1358, quan Pere ingressà en l'orde franciscà. Potser els tres anys que separen ambdós esdeveniments foren d'una mena d'aprenentatge d'Alfons i de cohabitació entre pare i fill en l'exercici de les tasques com a feudal.

105. ARV, MR 9.610, ff. 126v-130r.

106. El document és el primer de la sèrie que se signà el dia 10 de novembre de 1358; una de les clàusules declara hereus d'aqueixes terres successivament Alfons, Elionor i Jaume, cas que Joan no tinguera hereus legítims; ARV, MR 9.610, ff. 130r-134r.

futures disputes, Pere havia exigit als seus fills Alfons i Joan la firma d'un acord en què ambdós acceptaven el repartiment de l'herència fet pel pare i es comprometien a respectar les seues decisions. Així ho feren el 3 de novembre de 1358 a Barcelona¹⁰⁷. El cercle es tanca amb la confirmació de les donacions fetes a Alfons en el moment del seu matrimoni —és a dir, les possessions valencianes—, a les quals Pere afegí el comtat de Ribagorça en aquest darrer moment, atorgant definitivament al seu primogènit Alfons la condició de cap del llinatge¹⁰⁸, i també amb la notificació a cadascun dels llocs sota la seua senyoria de les seues disposicions al voltant del repartiment del patrimoni i de les responsabilitats assignades als fills¹⁰⁹. El pas següent, una vegada apartat de la vida secular l'infant Pere, era la presa de possessió per part dels hereus de les seues terres; Alfons el Vell féu jurar fidelitat als seus vassalls valencians en els primers dies del mes de desembre del 1358¹¹⁰.

De nou la intel·ligència i el “saber fer” de l'infant Pere s'evidencien, i de nou hom no pot evitar la comparació, és a dir, fer referència a les dificultats extraordinàries que Alfons el Vell trobaria per a fer el traspàs de poder, sobretot per la seua resistència a deixar en mans d'un fill massa indisciplinat una senyoria que era encara una de les més importants del regne. Arranjats els afers de la terra, Pere ja podia dedicar-se en cos i ànima a les seues inquietuds espirituals. Aquestes inclinacions el dugueren a terrenys relliscosos dins la religiositat del seu temps, però malauradament aquest és un aspecte de la vida de l'infant Pere que no pot ser considerat en aquest treball¹¹¹. El 12 de novembre ingressava al convent dels franciscans de Barcelona¹¹², tot i que es veié forçat a eixir en determinades

107. ARV, MR 9.610, ff. 134r-136r.

108. AHN, O, llig. 547-2(8).

109. ADM, Montcada 166/2, rotlo 3, fot. 123-126. En aquest document, hi trobem la carta de Pere de Ribagorça, datada el 10 de novembre de 1358 mateix, i adreçada a tots els vassalls del comtat de Dènia i de les terres valencianes —aquesta còpia és la pertanyent a les terres del castell de Palma—, en la qual els fa sabedors què, des d'aleshores, ell es retira i deixa en mans del seu fill Alfons el regiment d'aquelles possessions, i els ordena que tinguen al seu fill com a senyor de la mateixa manera que el tingueren a ell. Aquesta lletra està inclosa dins d'un altra escrita per Alfons d'Aragó el 10 de desembre del mateix any on notifica als seus vassalls que envia un procurador per rebre el seu jurament d'homenatge i fidelitat, ja que ell en aquell moment està servint el rei i no hi pot estar present; aquest procurador tenia poders per a confirmar totes les donacions, llibertats i privilegis que gaudiren els habitants de Palma. Probablement, comunicacions com aquesta es farien a tots els llocs que canviaren de senyor després de els fets de novembre del 1358.

110. HINOJOSA (1987a).

111. És molt interessant al respecte l'estudi que féu, de Pere de Ribagorça, el franciscà J. Pou en el seu treball sobre la religiositat franciscana, propera a un cert milenarisme i trufada de comportaments i opinions que fregaven l'heretgia; POU (1930 [1996]), sobretot pp. 506 i ss.

112. MARTÍNEZ (1948), p. 167; DUALDE & CAMARENA (1976), p.60; GINER (1995), pp. 102-103; POU (1930 [1996]), pp. 503 i ss.

ocasions per a fer front a diversos problemes familiars —i per tant polítics, en tant que fill de rei—, ja que el seu pas a la vida religiosa no el féu abdicar del seu sentit de la responsabilitat com a membre del llinatge reial.

Tant el document de promesa de matrimoni de 1348, com la donació efectiva d'allò adjudicat el 1355, suposaven implícitament la designació d'Alfons com a cap del llinatge. Les donacions fetes al seu germà Joan, i les confirmacions signades pel pare en el moment del seu ingrés confirmaven darrerament aquesta posició, avalada en tot cas pel costum a la Corona d'Aragó de dotar al primogènit amb el gruix de la senyoria, cedint-li alhora la direcció dels afers de la família. Ara bé, aquesta condició, obtinguda per decisió del pare, es veié confirmada en aquella mateixa època pel paper preponderant que Alfons estava assolint en els afers d'estat, particularment en relació amb la guerra dels Dos Peres. El dia de Nadal de 1355 Pere el Cerimoniós atorgava al seu cosí Alfons d'Aragó tant el títol de comte de Dènia, de nova creació, com l'ofici de la majordomia al Regne de València, i ho feia en el marc incomparable de la cort papal d'Avinyó¹¹³. Ambdues gràcies es justifiquen als documents pels serveis fets per l'infant Pere a la Corona d'Aragó i als seus monarques, encara que també s'hi anomenen els "favors" fets pel seu cosí Alfons¹¹⁴; ara bé, l'acceptació per part d'aquest de la donació és una mena de compromís de fidelitat, ja que la concessió del Cerimoniós es féu també al·ludint als serveis que del seu cosí pensava obtenir en el futur. Amb aquestes dignitats, havent aconseguit la categoria de comte —no ja per herència, sinó per donació personal feta pel rei—, i la dignitat de majordom, Alfons refermava la seua posició privilegiada.

J. Zurita ens ofereix una descripció de l'esdeveniment que tingué lloc a la cort papal d'Avinyó al Nadal del 1355: "*...Partió el rey de Perpiñan mediado el mes de diciembre, y llegó a Aviñón para la fiesta de Navidad del año 1356 [sic]; y fue recibido del papa [Innocenci VI] y de todo el colegio con muy gran fiesta. Y el papa, con grande solemnidad, el día de Pascua celebró la misa; y siendo acabada, allí en la capilla del papa, el rey erigió en condado el castillo y villa de Denia —que era muy principal en su reino por el puerto de mar— y dio título della a don Alonso de Aragón, su primo, poniendo debajo de los límites del condado los lugares y castillos de Calp y de Altea y los castillos y lugares de las montañas que fueron de don Bernaldo de Sarriá y eran del*

113. El document de la concessió de la majordomia fou transcrit per Chabàs el 1888, basant-se en l'original.

114. Això ratifica la seua posició de cap del llinatge: en la seua persona es dipositen els títols que el rei volia atorgar a l'hereu del qui havia estat un dels vassalls més fidels.

*infante don Pedro, padre de don Alonso...*¹¹⁵. Hom pot imaginar-se la fastuositat de la cort papal d'Avinyó i un Alfons, encara jove, acompanyat pel seu pare, enlluernat per la presència del rei i del papa, les dues màximes representacions del poder humà i del poder diví a la terra. No és d'estranyar que les ambicions i les perspectives de futur d'Alfons s'obriren des d'aleshores com un ventall gairebé infinit de possibilitats; no tots els seus contemporanis podien freqüentar aquests ambients ni aquests personatges. Ja ho hem dit abans, al cap i a la fi ell era un membre de la família reial, i qualsevol familiar proper al rei sabia que en realitat era un monarca en potència, per tal com circulava, per les seues venes, aquella sang privilegiada, la sang de la família que Déu havia triat entre tota la resta per guiar les petjades de tot un poble. En aquell instant, Alfons ni tan sols podia sospitar que més de cinquanta anys després, sent ja un ancià malaltís i resignat, havia de participar com a candidat, ni que fóra simbòlicament, en l'elecció del successor de Martí l'Humà, mort sense descendència. La seua vellesa, la incapacitat real per a defensar les seues posicions i la mort, que com quasi sempre arribà en mala hora, impossibilitaren el seu èxit.

III.2. La participació en la guerra dels Dos Peres (1355-1367). L'amistat i els pactes amb Enric de Trastàmara

*...Estaba en la ciudad de Valencia por Capitán General el Conde de Denia y Ribagorza, que fue uno de los muy valerosos caballeros que hubo en su tiempo...*¹¹⁶

*...En lo qual Consell fou proposat per los dits honrats jurats que-l molt noble e Egregi n'Alfons, per la gràcia de Deu Comte de Dénia havia pregats los dits jurats que ells li deguessen donar o liurar a XII jorns certs hòmens de peu, ab los quals e altres lo dit Comte entenia a fer entrada en Castella per damnificar a los enemichs o fer alguns altres arditos, los quals en sí havia proposat fer, e per los quals se poria seguir gran honor al senyor rey e axí mateix a la dita ciutat i al dit regne de València...*¹¹⁷

115. ZURITA (1973), Llibre VIII, capítol LX, p. 279.

116. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol XLV, p. 462.

117. AMV, MC A-14, mà 1, f. 15r (9 de novembre de 1360).

La intervenció d'Alfons en la guerra que enfrontà durant una dècada les corones d'Aragó i Castella és molt àmplia i diversa. Hom pot trobar el comte de Dènia al capdavant de les tropes al camp de batalla, fent inspeccions d'instal·lacions militars i guarnicions, assegut en una taula discutint els termes d'una pau, davant del Consell de València demanant diners per a finançar l'exèrcit del rei o —al cap i a al fi era un home amb debilitats, i també molt assenyat—, fugint de qualsevol lloc on es detectara un brot de pesta, fins i tot en contra de les disposicions del seu sobirà i a pesar de les seues responsabilitats com a cap de l'exèrcit. Podem dir sense temor a equivocar-nos que Alfons fou un dels nobles de la Corona d'Aragó que tingué una actuació més sobresortint en els afers de la guerra, sobretot pel que fa a l'escenari principal de les operacions, el Regne de València; al seu costat destacaren també el seu pare, l'infant Pere, el futur rei castellà Enric de Trastàmara, i uns altres grans barons, com ara Pere de Xèrica.

Cal conèixer un parell de peculiaritats d'aquest conflicte per a endinsar-se en la descripció i l'anàlisi de la participació d'Alfons d'Aragó. La durada de la llarga confrontació —més de deu anys—, és una dada enganyosa, atés que hi hagué períodes de disminució, o fins i tot de supressió, de l'activitat bèl·lica, i també treves més o menys duradores. Després d'un inici molt dur, entre 1356 i 1358, sobrevingué un parèntesi relativament tranquil, després de l'estiu del 1358 i fins a la primavera del 1362; a partir d'aleshores l'ofensiva castellana assolí els èxits més clamorosos: cap als anys 1363 i 1364 bona part del Regne de València caigué en mans castelleses, i la capital mateixa patí un parell de setges. El gir definitiu dels esdeveniments es produí l'any 1366 amb la intervenció de les Companyies Blanques, procedents de França i dirigides per Bertran Duguesclin. Foren les negociacions mantingudes per Pere de Ribagorça les que asseguraren aquest suport, decidí per a la resolució del conflicte. Es tractava de tropes molt expertes, conformades per professionals de la guerra acostumats a lluitar per a guanyar-se el pa, ensinistrats en les estratègies més innovadores, equipats amb les armes més modernes i experimentats després d'haver pres part en els més violents episodis de la funesta guerra dels Cent Anys. Posteriorment, amb l'expulsió de les tropes castelleses dels territoris ocupats i el trasllat de la guerra a Castella, el carís dels esdeveniments canvià radicalment. Allò que havia estat un conflicte entre els dos grans estats peninsulars passà a ser una confrontació civil a Castella entre els partidaris del derrotat Pedro el Cruel —amb el suport dels anglesos—, i els d'Enric de Trastàmara, amb el suport de bona part de la noblesa castellana, dels seus fidels amics aragonesos —com ara, Alfons d'Aragó—, i pels mercenaris arribats de França.

A l'estiu de l'any 1356, Pere el Cerimoniós començà a reunir al seu exèrcit davant la perspectiva d'una confrontació inevitable amb els castellans. Al mes juliol, fou convocat l'infant Pere, mentre que Alfons d'Aragó en seria a l'agost¹¹⁸. L'amenaça es localitzava especialment al sud del país, on les tropes de Pere el Cruel comptaven amb el suport dels infants Ferran i Joan, germanastres del Cerimoniós¹¹⁹. Durant l'estiu d'aquell any, el rei d'Aragó mirà de compensar la traïció dels infants Joan i Ferran mitjançant un acord amb Enric de Trastàmara, fill bastard d'Alfons XI de Castella, i enemic i rival del seu germà Pere el Cruel. Després d'una negociació difícil, el pacte se signà el 8 de novembre de 1356 en uns termes molt favorables per a l'infant castellà. El comte de Trastàmara rebria una gran quantitat de terres i una pensió anual abundant, a més del finançament d'un exèrcit format per 600 homes a cavall i 600 peons, en canvi del suport incondicional als interessos del Cerimoniós¹²⁰. Val a dir que, amb aquest acord, Enric de Trastàmara buscava sobretot preparar-se el terreny per dur a efecte el seu propòsit final, arrabassar al rei Pere la corona castellana¹²¹.

Els episodis següents donaren la raó als informadors del Cerimoniós; un incident marítim entre naus catalanes i genoveses en aigües castelles fou el pretext per a l'inici de les hostilitats: al setembre del 1356 Pere el Cruel atacava i prenia la ciutat d'Alacant. Precisament la primera intervenció important d'Alfons d'Aragó al conflicte serà l'alliberament d'aquesta ciutat del sud valencià, la qual cosa féu acompanyat per Pere de

118. ARV, RC 643, ff. 98r-99v; podeu mirar CAMPÓN (1990-91), pp. 58-59; *QUATRE GRANS CRÒNIQUES* (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1128.

119. Tots tres eren fills d'Alfons el Benigne, però el Cerimoniós n'era del seu primer matrimoni amb Teresa d'Entença, mentre que Joan i Ferran n'eren del segon, amb Elionor de Castella. Heus ací de nou un exemple del perill que sempre suposava la presència de germans mascles del rei o de l'hereu, sobretot si estaven descontents amb el tractament rebut per la família en tot allò concernent el repartiment de càrrecs i gràcies. Sempre hauria un enemic de la corona disposat a encendre l'espurna dels ressentiments i l'enveja. De fet Zurita explica en bona mesura l'esclat de la guerra pel suport donat per Pere el Cerimoniós als germans descontents de Pere el Cruel —Enric i Tello—, i alhora, pel donat pel Cruel als germans del Cerimoniós —Ferran i Joan—; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol I, pp. 290. Ambdós utilitzaren l'estratègia dels enfrontaments interns i, a més a més familiars, per a debilitar l'adversari. Més endavant, almenys Ferran canviaria de bàndol i tornaria a l'obediència del seu germà Pere, encara que sempre serà un personatge de qui desconfiar; FERRER (1990), pp. 207-208, i sobretot RAMON (1983), *passim*. El pas d'un a l'altre bàndol es produí al desembre de 1357.

120. FERRER (1989), p. 248-249; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol V, pp. 306-308. Sobre els acords successius entre el Cerimoniós i Enric de Trastàmara, podeu mirar també CASAÑ (1884), pp. XI i ss.

121. Com indica J. Valdeón, la rebel·lió trastamarista va comptar amb el suport de tots aquells que podien aprofitar-se de la feblesa de Castella. La pugna entre el Cerimoniós i el Cruel provocà el patrocini pel monarca aragonés de qualsevol moviment que poguera crear dificultats al seu rival castellà; VALDEÓN (1966), pp. 92-93. En general, el desenvolupament d'aquesta guerra té una relació molt directa amb l'existència d'infants descontents, en ambdós bàndols, disposats a traïr els seus reis per a fer així realitat les seues ambicions; CAMARENA (1973), pp. 25-26; aquesta seria només una de les raons de l'esclat del conflicte.

Xèrica a les darreries del mateix any¹²². Aviat s'establirà un estat major per al comandament de totes les accions concernents la guerra al Regne de València, en el qual els homes més importants foren els esmentats Alfons d'Aragó i Pere de Xèrica. El repartiment de funcions entre ambdós era el següent: Alfons era l'encarregat de defensar les fronteres del regne al sud del Xúquer, mentre que Pere de Xèrica tenia sota la seua custòdia les terres situades al nord d'aquest riu. A partir del gener de 1357, com véiem abans, aquests dos capitans restaren supeditats a l'infant Pere, nomenat capità general i lloctinent del rei per als afers de la guerra, en substitució del seu germà Ramon Berenguer, a causa de la desencertada actuació d'aquest¹²³. Més endavant, una vegada retirat de forma definitiva l'infant Pere, serà Alfons d'Aragó el cap màxim de l'exèrcit al Regne de València, especialment en els moments crítics de la invasió castellana dels anys 1363-1365.

Després d'aquesta ofensiva desenvolupada a les darreries del 1356, la tranquil·litat relativa tornà aviat, per tal com Pere el Cruel percebé en el pacte entre el seu germanastre Enric de Trastàmara i Pere el Cerimoniós un perill potencial: podia crear-se un front intern format per tots aquells que s'oposaven al Cruel, al voltant de la figura de l'ambiciós fill bastard d'Alfons XI¹²⁴. Aquesta raó, i el pas de l'infant Ferran, fins aleshores aliat del rei castellà, al bàndol del Cerimoniós, explica l'absència gairebé total d'activitat bèl·lica durant l'any 1357, ja que en aqueix temps Pere el Cruel mirà d'assegurar-se la pau interna i la fidelitat dels seus. En la ratificació de la treva signada pel Cerimoniós al maig del 1357 Alfons d'Aragó és un dels testimonis, i apareix en primer lloc dels de l'estament militar, només per sota dels arquebisbes i bisbes presents¹²⁵. Després d'aquesta intervenció, hi ha una cridanera absència d'informacions que relacionen Alfons d'Aragó amb el conflicte, silenci que s'allargarà als anys 1358 i 1359. Només sabem, per una notícia indirecta, que durant el 1359 el comte de Dènia es traslladà al sud del regne, concretament a Oriola, per fer-se càrrec de la defensa d'aquest flanc; ho féu en dues ocasions, la segona durant dos

122. FERRER (1989), p. 251; MASÍÀ (1994), vol. I, p. 255.

123. "...el rey... nombró por Capitan General dél al infante don Pedro, su tío; y proveyóse con gran diligencia en la defensa de sus fronteras. Y estaba en ellas el infante don Ramón Berenguer, don Pedro de Ejírica, los condes de Denia y de Osona...", ZURITA (1973), Llibre IX, capítol VII, p. 314; podeu mirar també, MUÑOZ (1982), pp. 125-126, ABADAL (1987), p. 90, i COSTA (1998), p. 218, i l'esmentada carta tramesa pel rei al Consell de València, AMV, MC 13A, ff. 63v-64v. Sobre el canvi de capità general, SÁNCHEZ-CUTILLAS (1967), p. 17.

124. Sobre aquesta primera aliança entre el comte de Trastàmara i el rei d'Aragó, MASÍÀ (1994), vol. I, pp. 258-260 i 268-270.

125. MASÍÀ (1994), vol. II, pp. 409-411.

mesos, i tornà a València al juliol¹²⁶. Cal subratllar que aquest fou el model de guerra que es desenvolupà en aquesta etapa: atacs puntuals que desencadenaven reaccions defensives i el trasllat del migrat exèrcit amb què comptava aleshores el Cerimoniós als diferents llocs on aquestes ofensives tenien lloc. Com indica P. Bellot, el retorn d'aquestes forces dissuasives, molt sovint encapçalades per Alfons d'Aragó, suposava la indefensió del lloc amenaçat, i la represa de l'ofensiva¹²⁷; d'això es queixaren en diverses ocasions els representants de les viles del sud valencià, que haurien volgut tenir sempre prop cossos d'exèrcit tan nombrosos i preparats com els que comandava Alfons, però això era materialment impossible. En primer lloc, les fonts de finançament dels exèrcits del rei eren aleshores molt limitades i molt poc flexibles; era possible aconseguir el pagament d'un milícia per a una acció concreta, però no n'era mantenir mobilitzat un ampli contingent de tropes sense un desemborsament que els contribuents més habituals de la corona, les gran viles de reialenc, no podien sostenir. En segon lloc, les guarnicions que quedaven encarregades d'aguaitar als llocs fronterers no tenien res a fer enfront dels veritables exèrcits, ja que tenien una missió únicament de vigilància, no de combat; era impensable fixar en tots els llocs amenaçats forces suficientment nombroses. Alfons el Vell era aleshores cap d'un exèrcit que, segons les possibilitats monetàries, podia reclutar cavallers i peons, i acudir puntualment a fer front a les diverses amenaces castellanques, encara que només durant períodes curts que sempre semblaven insuficients als afectats. Aquests primers serveis foren recompensats pel Cerimoniós a les darreries del 1359 amb l'atorgament d'un privilegi pel qual els sarraïns de les terres d'Alfons d'Aragó rebien totes les excepcions i tractaments especials que ja rebien els musulmans de les terres de reialenc¹²⁸.

Durant els anys 1360 i 1361, Alfons féu una altra vegada estades com les explicades adés a la frontera sud del país, per períodes curts, de dos mesos aproximadament. Després dels atacs castellanques sobre Oriola a la primavera del 1360, amb vora 800 homes a cavall, i la presa d'alguns llocs com ara Almoradí, Catral i Albaterra, els oriolans demanaren protecció, perquè només comptaven amb 100 genets. El rei atengué la petició i envià a la frontera

126. BELLOT (1954-56) t. I p. 101-104. Alfons hi arribà amb 250 cavallers i instal·la el seu centre d'operacions a Elx; segons Bellot "*de lo cual todos quedaron muy contentos y alegres porque les venía tan valiente y venturoso capitán*".

127. La partida d'Alfons al juliol del 1359 del sud del regne suposà la represa de l'ofensiva castellana des de Molina, que havia estat aturada durant els dos mesos que el capità valencià estigué present a la zona del conflicte amb el seu exèrcit; ídem.

128. FERRER (1987a), pp. 51-52; aquestes donacions havien estat resultat de la fidelitat demostrada pels musulmans quan el Cerimoniós hagué de fer front a la revolta de la noblesa.

oriolana el comte de Dénia amb 250 homes a cavall, que ja en Elx hagueren d'enfrontar-se a les tropes castellanques que estaven assolant l'horta. Alfons d'Aragó hi romangué dos mesos sense que es produïren enfrontaments greus. Al juny d'aqueix any una companyia castellana penetrà des de Múrcia i anà a Guardamar, robant bestiar i destruint les collites; el comte de Dénia s'hi enfrontà a Almoradí, els derrotà i recuperà allò que havia estat conquerit¹²⁹. Dies després, el 7 de juliol, Alfons marxà d'Oriola. Malauradament ho féu abans de rebre una carta del rei per la qual era avisat que els castellans pensaven atacar per Crevillent. Havia deixat una guarnició massa reduïda. Amb la notícia de la seua partida, els castellans atacaren de nou des de Múrcia. Òbviament els prohoms d'Oriola demanaren ajut una vegada més, i es queixaren de la precarietat dels seus recursos de defensa, reduïts a 50 homes a cavall enviats pel nostre protagonista i els oriolans mateixos. El 18 d'agost de 1360 el rei envià novament Alfons amb els 250 genets a Oriola. La iniciativa reial ja no tingué efectes, perquè abans de l'arribada del socors ja s'havia produït la destrucció de tota la collita per part dels castellans¹³⁰. La situació es repeteix una i altra vegada. L'estada de les tropes resultà de nou massa breu: durant el mes d'octubre eixien novament d'Oriola, i a principi de desembre tenia lloc un nou atac dels castellans. Encara que s'hi enviaren altres contingents, aquests romangueren molt poc de temps a Oriola: al febrer de 1361 Oriola es troba sense defensa una vegada més. Òbviament el flanc sud del Regne de València és el punt feble per a la defensa enfront dels castellans —i continuarà sent-ho al llarg de tota la guerra—. Heus ací un exemple de com es desenvoluparen els fets durant aquest període de la guerra dels Dos Peres: mai no trobarem dos exèrcits enfrontats en grans batalles obertes sinó una sèrie d'escaramusses protagonitzades per uns o altres, segons la relació de forces. Alfons d'Aragó fou un dels caps de les tropes amb més protagonisme en aqueixos combats dispersos i discontinus, però amb una forta component de desgast, especialment per als valencians que sofrien a casa seua les destrosses i l'assolament ocasionats per exèrcits ensinistrats per a la destrucció i acostumats a sobreviure gràcies al saqueig i al botí.

129. FERRER (1989), pp. 267-268; FERRER (1990), pp. 207-208; BELLOT (1954-1956), t. I, pp. 98-104. En un document publicat per T. Ferrer, concretament una carta del Cerimoniós on manifesta haver-ne rebuda una altra del mestre racional Berenguer de Codinats sobre un cert afer relatiu al càstig imposat a certs moros, hi ha una breu nota que fa referència a la victòria d'Alfons d'Aragó a Almoradí: ...*Del encontre que-l comte de Robagorça e de Dénia ha haüt ab los enemichs e de la victòria que-n hem obtenguda fer gràcies a Déu...* (18 de juny de 1360); FERRER (1988a), pp. 305-306, doc. 83.

130. FERRER (1989), pp. 268-270.

Durant els anys 1360 i 1361, Alfons tingué també una intervenció molt important en el finançament de les abundoses despeses necessàries per a posar en funcionament un exèrcit. Al novembre, el Consell de València estudiava la sol·licitud feta per Alfons d'un contingent d'homes "de peu" per a fer una entrada a Castella, per a respondre finalment que no estava en condicions de finançar més tropes després de la gran quantitat de despeses que havia fetes en relació amb els afers de la guerra¹³¹. El mateix any el rei ja havia sol·licitat a Alfons d'Aragó i a altres nobles, com ara Gilabert de Centelles, que miraren d'influir en la Generalitat perquè aquesta financera mitjançant donatiu la remuneració de 50 ballesters per a la defensa de Crevillent¹³²; això és un reconeixement implícit d'un cert ascendent del comte de Dénia sobre les institucions i palesa la seua penetració progressiva en les xarxes del poder al Regne de València. De vegades, ateses les dificultats i la tardança amb què les institucions responien, els membres de la noblesa i els caps de l'exèrcit, propers tots al monarca, costejaven els diversos pagaments necessaris per dur a terme alguna campanya. Alfons ho féu en més d'una ocasió: al gener de 1361, el Cerimoniós ordenava als diputats de la Generalitat que pagaren al seu cosí 6.000 sous que havia bestret de la seua pròpia fortuna per a pagar espies, companyies d'almogàvers i correus, i que ells s'havien negat a pagar sense manament exprés del rei¹³³. Aquestes discussions derivades de la inexistència d'un exèrcit permanent i d'una estructura de finançament de les tropes suficientment adaptada a les necessitats del moment, es reproduïren una i altra vegada. Al maig de 1361, Alfons tornava a demanar al Consell de València finançament per tal de retribuir als seus 300 homes, i al·legava que podrien eixir del seu servei per falta de pagament; es tractava d'un moment delicat, ja que estaven produint-se les negociacions per a la pau de Deza-Terrer, i les tropes eren més necessàries que mai per a fer exhibició d'una força militar considerable, de caràcter dissuasiu, que garantira una posició avantatjosa en el moment de signar l'acord¹³⁴. Alfons d'Aragó participà activament en els esdeveniments que envoltaren aquesta avinença, particularment en la "mostra" que els capitans de l'exèrcit

131. AMV, MC A14, mà 1, f.15r (9 de novembre del 1360). Al desembre d'aquest mateix any es produïa una demanda semblant, que va rebre exactament la mateixa resposta dels dirigents valencians, que insistien que les seues reserves i la seua capacitat de recaptar estaven esgotades; AMV, MC A14, mà 1, f.18v-19r (14 de desembre de 1360).

132. FERRER (1990), p. 212.

133. FERRER (1990), p. 295; el document està datat l'1 de desembre del 1360.

134. Encara que fóra de manera precària, calia mantenir en un moment de converses de pau un exèrcit que servira de salvaguarda i alhora de dissuasió per a l'enemic. AMV, MC A14, mà 2, f.4v i 6v (20 de maig i 18 de juny del 1360 respectivament). Sobre la mostra feta de l'exèrcit del Cerimoniós per a refermar la pau, *QUATRE GRANS CRÒNIQUES* (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1137.

del Cerimoniós feren de les seues tropes per a fer palesa davant dels negociadors castellans la potència de la Corona d'Aragó¹³⁵.

Després de la poc duradora pau de Deza-Terrer, en la negociació de la qual intervingué Alfons el Vell, el conflicte entrà en la seua etapa més desastrosa per a la Corona d'Aragó. L'ofensiva, en aquest cas, començava a l'Aragó, al juny de 1362, i continuaria l'any següent al Regne de València. Precisament al juny del 1362, en reiniciar-se la lluita, tingué lloc un curiós esdeveniment que revela clarament una de les obsessions d'Alfons el Vell al llarg de tota la seua vida. El dia 18 de juny de 1362, el Consell de València acordava enviar-li missatgers perquè retornara a la capital a fi de donar consell i ajut per a la defensa del regne: ell havia eixit precipitadament de València per por a la pesta¹³⁶. Hom podria al·legar que aquesta era una prevenció molt estesa entre les classes privilegiades de la València medieval, però val a dir que el cas del nostre protagonista és molt cridaner: en més d'una ocasió incomplirà ordres o requeriments, fins i tots reials, per tal de protegir-se de la temuda malaltia —el fet que visquera durant gairebé vuitanta anys palesa com d'encertades foren les seues precaucions. Sense anar més lluny, a l'agost d'aquest mateix any, el rei hagué de pressionar i insistir Alfons per que acudira a Oriola per a garantir la seguretat del sud valencià, i aquest posà excuses tot i confessar finalment que ningú no volia anar-hi a causa de la pesta¹³⁷.

En aquesta etapa de la guerra Alfons roman al càrrec de la defensa del sud del país. Això suposa dur a terme diverses comeses de vigilància i d'inspecció, però també altres de més alçada. Al juny fou l'encarregat pel Cerimoniós d'inspeccionar la presència potencialment perillosa d'un gran nombre de musulmans que s'havien refugiat a Elx a

135. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol XXXIII, pp. 415-417. Hi eren, entre altres, el seu pare, l'infant Pere, el seu neclé Ramon de Berenguer, el seu germà Joan, comte de Prades, Enric de Trastàmara, Pere de Xèrica, el comte d'Urgell... La pau se signà el 18 de maig de 1361.

136. AMV, MC A14, mà 3, f.7r.

137. FERRER (1989), pp. 280-281. Trobarem més endavant un grapat de notícies de diversa procedència que confirmen aquesta preocupació constant d'Alfons i que palesen clarament el terror que provocaven els brots d'aquesta malaltia, sobretot al segle XIV, quan es produïren les epidèmies més desastroses a tot l'Occident europeu; segurament Alfons recordava, com tot els seus contemporanis, els estralls ocasionats per la greu pesta negra del 1348. Sobre la influència de la pesta en els comportaments socials, sobretot a la vila de València podeu mirar R. NARBONA(1992): *Pueblo, poder y sexo. València medieval (1306-1420)*. València, *passim*; a la pàgina 75 hi ha un gràfic que mostra les successives pestes patides per la ciutat de València, en relació amb altres problemes paral·lels i amb algunes respostes socials a què donà lloc.

causa dels anteriors episodis de la guerra¹³⁸. Un parell de mesos més tard el monarca recomanava a Alfons que fera una inspecció del lloc i el castell de Guardamar per comprovar la possibilitat de la seua defensa, cas de trobar-lo insegur, calia enderrocar-lo, i evitar així la seua utilització pels enemics¹³⁹. En aquests moments previs a la confrontació el més important era condicionar les instal·lacions, inspeccionar-les i comprovar les possibilitats efectives de defensa, establir-hi unes guarnicions mínimes que garantiren la vigilància, i també mirar d'arribar acords amb aliats potencials. El fet que Alfons fóra l'encarregat d'enllestir l'acord amb la monarquia nassarita, després d'unes conversacions prèvies, preparatòries de la avinença possible, demostren l'augment progressiu de la confiança del rei en el seu cosí¹⁴⁰. Les seues comeses no són ja exclusivament militars, sinó que entren plenament en el camp dels afers polítics de caire internacional. I també, òbviament, en els de la política interna. Al llarg del 1362, se celebrà parlament sobre els afers de la guerra a la vila de Xàtiva¹⁴¹; Alfons, aleshores capità general al Regne de València, apareix com a representant del rei en les diverses sessions¹⁴².

La principal activitat d'Alfons durant la guerra fou, com hem vist, la de mobilitzar i comandar tropes encarregades de defensar dels llocs amenaçats pels castellans, però també per a organitzar ràtzies, és a dir, atacs terra castellana endins amb el propòsit de d'afeblir l'estructura defensiva enemiga i disminuir alhora la seua capacitat ofensiva, a més d'obtenir botins substanciosos. Al novembre del 1362 Alfons demanava de nou ajut al Consell de València pera costejar un cos d'exèrcit format per 500 homes a peu per a fer

138. Els habitants d'Elx havien expressat el seu recel davant d'aquesta situació; FERRER (1988a), pp. 310-311, doc. 89 (25 de juny del 1362).

139. FERRER (1989), p. 277.

140. Ferrer (1988a), pp. 157-158 (12 d'agost del 1362). Uns mesos més tard, al febrer del 1363, Alfons fou també l'encarregat de negociar amb uns moros procedents de Granada la seua incorporació com a mercenaris a les forces del Cerimoniós; Alfons contractà un nom extraordinari de genets —1.000 segons la documentació—; Ferrer (1989), p. 283; Zurita (1973), Llibre IX, capítol XLIII, p.453. Es tracta d'uns moments dramàtics de la guerra i la urgència per obtenir noves forces de combat era absoluta.

141. El parlament era una reunió dels braços representatius del regne que es duia a terme quan la urgència de les qüestions a tractar no permetien respectar totes les formalitats que calia observar per a convocar Corts. Així doncs, es tracta d'un organisme representatiu de competència política encara no molt coneguda, i que es convocava, com una mena de gabinet de crisi, quan un problema greu amenaçava un regne.

142. Hi ha notícies sobre el nomenament de síndics pel Consell de València per a participar al parlament; AMV, MC A14, mà 3, f. 9r, 13v, 20v-21r. En aquesta darrera referència, s'hi fa menció d'una carta tramesa al Consell per Alfons instant els seus dirigents a triar-ne representants. Zurita indica que Alfons rebé l'ordre del rei d'organitzar aquest parlament: "...proveyó [el rei] que el conde de Ribagorza y Denia en su nombre, tuviese parlamento general en el reino de Valencia porque se proveyese lo que concernía a la defensa de aquel reino..."; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol XL, p. 437.

una entrada en terres de l'enemic, concretament a l'àrea de Requena, aleshores pertanyent a Castella¹⁴³. Anys després, el 1365, el comte de Dènia s'enfrontava en un plet amb Miquel Palomar en què es dirimia a qui pertocava cobrar el quint d'una cavalcada feta per almogàvers de Cocentaina¹⁴⁴. Òbviament Alfons mai no renuncià a obtenir beneficis de la guerra, i els comptes dels seus administradors referents a aquests anys reflecteixen ingressos obtinguts tant pel quint de les cavalcades com per la venda d'esclaus fets en els atacs realitzats per les seues tropes en places castellanques o que havien estat conquerides per l'exèrcit de Pere el Cruel¹⁴⁵.

L'any 1363 fou absolutament desastrós per als interessos de Pere el Cerimoniós i també per als d'Alfons d'Aragó. L'ofensiva castellana, iniciada per l'interior del regne, suposà l'ocupació de nombroses viles, des d'Ademús o Xèrica, fins a Bunyol o Llúria, i culminà amb el setge a la ciutat de València mateixa el maig d'aqueix any. Encara que al març del 1363 Alfons estava en les seues terres de Dènia reunint tropes de musulmans per a organitzar la defensa contra el més que probable atac des del sud¹⁴⁶, en el moment de l'amenaça castellana ja havia retornat a València i hi estava com a capità durant el primer setge de la capital —entre el 21 i el 29 de maig del 1363¹⁴⁷. Poc després, entre juny i juliol, es produïren converses a Morvedre entre els representants del Cerimoniós, Bernat de Cabrera i Alfons d'Aragó, i els de Pere el Cruel, sense resultats efectius, tot i haver-se signat un acord de pau absolutament favorable als interessos castellanques¹⁴⁸.

143. AMV, MC A14, mà 3, f.23v (29 de novembre del 1362); "...per lo senyor Comte de Dènia fossen stats demanants D hòmens de peu pagadors a VI dies per fer entrada tro en les parts de Requena..."

144. FERRER (1990), p. 260. El quint de les cavalcades era un impost sobre el pillatge que pagaven els almogàvers als senyors que havien obtingut la concessió reial de cobrar-lo.

145. Anotacions com la següent són bastant freqüents en aquests anys: "*Item rebí pel quint d'una cavalcada que feu Sanxot l'adalil, de moros que tragué em la val de Xelva... DC sous...*"; ARV, MR 9.598, p. 206v (pertany als comptes de l'any 1365).

146. FERRER (1988a), p. 34; el document sobre l'afer, que és l'ordre del Cerimoniós a Alfons el Vell perquè s'encarregue del reclutament d'aqueixos homes, fou signat el 7 de març de 1363.

147. Heus ací la referència a l'arribada dels invasors a València en les cròniques dels reis castellanques; cal subratllar l'atenció que va merèixer Alfons d'Aragó, encara que més per allò que esdevindria en terres castellanques, que no per allò que aleshores representava a l'Aragó; CRÒNICAS (1953), T. I, *Año catorceno* (Pedro I), capítol V, p. 526: "...E dende fué el Rey á la cibdad de Valencia, e llegó y domingo dia de Cinquesma, veinte e un días de mayo: é estaba y por Capitán el Conde de Denia, que decian Don Alfonso, fijo del Infante de Aragón Don Pedro, e nieto del Rey Don Jaymes de Aragón, que fue después Marques de Villena en Castilla: é estovo allí el Rey ocho días, e peleaban los suyos cada día con los de la cibdad...". Mireu també QUATRE GRANS CRÒNIQUES (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1139; en el seu relat del fet, el Cerimoniós hi destaca el seu propi paper en la resolució del setge, encara que anomena el comte de Dènia, que era al front de la defensa.

148. CRÒNICAS (1953), T. I, *Año catorceno* (Pedro I), capítol VI, p. 527; TESIS (1954), pp. 231-232; ABADAL (1987), pp. 213-214; PRETEL (1987b), p. 311; FERRER (1989), p. 284; MASIÁ (1994), vol. I, pp. 298-301, vol. II, pp. 509 i 517-519.

A les terres del sud, on es trobaven la gran part de les possessions d'Alfons, els atacs hi foren constants. De fet, la gran ofensiva castellana de les darreries del 1363 s'inicià en aquella zona. El 20 de desembre d'aquest any, el rei enviava a Alfons d'Aragó, desplaçat a Navarra per mirar de perfilar una aliança amb Carles II, una anguniosa carta informant-lo de la pèrdua de llocs com ara Elx, la Vila Joiosa o Benidorm, i del setge sobre Dénia; el rei reclamava amb urgència la presència del seu cosí i utilitzava l'eloqüent expressió, "*...com la vostra tarda de I^a hora sia I any...*"¹⁴⁹. La situació era en aquell moment molt greu. El dia de la vespra de Nadal, el Cerimoniós escrivia una lletra als prohoms d'Alacant animant-los a resistir el setge castellà i dient-los que havia enviat en el seu auxili l'exèrcit que havia estat capaç de reunir amb molt d'esforç, i que al seu capdavant estaven, entre altres, els comtes d'Urgell, Prades i Dénia¹⁵⁰. La desesperada crida del Cerimoniós per a reunir un exèrcit amb què respondre l'escomesa castellana havia tingut resposta, tot i la penosa situació en què es trobaven bona part de les seues terres i vassalls.

Segons ens expliquen els documents de la comptabilitat del comte de Dénia, entre els anys 1363 i 1366, les terres sota la seua jurisdicció canviaren de mans en més d'una ocasió: "*...en gener de l'any LXIII pres lo rey de Castella lo comdat de Dénia, perquè lo primer compte del dit en Pere del any LXII ab les cauteles e diverses comptes, encartaments, foren cremats, que eren a l'arxiu del alberch del senyor compte, com los castellans lo cremaren...*"¹⁵¹. Amb tot, les notícies són contradictòries, tant per a la vila de Dénia, com per a l'altre centre de l'estat senyorial d'Alfons, Gandia: "*...En lo dit any MCCCCLXV és cert que res no fon reebut de les rendes dels cristians del Comtat de Dénia, com tot lo dit any la terra fon de Castella, exceptat Gandia, que fon perduda mijant febrer del any LXVIII e tornà a Aragó en maig après següent; e en lo noembre après la dita vila fon despoblada e estech tro en abril del any LXVI que no fon poblada, en lo qual mes los castellans desamparen tots los lochs e castells del Comtat de Dénia...*"¹⁵². No coneixem amb detall suficient les repercussions reals de la conquesta castellana en les terres del sud valencià, i concretament en aquelles que constituïen el patrimoni d'Alfons el Vell. Tanmateix el treball de J. Campón referit a l'àrea de Dénia és

149. FERRER (1989), p. 295; Alfons no pogué fer res per a defensar les seues terres, almenys en el moment inicial de l'ofensiva.

150. FERRER (1988b), doc. 22, p. 64.

151. Text pres de la comptabilitat senyorial i reproduït per CAMPÓN & FLUIXÀ (1989), p. 105.

152. ARV, MR 9.599, f. 143v; la notícia apareix en el compte del recaptador de les terres de cristians del comtat de Dénia, Pere Carbonell, corresponent a l'any 1370.

una aproximació molt interessant al problema¹⁵³. L'autora ha comprovat que, en diversos llocs de la comarca, els resultats hi foren gravíssims: pèrdua de collites, despoblament d'algunes alqueries, fins al punt de requerir noves repoblacions una vegada finalitzada la guerra, però sobretot pèrdues econòmiques directes, no sols per la disminució o fins i tot l'eliminació de les rendes durant uns quants anys, sinó també per les nombroses despeses que calgué fer per reparar castells, séquies, molins i altres infraestructures¹⁵⁴. A la Safor sembla que gairebé tota la terra i els llocs d'habitatge foren abandonats, excepte la “bastida” de Bairén, el castell que sempre havia estat lloc de refugi natural per als habitants d'allò que constitueix la plana costanera de Gandia¹⁵⁵.

En la memòria col·lectiva quedà gravat aquell episodi, “*la guerra de Castella*”, com un del més negres del passat, tant com els més greus brots de la pesta o les sequeres més duradores, és a dir, com un d'aquells tràgics esdeveniments que feien trontollar els fonaments de la societat, posant en perill la seua pròpia pervivència, i es convertien amb el pas dels temps en fites inesborrables de la història comuna d'un poble. Els testimonis d'un plet sobre aigües a Vilallonga recordaven l'any 1416, gairebé cinquanta anys després de la finalització del conflicte, la gravetat d'aquell incident llunyà de les seues vides. Guillamona, una dona anciana que en temps de la guerra era fadrina, declarava que “... *per causa de la dita guerra axí lo marit d'ella... com los altres vassalls de Vilalonga hagueren de derruhir e lexar llurs cases e possessions..*”¹⁵⁶; l'estratègia de “terra cremada”, que tants seguidors ha tingut en guerres més modernes, s'emprava ja en els conflictes medievals, i si

153. CAMPÓN (1990-1991), *passim*. L'autora parla de l'abandonament de conreus i llocs d'habitatge, utilitzant exemples concrets, com el d'Ifac.

154. GARCIA-OLIVER (1983), p. 264, on es parla dels efectes dels atacs castellans sobre la Valldigna i sobre el cas més conegut a la Safor, el de La Font d'En Carròs, Potries i Rafelcofer, llocs que necessitaren d'una nova carta de poblament el 1368 per tal d'atraure població, atès que els seus habitants els havien abandonats durant el període més violent de la guerra; mireu també E. GUINOT RODRÍGUEZ (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*. València, pp. 571-576. D'altra banda, en diferents registres de la comptabilitat de les senyories d'Alfons d'Aragó, hom pot trobar-hi referències a les destrosses ocasionades per la guerra i les despeses que calgué fer per a recuperar infraestructures, fortaleses i habitatges malmesos; heus-ne ací només un exemple, pres de la comptabilitat de l'any 1370, la qual cosa palesa que la reconstrucció fou necessàriament lenta: “*Item, per ço com en la Guerra de Castella lo forn de Bença fon enderroquat e cremat, lo dit noble per millorament de les regalies del senyor marquès obrà de nou lo forn... CCCXX sous VIII diners...*”; ARV, MR 9.599, f. 127r.

155. ARV, MR 9.599, f. 144r; “...*En lo dit any MCCCCLXV, en Berthomeu Boigues, collidor general de les moreries del Comtat de Dènia reté son compte d'alguns esdeveniments que reebé dels moros qui en lo dit temps estaven en la bestida de Beyrén com tota la terra del Comtat de Dènia fos perduda...*”

156. ARV, G 2.217, mà 35, f. 25v. El més interessant, però, és que diversos testimonis feien servir aquest moment històric com un referent temporal, dient, per exemple, que els seus records arribaven fins a l'època d'aquest conflicte.

bé tenia efectes positius en reduir les possibilitats de l'enemic per fer ús dels diversos béns i possessions dels agredits, suposava que l'esforç de reconstrucció una vegada recuperada la terra seria encara més penós.

L'any 1363 fou també el de la confirmació definitiva del pacte entre Enric de Trastàmara i Pere el Cerimoniós¹⁵⁷. A l'octubre se signà l'acord que confirmava el suport del rei d'Aragó a les aspiracions del comte de Trastàmara a la Corona de Castella, en canvi del suport del fill bastard d'Alfons XI de Castella en la guerra i d'una sèrie de territoris que passarien a poder del Cerimoniós quan Enric assolira les seues pretensions, com ara Múrcia, Conca, Molina, Medinaceli o Sòria¹⁵⁸. És significativa l'existència d'una clàusula en l'acord per la qual Enric de Trastàmara demanava que les tropes aragoneses que es posaren al seu servei per a acomplir el que s'havia establert en l'acord, havien d'estar comandades pel seu amic el comte de Dènia¹⁵⁹. En la mateixa època, es produí també un altre compromís relacionat amb aquest, però molt més important pel que fa a la present recerca. El 10 de juny del 1363, a Borriana, Enric de Trastàmara i Alfons d'Aragó convenien el següent: Alfons es comprometia a ajudar el seu amic Enric de Trastàmara en el seu objectiu de fer-se amb la corona castellana, en canvi de rebre, una vegada aconseguit aqueix propòsit, l'herència de “*don Juan*”, fill de l'infant Manuel —el valuós senyoriu de Villena—; l'acord incloïa la promesa de matrimoni de Jaume, fill d'Alfons d'Aragó, amb Elionor, filla bastarda del comte de Trastàmara, i el compromís que Jaume i els seus descendents rebrien l'herència del futur marquesat en cas de mort d'Alfons¹⁶⁰. Aquest és

157. Sobre el seguit d'acords que signaren durant els anys de la guerra de Castella Pere el Cerimoniós i Enric, comte de Trastàmara, podeu mirar, CASAÑ (1884), *passim*, el treball del qual es basa en el registre ARV, RC 704.

158. PRETEL (1987b), p. 311; ABADAL (1987), pp. 206-207; VALDEÓN (1966), p. 36. Els pactes entre l'aspirant castellà i el Cerimoniós foren molt nombrosos; previ a l'esmentat d'octubre a Binèfar, el 31 de març de 1363 ja havia estat signat un altre a Montsó, en què de nou era clau el compromís aragonés de col·laborar amb Enric en la conquesta del tron castellà; FERRER (1989), p. 283; ZURITA, Llibre IX, capítol XLIV, p. 457. Mireu també MASIÁ (1994), vol. I, *passim*, especialment pp. 314-317.

159. MASIÁ (1994), vol. I, p. 316; encara que l'autora comet una errada greu en posar en dubte la presència el comte de Dènia en la campanya d'Enric de Trastàmara els anys 1366-1367; *Ibidem*, p. 317. Aquesta autora transcriu els acords fets al setge de Morvedre, l'any 1365, entre el Cerimoniós i Enric de Trastàmara sobre els auxilis que el comte rebria del rei d'Aragó per a la campanya que el primer preparava per a conquerir Castella, en els quals hi han els apartats següents: “II. *Otrossi que sea la su merced dele dar por companyon al Conde de Dènia con quinientos homnes de cavallo e con M ballesteros... IV. Otrossi que los dichos condes de Foix e conde de Dènia e todos los que con ellos iran que fagan pleyto e homenatge e jura al dicho conde de Trastamara que se non partiran dell tanto quanto ell en Castiella estará e farán todo aquello que los ell dirà que cumpla a su ajuda e a su honra...*”; MASIÁ (1994), vol. II, pp. 541-545.

160. ARV, B, Perg. 58; es tracta d'una confirmació d'aquest acord signada a Morvedre el 12 de juny del 1365. Zurita para esment també a aquesta avinença: “*Entre el conde de Ribagorza y el de Trastàmara habia una estrecha amistad y gran confederación... estaba entre ellos concertado que si el conde don Enrique, por qualquiere via, llegase a ser rey de Castilla, daría al conde de Ribagorza por juro de heredad todas las tierras y estados que tuvo don Juan, hijo del infante*

un document molt important, perquè és la notícia més antiga que relaciona Alfons d'Aragó amb l'obtenció possible del senyoriu de Villena i contradiu el que tradicionalment s'havia sostingut sobre l'afer: el marquesat no fou un premi, una compensació *a posteriori*, una més de les “*mercedes enriqueñas*”, donades graciosament pel nou rei castellà, sinó que té l'origen en un pacte previ amb unes clàusules molt clares. Val a dir que la cessió del marquesat és més un pagament dels serveis prestats convingut *a priori*, que no un present o una gràcia feta pel comte de Trastàmara al seu amic després de fer realitat les seues pretensions. Això diu molt del tarannà d'Alfons, de la seua ambició, de la seua capacitat per a avançar-se als esdeveniments i per a calibrar molt bé cadascuna de les seues iniciatives, sempre cap a un objectiu fixat: maximitzar les possibilitats que la seua procedència familiar i la seua posició social li oferien, fins al punt d'aspirar a tot allò que estigués al seu abast, de vegades fent malbé les esperances i el futur d'alguns dels membres de la seua família.

Tot canviaria per a Alfons quan aquesta promesa es fes efectiva uns anys més tard. Val a dir, però, que el 1363 ningú no podia presagiar que deu anys després Alfons seria possessor de dos estats senyorials colossals, un en cadascú dels regnes que aleshores s'enfrontaven violentament. Més encara, començat l'any 1364 Alfons havia perdut bona part de les seues possessions per la invasió castellana, i la successió dels esdeveniments no permetia albirar un futur millor, almenys a curt termini. Ara bé, aquell mateix any Alfons obtenia una primera compensació als serveis prestats al Cerimoniós durant la guerra. Al març del 1364 rebia el senyoriu d'Aiora, que havia estat de l'infant Ferran i després havia passat a la corona¹⁶¹. Sembla que el castell i la vall d'Aiora havien estat recuperades per l'exèrcit del Cerimoniós després de la conquesta castellana, concretament per les tropes del comte de Trastàmara i el comte de Dènia; fou aleshores quan es féu la donació¹⁶². Aquesta concessió resultarà a la llarga molt més rellevant que el simple fet d'atorgar unes terres i jurisdiccions determinades, i Alfons d'Aragó probablement n'era conscient. El fet de reunir sota la seua jurisdicció el senyoriu d'Aiora i el de Villena —ja comptava amb la promesa del comte de Trastàmara respecte a aqueixes terres—, juntament amb els altres territoris que ja posseïa al sud valencià, suposava en la pràctica construir un senyoriu immens que

don Manuel, y que le daría algún oficio muy señalado en aquellos reinos; y se concertó casar el hijo mayor del conde de Ribagorza—que se llamaba don Jaime, que murió después mozo—, con doña Leonor, hija del conde de Trastámara...”;
ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LII, p. 491.

161. PONS (1983), p. 276; AHN, O, Llig. 1931-10 (1).

162. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LV, p. 507 i capítol LIX, p. 527; PRETEL (1987b), p. 312.

Castell d'Aiora, que formava part del feu obtingut per Alfons el Vell pels serveis prestats a Pere el Ceremoniós durant la guerra contra Castella.

Detall del derruït castell d'Aiora.

s'estendria a ambdós costats de la frontera entre Castella i el Regne de València¹⁶³. Això implicava també conquerir una posició privilegiada en el control dels intercanvis entre ambdós estats, a més de controlar les vies de comunicació entre els dos regnes en aqueix tram de la frontera, i per tant, monopolitzar un munt de taxes i d'imposicions derivades del comerç i dels drets de duanes. El contraban serà també una manera d'aprofitar-se de l'emplaçament de les terres, almenys d'això fou acusat en més d'una ocasió pels castellans, que imputaven a la negligència i al doble joc d'Alfons el Vell la transferència de bona quantitat de moneda de gran qualitat des del marquesat fins al Regne de València. Fou aquesta posició d'Alfons, força ambigua, voluntàriament equívoca i indefinida, la que li havia d'ocasionar molts problemes en la seua darrera època com marquès de Villena, quan fou reiteradament acusat de quintacolumnisme i de perjudicar els interessos castellans des de la seua posició privilegiada a la frontera¹⁶⁴.

Algunes notícies apunten la participació d'Alfons d'Aragó en les intrigues que envoltaren la fi d'un personatge que havia estat importantíssim en la cort del Cerimoniós, Bernat de Cabrera, considerat en alguns moments el veritable "privat" del monarca¹⁶⁵. El joc de les aliances amb Castella posà a Cabrera en una posició difícil, sobretot perquè ell defensava l'apropament a Pere el Cruel i l'anul·lació dels pactes del Cerimoniós amb el comte de Trastàmara¹⁶⁶. Alfons d'Aragó estava ja instal·lat en la cort, començava a participar en els grups de poder i pressió, gairebé sempre de la mà del seu amic castellà, Enric de Trastàmara.

El darrer episodi important de la guerra dels Dos Peres en què hem documentat la intervenció d'Alfons d'Aragó fou la batalla de les Alcubles, al desembre de 1364. Potser siga excessiu atorgar a aquesta escaramussa la categoria de batalla, perquè fou més bé una emboscada contra un esquadró castellà de proveïment. La crònica castellana de Pere el Cruel ens ofereix aquesta narració del succés: "...*El Rey Don Pedro de Castilla partió entonces de*

163. A. Pretel subratlla, en considerar la donació del marquesat a Alfons d'Aragó, el fet que el noble valencià havia aconseguit construir una senyoria molt coherent, amb una posició privilegiada i una gran capacitat d'influència, tant a Castella com a la Corona d'Aragó; PRETEL (1987b), p. 314.

164. MITRE (1997), pp. 539-540; l'autor emprà aquest argument, el de la perillositat de la presència d'un gran senyor aragonés al capdavant d'un gran senyoriu castellà, en la seua explicació de les raons que dugueren Enric III a prendre la decisió de confiscar el marquesat a Alfons el Vell. Mireu també MITRE (1987), pp. 302-303. Sobre la idea del marquesat com un estat senyorial gairebé autònom, fins al punt de tractar els aragonesos i els castellans per igual en els seus ordenaments, podeu veure també DEL VAL (1987), pp. 150-151.

165. ABADAL (1987), pp. 90-95.

166. TESIS (1954), pp. 241-244.

*Elche, é entró por el Regno de Valencia, é ganó algunos logares é castillos, é llegó á Denia que estaba por él, e bastecióla, é basteció otros castillos que eran en esa comarca que estaban por él. É estando sobre un logar que dicen Calpe, que es ribera de la mar, é le tenia cercado, llegaronle nuevas como Don Gutier Gómez de Toledo, Maestre de Alcantara, al qual el Rey mandara poner recuas de viandas en Morviedro, entrara por poner la recua en dicho logar de Morviedro, é que salieran á él el Conde de Denia, que fue después Marqués de Villena, e Don Pero Moñiz de Godoy, que andaba entonces en Aragón, é se llamaba Maestro de Calatrava, é el Concejo de Valencia, é pelearon con el dicho Maestre de Alcántara en un lugar que dicen las Alcublas, e que le desbarataron, e le mataron, e le tomaron la recua: e pesó mucho dello el Rey...*¹⁶⁷. En el Consell de València del 6 de febrer, s'hi feia una anotació sobre aquesta acció, destacant sobretot la participació de les tropes patrocinades per la pròpia institució, la personalitat del seu comandant, el comte de Dénia, i l'important personatge castellà que fou mort, el mestre d'Alcàntera, Gutier Gómez de Toledo¹⁶⁸. Aquest fet és una bona mostra de com era de delicada la situació del regne en aquell moment de la guerra, especialment entre les darreries del 1364 i el 1365; el fet que un comboi castellà de proveïment es passejara tranquil·lament pel cor mateix del país, ben a prop de la capital, palesa clarament com estaven de desmembrades i a la vora mateixa del desastre les terres valencianes.

Precisament fou en aquests mesos quan es produí el llarg setge de Morvedre, aleshores en poder castellà. Alfons d'Aragó hi fou present¹⁶⁹, i intervingué també en la renovació dels tractes fets entre Enric de Trastàmara i el Cerimoniós, en els quals, com vérem, estava directament implicat, no tan sols pel pacte personal que havia establert amb l'aspirant a la corona castellana, sinó també perquè fou el capità designat per Enric de Trastàmara per a dirigir les tropes de la Corona d'Aragó que l'acompanyarien en la seua entrada a Castella. L'arribada de les Companyies Blanques des de França anunciava, amb

167. *CRÓNICAS* (1953), T. I, *Año quinceno* (Pedro I), capítol VIII, p. 534. Zurita també es feu ressò d'aquest fet de la guerra, encara que no amb el mateix detallisme; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LIX, p. 530.

168. *LLIBRE DE MEMÒRIES* (1930), p. 75: “*En lo concell de 6 de febrer en Ramon de Soler, justícia criminal contà que pocs dies ans el Comte de Dénia ab la sua cavalleria i ab la Bandera de la ciutat havia desbarat i mort lo Mestre d'Alcàntera que per part del Rey de Castella volia socórrer Sogorb...*”; Gutier Gómez de Toledo, XXII mestre d'Alcàntera, fou soterrat al monestir de Sant Agustí de València.

169. “*En lo setje de Morvedre, III dies del mes de juny anno MCCCCLXV, reebi jo Bernat de Súrria dels deputats de Catalunya, e liura'ls an per ells a mi en Pere Dezvall en paga del sou dels LXX de cavall, los quals paga lo Senyor Rey al Comte de Dénia... CC florins...*”; ARV, MR 9.608, f. 112. Aquesta anotació ens informa també de com es finançava l'exèrcit del Cerimoniós: el rei assignava a un dels seus capitans una quantitat d'allò que havia estat recaptat, normalment per la via de donatius especials, per les institucions de cada regne, en aquest cas a Catalunya, per a costejar les despeses de la guerra.

la caiguda de Morvedre, que a partir de la segona meitat de l'any 1365 el signe de la guerra canviaria definitivament.

Cal dir que la guerra dels Dos Peres fou terrible per al país en general, i per a les terres d'Alfons d'Aragó en particular. No fou un conflicte de grans combats entre exèrcits nombrosos, a diferència d'allò que veurem en la guerra civil castellana, sinó una guerra de pillatge, botí, cavalcades i destrucció, i com que l'escenari principal foren les terres valencianes, aquestes foren les que sofriren amb més cruïda les conseqüències d'una guerra de desgast. Morts, terres malmeses, collites perdudes, llocs de població abandonats, infraestructures de tot tipus destrossades... un panorama llastimós que deixaria una empremta inesborrable en la memòria dels valencians dels temps medievals i en l'economia del regne.

III.3. La Guerra Civil Castellana. Alfons d'Aragó presoner de guerra: un rescat desproporcionat

“...El Rey Don Pedro... sopo como algunos Ricos omes é Caballeros de Aragon, los quales eran el Conde de Denia, que después fue Marqués de Villena... eran prestos para venir con el Conde Don Enrique, é entrar en Castilla...”¹⁷⁰

A partir de l'any 1366, el conflicte es traslladà a terres castellanès. Fins aleshores el Regne de València i alguns indrets d'Aragó havien estat el teatre d'operacions d'una guerra extraordinàriament destructiva i danyosa per a l'economia, un conflicte que alterà la vida quotidiana en una gran part del país, amb conseqüències molt perjudicials i duradores com véiem adés. Una vegada aconseguit pel Cerimoniós el suport de les tropes comandades per Bertran Duguesclin, el signe de la confrontació canvià ràpidament, i es va passar de la defensa desesperada de les terres pròpies, a la invasió de les castellanès, ara bé, sempre dins dels límits marcats pel pacte signat amb el pretendent al tron castellà. Els lligams d'amistat i solidaritat creats i els pactes signats en la primera etapa del conflicte, expliquen, tant com el canvi en la dinàmica de la guerra, que un bon grapat de cavallers de la Corona d'Aragó es traslladaren cap a Castella, al costat d'Enric de Trastàmara i de les Companyies Blanques,

170. CRÓNICAS (1953), T. I, *Año decimoséptimo* (Pedro I), capítol I, p. 537.

formades per mercenaris anglesos i, majoritàriament, francesos¹⁷¹. L'entrada de l'exèrcit dins les terres castellanques és el darrer episodi de la guerra entre les corones d'Aragó i Castella. A partir d'aleshores el conflicte desenvolupat a Castella serà eminentment civil i dinàstic, tot i que ambdues parts feren servir al seu costat tropes procedents de diversos llocs d'Europa.

Alfons d'Aragó és el més important dels nobles d'Aragó que seguí les petjades del comte de Trastàmara. Trobem, però, al seu costat altres personatges importants i coneguts a la cort de Pere el Cerimoniós, com ara Pere Boïl, Felip de Castre, Pere Ferrandis Díxer o Joan Martínez de Luna¹⁷². Sembla també que Pere de Ribagorça mateix, que mantenia amb Enric de Trastàmara una relació molt fluida i cordial, acompanyà les tropes de l'aspirant a la corona castellana; l'infant Pere i el seu fill encapçalarien més endavant al grup de nobles de la Corona d'Aragó que, d'acord amb els seus interessos i dels acords i les promeses que havien obtingut de l'aspirant a la corona castellana, romangueren al seu costat, fins i tot quan Pere el Cerimoniós girà l'esquena al seu antic aliat per l'incompliment dels pactes signats, i començà a establir contactes amb Pere el Cruel i els anglesos.

Enric de Trastàmara i els seus aliats prepararen la seua entrada en Castella a les darreries del 1365 i la feren efectiva a l'inici de l'any següent. Les tropes que acompanyaven el fill bastard d'Alfons XI eren tan nombroses i estaven tan preparades que assoliren els seus objectius ràpidament, sense necessitat de lluitar amb les de Pere el Cruel, que defugí l'enfrontament en aquest primer moment. Ateses les circumstàncies i la seua victòria virtual, Enric de Trastàmara, amb el suport dels seus, decidí coronar-se com rei de Castella, rebent el suport d'alguns representants de diverses viles del regne i, sobretot, del seu exèrcit. Això tingué lloc a la vila de Calahorra al març de l'any 1366. Hi estaven Bertran Du Guesclin, Hugh de Calverley i els altres capitans de les Companyies Blanques, i també Alfons d'Aragó, que apareix com un dels primers que animaren i aplaudiren la determinació d'Enric de Trastàmara¹⁷³. Pocs mesos més tard, després de l'acord entre Pere el Cruel i el príncep de Gal·les, alguns dels que aclamaren Enric com a nou rei a Calahorra lluitarien en l'altre bàndol, especialment els anglesos d'Hugh de Calverley.

171. L'eixida d'aquestes companyies de la Corona d'Aragó fou una veritable benedicció, ja que, resolt el problema castellà, constituïen un problema *per se*, atés que eren tropes de mercenaris, acostumades a viure del saqueig onsevulga es trobaren. El fet que Enric de Trastàmara se les duiguera a Castella fou la millor solució a la seua presència inquietant; TESIS (1954), pp. 268-270.

172. CRÒNICAS (1953), T. I, *Año decimoséptimo* (Pedro I), capítol I, p. 537; *Ibidem*, *Año decimoctavo* (Pere I), capítol III, pp. 551-552.

173. PRETEL (1987b), p. 313; VALDEÓN (1966), p.100; CRÒNICAS (1953), T. I, *Año decimoséptimo* (Pedro I), capítol III, p. 538-539; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LXII, p. 540.

L'actitud d'Alfons fou inequívoca des de l'any 1363, quan signà amb Enric l'acord pel qual aconseguiria el senyoriu de Villena si el comte de Trastàmara assolía la categoria de monarca, i més encara després de juny del 1365, quan ambdós corroboraren de nou el pacte. Pense que cal valorar la seua fidelitat des d'una doble vessant. D'una banda, els lligams d'amistat i, per dir-ho en termes adequats, de fidelitat, establerts entre aquests personatges els obligaven de manera molt estreta, com no podia ser d'altra manera, atesos els paradigmes de la mentalitat feudal¹⁷⁴. Més enllà de l'obligació genèrica de servei al monarca o al senyor, estaven aquells lligams creats de manera voluntària, que ultrapassaven les fronteres i els interessos: per damunt d'altres consideracions, Enric de Trastàmara i Alfons d'Aragó havien contret un fort vincle d'interdependència i solidaritat, un deure de fidelitat mútua amb unes arrels fondes que res no aconseguiria trencar. Efectivament, Alfons d'Aragó i Enric de Trastàmara foren molt bons i lleials amics, això ho demostra la perseverança de la col·laboració d'Alfons d'Aragó amb l'aspirant a la corona castellana, més enllà de les decisions i els requeriments del rei d'Aragó —que cal recordar-ho, era rei i cosí del comte de Dènia, i per tant mantenia llaços de dependència política i familiar amb Alfons—. Però el que és més important, atesa la seua posició més elevada en l'escala social, Enric de Trastàmara també aprofità l'ocasió que tingué de demostrar la seua lleialtat al nostre protagonista. Quan Alfons fou capturat pels anglesos després de la batalla de Nájera, com veurem aviat, el nou rei de Castella no deseparà el seu vassall i company, sinó que s'implicà personalment en el seu alliberament: Enric II de Trastàmara ratificà la donació promesa a Alfons el Vell del marquesat de Villena, subvencionà parcialment el pagament del seu rescat, acordà el casament de les seues filles bastardes amb dos dels fills d'Alfons —amb la finalitat de transferir a Alfons, per via de dots, una bona quantitat de diners líquids— i defensà tots els drets del seu amic, fins i tot contra la veu d'alguns que volien aprofitar-se de l'avinentesa i deixar en l'oblit a aquell que havia estat un dels suports més sòlids de les pretensions del castellà. Tot això ho féu quan Alfons el Vell estava gairebé abandonat en les presons angleses, i carregat amb un brutal deute per causa d'un rescat superior als dos milions i mig de sous, una quantitat absolutament desorbitada.

174. Sobre el naixement del compromís vassallàtic i el desenvolupament posterior del concepte podeu mirar, per exemple, P. BONNASIE (1984): "Del Ródano a Galicia: génesis y modalidades del régimen feudal", *Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo*. Barcelona, pp. 21-65, o el clàssic treball de J. Le Goff, on se subratlla tot el simbolisme que envolta l'establiment de lligams de fidelitat d'aquesta mena, J. LE GOFF (1983): *Tiempo, trabajo y cultura en el Occidente medieval*. Madrid, especialment pp. 328-396.

Ara bé, quan hom mira d'explicar algunes de les formes de relació que es desenvoluparen als segles medievals, pot fàcilment caure en una interpretació falsa, condicionada pel romanticisme acrític que apareix massa sovint en les descripcions del feudalisme. Ací apareix el segon vessant del fort interès que Alfons tingué de demostrar la fidelitat a Enric de Trastàmara: el magnífic pagament que esperava rebre dels seus serveis. Des del 1363, Alfons havia fixat un dels seus objectius prioritaris en fer efectiva la promesa del comte de Trastàmara de retribuir els seus treballs i al seua fidelitat amb les terres que havien estat dels Manuel, i que arribarien a ell sota la categoria de marquesat. La generositat d'Enric de Trastàmara superà els seus compromisos, perquè no només atorgà a Alfons el Vell el senyoriu de Villena, sinó que ho féu donant-li la categoria de marquesat, i acompanyant-lo d'altres terres no compreses en el compromís inicial. Conceptes com ara lleialtat i interès, aparentment contraposats, anaven en aquest cas de la mà. Aquesta era una de les claus del funcionament de les relacions feudals: compensar fidelitats, treballs i serveis amb dignitats, possessions i rendes.

Aquesta magnanimitat d'Enric de Trastàmara no serà l'excepció sinó la norma. De fet la denominació de "*mercedes enriqueñas*", referida a les donacions de senyorius i prebendes fetes pel comte de Trastàmara després de la seua proclamació com rei de Castella a la primavera de l'any 1366 a Burgos, ha gaudit d'una acceptació molt generalitzada en la historiografia castellana¹⁷⁵. Recordem que Enric II havia estat recolzat per un grapat de nobles estrangers, però també per una part de la noblesa castellana, descontenta amb la política centralitzadora de Pere el Cruel. Efectivament, després de l'entrada triomfal d'Enric a Castella escortat per les temudes Companyies Blanques, sense gairebé cap oposició dels exèrcits de Pere el Cruel, l'aspirant a la corona havia assumit la categoria reial a Calahorra; ràpidament es traslladà a Burgos per tal d'organitzar unes corts i una coronació més solemne, avalada pels representants del regne i dotada de més legitimitat¹⁷⁶. Alfons hi rebria la confirmació definitiva de la donació de l'herència de l'infant Juan Manuel, és a dir, el senyoriu de Villena, amb el títol de marquès; la concessió incloïa també un grapat de viles castellanès, com ara Salmerón, Valdeolivas o Alcocer, és a dir, l'infantat de Guadalajara¹⁷⁷.

175. Les referències podrien ser moltíssimes. En totes les que mencionaré a continuació, la donació del marquesat de Villena a Alfons d'Aragó és considerada una de les "*mercedes*" més destacades; VALDEÓN (1966), pp. 282 i ss.; VALDEÓN (1968); MOXÓ (1969); MOXÓ (1970); SUÁREZ (1975), pp. 21 i ss.; PRETEL (1982), pp. 198 i ss.

176. CRÓNICAS (1953), T. I, *Año decimoséptimo* (Pedro I), capítol VII, p. 540-541. QUATRE GRANS CRÒNIQUES (1971), Crònica de Pere el Cerimoniós, p. 1152.

177. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LXIII, p. 543; ibídem, capítol LXVIII, p. 557.

També fou confirmat el compromís entre Jaume, fill d'Alfons d'Aragó, i Elionor, filla bastarda d'Enric de Trastàmara. Alguns autors han interpretat el desig del nou rei Enric II d'assegurar el casament del que havia estat designat hereu pel concessionari de les terres del marquesat amb una jove de la família reial com una manera de conservar la vinculació entre la corona castellana i un senyoriu que sempre havia estat un *apanage*, és a dir, una cessió a un component de la família reial per al seu usdefruit i el dels seus hereus directes, amb clàusula de restitució a la corona en cas de manca de descendència legítima¹⁷⁸. Això ho ratifica el fet que, quan faltà Jaume, el compromís es traslladà al seu germà Pere, designat com a substitut en l'herència dels territoris castellans d'Alfons el Vell¹⁷⁹.

Ràpidament, tot i que la guerra continuava i el marquesat era una de les zones amb més quantitat de suports a Pere el Cruel, Alfons mirà d'aconseguir el reconeixement de la senyoria sobre els seus nous territoris castellans pels seus vassalls mateixos. Tot i que la donació d'Enric de Trastàmara era aparentment legal, ja que havia fet servir els drets que tenia sobre la terra, atés que la seua esposa era la familiar més propera als extingits “manuels” de Villena, la reacció fou d'hostilitat enfront del nou senyor, i en aquests primers moments només algunes poblacions de la zona més septentrional del marquesat juraren fidelitat a Alfons d'Aragó, precisament les que havien estat preses per les tropes del comte de Trastàmara¹⁸⁰. De fet, el 20 de febrer del 1367 Alfons aconseguí que Enric de Trastàmara ratificara tots els privilegis que gaudien les terres i els pobles del marquesat: això era una prova evident de bona voluntat i una manera de trencar el gel amb els seus recelosos vassalls.

Abans de continuar amb els esdeveniments protagonitzats per Alfons d'Aragó en la cort castellana d'Enric II, cal fer un parell d'aclariments sobre les possessions tot just aconseguides pel noble valencià. El fet de ser un estranger el seu titular, un aragonés en terra castellana, no alterà en absolut la territorialitat d'aquestes possessions situades dins del Regne de Castella. Com a subratllat recentment E. Guinot, la donació a un personatge valencià no implica l'establiment de cap relació de les terres en qüestió amb el Regne de València¹⁸¹. El nou marquès de Villena mantingué cadascun dels seus territoris sota la respectiva sobirania castellana o aragonesa, encara que aprofitara la situació estratègica

178. PASTOR (1980), p. 23.

179. Els problemes derivats de l'empresonament d'Alfons compliquen una mica aquesta qüestió, atés que els matrimonis de les filles del nou rei Enric —Joana i Elionor— i els fills d'Alfons el Vell —Pere i Alfons— es convertiren en un mecanisme per al trasbals d'una bona quantitat de diners amb què fer front al rescat que demanaven els carcellers del nou marquès de Villena, com veurem més endavant.

180. PRETEL (1987b), p. 314.

181. GUINOT (1995), pp. 129-130.

de les seues possessions en el seu benefici. Amb tot, aquesta situació irregular —un senyor estranger al capdavant d'un gran senyoriu, a més a més fronterer amb el seu estat d'origen— fou, com deia abans, un argument molt emprat pels castellans, inclòs el seu monarca Enric III, quan volgueren desfer-se d'Alfons el Vell i recuperar el senyoriu de Villena: les acusacions d'estar al servei dels interessos de la Corona d'Aragó des de la seua privilegiada talaia de Villena foren reiterades ara i adés pels seus nombrosos enemics castellans.

En segon lloc, cal fer una petita reflexió sobre allò que pogué haver estat el poder d'Alfons d'Aragó. Tot i que les possessions reunides pel nostre protagonista i la seua capacitat de generar rendes eren molt destacades, allò ben cert és que si la mala fortuna no l'haguera dut la desgràcia de caure presoner a la batalla de Nájera la seua situació hauria estat encara molt més influent, i econòmicament més envejable. Però les repercussions llastimoses d'aquest fet foren determinants en el futur d'Alfons i la seua família: estada d'Alfons el Vell, al voltant de cinc anys, en poder dels que l'havien capturat; permanència dels seus tres fills mascles, Jaume¹⁸², Pere i Alfons com a ostatges —especialment l'últim, que en fou durant més de vint anys—; endeutament brutal i augment de la pressió fiscal sobre els vassalls dels seus senyorius, tant els castellans com els de la Corona d'Aragó; i, fins i tot, venda d'algunes de les possessions, com ara les situades a l'infantat de Guadalajara¹⁸³. Totes aquestes calamitats foren conseqüència d'un mal colp de la fortuna, d'un instant en què la sort donà l'esquena a Alfons; és segur que en la seua memòria romangué per sempre aquella maleïda data, el 4 d'abril del 1367, el dia de la ruïnosa batalla de Nájera, el dia que els ambiciosos plans de futur s'esvaïren i la bona estrella que fins aleshores l'havia acompanyat s'apagà sobtadament.

Tornem, però, a la narració dels fets immediatament anteriors a aquest esdeveniment lamentable, quan tot eren entusiasme i confiança en el futur i res no feia presagiar que

182. Les dades sobre la biografia de Jaume, el fill d'Alfons d'Aragó, són molt escasses i poc explícites, per la qual no és fàcil treure'n conclusions suficientment fiables. Allò ben cert és que existí i fou el primer dels fills d'Alfons que entrà en la negociació sobre la donació del marquesat de Villena, i també és cert que diversos testimonis del plet sobre la possessió de la baronia d'Arenós el mencionen explícitament, indicant a més el fet que morí sent un xiquet; tanmateix només tres parlen de la possibilitat que morira a terres franceses, concretament al comtat de Foix, i d'aquests, només dos diuen que hi estava com a ostatge, com ja hem vist més amunt. L'extensa documentació sobre el rescat no esmenta en cap ocasió a aquest fill del marquès de Villena.

183. J. Valdeón subratlla que la venda d'aquestes possessions afeblí la posició d'Alfons d'Aragó a Castella; amb tot, el seu tractament a nivell oficial era el de familiar del nou rei castellà, i per això apareixia en posició privilegiada en actes i documents; l'autor subratlla com d'important fou el daltabaix de las seua captura i el rescat que hagué de pagar per a frenar el fulgurant ascens d'aquest personatge; VALDEÓN (1966), pp. 282-284.

darrere de l'ascens fulgurant d'Alfons el Vell traspuntaven núvols negres. L'arribada sense cap obstacle fins al cor mateix del regne i la proclamació d'Enric de Trastàmara com a rei, fou només un miratge, una victòria aparent. Pere el Cruel havia defugit clarament la batalla, eixint fins i tot del regne per a reunir-se amb els seus aliats anglesos, i entrar de nou des de la Gascunya anglesa, amb el suport implícit de Navarra. La seua activitat diplomàtica fou molt encertada i aconseguí un acord amb el Príncep de Gal·les: en canvi de donar el seu suport aconseguiria un bon grapat de terres al nord de Castella, particularment el senyoriu de Biscaia. Aquest acord suposà el disgregació de les Companyies Blanques, una part de les quals canvià de bàndol amb Hug de Calverley al cap¹⁸⁴. Això suposava una minva notable en les forces del Trastàmara i un augment significatiu de l'exèrcit de Pere el Cruel.

Abans de l'enfrontament directe entre els dos poderosos exèrcits, hi hagué petites escaramusses, localitzades a la zona d'Àlaba, que no arribaren a enfrontaments de consideració. Eren simples xocs entre patrulles d'ambdós bàndols, enviades pels exèrcits respectius per a aconseguir queviures o inspeccionar les rodalies. Enric de Trastàmara, assabentat de la proximitat de les tropes enemigues, envià una companyia amb Alfons d'Aragó al capdavant, a la cerca de informació: en efecte, els anglesos i els gascons ja hi eren ben a prop, i Alfons mirà de fer un petit atac que no tingué èxit, perquè els enemics es feren forts en un petit puig¹⁸⁵. Alfons d'Aragó apareix a les cròniques castellanques com un dels col·laboradors més propers al nou rei castellà, ell és l'encarregat de dur a terme moltes de les missions en aquesta etapa de la guerra, la que es desenvolupà en els mesos finals del 1366 i fins a la batalla de Nájera mateixa. També el seu nom és un dels primers en les llistes de nobles de la cort del comte de Trastàmara, dels oficials dels seu exèrcit o dels seues consellers. La relació entre ambdós personatges probablement ultrapassava la simple fidelitat feudal, era més aviat una amistat fonda i duradora.

Tot feia preveure que l'enfrontament dels dos exèrcits no trigaria molt. El rei de França i els oficials de les Companyies Blanques, coneixedors de la força de l'enemic, aconsellaven Enric de Trastàmara evitar la batalla¹⁸⁶. Però el nou rei de Castella estava molt segur de les seues possibilitats i no tingué cura de les advertències. "Ordenada la batalla", és a dir, col·locats els diversos cabdills amb els seus homes en les seues posicions respectives, tot estava a punt per a l'esperat combat. Enric de Trastàmara ordenà l'arquetípica distribució

184. CRÒNICAS (1953), T. I, *Año decimoctavo* (Pedro I), capítol II, p. 551.

185. CRÒNICAS (1953), T. I, *Año decimoctavo* (Pedro I), capítol VII, p. 554.

186. CRÒNICAS (1953), T. I, *Año decimoctavo* (Pedro I), capítol VI, p. 553. VALDEÓN (1966), p. 158.

de les forces en les batalles medievals: una avantguarda d'homes a peu pel centre, recolzats per dues ales, una per cada costat, fonamentalment constituïdes per tropes de cavalleria; Alfons hi era al capdavant del flanc dret, el més perjudicat durant la lluita¹⁸⁷. Segons la narració del fet de la Crònica de Pere I de Castella, el comportament de l'exèrcit del comte de Trastàmara fou prou erràtic, potser per l'èxit de les innovadores armes i estratègies emprades pels anglesos i els gascons, particularment per la participació dels arquers, potser també per la superioritat de l'exèrcit de Pere el Cruel, i també per la manca d'homogeneïtat i estructuració de les forces del comte de Trastàmara, molt afeblides per l'abandó de bona part de les Companyies Blanques. L'enfrontament es decantà ràpidament, i l'enorme quantitat de presoners de gran categoria social palesa com de caòtic fou el desenllaç i l'intent de fugida¹⁸⁸.

El calvari particular d'Alfons d'Aragó començava en aquell instant mateix. Les notícies sobre els esdeveniments que seguiren a la derrota del Trastàmara pel que fa a Alfons d'Aragó són confuses i fins i tot contradictòries. Si bé diverses fonts apunten a Richard Henry, *chamberlain* —també esmentat com Richard Chamberlain¹⁸⁹—, com el cavaller que capturà efectivament al comte de Dènia, hi ha més dubtes amb el que passà amb ell tot seguit. Zurita diu que ràpidament el presoner fou tramés a Joan Xandós, conestable d'Aquitània, i s'establí aleshores el rescat en 150.000 dobles castellanès, que al canvi monetari més habitual en aquells anys era l'equivalent aproximat a més de 243.000 florins, o més de 2.600.000 sous reials de València. Zurita diu també que Alfons fou immediatament posat en llibertat i intercanviat pels seus dos fills Pere i Alfons, que restarien com a ostatges fins que el total del rescat fóra pagat¹⁹⁰; però en aquest punt el

187. CRÒNICAS (1953), T. I, *Año decimoctavo* (Pedro I), capítol IV, p. 552 i capítol XII, pp. 556-558. VALDEÓN (1966), pp. 159-162; aquest autor considera aquesta batalla uns dels combats més espectaculars de la història de Castella, amb un parell d'exèrcits molt nombrosos i una quantitat de baixes molt destacable; subratlla el paper dels arquers anglesos en el desenllaç de la contesa.

188. Un detall sense importància, pres d'una anotació de la comptabilitat senyorial és exemple del caire dels fets: "... En Pere d'Orriols, tresorer, perd lo compte del any MLXVI en la batalla de Nàgera, on fo pres, del qual compte hagué absolució, e jurà que res non havia a tornar a la Cort..."; ARV, MR 9.599, 143r.

189. Zurita parla de Richard Henry, mentre que E. Perroy ens parla de Richard Chamberlain, probablement es tracta de Richard Henry, que exercia el càrrec de camarlenc del príncep de Gal·les; ZURITA (1973), Llibre X, capítol I, p. 580; PERROY (1979), p. 331. En altre lloc, Zurita mateix hi desfà la confusió, referint-se al personatge com "*Richardo Henrri, chamberlán*"; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LXVIII, p. 559.

190. ZURITA (1973), Llibre X, capítol I, p. 580: "... el conde fue entregado por Richard Henri —que fue el que le prendió en la batalla de Nájera— a Juan Chandós, condestable de Guiana, aquien renunció su derecho; y concertose con él su rescate en ciento y cincuenta mil doblas del cuño de Castilla. Y para dar orden en pagar el rescate era ya venido a Cataluña y dejó dos hijos suyos en rehenes, a don Alonso —que fue conde de Denia— y a don Pedro; y quedó el uno en poder del príncipe de Gales y el otro con el conde de Fox..." (maig del 1367).

cronista aragonés estava equivocacat. Altres informacions contradiuen aquesta versió; Alfons romangué en poder dels que l'havien capturat gairebé durant cinc anys, i van ser la seua esposa i el seu procurador general, Pere March, els que organitzaren la recaptació d'una part d'un capital tan immens amb l'objectiu d'alliberar Alfons. Més endavant farem un seguiment del complex procés de pagament del rescat, iniciat el 1367 i conclòs de manera efectiva vint-i-cinc anys després, amb el deslliurament d'Alfons el Jove el 1392.

Enric de Trastàmara hagué de fugir de Castella com a conseqüència de la desfeta de Nájera. No obstant això, les contínues errades polítiques de Pere el Cruel, i la permanència de certs suports a Enric de Trastàmara —molts nobles, castellans i estrangers, esperaven fer efectives les seues generoses donacions—, permeteren la seua tornada, ara sí, definitivament triomfant. Pere de Ribagorça, en aquell temps ja fra Pere, en fou una peça clau, ja que facilità l'accés des de França, on estava refugiat el comte de Trastàmara, cap a Castella a través de les terres del comtat de Ribagorça, en contra fins i tot de la voluntat de Pere el Cerimoniós, que després de la batalla de Nájera s'havia decantat clarament del costat de Pere el Cruel i els anglesos. Així doncs, Enric passà a través de les terres de l'infant Pere, descansant i reunint queviures durant uns dies a Benavarri, vila del comtat de Ribagorça¹⁹¹. Això palesa clarament que l'infant Pere abandonà durant un temps la seua vida com a franciscà i tornà a exercir com a senyor de les terres que havia cedit al seu fill Alfons durant els primers moments de confinament, i demostra també que l'amistat entre la família de l'infant i Enric de Trastàmara no s'havia vist alterada per la derrota de Nájera.

Quan Alfons el Vell havia fregat amb els dits l'èxit gairebé absolut, un accident militar el deixà en una situació difícil. Quan estava a punt de fer-se càrrec de les seues possessions noves, aquelles que li donarien fama més enllà de la frontera del seu país i un poder econòmic que mai no havia ni tan sols somniat —com veurem, les rendes del marquesat de Villena en els seus millors moments gairebé duplicaren les de totes les terres que Alfons tenia dins la Corona d'Aragó—, tot s'esvaí per un gir de la mala fortuna.

191. ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LXX, p. 570; *CRÓNICAS* (1953), T. I, *Año decimoctavo* (Pedro I), capítol XXXIII, pp. 576-577: "...E avia muchos del Regno de Aragón, segund ya diximos, que tenían la parte del Rey Don Enrique, é le amaban, los quales eran el Infante Don Pedro, padre de Don Alfonso, Conde de Denia, que el Rey Don Enrique ficiera Marqués de Villena, é estaba entonces en poder de los ingleses, que fuera preso en la batalla de Nájera, segund diximos ... E el infante don Pedro, de quien diximos que era tío del Rey de Aragón, hermano del Rey Don Alfonso su padre, envió al Rey Don Enrique un escudero de su casa que le guiase por su tierra, que dicen de Ribagorza...// E llegó el Rey Don Enrique con grand trabajo á una villa de Ribagorza que es del señorío del Infante Don Pedro, que dicen Arén, e allí estovo él é los que con él venían dos días descansando. E después partió de aquel lugar de Arén, continuando su camino para Castilla, e falló al infante Don Pedro en otro lugar que dicen Benabarre, é fizole dar viandas é todo lo que ovo menester..."; TESIS (1957), pp. 285-286; VALDEÓN (1989), pp. 52-53.

Durant uns anys Violant d'Arenós assumeix un protagonisme habitualment vedat a les dones. Ella i Pere March, procurador general d'Alfons d'Aragó, duran les regnes del senyoriu i organitzaran la recaptació dels primers diners necessaris per al rescat. Pere March mateix havia estat també empresonat després de la desfeta de Nájera, i la seua esposa hagué de recaptar pel seu compte, mitjançant l'endeutament, la quantitat que els segrestadors anglesos exigien com rescat¹⁹². Foren més de quatre anys, anys crucials, i anys perduts, que impediren Alfons pujar a un tren d'èxit i reconeixement que no sabem on l'hauria dut. El que sí que sabem és que aquest esdeveniment marcà moltíssim el seu avenir, limità tremendament les seues opcions i suposà un veritable dogal —sobretot des del punt de vista econòmic— que l'ofegà durant bona part de la seua existència.

192. CABRÉ (1993), p. 17; doc. I, pp. 261-262; CHINER (1997), p. 90.

IV L'ESPLENDOR (1372-1399)

Tot i començar amb el luctuós fet de la captura a Nájera, aquesta etapa, la de la maduresa d'Alfons d'Aragó, fou sens dubte la més brillant i pròspera. Durant tot aquest període, especialment fins el 1392, els deutes i els pagaments relacionats amb el rescat foren una veritable llosa per a les pretensions d'Alfons el Vell; amb tot, la presa de possessió del marquesat de Villena i la designació com a conestable de Castella, convertiren el nostre protagonista en una de les figures més notables de la política castellana, i afegiren al seu rang consolidat dins de la política aragonesa, assolit pels seues orígens familiars i la seua participació en la guerra, una posició gairebé equiparable a Castella. És en aquesta època, especialment entre el seu deslliurament —el 1372—, i la mort de Joan I de Castella —el 1390— quan la presència d'Alfons a Castella fou més constant i influent. Encara que sempre concilià molt bé les seues obligacions a ambdós costats de la frontera, en aquesta etapa Alfons freqüentà molt les seues possessions castellanques, almenys tant com les valencianes, i situà sovint el seu centre d'operacions en diverses viles del marquesat —Villena, Chinchilla, Castillo de Garcimuñoz o Almansa—. Amb tot, la seu central del seu estat senyorial estava situada ja a Gandia, on habità la gran part del temps la seua esposa Violant d'Aragó. També el trobem en moltes ocasions a Aiora, que era un emplaçament ideal per a controlar tots els seus estats, equidistant pràcticament de les “capitals” de les seues possessions més importants, Villena i Gandia. És constant el flux de correus entre les diferents viles esmentades adés: uns portaven informacions dels procuradors del marquès o tramitaven els seus afers¹⁹³, uns altres mantenien la comunicació entre els esposos, molt

193. Els registres de la comptabilitat senyorial estan farcits de notícies sobre pagaments a correus; heus ací un exemple de les anotacions trobades: “...los quals lo dit senyor li manà dar perquè... del XX dia del present mes d'abril tro per lo XX dia de juny que són dos meses per ço com lo dit senyor lo tramès a Catalunya per affers seus ...” (és tracta d'un pagament fet a Guillem Martorell consignat dins la comptabilitat del 1383); ARV, MR 9.609, f. 35r.

sovint separats¹⁹⁴, i uns altres acudien als centres de poder —les Corts reials de Castella i Aragó—, per tal de mantenir el seu senyor assabentat de les novetats més importants d'ambdues polítiques nacionals, o per tal de fer valer els seus drets i prerrogatives¹⁹⁵. També eren constants els viatges, bé d'Alfons mateix, bé de la seua esposa: d'Aiora a Gandia, de Gandia a Villena...¹⁹⁶ La cort d'Alfons tingué molt d'itinerant en aquests anys, a l'estil dels monarques del seu temps: al cap i a la fi l'extensió i la distància existent entre les seues possessions invitaven a aquest model de vida amb l'objectiu d'estar sempre prop dels vassalls i de les terres sota la seua dominació.

Amb el retorn d'Alfons del seu empresonament, comença l'època del creixement de la informació a l'abast. El fet mateix del pagament del rescat i de l'alliberament generà gran quantitat de documentació, no només comptable, és a dir, dedicada a la gestió dels diners recaptats entre els vassalls o aconseguits per diversos mitjans per a reunir l'enorme quantitat del desorbitat rescat, sinó també epistolar i fins i tot de caire judicial, per tal com els problemes a què donà lloc la liquidació final del pagament i el deslliurament del darrer ostatge, Alfons el Jove, foren molt enrevessats i gairebé interminables. L'afer mateix de l'empresonament i el rescat és extraordinàriament complex i d'avaluació difícil per a l'historiador, tot i l'abundant documentació. A continuació miraré d'esbrinar els seus diversos vessants i les claus per a la seua comprensió adequada.

194. "...Item doní a Miquel Lopez, correu de Gandia qui anà ab lletres al senyor marquès qui era en Castella, de part de la senyora marquesa per saber noves del dit senyor; stech en lo viatge sperant resposta LXXV jorns, com partís a XXV de juny e fos tornat a VII de setembre, que monta a raó de III sous lo jorn, abatuts per XLV jorns que menjà en cort, I sou per cascun jorn, que serien.... CLXXX sous..."; ARV, MR 9.595, f. 43v (comptabilitat del 1382).

195. Els viatges de diversos correus i missatgers a la cort castellana foren constants l'any 1395, quan s'estava preparant l'expulsió definitiva d'Alfons d'Aragó de les seues terres del marquesat de Villena. Heus ací un exemple: "... Primerament donàs a Alfonso, correu de casa nostra, qui ab lletres nostres anà al Rey de Castella per XLIII dies que stech en la dita anada, a raó de dos sous per cascun dia, LXXXVI sous. Item donàs a Bartholome Sànxez del Castell, qui anà al dit Rey de Castella ab lo dit Alfonso, correu, per XLVIII dies que ha stat en la dita anada e en tornar-se'n al Castell [Castillo de Garcimuñoz] a raó de tres sous per cascun dia, cent quaranta quatre sous..."; ARV, CR 675, f. 18r (6 de febrer del 1395). La informació es troba en un registre de lletres d'Alfons el Vell, concretament en l'anotació sobre una carta tramesa a Guillem Martorell perquè fes efectiu el pagament en qüestió.

196. Heus ací les diverses despeses ocasionades per un viatge de la marquesa: "...per rabó de l'anada o mudament que la marquesa nostra muller ara poch dies ha feta de la dita vila d'Ayora a la nostra vila de Gandia, hautes fetes les dates e despeses següents: primerament, havets dats e pagats a XLII moros qui portaren les andes de la dita marquesa e de madona Segovia ab nostres netes per V dies entre anar e tornar, a raó de dos sous lo dia per cascun moro, DXX sous; item havets dats e pagats per XXXV adzembles que naren ab la dita marquesa per V dies entre anar e tornar, // a raó de dos sous VI diners lo dia per cascuna adzembla, CCCCXXXVII sous VI diners; item havets despés en la proveisió de la dita marquesa de tres dies que stech en la dita anada o camí noranta buyt sous, les quals quantitats munten a suma de mil cinquanta cinch sous VI diners barchinoneses..."; ARV, CR 675, f. 26rv (19 de març del 1395).

Aquest apartat ha estat també el triat per a explicar alguns aspectes més generals de la vida d'Alfons el Vell. Les rendes obtingudes de les diverses senyories, l'extensió, gestió i la situació dels seus estats, l'organització i la vida quotidiana a la cort senyorial, la presència a la cort reial castellana i a la catalanoaragonesa, les intervencions en la modernització i l'eixamplament de les seues viles més importants —particularment Gandia—, el desenvolupament de la seua família —casament dels fills, relació amb els néts...—, les relacions establertes per Alfons el Vell amb escriptors de l'època, etc. Encara que algunes de les qüestions esmentades ultrapassen el marc temporal fixat, he preferit reunir en aquest punt totes aquestes matèries, moltes relacionades més amb la quotidianitat que no amb la successió dels fets, perquè es tracta del moment més brillant, aquell en què la cort d'Alfons d'Aragó assolí més importància, molt més enllà de la de qualsevol altre dels grans barons de la Corona d'Aragó.

IV.1. El costós alliberament d'Alfons d'Aragó: les greus conseqüències econòmiques i familiars

*...Lo senyor Marqués fon pres en la batalla de Nàjera, e per ordenació del rey Don Enrich, qui promés de pagar-ho, ell se mes a fermança de CL milia dobles castellanes... e per sguard d'açò el mes son fill, lo Comte, per Lm dobles; e donà lo Comte de Foix... per fermança de LXXV milia dobles... et que si pagament hi fallia que lo dit Comte de Dènia fos presoner dels angleses, e ells en poguessen fer a llur volentat...*¹⁹⁷

Malauradament Alfons havia estat capturat durant la desventurada batalla de Nájera, el 3 d'abril de l'any 1367. Al costat del marquès de Villena, caigueren en mans dels anglesos molts altres cavallers, alguns de castellans, uns altres de francesos —membres de les Companyies Blanques—, i uns altres dels que acompanyaren el comte de Trastàmara des d'Aragó. Probablement tots els homes de confiança d'Alfons, almenys aquells que estaven aleshores al seu costat, foren també capturats. És el cas del seu tresorer, Pere d'Orriols, o del

197. Resum del fet del rescat i la presó d'Alfons el Vell, del qual n'hi ha diverses còpies: ARV, MR 11.599, ff. 21r-23v; ARV, CR 632, ff. 94r-96v.

seu procurador general, Pere March¹⁹⁸. Aquesta darrera circumstància potser dificultat encara més l'obtenció dels diners, o almenys els avals, amb què fer front al rescat. Afortunadament la fidelitat i l'esperit de servei del pare d'Ausiàs March eren absoluts. El seu rescat, òbviament molt més modest que el del seu senyor, fou pagat mitjançant l'endeutament gestionat per la seua esposa, que hagué de manllevar 3.300 sous al maig de 1367¹⁹⁹. Això ens dona idea de com fou de ràpid el seu alliberament, circumstància fonamental perquè l'home de confiança d'Alfons el Vell poguera prendre les regnes de l'afer i esquivar al costat de Violant d'Arenós els obstacles d'una situació tan precària. Com havia fet Constança, l'esposa de Pere March, Violant també mostrà davant l'adversitat un coratge i una determinació fora d'allò comú: les circumstàncies ho demanaven.

Òbviament, ni Alfons el Vell, ni cap altre noble, ni tan sols els reis d'Aragó o Castella, podrien haver reunit ràpidament, en moneda comptant, la quantitat de diners sol·licitada com a preu per la seua llibertat. El que calia fer, a més de recaptar el màxim de diners entre vassalls, familiars i amics, era aconseguir bones fermances, persones de prestigi i poder que avalaren el pagament de diferents parts d'aquella increïble quantitat en què fou taxada la deslliurança d'Alfons, 150.000 dobles castellanes. Així, els primers moviments de què tenim notícies apunten aquestes dues vessants: recaptació accelerada de diners i recerca d'avals.

Efectivament, segons els relats de l'afer, l'acceptació mateixa d'aqueix rescat es basava en la promesa del rei de Castella d'auxiliar el seu vassall i amic, i aquesta no era garantia gens menyspreable. En un principi Alfons estigué en poder del príncep de Gal·les, encara que aquest n'havia transferit la custòdia i la cura a Joan Xandós, conestable d'Aquitània. La primera deslliurança fou possible després d'un acord pel qual Alfons d'Aragó es comprometia a pagar 15.000 de les 150.000 dobles abans de partir, i altres 45.000 en els mesos següents²⁰⁰; com a garantia d'aquesta part de l'acord, deixà el seu fill Alfons el Jove en mans dels anglesos. De les altres 90.000 dobles, Alfons deixà com

198. "...*En Pere d'Orriols, tresorer, perd lo compte del any MLXVI en la batalla de Nagera, on fo pres...*"; ARV, MR 9.599, f. 143r, per al cas de Pere March, CABRÉ (1993), p. 17, doc. I, pp. 261-262; CHINER (1997), p. 90.

199. CHINER (1998), pp. 90-102, on podeu trobar les dades relatives a la intervenció de Pere March en totes les negociacions i els actes fets per a aconseguir l'alliberament d'Alfons el Vell i dels seus fills, Alfons i Pere. Mireu també CABRÉ (1993), pp. 17 i 262-265.

200. N'hi ha diverses versions en documents i lletres posteriors, ja que el document original d'aquest acord no ha estat trobat, que parlen de sis o set mesos, i en algun cas, d'un any i mig.

a fermança en Gascó, comte de Foix, que es comprometé a satisfer a l'esmentat Xandós la quantitat de 75.000 dobles²⁰¹, i el vescomte de Castellbò per a les 15.000 restants. Així doncs, des de l'any 1371 mateix, Alfons d'Aragó posà en funcionament tots els mecanismes de recaptació a l'abast per a reunir una bona quantitat de moneda amb què respondre puntualment a tots aquests compromisos.

L'acord amb el príncep de Gal·les no fou senzill de complir: amb aquest, els problemes d'Alfons el Vell no acabaven, sinó que realment es multiplicaven. De moment, per a aconseguir la fermança esmentada de les 75.000 dobles del comte de Foix, Alfons hagué de presentar avals. L'11 d'octubre de 1370 se signà a Ortez un primer acord entre Alfons d'Aragó i el comte de Foix, on es fixaven aqueixes fermances²⁰². El primer que es comprometé en el suport a Alfons d'Aragó, fou el rei Enric de Castella, que féu un aval simbòlic pel global de la quantitat el 28 de juny del 1369. Ara bé, les fermances reals foren les que havien oferit els personatges següents: Jaume d'Aragó, germà d'Alfons i bisbe de València, garantí 10.000 dobles el 8 de maig de 1369; el seu cosí, el comte d'Empúries 15.000 l'1 de setembre; el vescomte de Rocabertí 15.000 el 3 de setembre; el vescomte d'Illa i Canet 15.000 el 13 de setembre; el comte de Pallars 10.000 el 16 de setembre; i Joan Eximenis d'Urrea 10.000 el 23 de setembre²⁰³. Alguns dels més grans barons de la Corona d'Aragó oferiren el seu suport a Alfons en aquell moment tan complicat. Per a aconseguir que el comte de Foix pagara en el seu nom la quantitat acordada amb el príncep de Gal·les, Alfons el Vell hagué de donar una darrera garantia, el seu fill Pere²⁰⁴, atés que Alfons, el fill major, ja estava com a ostatge en mans dels anglesos —*Et part açò, per maior seguretat vostra vos haja promés liurar Pere, fill meu leal menor, en rehenes e hostatges, com lo maior fill meu tenga ja lo dit príncep, axí per les setanta e cinch milia dobles en què vos mossèn erets obligat com per tota la quantitat del rescat. . .*²⁰⁵. En última instància Alfons apel·lava a la seua pròpia riquesa, la seua extensa senyoria, com la darrera garantia de l'acompliment dels seus compromisos, *“e com tot me fallís, yo he tantes terres que yo venent aquelles bastaria*

201. Ja l'any 1369 s'havien encetat els contactes entre Alfons d'Aragó i el comte de Foix perquè aquest acceptara respondre pel noble valencià per la quantitat de 75.000 dobles; ARV, MR, 9.610, ff. 146r i ss. El 9 de març se signà l'acord on es contenien les condicions de l'ajut del comte de Foix; ARV, MR 11.601, ff. 2v-3v.

202. ARV, MR 11.601, ff. 1r i ss.

203. ARV, MR, 9.610, ff. 147v-148r.

204. A l'octubre de l'any 1370, Pere tenia 7 anys; probablement havia nascut l'any 1363.

205. ARV, MR 11.601, f. 3v.

a pagar totes les quantitats desús dites, les quals terres yo he cor de vendre abans que fallir, ço que promés he”, i aprofitava l’avinentesa per a reclamar el seu propi deslliurament a fi de poder complir la seua paraula, “*e açò vendre no-s puga yo stant pres e arrestat açí, sinó per mi personalment*”²⁰⁶.

La situació era força complexa. Alfons havia estat deslliurat pel príncep de Gal·les, probablement al mes d’agost de l’any 1370, una vegada signat l’acord esmentat adés, segons el qual es fixava la forma de pagament i es donaven per bons els avals presentats per Alfons, particularment el del comte de Foix. Una vegada lliure, Alfons el Vell acudí ràpidament a Ortez, a la cort del comte esmentat, que tot seguit l’arrestà de nou, almenys fins que les fermances oferides per les 75.000 dobles estigueren perfectament confirmades i assegurades. En la documentació, s’hi percep un estira i arronsa incessant entre el comte de Foix i Alfons d’Aragó que, tot siga dit, eren cosins. En Gascó no estava disposat a deixar anar-se’n el seu presoner fins que tot estiguera perfectament amarrat, i els seus interessos absolutament garantits. N’Alfons insistia que, per a poder negociar amb totes les persones que podien oferir-li ajut, necessitava tenir llibertat de moviments. El 19 de març de 1371 s’establia l’acord definitiu, en què es fixaven els terminis de pagament de les 75.000 dobles, i el lliurament de Pere de Villena²⁰⁷. Comptat i debatut, Alfons estigué retingut a Ortez bastant més d’un any, entre la tardor del 1370 i el 30 de març de 1372, moment en què es produí l’intercanvi, amb el lliurament de Pere de Villena i de 60.000 florins, i l’alliberament del seu pare.

Efectivament, al mes de març de l’any 1372 Violant d’Arenós es trobava entre Barcelona i el comtat de Ribagorça enlestint els preparatius per a fer efectiu aquest bescanvi²⁰⁸. Des de l’any anterior, havien començat a recaptar-se diners per a pagar al Comte de Foix els primers terminis del que s’havia pactat. El 1371, Alfons el Vell, mitjançant els seus representants, havia aconseguit l’atorgament d’un donatiu dels seus

206. Ídem, f. 4r.

207. ARV, B, Perg. 73.

208. ARV, MR 11.594. Es tracta del llibre de comptabilitat de l’any 1371 de l’escrivà de Violant d’Arenós, Ramon Pasqual, que féu apunts sobre diverses despeses ordinàries —bàsicament en menjar—, en diverses viles de Ribagorça, sobretot Sanui, i a Barcelona. Al llibre de comptes de Ramon Guitart, també del 1372, sobre els diners reunits per al pagament faedor al comte de Foix i les despeses en el trasllat de Pere de Villena per ser bescanviat pel seu pare hi ha també referències a la frenètica activitat de Violant durant aquells mesos; ARV, MR 9.607.

vassalls²⁰⁹ la quantitat global del qual era de 40.000 florins²¹⁰. Sabem que la part que pertocà satisfer al comtat de Dénia —incloses les viles i termes de Gandia i Palma—, fou de 13.200 florins²¹¹. Aquesta seria una via recurrent per tal de reunir grans quantitats de diners amb què fer front en moments puntuals a despeses especialment urgents i elevades.

Amb un objectiu clarament recaptador, es produí també aleshores la venda d'una part de les terres castellanques que Alfons havia guanyat després de la victòria d'Enric de Trastàmara. El 13 de juny de l'any 1371, Pere d'Orriols, en nom d'Alfons el Vell, venia a Àlvar Garcia de Albornoz les viles d'Alcocer, Salmerón i Valdeolivas, per preu de 30.000 florins, diners que, segons reconeix el document de venda mateix, serien destinats a pagar una part del rescat del marquès de Villena²¹². Uns mesos després, al març de 1372, Violant lliurava a Ramon Guitart els 30.000 florins procedents d'aquesta venda perquè els afegira als diners recollits amb el donatiu especial, i altres obtinguts per altres vies, fins a la quantitat de 60.000 florins, i se'ls enduguera amb el jove Pere de Villena fins al lloc designat per al pagament²¹³. Els viatgers, és a dir, el nou ostatge i els seus acompanyants Berenguer de Pau i Pere March, estaven ja a Santa Cristina el dia 30 de març, data en què es reuniren amb Alfons el Vell: “...lo senyor marquès fou delliurat e passà los ports de Santa Cristina dimarts XXX dies del mes de març e fon aquest dia en Canfranch... certes persones del dit comte [de Foix] vinguesen a Jacha per comptar e rebre la moneda dels LXm florins...”²¹⁴.

209. Al capítol dedicat a les possessions i a les rendes d'Alfons el Vell, hi podeu trobar una explicació sobre l'atorgament d'aquests donatius extraordinaris i els mecanismes de repartiment de les quantitats acordades entre tots els estats d'Alfons.

210. ARV, MR 9.607, f. 3r. Es tracta del compte presentat per Ramon Guitart sobre les despeses i rebudes relacionades amb el pagament al comte de Foix i el trasllat de Pere de Villena fins al seu lliurament.

211. Ho sabem per un acta d'una reunió feta el 15 de novembre de 1371 en la qual s'establiren les quotes de cada circumscripció havia de satisfer segons el seu pes demogràfic: “Primerament, Gandia quatre milia florins; item Dénia e son terme quatre milia florins; item los moros de tot el comdat e Palma, tres milia treents florins; item los cristians del terme de Palma cinchcents cinquanta florins; item los cristians del terme de Calpe e d'Altea, e que Altea pach la quinta part, siscents cinquanta florins; item los cristians de Coll de Rates a enllà setzents florins...”; AMG, Perg. 18. Al comtat de Ribagorça, li'n pertocaven 18.000, mentre que els 8.800 restants serien responsabilitat de la vall d'Aiora i la Baronia d'Arenós; ARV, MR 9.607, f. 3r. Sabem que l'aljama de Callosa hagué de carregar un censal per a fer front a aquest do; ARV, B, Perg. 77.

212. AHN, O, Llig. 1730-4. Uns dies abans, el 27 de maig, Violant d'Arenós havia donat la conformitat per dur a terme la venda.

213. ARV, MR 9.607, ff. 2r i ss. Les anotacions fetes per Ramon Guitart ens informen de les dates en què el viatge de Pere tingué lloc, “...dimarts IX dies del mes de març lo senyor don Pedro, fill del senyor marquès, parti de Barcelona per anar vers lo dit marquès a Ortes per tal que ell romases en reenes en poder del comte de Foix...; anaren ab lo dit don Pedro per acompanyar-lo, e puyes que se tornasen ab lo senyor marquès, mossèn en Berenguer de Pau i mossèn en Pere March...”

214. Ídem, f. 9r.

Fet el recompte dels diners i signats els documents, fon entregat Pere de Villena, i Alfons el Vell inicià el viatge de tornada cap a Barcelona, on arribà el 12 d'abril.

Pere de Villena romangué a Ortez com a ostatge gairebé nou mesos, fins al Nadal del 1372 mateix, data en què dos cavallers del seguici d'Alfons el Vell, Pere March i Francesc de Vila-rasa, feren efectiu el segon termini de les 75.000 dobles degudes al comte de Foix, consistent en 61.725 florins²¹⁵. Al llarg d'aquells nou mesos, l'activitat d'Alfons el Vell fou incessant. Com veurem amb més detall en parlar dels afers familiars, a l'agost, a la ciutat de Burgos, el nou marquès de Villena arribà a una entesa amb Enric de Trastàmara per la qual els seus dos fills Alfons i Pere, aleshores ambdós empresonats, es casarien amb les filles naturals del nou rei de Castella, Elionor i Joana. A l'acord mateix, s'hi feia constar la donació de 90.000 florins per part del rei castellà, a més d'altres 60.000 dobles en concepte de dot²¹⁶. Cal aclarir que molt probablement no tots aquests diners estarien destinats al pagament del rescat; aleshores els deutes d'Alfons devien ser astronòmics, tant a l'Aragó i a Castella, com possiblement també a les terres angleses o al comtat de Foix. El 8 d'octubre del mateix any Alfons manllevava 2.000 florins més del seu germà, el comte de Prades, i un mes després, 2.000 del comte d'Urgell²¹⁷. I aconseguí també el suport del seu germà Jaume, bisbe de València, que el cedí 20.000 sous sobre el delme del comtat de Dènia²¹⁸.

215. Una dobla castellana equivalia aleshores a 1'625 florins. La primera paga, aquella que es féu en el moment de l'eixida d'Alfons el Vell, fou de 60.000 florins; en aquesta segona, feta nou mesos després, calia satisfer 61.875 florins —121.875 florins equivalien a 75.000 dobles—; sobre el pagament del segon termini, ARV, MR 11.601, ff. 10r-11r. El 15 de novembre del 1372, Pere March partí cap a Santa Cristina per fer-se càrrec del petit Pere quan fóra alliberat: "...mana lo dit senyor que donets a mossén Pere March que de manament seu parti ab ell de València a XV dies de noembre prop passat e anà a Santa Crestna per la deliurança de don Pedro, fill del dit senyor e al Rey de Navarra per afer de la Cort; e vol lo dit senyor li sia fet compte de IIII bèsties del dit XV dies de noembre a XVI dies de janer ... a raó de XII sous per quascun dia..."; ARV, MR 11.592, 87r.

216. ARV, B, Perg. 82; ARV, MR 9.600, ff. 108r-110r. De fet, eren dues donacions, una de 50.000 i una altra de 40.000 florins; he trobat una referència al pagament efectiu de la segona: "*Sapien tots com nos don Alfonso, del senyor Infant en Pere fill, marquès de Villena... atorgam e regonexem a vos Samuel Abrevalla, recaptador majors de les rendes, peytes e drets nostres en lo Marquesat de Villena que sots vengut ab nos a just compte e vertader en e sobre aquells DCCCm morabatins per vos en nom nostre reebuts los quals foren d'aquells XL mille florins que-l Rey de Castella a nos atorgà e manà donar en ajuda de nostra deliurança...*"; es tracta del llibre d'anotacions fet per l'oïdor Simó Sifré entre el 1374 i el 1375; ARV, MR 9.599, f. 165r.

217. ARV, B, Perg. 84 i 86 respectivament.

218. "*Nos don Alfonso etc., per tenor de la present atorgam a vos amat de casa nostra en Ramon Pastor que sots vengut ab nos a just compte e vertader saber, ço és totes aquells nou mille DCCCXLVI sous de Barchmona los quals vos per nós haviets reebuts d'aquells XXm sous que-l senyor bisbe de València, frare nostre, a nós en l'any prop passat donà e assignà sobre los delmes a ell pertanyents en los lochs del Comdat nostre de Dènia, los quals IXm DCCC XLVI sous X diners vos havets donats en despeses de manament nostre e de la marquesa...*"; ARV, MR 9.599, f. 167r. (1 de juny del 1374).

Recordem que els anys immediatament anteriors a al derrota de Nájera havien estat els de la guerra entre Castella i Aragó, i que les terres més productives d'Alfons d'Aragó estigueren ocupades o parcialment despoblades durant bona part d'aquella confrontació, amb la qual cosa el nivell de rendes n'havia minvat força.

Tot i que fa l'efecte que, amb el pagament del Nadal del 1372, es tancava un acte de l'afer del rescat, allò ben cert és que els problemes amb el comte de Foix no acabaren en aquell moment. Els procuradors d'Alfons el Vell demanaren al comte de Foix que, juntament amb el fill del marquès de Villena, els fera lliurament de la quitança del príncep de Gal·les sobre les 75.000 dobles. El comte de Foix es comprometé a trametre aquest document en el termini de set mesos. Durant gairebé vint anys, Alfons reclamà reiteradament aquesta quitança, com hom pot comprovar en diverses lletres i documents conservats²¹⁹, la qual cosa revela que molt probablement el comte de Foix no acomplí la seua part del compromís: pagar al príncep de Gal·les la totalitat de les 75.000 dobles, i exigir una certificació del pagament. Heus ací la reclamació feta per Alfons d'Aragó davant l'infant Martí en l'any 1387:

“...com lo Egregi baró en Gascó, comte de Foix... haja rebuts de mi e d'altres per mi cent vint e hun milia huitcents setanta e cinch florins per rahó de una carta de obligació que ell donà per mi e per ma delliurança al príncep de Gales en poder del qual yo era pres, e en la recepció de la dita quantitat lo dit Comte de Foix jurà a mi dit marquès e comte... de haver me dins VII meses bona quitança del príncep de Gales... e com lo dit Comte dins los dits VII meses ne tro al dia d'huy que son passats XIII anys no haja complit ço que jurà e promés, de què a mi e a mon fill don Alfonso, lo qual era romàs en presó e rehenes, e devia ésser delliurat per la dita moneda, han seguit e es seguexen grans dans e messions en culpa del dit comte... vos suplich humilment que vós me vullats dar marcha contra lo dit comte de Foix e sos béns e persones... en la dita quantitat de CXXI DCCCLXXV florins que ell rebé de mi, ab les costes e messions e dampnatges que yo e lo dit mon fill havem fets e sostenguts e sostenim en culpa del dit Comte de Fox... Axí mateix senyor vos suplich que ab licència vostra yo en vostra cort e en tots vostres regnes puxa apel·lar públicament lo dit Comte de Foix per fals cavaller e fementit, e pusca reversar ses armes...”²²⁰.

Com a resposta a aquesta sol·licitud, el rei Joan d'Aragó trameté una lletra al comte de Foix demanant-li l'acompliment del que s'havia pactat respecte a la quitança esmentada²²¹.

219. Per exemple, ARV, MR 11.601, ff. 11r-12r (6 de gener del 1382).

220. ARV, MR, 11.601, ff. 12v (29 de maig del 1387); n'hi ha una altra còpia a ARV, MR 9.610, ff. 173rv.

221. Ídem ff. 13rv i 174r-175r (7 de juny del 1387). Les referències següents han estat preses d'aquests dos registres.

A partir d'aquesta lletra reial, s'inicia un intercanvi de lletres a tres bandes, entre la cort reial, el comte de Foix i Alfons el Vell, en el qual l'acusat reiterava no tenir cap obligació amb Alfons el Vell, i aquest insistia en la seua demanda. L'any 1391 les discussions encara continuaven; mentrestant Alfons el Jove arribava ja a l'edat adulta com a ostatge. En efecte, l'incompliment era molt més greu del que hom pot pensar en un primer moment, perquè influí terminantment en les negatives reiterades del príncep de Gal·les per a deslliurar Alfons el Jove, fins i tot després d'haver rebut la quantitat restant del rescat.

Les dificultats en la resolució de l'afer en allò tocant al deute amb el príncep de Gal·les i la deslliurança d'Alfons foren, si és possible, més grans i les circumstàncies que l'envoltaren, encara més complexes. A l'octubre de l'any 1382, Alfons el Vell mirà d'aconseguir l'alliberament del seu fill mitjançant una maniobra estranya que miraré d'explicar breument. Juan I de Castella cedí a Alfons el Vell, per 20.000 dobles, tres presoners vassalls del rei d'Anglaterra, Florimont, senyor de Lesparra, mossén Joan Arpaden i mossén Joan Curso, que serien tramesos a la cort anglesa per a aconseguir l'alliberament d'Alfons el Jove²²². El senyor de Lesparra, darrer dipositari de l'obligació de deslliurar el jove reclús, no acomplí la seua paraula, la qual cosa perllongà encara més l'empresonament. Heus ací el resum dels darrers episodis de la captivitat d'Alfons el Jove, segons una relació de l'època:

“En après... lo dit senyor marquès féu ab lo Rey de Castella qui mort és, que ell soltà de la presó on los tenia preses lo senyor de Lesparra, e mossén Johan Arpaden, e mossén Johan Curso, los quals se obligaren ab molts d'altres que dins IX meses ells haurien dat al dit Comte de Dénia o serien tornats en la presó on eren, e lo senyor de Lesparra mes per hostatge son nebot.

En après lo dit senyor de Lesparra passà en Anglaterra// e comprà lo dit Comte de Dénia per preu de LXXXm franchs, dels quals pagà XLVIIm, per los XXXIIIIm restants lexà dos barons en penyora sos parents. E axí mateix lo dit Comte de Dénia e lo dit senyor de Lesparra vehent que no podia pagar los XXXIIIIm franchs fogí d'Anglaterra, en vench-se'n en Gascunya en sa terra.

En après, lo senyor de Rosan... vench ací a Gandia, al dit senyor Marqués, e dix-li com lo dit senyor de Lesparra per res no podia metre negun remey en los XXXIIIIm franchs restants per la deliurança del dit Comte de Dénia, mas si al dit senyor marquès plahia de dar-ne XIIm e de prestar-ne IXm, que-ll cobraria son fill, e al dit senyor marquès plach e lo-y atorguà de fer-ho, ab que fos cert de cobrar lo dit senyor son fill.

222. ARV, MR 9.600, ff. 110v-112r (31 d'octubre del 1382).

En après lo dit senyor marquès ab letres del Rey en Pere d'Aragó, qui mort és, e sues, tramés mossén Pere March al Rey d'Anglaterra²²³ ab trellat de les obligacions per pregar-lo e requerir-lo que-ll volgués fer delliurar lo dit Comte de Dénia o fer justícia dels presoners o obligats, la qual cosa lo dit Rey d'Anglaterra no curà fer; e per semblant forma hi fo tramés mestre Pere Marí al dit rey d'Anglaterra, ab letres del senyor Rey d'Aragó, qui huy és, e del dit senyor Marqués, que tampoch s-i aprofità.

En après los dits angleses, axí com a mala gent e falsall e cobdiciosa que són, dins aquests IX anys que-l dit Comte de Dénia devia éser delliure, han-lo fet obligar a diverses persones en grans quantitats e ab falses maneres. Axí mateix lo feren venir a Bordeu, e feren-lo jurar que-ll d'allí no partiria tro a tant que hagués pagat tots los deutes a que-l havien fet obligar.

En après que-l dit Comte de Dénia fo en Bordeu, lo dit senyor de Lesparra li féu dir que si ell aturava allí en Bordeu que-l serie arrestat, axí que tractà ab ell que vengués a Lesparra, e com lo tench en ço del seu, pres-lo, e pres, menal-se'n en Navarra, e allí tenien-lo en la torre de Tudella, bé secretament pres, que null hom no podie parlar ab ell e allí féu-lo obligar de algunes coses, e encara a altres ab ell ensemps.

En après lo dit senyor marquès vench a Magallo, e tractant algunes bones persones fon fet compromes entre lo dit senyor marquès e lo dit senyor de Lesparra, los quals compromissaris, de volentat de les parts donaren llur sentència en la qual condemnaren lo dit senyor de Lesparra que a cert dia donàs e liuràs la persona del dit Comte de Dénia franch e delliure ab la obligació que-l dit senyor marquès havia feta e axí fon complit.

Lo dit senyor Marqués, per les rahons següents, entén que lo dit Comte, son fill, no és tengut a negunes obligacions que fetes haja al dit senyor de Lesparra ne a altres, ne a neguns deutes que de ja stant en la presó, ans entén que-l dit senyor de Lesparra li es tengut, e açò per tal com fon condemnat a dar lo-y franch e delliure.//

La primera rahó es perquè lo dit Comte fon mes en hostatges en fort petita e tenrra edat, cor encara no havia pus de VIII anys, en la qual presó o hostatges ha estat XXII anys ab grans mals e destret e pahor e opresió dels angleses que-l tenien, car no gosava ne sabia parlar sinó així com ells volien e li havien mostrat²²⁴, per la qual rahó lo dit senyor marquès diu que res que lo dit Comte haja promés, ne fetes cartes, ne obligacions, de dret no valen, car totes les ha fetes o forçat o enganat.

223. La relació de les activitats fetes per Pere March com a representant d'Alfons el Vell a Anglaterra ha estat objecte d'atenció en els treballs esmentats més amunt sobre la família d'Ausiàs March: CHINER (1998), pp. 90-102; CABRÉ (1993), pp. 17 i 262-265. Sobre aquest mateix viatge podeu mirar també el document transcrit per RUBIO I LLUCH (1921), p. 228, doc. CCXLIII, d'I de març del 1381.

224. En un altre document que repassa també aquests fets, s'hi empra una expressió molt plàstica per a explicar com d'influenciable podia resultar Alfons el Jove, atesa la seua edat en el moment de ser tramés com a ostage: "...e majorment en la edat que fon mes en lur poder, que fabien d'ell axí a tota lur guisa, com de cera maurada, com no sabés als// en aytals fets sinó axí com ells li deyen e manaven que fes..."; ARV, MR 9.600, ff. 190rv.

La segona rahó és perquè lo dit Comte era fill familiar estant dins los dits hostatges e presó, e no amancipat, ne heretat, perquè no podia fer nenguna obligació ne contracte, o si-n ha fet algú de dret no val.

La terça rahó és que IX anys ha que lo dit Comte es detengut injustament en la presó, e lo Rey d'Anglaterra jamás no-y ha volguda fer justícia per molt que-s estat request, per la qual rahó al dit Comte de Dénia son venguts aquests dampnatges e altres molts los quals se poden bé mostrar e averar, dels quals li és tengut lo dit Rey d'Anglaterra, axí com aquell que no-y ha volguda fer justícia; e los presoners e obligats qui no servaren llurs juraments, promesions e obligacions per les quals rahons podia ésser demanada marca o represàlies ab justícia.

La quarta rahó es que-l dit senyor marqués mes lo dit//Comte axí com a son fill familiar en hostatges, e pus lo quità, devia-li ésser tornat per justícia, e no-l podien encarregar pus avant, car notori és que qui met una penyora, pagant ço per que hom la met, déu ésser restituhida en l'estament que fon mesa. E axí-s déu fer de dret.

La quinta rahó és que-l dit senyor de Lesparra comprà lo dit comte, e per tal com no-l poch del tot pagar, romàs lo dit Comte en poder de Xacle, lo qual promés que tota vegada que-l dit senyor de Lesparra paguàs lo restant, lo li donaria, per que par que lo dit senyor de Lesparra haje pagat lo restant, pus ell l-a haud a sa mà e l-a delliurat.

La sisena rahó és que de dret de guerra és que negun presoner no-l pot obligar, encara que no haje pare, sens voluntat de son maestre, e que si-u fà, que aytal obligació los angleses no fan servir, e com lo dit Comte les haja fetes sens sabuda del dit senyor de Lesparra, per tal diu lo dit senyor marqués que de dret no valen.

La setena rahó és que en la sentència que los àrbitres han dada de voluntat de les parts es estat pronunciat que-l dit comte sia delliurat franchs, e com si ell romania obligat no seria estat delliurat franch segons es stat pronunciat, car serie una cosa contrària d'altra.//

La VIII rahó és que de res que-l dit comte haje manlevat jamás no a vist res en son poder, ne se-n és aprofitat, ans aquells que li feren fer les manleutes se prenien ço que se-n avia, e ell tenie a gran gràcia a Deus com n'avie una cota que-s vestís.

La IX rahó és que-l dit senyor marqués ha dat XXm franchs més que dar no devia per la delliurança del dit son fill, e com algú tractava ab ell la dita delliurança, lo dit senyor Marqués deya aytals paraules o semblants, yo don aquests XXm franchs a gran tort e sens alguna justa causa, e per força, així com aquell qui no ha trobada justícia en lo Rey d'Anglaterra, en fe ni veritat en los presoners e obligats, però pus axí és yo-ls do per totes obligacions e deutes que-l dit mon fill haje fetes car dit m-an que fet n-a, e en grans quantitats, e ells deyen que no era ver que-ll degués un diner, ne fos obligat a altre²²⁵

225. ARV, CR 632, ff. 94v-96v; ARV, MR 11.599, ff. 21r-23v.

El text, a més d'un testimoni de les complicacions que tingué la resolució de l'afer, és una crònica d'alguns dels aspectes de la vida d'Alfons el Jove mentre duraren les discussions: l'any 1392, el català d'Alfons el Jove havia de ser molt peculiar, mentre que el seu domini de l'anglès devia ser gairebé absolut. Com hom pot comprovar en l'escrit d'Alfons el Vell, el deslliurament del seu primogènit fou un afer llarguíssim i embolicat del qual molts miraren de treure guanys. En primer lloc, els carcellers, que, segons l'acusació, aprofitaren la seua situació avantatjosa respecte al jove Alfons per a fer-li signar obligacions i compromisos diversos la validesa dels quals negà el pare reiteradament²²⁶. I en segon lloc, els presoners deslliurats a Castella per a fer d'intermediaris, que incompliren la seua comesa, i condemnaren Alfons el Jove a una captivitat més llarga i rigorosa a Anglaterra i, més tard, a Navarra. Tot i la disconformitat manifesta d'Alfons el Vell, el 25 de gener de 1392 se signà el darrer compromís pel qual dos dies més tard es produiria l'intercanvi d'Alfons el Jove, encara en poder del senyor de Lesparra, per 20.000 francs —28.821 florins—²²⁷. El 27 de gener, Alfons el Jove recuperava la llibertat després de vint-i-dos anys de captivitat: “*Enaprés dissapte en hora de migdia vel quasi, que-s comptava XXVII dies del damunt dit mes de janer e any... molts cavallers e scuders del Rey de Navarra e del senyor del Sparra, ab gran gent de cavall, menaren e meteren dins los murs del loch de Mallen lo dit don Alfonso, fill del dit senyor marqués, lo qual franch e liure segons tenor de la dita sentència digueren que liuraven e metien en mà e poder de mossén Pere March...*”²²⁸.

Alfons el Jove comptava probablement vint-i-nou anys, i en duia al voltant de vint-i-dos lluny de la seua llar: és difícil fer-se una idea de com visqué aquella situació el primogènit d'Alfons el Vell. Ara bé, la gran qüestió sobre l'afer del rescat no té una resposta fàcil: féu el marqués de Villena tot el possible per a escurçar el temps de captivitat del seu fill? Quan les relacions entre ambdós personatges esdevingueren insostenibles, Alfons el Jove recordà amb ressentiment aquella situació. Es feren difícils les relacions entre ambdós des del moment mateix del regrés del fill, o fou l'empitjorament d'aquelles, allò que féu

226. Aquestes obligacions i deutes a Anglaterra sorgeixen de tant en quant en la documentació, fins i tot molts anys després. En el marc del plet per la baronia d'Arenós, cap a l'any 1422, un testimoni, Joan Fabra, declarava “...*que per misatger del senyor Rey don Ferrando anà ell testimoni en Anglaterra, ensemps ab micer Felip de Malla e ab micer Berenguer Clavell e hoy allí dir que lo Duch de Gandia devia allí en Anglaterra grans deutes...*”; es refereix al regnat de Ferran d'Antequera, amb la qual cosa sembla que, després del 1412 els deutes pendents n'eren encara molts; ARV, G 2.230, mà 38, ff.39r.

227. ARV, MR 9.600, ff. 183r-189v; ARV, CR 627, ff. 14r-18r.; AHN, O, Llig. 1136-6 (protocols del notari Francesc Fiscal).

228. ARV, CR 627, f. 17r.

rememorar a Alfons el Jove com havia passat la seua joventut? És complicat donar resposta a aquestes preguntes, tot i que pense que l'alliberament d'Alfons el Jove s'endarrerí per la barreja almenys de quatre factors: la conjuntura internacional, particularment la guerra entre Castella i Portugal, en la qual els anglesos donaven suport a Portugal, mentre que Alfons el Vell exercia com a conestable de Castella; la cobdícia dels possessors successius d'Alfons el Jove, sempre disposats a traure una mica més pel seu valuós ostatge; la innocència o, potser inconsciència, del presoner, que potser en alguna etapa del confinament es deixà seduir pels carcellers, carregant-se de deutes i obligacions a què el pare no estava disposat a respondre; i per últim, una certa despreocupació, un cert egoisme, un excés d'ambició d'Alfons el Vell que, probablement, entengué que aturar-se per a resoldre el problema del confinament del fill era perdre el tren de l'ascens a les cotes del poder més elevades, especialment a Castella. És clar, en qualsevol cas, que allò prioritari durant aquells vint anys de la vida d'Alfons el Vell no fou el rescat del seu fill²²⁹.

Una certa mala consciència sí que s'albira en alguns dels actes que seguiren l'alliberament. La loquacitat d'alguns dels testimonis del plet sobre la baronia d'Arenós desenvolupat cap al 1422, ens forneix informació molt valuosa. Així, el notari Bernat de Garrigós, recordava que el dia mateix de l'eixida, el 22 de gener de 1392, Alfons el Vell, “...en la Ecclesia del lloch de Magallo intitulà lo dit son fill Comte de Dénia, dient-li tals e semblants paraules: mon fill per los grans treballs que per mi havets passats en la presó yo us entitule Comte de Dénia...”²³⁰. Clar que tothom ho interpretaria aleshores com una generosa compensació als serveis prestats i als patiments soferts, però jo no m'estic d'interpretar-ho com un símptoma de l'existència d'un sentiment de culpa més que justificat. A més a més, la seua generositat era bastant enganyosa: el que transferia al seu fill era la dignitat comtal, a la qual no anava afegida cap assignació econòmica —Alfons d'Aragó no acostumava a fer puntada sense fil—, ja que el control i la recaptació de les rendes de les terres del comtat restaven en les seues mans, juntament amb els títols de comte de Ribagorça i marquès de Villena, i de totes les terres incloses en aquests feus.

El que sí que es pot assegurar, i ho comprovarem més endavant en avaluar la política matrimonial d'Alfons el Vell, és que, una vegada assolida la llibertat, Alfons el

229. Ara bé, tampoc no gosaré fer afirmacions tan contundents com les de F. Danvila, que, referint-se a l'empresonament d'Alfons el Vell deia: “se apresuró a salir del cautiverio dejando en rehenes a sus dos tiernos e inocentes hijos, cuyo rescate tardó mucho tiempo, largos años, en satisfacer su olvidadizo padre, aunque para ello recibió cuantiosas sumas de los monarcas castellanos”; DANVILA (1888), p. 411.

230. ARV, G. 2.230, mà 36, f. 35v.

Jove no estigué disposat a plegar-se fàcilment a totes les decisions del poderós pare. Ell es formà com a persona i com a cavaller lluny de la llar familiar, la qual cosa li conferí una autonomia i un sentit d'allò individual gens habitual dins de la noblesa baixmedieval. Ni l'aprenentatge, ni els primers graons de la seua socialització, ni el creixement mateix eren afers individuals o personals als temps medievals, sinó eminentment familiars o, fins i tot de clan, però Alfons el Jove hagué d'afrontar-los lluny dels seus, en un marc hostil, o si més no molt estrany. Quan tornà a casa, fregant ja la trentena, rebutjà lògicament la planificació que havia dissenyat per al seu futur un pare del qual pensava, probablement amb raó, que en certes etapes de la seua infantesa i adolescència l'havia abandonat a la seua sort, segurament perquè, en la relació de les seues prioritats l'alliberament del fill hi estava per sota d'altres objectius i ambicions. Un afer tan purament familiar com el matrimoni esdevindrà motiu de controvèrsia entre pare i fill; Alfons el Jove no accedí, en dues ocasions, a casar-se amb la dona designada pel pare, i aconseguí darrerament dur endavant el matrimoni que havia pactat personalment abans del seu alliberament: això seria pràcticament impensable per a qualsevol altre hereu d'un llinatge de l'alta aristocràcia d'aquell temps. Ara bé, les circumstàncies per les quals havia passat Alfons el Jove havien estat també absolutament extraordinàries, i l'havien convertit en un jove indisciplinat i molt segur de les seues possibilitats. I això era una cosa perillosa, tant que li costà perdre part de l'herència, i ben bé pogué haver-li deixat sense no res, si s'haguera acomplert la darrera voluntat de l'indignat pare. Però, sobre les relacions entre pare i fill, hi tornarem més endavant.

L'any 1392 es tancà un episodi crucial en la vida del llinatge d'Alfons d'Aragó. Els millors anys del viure del primer duc de Gandia no foren tant brillants com algunes circumstàncies permetien presagiar. La proximitat als centres de poder, l'assoliment de dignitats polítiques altíssimes i l'acumulació d'un patrimoni immens i unes rendes astronòmiques hagueren permès, sense el llast feixuc del descomunal rescat, el desenvolupament d'un llinatge poderosíssim, potser un dels més influents tant a la Corona de Castella com a la d'Aragó. La desfeta militar de Nájera i els seus resultats catastròfics impediren que aquests brillants auguris cristal·litzaren completament.

IV.2. Les possessions d'Alfons d'Aragó: un gran senyor feudal. Les rendes

*... Car vosaltres sabets bé que entre lo senyor e los vassalls és hun lligam aytal que los vassalls per feultat són tenguts a llur senyor de obeyr sos cartes e sos manaments, e de valer, socòrrer e ajudar aquell en ses necessitats, així de persones com de béns; e lo senyor mantenir e defendre aquells en pau e en justícia, e encara en son cars fer aquells gràcia e mercé...*²³¹

Al novembre de l'any 1358, Alfons d'Aragó era ja comte de Dènia i de Ribagorça, i senyor de l'horta de Gandia i del castell de Palma, de la baronia d'Arenós, a la comarca de l'Alt Millars, i d'un bon grapat de castells i llocs a les dues Marines, incloses les terres que havien estat d'En Sarrià. A aquest vast patrimoni inicial no tardà a afegir-hi en el transcurs de la guerra dels Dos Peres, concretament l'any 1364, les valls d'Aiora i de Cortes, a l'interior valencià i, un poc després, l'any 1366, el colossal marquesat de Villena, dins de la Corona de Castella, incloent-hi algunes viles de l'infantat de Guadalajara. Aquesta fou la senyoria d'Alfons d'Aragó des del 1366 fins a la confiscació i reversió a la corona castellana del marquesat l'any 1395. En aquest espai de temps, gairebé trenta anys, aquest patrimoni sofrí només algunes modificacions puntuals i poc significatives, com ara la venda obligada l'any 1371 de les viles de l'infantat²³² per a fer front a les despeses ocasionades pel seu rescat, i les successives donacions i vendes de drets, jurisdiccions o, fins i tot petits llocs i alqueries situats dins de termes generals subjectes a la seua senyoria, fetes a favor d'alguns dels vassalls més fidels del seu seguici²³³.

Tant pel que fa a l'extensió territorial, com per la quantitat de rendes que s'obtenien, el marquesat era l'espai més important d'aquest immens estat senyorial. Aquestes terres

231. ARV, MR 9.568, f. 181^{rv} (12 de gener de 1405); és tracta d'un fragment de la lletra remesa per Alfons d'Aragó als seus vassalls de Callosa amb motiu d'una certa petició que li havien fet.

232. La venda, la féu Pere d'Orriols en nom del seu senyor el 13 de juny de 1371, amb l'autorització de Violant d'Arenós, donada el 27 de maig, i la del rei, Enric II, un dia abans. El comprador de les viles d'Alcocer, Salmerón i Valdeolivas fou Àlvar Garcia de Albornoz, i el preu de la venda 30.000 florins; AHN, O, Llig. 1730-4; PRETEL (1987b), pp. 318-319; VALDEÓN (1966), pp. 161 i 282-284.

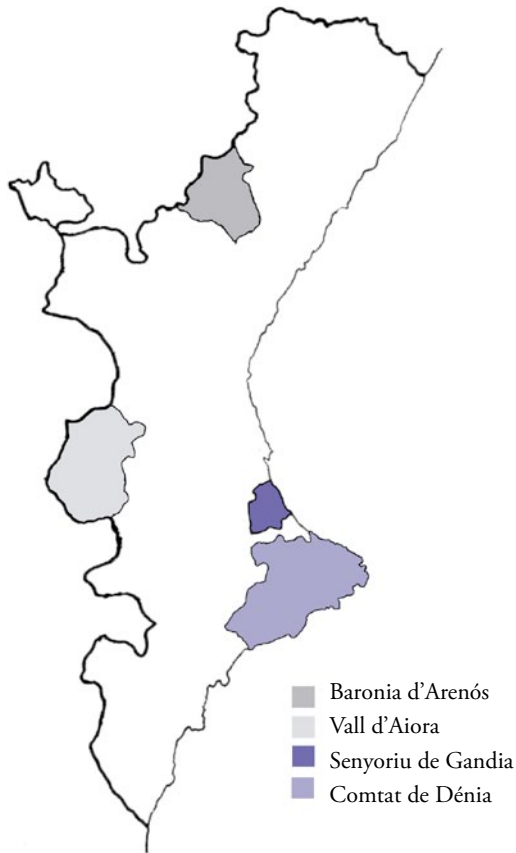
233. El 9 de maig de l'any 1374, Alfons el Vell ratificava la venda de l'heretat d'Haunde, dins del terme d'Aiora feta per Andreu Castellà en el seu nom a favor de Pascual de la Mota; AHN, O, Llig. 1939-2. Aquest procés d'alienació del patrimoni fou lent, però imparable, i continuà al llarg de tota la vida d'Alfons, com a expedient per a pal·liar la fretura de recursos i com a via per a premiar els oficials i vassalls més fidels.

constituïen a més la garantia de la presència d'Alfons en la cort castellana amb una força i una capacitat d'influència basada no sols en l'amistat personal amb el nou rei, Enric de Trastàmara, sinó també en el fet de ser un dels terratinents més poderosos i acabats del regne. És per això que el foragitament patit per Alfons respecte a les seues possessions castellanques en el 1395, justificat amb uns arguments legals molt febles, fou un dur cop del qual ja mai més no es recuperaria. Alfons lluità aferrissadament en contra d'una decisió reial que considerava injusta, i manejà tots els fils al seu abast, que no eren pocs —envià lletres de protesta a totes les forces vives del moment: el Consell de Castella, els reis de Castella i Aragó i, fins i tot, al papa—, per a impedir l'execució de la sentència que significava la pèrdua definitiva d'un feu tan grandios. La resta del patrimoni romangué en les seues mans fins a la seua mort, i ben poc faltà perquè es desintegrara en aquell mateix moment, ateses les tibants relacions amb l'hereu. Caldria esperar dotze anys més, els que Alfons el Jove el sobrevisqué, per a assistir a l'ensorrament definitiu d'un dels estats senyoriais més importants a la Corona d'Aragó durant la segona meitat del segle XIV i els primers anys del XV.

Cal destacar, com deia més amunt, la importància estratègica del marquesat i de la vall d'Aiora, que ocupaven un tram ampli de la frontera entre Castella i el Regne de València. En aquesta àrea fronterera, tots els intercanvis estaven dominats i fiscalitzats per Alfons d'Aragó, la qual cosa suposava el control i l'aprofitament de fonts de renda molt importants: la imposició de càrregues derivades del comerç i el transport de béns i els drets de duanes havien estat els recursos tradicionalment més explotats pels senyors de Villena, particularment per *don Juan Manuel*²³⁴.

A continuació miraré de descriure aproximadament els territoris compresos dins de cadascun dels estats que formaren part de la senyoria d'Alfons el Vell, i les seues característiques més destacades.

234. PRETEL (1982), p. 118; l'autor destaca la importància de les nombroses exempcions, franquies i privilegis que gaudien viles com ara Chinchilla o Villena, per al seu desenvolupament comercial, i el creixement extraordinari la seua activitat econòmica, sobretot gràcies a la fluïdesa de les relacions mercantils amb el Regne de València. Així doncs, la situació de frontera del marquesat era en temps de pau la font de riquesa més gran.

Comtat de Dénia; tot i que a efectes econòmics incloïa també l'horta de Gandia, molt esmicolada en petites senyories des de ben aviat²³⁶, i el castell de Palma, així com

235. He decidit no fer cap mapa del marquesat de Villena, perquè no són gens clars els límits d'aquest estat senyorial castellà quan Alfons el Vell n'estigué al capdavant. Val a dir que en cap dels treballs fets per historiadors del marquesat de Villena que he pogut consultar, no hi he trobat cap plànol general amb un mínim de claredat. Pel que fa al comtat de Ribagorça cal situar-lo en l'estreta franja de terreny compresa entre el riu Ésera i Noguera Ribagorçana, actualment dins de la província d'Osca. D'altra banda, cal advertir que el mapa és només indicatiu. Dins de totes aquestes "unitats", hi hagué una certa dispersió de les jurisdiccions i dels territoris mateixos, venuts o atorgats pels senyors successius. A més a més, hi ha espais que mai no foren d'Alfons el Vell dins d'allò que he marcat com a comtat de Dénia, com per exemple el castell de Pego.

236. Un exemple de la mobilitat de les petites senyories situades dins dels termes generals de les viles d'Alfons d'Aragó, és el cas de les alqueries del Real, Beniopa i Beniipeixcar, i alguna més. Formaven part de la donació rebuda per Pere de Ribagorça de mans del seu pare el 1325. El 1340 l'infant Pere les vengué al cavaller del seu seguici Guillem Gascó. Anys després, el 1384, Alfons el Vell autoritzava el seu procurador Pere March per a recomprar-les

les valls d'Ebo i Gallinera, sembla que aquests llocs mai no foren considerats part del comtat en sentit estricte. La gran part de les dues Marines formava part d'aquest comtat, incloent-hi les terres que havien estat de Bernat de Sarrià, el castell de Guadalest, adquirit per Pere de Ribagorça, i els llocs de Calp i Altea, que s'havien posat sota la jurisdicció del comte de Dénia. Es tracta d'unes possessions poblades en la gran majoria per musulmans, especialment les abundants àrees muntanyoses —la Vall de Gallinera, la Vall d'Ebo, les muntanyes d'en Sarrià...—, però en formaven part també algunes planes més riques i una vila amb un dels ports més importants del sud del país, Dénia. A efectes de recaptació, al comtat treballaven dos *col·lectors* o recaptadors, un s'encarregava dels llocs de cristians i un altre dels de sarraïns, i cal subratllar que el segon recaptava habitualment una quantitat de diners bastant més elevada, pràcticament el doble.

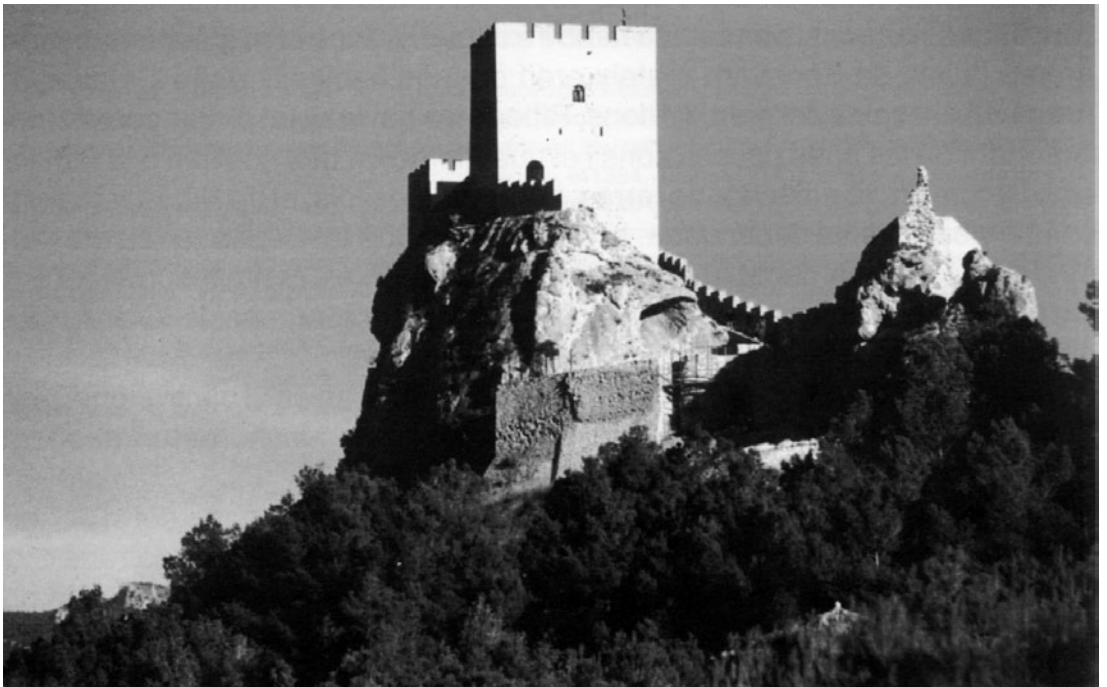
Baronia d'Arenós. Aquest territori se sumà a les possessions d'Alfons per la via del dot atorgat per la seua esposa Violant, que havia esdevingut hereua de tota la senyoria del seu pare, potser perquè n'era l'única filla. Efectivament, a efectes legals, els béns i les terres de la baronia eren de titularitat de l'esposa, tot i que havien estat oferits com a dot; cap alienació podia fer-se sense la seua autorització, ni tampoc podien executar-se els seus béns a causa de delictes comesos per Alfons d'Aragó, o a causa de deutes contrets per ell²³⁷. La baronia estava formada per una sèrie de llocs i castells a la comarca de l'Alt Millars, incloent-hi, per exemple, Vilafermosa del Rio, Cirat, la Pobla d'Arenós, Toga, Sucaina, Vilamalefa o Lluident.

a Castellana Gascó, vídua de Joan Martínez d'Eslava i hereua universal del seu pare, Guillem Gascó; AHN, O, Llig. 1031-101 (13 de novembre de 1384). Finalment, aquests llocs foren atorgats per Alfons al seu benvolgut nét Hug de Cardona el 1407, encara que la donació es féu efectiva a la mort del primer duc de Gandia; AHN, O, Llig. 782-13. En general, sobre la trajectòria d'aquest senyoriu, podeu mirar, PASTOR (1984), pp. 742-743, o PASTOR (1992), pp. 54-55.

237. El 31 de juliol del 1390 Violant d'Aragó nomenava un procurador per a defensar els seus drets i protestar contra una execució feta sobre béns de la baronia per una certa sentència contrària al seu espòs: "*Sapient tots que com nós, dona Violant, del molt alt senyor don Alfonso, marqués de Villena, comte de Ribagorça e de Dénia, muller, hajam entès novellament que'l governador del regne de València e son lochtinent, a instància de mossén Diego López de Cetina e d'En Rodrigo Ruiz de Corella, entenda, faça o haja fetes fer penyores e execució en e de béns de vassalls nostres de la nostra baronia d'Arenós per vigor d'una sentència dada contra lo dit senyor marqués; e la dita baronia ne ls habitants d'aquella en res no sien tenguts ne obligats a nesuns càrrechs o deutes del dit senyor marqués com sien béns nostres propis, per tal, de certa ciència, fem e constituïm procurador nostre cert e special, e a les coses deïus scrites general, vos en Jacme Ros, notari, ciutadà de València, absent axí com si fossets present, a demanar e defendre en loch nostre e per nós, que penyores e execució alguna per lo dit Governador e altres oficials, per la dita rahó ne per causa o affers del dit senyor marqués no sien fetes, ne s'facen en la dita baronia ni en béns de nostres vassalls, habitants en aquella; e si algunes fetes ne són per la dita rahó, que aquelles sien restituides e tornades als de qui sien franques...*", AHN, O, Llig. 1136-4 (protocols del notari Joan Llorca).

Detall de la torre del castell de Villena. Aquesta vila actualment valenciana era aleshores el cap del marquesat castellà que fou propietat d'Alfons el Vell. Fou altre dels llocs de residència del primer Duc de Gandia.

Castell de Saix, un altre dels llocs actualment valencians que formaven part del marquesat de Villena en temps d'Alfons el Vell.

Valls d'Aiora i Cortes. Es tracta de la recompensa rebuda per Alfons d'Aragó del rei Pere el Cerimoniós pels serveis prestats durant la guerra dels Dos Peres. Les valls d'Aiora i Cortes representen un extens senyoriu la importància del qual segurament derivava més de la seua situació fronterera amb Castella que no de la capacitat de produir riqueses i rendes per al seu senyor per la seua pròpia activitat econòmica. Val a dir que no s'han conservat llibres de la gestió econòmica d'aquesta part de les possessions d'Alfons el Vell, per la qual cosa hi ha poques dades a l'abast sobre l'administració quotidiana d'aquest territori. De fet l'única informació sobre la seua potencialitat per a generar renda és un arrendament de tots els drets senyorials, pel preu de 28.000 sous, fet davant del notari Pere Pugeriol en l'any 1396²³⁸.

Comtat de Ribagorça. Aquest és l'únic estat de la senyoria d'Alfons situat dins la Corona d'Aragó, però fora del Regne de València. Es trobava a la frontera entre el Principat i el Regne d'Aragó, i estava format per part de la Vall d'Aran i part de les valls dels rius Noguera Ribagorçana, l'Éssera i l'Isàvena, i era fronterer amb els comtats d'Urgell i de Pallars. El límit pel nord era la frontera amb França, mentre que pel sud s'estenia fins als termes de Sant Esteve de Litera, Tamarit o Montsó, a l'oest, fins a la vall de l'Éssera, sent els llocs més occidentals Sos, la Vall de Lierp, Perarrua, Calassanç i Sanui, i a l'est limitava amb les terres catalanes. La ciutat més important era Benavarri. És interessant constatar que aquest comtat era també fronterer, i llocs com ara Montanyana, Arén o la vila mateixa de Benavarre eren duanes habituals entre Catalunya i Aragó. Si en temps del pare d'Alfons, Ribagorça havia estat el component més important de les seues possessions i el que atorgà un títol nobiliari a la família, amb l'acumulació posterior de terres, i sobretot de títols, el de Ribagorça restà en una posició més secundària, ni que siga perquè les seues terres eren les més allunyades del centre d'operacions d'Alfons el Vell. El nostre protagonista fou conegut successivament com a comte de Dénia, marquès de Villena o duc de Gandia, però mai no com comte de Ribagorça.

Marquesat de Villena. Arribat a les seues mans gràcies al pacte signat amb Enric de Trastàmara, el marquesat havia estat fins aleshores un *apanage* gaudit per familiars de la corona castellana²³⁹. La seua extensió era extraordinària; el marquesat de Villena estava constituït, a partir del 1375, pel gruix del que havia estat el senyoriu dels Manuel, i ocupava gairebé tota l'actual província d'Albacete, bona part del sud de la de Conca —Alcalà del

238. L'arrendament s'acordà per dos anys i el contracte fou signat el 5 de febrer del 1396; AHN, O, Llig. 1.172-7 (protocols del notari Pere Pugeriol).

239. PASTOR (1980), *passim*.

Xúquer, Castillo de Garcimuñoz, El Provencio, Belmonte...—, una petita porció del nord de Múrcia —Iecla— i una part de l'interior de la d'Alacant —Villena i Sax—. Les viles de l'infantat que també estaven incloses en la donació feta per Enric de Trastàmara foren venudes molt aviat, i per això pràcticament no arribaren a formar part de la senyoria d'Alfons. També foren cedits ràpidament un grapat de llocs i viles —Aldeanueva, Deza, Palazuelos...—, l'any 1375, a Pedro González de Mendoza, segons sembla un dels que més havia fet en l'ordenació i el control dels estats castellans d'Alfons d'Aragó durant l'absència obligada del titular²⁴⁰. Roderic de Cervera, un altre dels fidels vassalls d'Alfons mentre durà el seu confinament, rebé també la seua recompensa, concretament la vila de la Puebla de Almenara l'any 1373²⁴¹. Les vendes obligades per la situació d'Alfons d'Aragó després de la desfeta de Nájera suposaren una certa minva del potencial econòmic del marquesat, tot i que el fet que les alienacions i les donacions no afectaren el cor del marquesat, sinó les àrees més septentrionals i més allunyades del seu centre vital, tingueren l'efecte positiu de donar molta més coherència i unitat al nou estat senyorial.

L'organització d'un estat tan immens prengué com a model, no podia ser d'altra manera, la hisenda reial. En primer lloc, perquè tant Alfons d'Aragó, com sobretot el seu pare, l'infant Pere de Ribagorça, havien fet tot l'aprenentatge a l'ombra de la cort reial i, per tant, a l'hora d'estructurar els seus senyories, tingueren a l'abast un bon exemple d'on prendre l'organigrama i les eines d'administració. En segon lloc, perquè la grandària i la dispersió de les possessions requerien sistemes de gestió molt més complexos que els emprats per senyories de dimensions més reduïdes i menor complexitat. La base de la gestió era la divisió de totes les possessions en una sèrie de circumscripcions —sis mentre el marquesat de Villena romangué en poder d'Alfons d'Aragó: llocs de cristians del comtat de Dénia, llocs de musulmans del mateix comtat, baronia d'Arenós, vall d'Aiora, comtat de Ribagorça i marquesat de Villena—, amb un *col·lector*, *dispenser* o recaptador al front. Aquest oficial havia de dur un doble compte d'entrades i eixides en el qual havia de donar raó anualment davant un oficial que desenvolupava la tasca de fiscalitzador o inspector de comptes (l'*oïdor*), que comunicava els resultats al senyor per tal que aquest en donara l'aprovació definitiva²⁴².

240. AHN, O, Llig. 2.091; PRETEL (1987b), pg. 321.

241. AHN, O, Llig. 2.048-3; transcrit en PRETEL (1987b), pp. 331-332 (doc. 5). És interessant el conflicte que es desenvolupà entre aquesta vila i el seu senyor, perquè sembla que tant Roderic Cervera com Alfons d'Aragó cobraven delme sobre aquest lloc, ja que en la donació, Alfons s'havia reservat uns certs drets; PASTOR (1980), pp. 36-37.

242. J. Villalmanzo i J. Chiner publicaren el nomenament de Guillem Martorell com a *dispenser* al marquesat de Villena; heus ací alguns fragments del document en què se'n delimiten les funcions: "...constituim vós, dit en

Els *col·lectors* recaptaven les diverses rendes, reunien els diners i els redistribuïen atenent les necessitats. Cadascun tenia assignades una sèrie de despeses ordinàries —salaris, pagaments per a la despesa diària de la casa del senyor, obres de manteniment, *acostaments*...—, que sempre s’havien de satisfer amb allò obtingut en la seua circumscripció. Per exemple, el salari del procurador general d’Alfons a les terres valencianes, Pere March, que era de 5.000 sous, estava assignat en diversa mesura a les rendes de totes les possessions valencianes d’Alfons d’Aragó²⁴³. L’altra part dels pagaments, els extraordinaris, es feien per instruccions directes del tresorer o del procurador general d’Alfons d’Aragó o, fins i tot, del senyor mateix. Una vegada apuntats i comptabilitzats tots els ingressos i els pagaments, ordinaris i extraordinaris, el recaptador treia el compte definitiu, en el qual normalment hi havia un petit superàvit, una petita quantitat de diners que calia tornar al senyor, encara que sovint el creixement de les despeses feia desequilibrar-se la balança, i era el recaptador el que havia de rebre una quantitat de diners a fi de compensar el dèficit del seu compte. Una vegada presentada la comptabilitat anual, era analitzada per l’*oidor*, que anotava els dubtes, és a dir, els problemes que hi haguera trobats: despeses mal justificades, rendes impagades, conceptes poc clars... Probablement el *col·lector*, devia disposar d’un període de temps per a aclarir aqueixos dubtes i, només després de tot això, el compte final arribava al senyor perquè ell hi donara personalment la conformitat.

Tot i que aquesta és l’explicació general del funcionament del sistema de gestió de les possessions d’Alfons el Vell, cal fer uns certs aclariments per a la seua millor comprensió. Les rendes no eren cobrades directament pels *col·lectors*. Aquests gestors s’encarregaven d’assegurar que els oficials del senyor en cadascun dels llocs sota la seua jurisdicció —alamins, batlles, procuradors...—, recaptaven els drets pertanyents a aqueix lloc o, en tot

Guillem Martorell, dispenser nostre... cullats e reebats en loch e nom nostre... totes les rendes e el pedido e altres drets e emoluments a nós pertanyents... en lo nostre Marquesat de Villena, exceptats los diners en terra e en altra manera que nós e don Enrich, nostre nét, havem e haurem del rey de Castella, dels quals havem fet recaptador nostre tant com a nós plaurà Alfonso Gonçalves de Vilanova, e volem que dels diners de la nostra col·lecta siats tengut donar o pagar les quitacions de nostres companyes e altres quantitats, les quals nós vos manarem ab cartes nostres signades de nostra mà o ab albarans sagellats ab segell del dit scrivà de ració. E que cascan any en lo mes de juny siats tengut retre vostre compte, del any que serà passat... al hoidor dels comptes de la nostra Cort en aquell lloch on nós volrem e manarem; e retut lo dit compte siats tengut donar e pagar a nós encontinent tota la resta que lo dit compte retut apparrà que deiats tornar...”; hom pot consultar diverses còpies del document, datat el 27 de juliol del 1392; ARV, MR 9.586, f. 162r; ARV, MR 9.592, f. 135r; ARV, MR 11.596, f. 5r-6r; CHINER & VILLALMANZO (1982), doc. 12; VILLALMANZO (1995), doc. 67.

243. “...doni al honrat en Pere March, procurador general del senyor marquès en regne de València, d’aquells V mil sous que-l dit senyor li dona cascan any de salari per regir la dita procuració, dels quals li paga lo batle d’Ayora M sous, e lo colitor de les moreries II mil sous romanents...”: és tracta d’una anotació del compte de Pere Carbonell, col·lector dels llocs de cristians del comtat de Dénia, corresponent a l’any 1373; ARV, MR 9.585, f. 52r.

cas, s'ocupaven d'organitzar l'arrendament d'aqueixes imposicions²⁴⁴. Cal recordar que, a la València medieval, gairebé totes les institucions, i també els senyors feudals, hi feren servir el model de l'arrendament i dels intermediaris per a la recaptació de les diferents imposicions, rendes o drets. Aquesta manera d'administrar les fonts de riquesa del senyoriu estava molt estesa, i consistia a subhastar entre els interessats el dret de recaptar una renda, i formalitzar un contracte amb els que feren la millor oferta, fixant-hi les condicions que haurien de respectar els arrendadors, la quantitat a pagar pel dret en qüestió i les maneres i terminis de pagament²⁴⁵. Heus ací alguns exemples: la pràctica totalitat de les imposicions del marquesat de Villena —*almojarifazgo, tercies, portazgo, tendes, gabela de la sal, herbaje, quema...*— havien estat arrendades per Guillem Martorell l'any 1395 a Diego Sánchez de Olivares i Garcia Ferràndez d'Alcaraz pel preu de 154.000 morabatins —*maravadies* en castellà—, amb tot no es pogué cobrar el que s'esperava per l'afer conegut de la pèrdua del marquesat aquest any²⁴⁶; Pere Martorell i Joan de Luna havien arrendat, l'any 1397, les rendes del comtat de Dènia, tant les de llocs de cristians com de musulmans pel preu de 121.000 sous²⁴⁷; el 1402 les rendes de les terres pertanyents al castell de Palma estaven arrendades per 7.500 sous²⁴⁸; en el 1403 la pràctica totalitat de les rendes de la Vall d'Ebo i la Vall de Gallinera estaven arrendades per les aljames mateixes per 11.850 sous, encara que només dos anys enrere, el 1401, s'havien arrendat per 18.000²⁴⁹; l'any 1406 la totalitat de les rendes i regalies del comtat de Ribagorça estaven arrendades per Berenguer Mathos

244. ARV, MR 9.585, f. 51r: "...doní a-n Johan Ferràndez, corredor de Gandia, e a son companyons, per son salari de veure e subhastar les regalies que-l senyor ha en Gandia... XX sous". Es tracta d'una anotació en la comptabilitat de Pere Carbonell de l'any 1373.

245. La única informació sobre les rendes d'Aiora ha estat treta, com deia, d'un d'aquests arrendaments; el preu era de 28.000 sous anuals, pagadors en tres terminis, i només estaven excloses la meitat de les calònies i el delme de la carn; AHN, O, Llig. 1.172-7 (protocols del notari Pere Pugeriol).

246. ARV, MR 9.592, f. 138r. Com veurem, es tracta d'una quantitat relativament petita, però cal recordar que aquest any fou molt atípic, i que en l'arrendament no s'inclouien totes les vies d'entrada de recursos procedents del marquesat.

247. "*Sapien tots quantis la present veuran e hoyran que nós en Pere Martorell e en Johan de Luna, habitants de la vila de Gandia e de casa del senyor marquès de Villena, actenens nós abduy hajam arrendat del molt alt senyor marquès de Villena i comte de Ribagorça a cert temps les rendes, drets e sdeveniments pertanyents al dit senyor en los cristians i moros del seu comtat de Dènia, de la vila de Gandia, del terme del castell de Palma, e valls de Gallinera e d'Ebo, per preu de cent vint e un milia sous... e la meytat dels sdeveniments...*"; AHN, O, Llig. 1173-1 (protocols del notari Ramon Agualada); es tracta d'un document relatiu als comptes retuts de l'arrendament del 1397, signat el 9 d'abril de 1398.

248. ARV, MR 9.604: "...pos en data los quals lo dit senyor féu de gràcia als sarrabins del loch de Alfahuir de aquells VII mil D sous per los quals tenen arrendat lo terme de Palma a certs anys, e açò per les flaques anyades que agren per alguns anys passats per rahó de les secades... 500 sous..."; és tracta de la condonació de part del deute per raó de l'arrendament, feta pel duc, ateses les condicions climatològiques adverses patides pels seus vassalls de Palma.

249. AHN, O, Llig. 735-2.

i Ramon Calasanç, ambdós veïns de Benavarri²⁵⁰. Els exemples es podrien multiplicar, perquè cadascuna de les fonts de riquesa del senyor podien ser arrendades, des del terç delme fins als molins i les almàsseres, passant pels censos enfitèutics o la resta de les rendes tradicionals²⁵¹. Aquest sistema tenia avantatges evidents: els comptes serien molt més fiables i l'organització de la despesa podia fer-se amb antelació, tot i que es perdera part de la col·lecta potencial, ja que el recaptador coneixia què havia d'obtenir de les diverses entrades arrendades molt abans de fer els comptes, amb la qual cosa podia fer les despeses amb molta més seguretat i capacitat de previsió; d'altra banda, amb aquest mecanisme el senyor aconseguia allunyar-se del vassall en l'ingrat moment de procedir a l'exacció de la renda, i desplaçava cap als arrendadors les fúries o els recels del camperols; finalment el sistema de l'arrendament era també una manera d'alleugerir una mica l'aparell burocràtic, cosa especialment necessària per a senyories tan extenses com la d'Alfons el Vell. En canvi de reduir un poc la recaptació, la maquinària administrativa aconseguia un major dinamisme. Amb tot, la raó que explica més bé l'extensió de l'arrendament com a model de recaptació és la necessitat preemptòria de diners líquids d'una noblesa entestada en els seus comportaments de classe —i la despesa sumptuària i excessiva n'és l'expressió més evident— i absolutament afeixugada pel seu imparabile procés d'endeutament²⁵².

Els conceptes de renda no estaven unificats en absolut. I no només faig referència a les diferències entre Castella i Aragó, o entre les terres valencianes i les del comtat de Ribagorça. Pràcticament cada vila, cada terme general, cada castell o lloc tenia unes condicions, pactades des d'antic, i modificades al ritme de les demandes senyorial, les necessitats dels camperols i el context socioeconòmic. Hi ha disparitat en conceptes de renda entre les possessions procedents de reialenc i les que formaven part d'espais senyorial des d'antic, i també entre les terres de sarraïns i les de cristians. Les diferències entre les rendes dels diferents indrets eren de nom, de contingut i de quantia, per la qual cosa és virtualment impossible fer una revisió mínimament rigorosa de tots els conceptes

250. ARV, MR 9.568, f. 284rv; la notícia es troba en una lletra remesa pel duc en relació amb els problemes existents amb el seu fill Alfons el Jove el 9 de setembre de 1406.

251. De les rebudes anotades per Pere Martorell com a recaptador dels llocs de sarraïns del comtat de Dènia l'any 1404, prou més de la meitat les havia reunides dels pagaments fets pels diversos arrendadors de drets concrets o de totes les imposicions d'un indret; així les rendes de les alqueries de Beniopa, Benipeixcar i el Real foren arrendades per 11.800 sous, les de Castell de Castells per 8.300, les de la vall de Guadalest per 14.861, les de la Vall de Gallinera i d'Ebo per 18.000, Callosa per més de 10.600, i així fins als 87.940 sous que es van recaptar en total; ARV, MR 9.587, ff. 5r-15r i 55r. El 26 de gener del 1398 Alfons el Vell arrendava l'almàssera de Ròtova al draper Bernat Oliver per tres anys i un preu total de 3.300 sous; AHN, O, Llig. 1323-6 (protocols del notari Joan Llorca).

252. FURIÓ (1998), p. 139.

de renda en un treball com aquest. Només faré un petit esbós del que podien ser les rendes d'un lloc qualsevol de les possessions d'Alfons el Vell a partir del *cappatró* de les rendes del lloc d'Ondara fet en l'any 1408²⁵³. Segons aquest document els conceptes bàsics eren els següents: els censos enfitèutics, establerts sobre cases, terres i obradors; les regalies —totes arrendades—, entre els quals estaven la carnisseria, el terç delme o l'*erbatge*; els *lluïsmes* i els *sdeveniments* que eren, respectivament, els drets sobre les vendes de cases i terres, i sobre les avinences o composicions fetes com a conseqüència de qualsevol delictes; la partició de fruits²⁵⁴; i les prestacions personals —*besant, filaça, gallines, jornals...*²⁵⁵. En cadascun dels territoris d'Alfons d'Aragó, hi podríem fer una relació de rendes i exaccions com aquesta, i n'hi trobaríem diferències evidents.

Els diversos treballs fets sobre el marquesat de Villena palesen que la riquesa d'aquest territori naix de la seua posició de veritable eix comercial entre els regnes de Castella, Granada, Múrcia i València. Seran per tant les rendes relacionades amb el comerç i també amb l'explotació ramadera, l'altra gran font de riquesa del marquesat, les que donaran un rendiment més alt. De la importància d'aquestes fonts de renda, n'és símptoma evident la preocupació d'Alfons el Vell per recopilar i sistematitzar tota la confusa normativa existent dins del marquesat sobre les quantitats i els drets que els delegats del poder senyorial havien de rebre a les duanes de Villena. Aquest ordenament, fet el 16 d'abril de 1380 amb la presència dels procuradors de les viles de la seua senyoria, suposa alhora una sistematització, una actualització i un enduriment de la fiscalitat²⁵⁶. S'hi regulava la recaptació de càrregues pel trànsit i l'intercanvi de mercaderies i ramat, i s'organitzava el seu cobrament en circumscripcions anomenades *almojarifazgos* —Villena, Chinchilla, Almansa, Iecla, Jorquera i Alcalá, Hellín i Tobarra—; també es regularitzaven uns certs pagaments personals, anomenats *sensales*, i el cobrament de l'*herbaje* dels ramats procedents de Castella i Aragó. Les dificultats econòmiques d'Alfons estan en la base d'aquesta legislació establerta per a la racionalització de la fiscalitat al marquesat, però és

253. ARV, MR 9.618, ff. 1 i ss.

254. La partició de fruits havia esdevingut una renda fixa i no un percentatge de les collites obtingudes: "*Tota l'aljama del dit loch e los cristians que tenen terres... acensaren del dit senyor duch perpetuamente totes les terres, vinyes e arbres de les quals fabien part de fruyts per quatre mille solidos cascun any...*"; ídem, f. 9r.

255. Allò que havia estat establert com una sèrie de prestacions personals que afectaven els sarraïns s'havia convertit també en un cens, un pagament anual fix. Amb tot, en alguns indrets es conserven aquests pagaments en espècie —filar lli, aportar un cert nombre de gallines anualment, o treballar al servei del senyor en obres diverses o en les seues terres—.

256. Aquesta ordenació fou publicada per A. Pretel, acompanyada d'un breu comentari del seu significat; PRETEL (1985); vegeu també PRETEL (1992), pp. 118-119.

evident que el nou marquès aprofità un marc legal poc transparent i una font potencial de recursos per a maximitzar les possibilitats de l'exacció feudal. M. I. Del Val interpreta que aquesta reordenació fiscal i enfortiment administratiu permeté el desenvolupament del marquesat com un estat senyorial quasi autònom, fins a l'extrem de donar-se en les ordenances un tractament pràcticament semblant a les dues corones, castellana i aragonesa; de fet l'ordenament del 1380 presenta característiques tan peculiars com ara autoritzar el cobrament d'unes certes càrregues en moneda aragonesa o la imposició d'uns certs drets de trànsit a persones que gaudien d'exempció reial castellana²⁵⁷.

Els registres dels recaptadors senyorials conservats a l'Arxiu del Regne de València permeten només fer una petita aproximació a les xifres globals de les rendes de les terres d'Alfons. Les dades són només parcialment fiables, tant per la seua dispersió i l'estat de conservació d'alguns volums, com per les variacions de l'estructura territorial. A més a més, la inclusió de pagaments extraordinaris —donatius— en la comptabilitat ordinària, afegeix un motiu més de desajust que cal ponderar. Amb tot, en línies generals les dades recollides mostren amb certa fidelitat el pes de cadascun dels estats en l'economia senyorial i corroboren altres dades indirectes sobre la seua rendibilitat i el seu valor econòmic. Dins de les extravagants argumentacions que hom pot trobar al plet sobre la possessió de la baronia d'Arenós desenvolupat després de la mort d'Alfons el Vell hom pot descobrir dades tan interessants com les següents: “...*que les rendes, fruyts e emoluments de les viles, castells, lochs e terres del marquesat de Villena... valgueren e valien... a justa e comuna stimació més de trenta milia e més de trenta cinch milia florins d'or d'Aragó e muntaven e munten a quaranta milia florins [440.000 sous]...; les rendes, fruyts e emoluments de les viles, castells, lochs e terres dels comdats de Dénia e de Ribagorça e de la vila de Gandia e de totes les viles, castells, lochs e terres que-l dit molt alt Egregi don Alfonso havia, tenia e possehia... cessen valer anualment a justa e comuna stimació ultra vint e cinch milia florins [275.000 sous]...*”²⁵⁸. Com correspon a un al·legat judicial les quantitats són una mica exagerades, segons allò que calia defensar, sobretot la del marquesat, no obstant això, aquest fragment reflecteix molt bé la idea més important: les rendes obtingudes del marquesat ultrapassaven, amb escreix, tot allò recaptat en la resta de les terres d'Alfons d'Aragó. Heus ací la taula general de rendes que he pogut confeccionar amb les dades a l'abast²⁵⁹.

257. DEL VAL (1987), pp. 150-155.

258. ARV, G 2.230, mà 35, f. 43v. En un altre lloc del plet, hi trobem informació sobre la baronia d'Arenós: “...*que la dita baronia d'Arenós comunament ha valgut e val de renda a senyor d'aquella cascun any quaranta milia sous o pus...*”; ídem, f. 38v.

259. L'única notícia d'Aiora pertany a l'arrendament mencionat adés.

TOTAL DE DINERS REBUTS PELS RECAPTADORS D'ALFONS D'ARAGÓ SEGONS LES COMPTABILITATS PER CIRCUMSCRIPCIONS A L'ABAST (unificat a sous, segons els canvis proposats pels recaptadors mateixos cada any)²⁶⁰.

	DÉNIA ²⁶¹ (Cristians)	DÉNIA (Sarraïns)	ARENÓS	AIORA	RIBAGORÇA	VILLENA
1359			44.826			
1361			46.329			
1369	34.908				47.043	
1370	33.542					
1373	34.582					
1376	56.667	78.639				
1377						168.688
1379						308.400
1380						290.449
1381					42.200	
1382	70.522					
1383					41.845	
1385					79.417	
1386						348.722
1387	64.156					
1388					72.312	
1389					79.338	
1390						
1391	67.002				62.337	337.990
1392	68.821					
1396				28.000		
1398	126.470 ²⁶²					
1401					35.435	
1404		87.490				
1406			97.905			
1410					31.441	
1411		85.559			31.255	

260. Les dades han estat tretes dels resums anuals de la comptabilitat de cada territori que es feien perquè fóra aprovada la gestió de cadascun dels recaptadors o col·lectors de rendes. Només se'n conserven un grapat, com hom pot comprovar pels buits del quadre i la manca de cap notícia de molts anys.

261. La demarcació territorial, a efectes de comptabilitat i rendes, del comtat de Dénia incloïa totes les terres d'Alfons el Vell al Regne de València, a excepció de la vall d'Aiora i Cortes i la baronia d'Arenós; així doncs en formaven part les terres de les comarques de la Safor i les dues Marines.

262. L'any 1398 totes les rendes del comtat de Dénia, tant les de musulmans com les de cristians, estaven arrendades a Joan de Luna i Guillem Martorell, que presentaren un compte conjunt aprovat per Alfons d'Aragó; ARV, MR 9.579, ff.211 v-215v.

Tot i les greus dificultats que ofereix l'anàlisi d'aquest quadre tan incomplet, hi ha algunes dades que són molt evidents. El pes econòmic del marquesat, especialment després de la posada en funcionament, a ple rendiment, de la reforma fiscal promoguda per Alfons el Vell en el 1380, és excepcional. La suma de les mitjanes del que es recaptava en les altres cinc circumscripcions fiscals és menor a la mitjana del que s'obtenia al marquesat. D'altra banda, la reiteració dels donatius extraordinaris produeix un efecte distorsionador que veda qualsevol temptativa de fer un seguiment de l'evolució de les rendes en cadascuna de les àrees fiscals. Ara bé, els registres que he consultat nodreixen de material que pot ser molt profitós en recerques més puntuals; val a dir que és una de les millors fonts valencianes per a l'estudi del senyoriu i de la renda feudal.

Per sobre d'aquesta recaptació ordinària, hi planejà sempre un segon nivell d'exacció feudal: els donatius o *pedidos* —segons terminologia castellana— extraordinaris. Es tracta de quantitats demanades per Alfons el Vell als seus vassalls, i que eren justificades per la necessitat peremptòria del senyor de reunir molts diners amb què finançar despeses puntuals i molt copioses a què havia de fer front. Tot i el seu caràcter extraordinari, el fet que es repetiren sovint les convertiren pràcticament en un concepte permanent d'obtenció d'ingressos. El mecanisme per al seu establiment era el següent: davant de la necessitat d'augmentar els recursos per diferents causes —el pagament del rescat d'Alfons el Vell (1371), despeses per al deslliurament d'Alfons el Jove (1381), l'alliberament definitiu del primogènit (1392), el pagament de l'assignació de 50.000 sous anuals acordada amb aquest i el dot d'Elionor, una de les filles d'Alfons d'Aragó, pel seu casament amb Jaume de Prades (1404-1405)...— el senyor convocava els representants del seus estats per demanar un donatiu especial, fixat en una quantitat, normalment molt elevada, que es repartiria entre cadascuna de les viles i llocs d'acord amb la seua població; el pagament es faria en diversos terminis, entre dos i sis anys. El do del 1405 s'establí, com veurem a continuació, en 30.000 florins (330.000 sous); el del 1392, aprovat “...*en ajuda de les missions que-l dit senyor féu en la deliurança del senyor comte son fill, e en pagar sos deutes e altres...*”, es fixà en 16.000 florins (176.000 sous)²⁶³; ara bé, el més elevat fou el de 1381, fixat en la descomunal xifra de 60.000 florins, tot i que el termini per al seu pagament fou de sis anys²⁶⁴.

263. ARV, MR 9.586, ff. 126^{rv}.

264. Efectivament, el donatiu s'establí el 18 d'abril de 1381 en 60.000 florins, pagadors en sis anys segons el nombre de focs de cadascun dels llocs; s'estableix també el compromís d'Alfons el Vell de no demanar cap altre donatiu especial durant els sis anys; ARV, B, Perg. 129. Tenim les dades del que havia pagar cadascun dels llocs del comtat de Dénia i el senyoriu de Gandia en el sisé termini del do, el pertanyent a 1387: Gandia, 1.290 florins i mig, Dénia 809 i mig, Benissa 112, cristians de Palma 108, Teulada 104, sarraïns de Calp i Altea 84, sarraïns de Palma 73, Callosa 54, cristians de Calp 46, Polop 40, Rellu 34, Altea 26, Benidorm 20, Guadalest 16, Finestrat 10 i Albalat 10; ARV,

Sobre el sol·licitat l'any 1405, hi tenim molta informació, la qual cosa ens permet explicar el funcionament d'aquest procediment d'exacció²⁶⁵. El 26 de novembre de l'any 1404, el duc de Gandia adreçava a tots els seus vassalls una lletra convocant representants per a tractar amb ells l'establiment d'un do necessari "...com a nos haja convengut e convinga fer grans messions e despeses per sostenir nostra honor e estament e de nostra casa, hoc encara per sostenir l'estament e casa de nostre car fill lo Comte de Dénia; e axí mateix, segons sabets, en lo matrimoni que havem fet de nostra cara filla dona Elionor ab don Jacme, fill del Comte de Prades, donam e constituim a aquella en dot XXXm florins d'or ..."²⁶⁶. Cadascuna de les unitats administratives de les possessions d'Alfons —Ribagorça, Gandia, Dénia, muntanyes del coll de Rates enllà, vall d'Aiora, Calp i baronia d'Arenós— reberen una còpia d'aquesta convocatòria. El seus governs i oficials tenien un parell de mesos per a elegir un procurador i enviar-lo a Gandia per a la reunió en què s'havia d'aprovar el do i fixar-ne la quantia i el repartiment. Després d'algunes dificultats per a reunir els síndics, el 20 de febrer de 1405, tots comparegueren en la vila de Gandia, amb les seues cartes de procuració. Aquests documents, com que reflecteixen qui havia triat els representants, ens permeten conèixer quines viles eren caps de terme, i quins els llocs amb personalitat pròpia dins de cada terme. Heus ací un quadre amb aquesta divisió administrativa, que cal considerar només indicativa, perquè probablement no és completa i segurament varià al llarg del temps.

Unitats administratives	Llocs més importants
Vall d'Aiora	Aiora és sens dubte la vila més important; els altres llocs esmentats són Cofrents, Xalans, Xarafull, Zarra, Teresa i vall de Cortes.
Calp	Calp, Teulada i Benissa
Muntanyes del Coll de Rates enllà	Callosa n'és el cap; també hi són esmentats Finestrat, Polop, Guadalest, Tàrbena i Rellu.
Dénia	Dénia, Xàbia i Ondara.
Baronia d'Arenós	Pobla d'Arenós, Sucaina, Llundient, Vilamalefa, Cirat, Tormo, Torre-xiva, Toga, Espadella i Vallat.

MR 9.586, ff. 126rv. Sobre el do de 60.000 florins del 1381 mireu també ARV, MR 12.163, on es conserven els diversos fogatges del comtat de Dénia, i el que sobre això publicà J. Camarena; CAMARENA (1959-1961), *passim*.

265. ARV, MR 9.568, ff. 190r-206r.

266. Ídem, ff. 170v-171v.

Ribagorça

Benavarri n'és el cap; les altres viles destacades són Montanyana, Arén, Sanui i Estopinyà.²⁶⁷

Gandia

Gandia, la terra que fou de Joan Gascó (el Real, Beniopa, Benipeixcar...), Palma, Vall de Gallinera i Vall d'Ebo.

Després de les reunions necessàries entre els representants, s'arribà a un acord que se signà al palau de Gandia el dia 2 de març de 1405. El do restava fixat en 150.000 sous a pagar en tres anys, en sis pagues de 25.000 sous, és a dir, entre el dia de Nadal del 1405 mateix i el de Sant Joan del 1408²⁶⁸. També s'assignava a cadascun dels caps administratius la quantitat que havia de reunir en els tres anys per a fer efectiu el pagament:

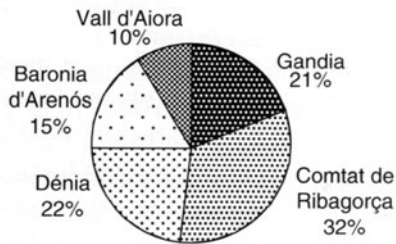
Gandia	31.950 sous
Comtat de Ribagorça	46.950 sous
Dénia	33.150 sous
Baronia d'Arenós	22.500 sous
Vall d'Aiora	15.450 sous

Al document del repartiment, no hi consta la part pertanyent als llocs de les muntanyes del Coll de Rates enllà i de Calp, tot i que els seus síndics estigueren presents en les deliberacions i signaren l'acta definitiva en què s'establí l'obligació dels vassalls de complir tot el que havia estat acordat. Sembla, no obstant això, que pagaren la seua part, ja que a efectes de recaptació sí que estaven inclosos en el comtat de Dénia. De fet, la lletra remesa al justícia, als jurats i als prohoms de Dénia informant de la resolució definitiva de l'afer del do fou enviada també als representants dels altres dos llocs, exactament amb la mateixa redacció. La quantitat de diners assignada a cada zona és un índex magnífic del seu pes econòmic i demogràfic. Perdut el marquesat, el conjunt format pel ducat de Gandia i el comtat de Dénia eren el centre indiscutible de les possessions d'Alfons el Vell, tot i que el comtat de Ribagorça era, com a unitat estricta, l'estat més potent sota la seua jurisdicció. Heus ací un quadre sobre el pes demogràfic relatiu de les possessions d'Alfons, segons el donatiu de l'any 1405.

267. Encara que cal destacar que, en el document de procuració, hi apareixen anomenades moltes més viles, són, però, aquestes cinc les que semblen representar la resta.

268. Les pagues eren, doncs: Nadal del 1405, 1406 i 1407 i Sant Joan del 1406, 1407 i 1408.

IMPORTÀNCIA DEMOGRÀFICA RELATIVA DE LES POSSESSIONS D'ALFONS D'ARAGÓ L'ANY 1405

Ja només restava la distribució entre els habitants de cadascuna de les unitats administratives d'allò que els pertocava pagar. Això suposava també posar en marxa tot l'aparell burocràtic de cada districte. El primer pas era normalment fer un *fogatge*, un cens de la població a efectes fiscals, és a dir, dels caps de família²⁶⁹. El repartiment dels diners a pagar es feia de vegades segons la riquesa, per això els censos conservats del 1381 presenten la població de cadascun dels llocs dividida per nivells de riquesa, inclosos els pobres, que eren exempts de cap contribució²⁷⁰. El segon era establir la taxa anual assignada a cadascuna de les famílies i la forma de pagament. De vegades els vassalls recorrien al censal, almenys per encarar els primers terminis. És per això que aquest increment de la pressió fiscal, ni que siga extraordinari, és una de les arrels de l'endeutament censal progressiu en què caigueren moltes de les viles i llocs que pertanyeren a Alfons el Vell i al seu fill.

Per a tancar aquesta qüestió, i a tall d'exemple de la mentalitat i el ritme de vida dels feudals i de la seua manca de previsió en qüestions fiscals i comptables, pararé esment al do demanat per Alfons el Jove després de la mort del seu pare, l'any 1412. Les relacions llastimoses entre pare i fill durant els últims anys de la vida d'Alfons el Vell ocasionaren una gran penúria econòmica en la cort del Jove. Aquest afrontà la situació amb mesures

269. Gràcies a aquests donatius extraordinaris, han arribat a nostres mans alguns dels llistats de pobladors més antics. Tot i que no són censos pròpiament dits, i que cal prendre amb molta cura els seus resultats, són sens dubte les millors guies a l'abast per tenir algunes dades sobre la població medieval. Alguns dels conservats per a les terres d'Alfons el Vell han estat publicats totalment o parcial. J. Camarena publicà el corresponent a Gandia i Dènia i que havia estat elaborat per a repartir el do aprovat el 1381, CAMARENA (1959-61), *passim*. El de Dènia es publicà de nou, amb certs comentaris en IVARS CERVERA (1992).

270. A tall d'exemple, es pot fer referència a les dades d'allò que havia de pagar cadascuna de les viles del comtat de Ribagorça pel cinquè any del do aprovat el 1381. El total era superior als 2.420 florins —més de 26.700—, i el repartiment acordat en aquest cas afectà igualment tota la població fiscal, ja que s'establí en dos florins per foc; les viles amb una assignació més elevada foren Benavarri (348 florins), Montanyana (298), Estopinya (212), Benasc (144), Castanesa (142), Sanui (136) i Calassanç (132)...; ARV, MR 9.579, ff. 107r-108v.

com l'endeutament, el cobrament sense autorització de rendes de llocs del seu pare, i altres accions semblants. L'any 1412 la seua posició era insostenible, però el seu nomenament com a duc li oferí la possibilitat de demanar un donatiu als seus vassalls, que, lògicament, hi hagueren d'accedir; aconseguí un do de 50.000 florins (550.000 sous) a pagar en quatre anys —20.000 l'any 1412 mateix, i 10.000 cadascun dels tres següents. El fet més estrany és que tot el do fou efectivament ingressat en el primer any, perquè el duc compel·lí els seus vassalls a carregar censals i també demanà préstecs amb la garantia del do²⁷¹; i el que és encara més greu, només durant l'any 1412 es feren despeses per sobre de la totalitat del do, que en teoria havia de pagar-se en quatre anys²⁷². El ritme de vida del grans feudals valencians era incompatible amb les rendes que obtenien de les seues senyories, però la seua categoria social els obligava a l'augment constant de les despeses com a veritable símbol de poder i com l'expedient més adequat per a establir unes xarxes de dependència sòlides i funcionals, absolutament necessàries per a mantenir el poder i la influència. Si afegim al creixement dels dispendis un contratemps tan greu com la captura d'Alfons d'Aragó i el seu rescat exorbitant, ens trobarem davant la impossibilitat real de mantenir uns nivells d'ingressos i despeses mínimament equilibrats.

IV.3. La família d'Alfons. Els fills i els néts: matrimonis, repartiment del llegat familiar i problemes derivats

*...Este año [1378] don Alonso, marqués de Villena y conde de Ribagorza, casó a don Pedro, su hijo, con doña Juana, hija del rey don Enrique y de una dueña de los de Vega, que se decía doña Elvira Íñiguez. Y don Alonso —que era el hijo mayor y estaba en esta sazón en Francia en rehenes hasta que se acabase de pagar el rescate de su padre— fue desposado con otra hija del rey don Enrique, que se decía doña Leonor, que hubo de otro dueña que llamaron Leonor Álvarez, aunque este matrimonio no se efectuó...*²⁷³

271. L'existència d'aquesta fiscalitat extraordinària, de vegades més dura per als vassalls que l'ordinària, és a la base de l'endeutament censal de moltes viles valencianes a les darreries dels temps medievals; sobre l'endeutament de la vila de Gandia podeu mirar OLASO (1987b).

272. ARV, MR 9.593, ff. 187r i ss.

273. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XXIII, p. 656.

Si bé l'estructura bàsica de la família d'Alfons el Vell ha estat ja descrita més amunt, en aquest capítol miraré de fer un recorregut un poc més exhaustiu per la política matrimonial del primer duc de Gandia, per la seua planificació de la divisió del patrimoni familiar i per la seua relació amb els fills i els néts. Ara bé, cal aclarir-ho des del principi, aquesta planificació estigué tan determinada per l'afer de Nájera com la resta dels seus comportaments. Val a dir que Alfons no pogué estudiar i triar lliurement entre diverses alternatives per a col·locar els seus fills en el mercat matrimonial, especialment els mascles, ja que es veié forçat a arribar acords amb Enric de Trastàmara qui li prestà suport des del principi en el pagament del rescat.

Així doncs, tant les promeses de matrimoni per al malaurat Jaume, com les pensades per a Alfons i Pere, foren part de les negociacions establertes per Alfons el Vell amb Enric de Trastàmara, ja abans que aquest assolira el seu objectiu de foragitar el seu germà Pere el Cruel. Recordem que l'acord signat a Borriana el 1363 sobre la concessió del marquesat de Villena, contenia una clàusula amb la designació de Jaume, fill d'Alfons, com hereu d'aquelles possessions, i alhora, la promesa en matrimoni del jove amb Elionor, filla natural del comte de Trastàmara, amb la qual cosa el marquesat restava, en cert sentit, vinculat a la nova casa reial²⁷⁴. La promesa de matrimoni feta entre un parell de nens —pràcticament nadons— tenia moltes possibilitats de quedar en no res, atesos els índexs de mortalitat infantil de l'època, que ni tan sols respectaven els llinatges més encimbellats de la societat. Jaume morí sent molt jove, potser només un infant, i calgué reestructurar l'acord.

No solament la mort de Jaume influí en la transformació dels projectes matrimonials dels fills del primer marquès de Villena. També fou absolutament determinant el seu empresonament i l'extraordinari rescat en què fou valorat el seu deslliurament. Enric II de Castella no oblidà el serveis prestats per Alfons d'Aragó i la seua estreta amistat, i l'atorgà dos donatius de 50.000 i 40.000 florins respectivament, destinats en bona mesura al pagament de les quantitats degudes al comte de Foix, de les quals era penyora Pere, fill d'Alfons. En document signat en Burgos el 23 d'agost de 1372, s'hi consignaven aquestes gràcies, i es posaven en relació directa amb els matrimonis de les filles naturals d'Enric II i

274. ARV, B, Perg. 58. En la confirmació de la donació del marquesat feta el 5 de febrer de l'any 1367, encara s'hi mencionava Jaume, fill d'Alfons, com el seu descendent designat hereu de les terres de Villena, i es reiterava la promesa de matrimoni; ARV, MR 9.610, ff. 108r-110v.: "...de toda la dicha terra et marquesado vos seades tenuto de heredar después de vuestros dias a vuestro fijo don Jayme, compliendose el matrimonio que es firmado del dicho don Jayme con la infanta dona Leonor, mi fija..." Com indica Zurita: "...se ratificó el matrimonio que estaba tratado entre don Jaime, hijo mayor del conde de Ribagorza, y la infanta doña Leonor hija del rey don Enrique..."; ZURITA (1973), Llibre IX, capítol LXVIII, p. 557.

els fills d'Alfons el Vell. La filla major del rei de Castella, Elionor, atesa la mort de Jaume, havia de casar-se amb Alfons el Jove, dos anys després que aquest fóra deslliurat de la seua presó —ningú no podia suposar que encara li restaven prop de vint anys de captivitat—; la filla menor, Joana, celebraria les seues núpcies amb Pere quatre anys després del seu alliberament. Els dots en ambdós casos eren de 30.000 dobles castellanés, uns 48.750 florins. Comptat i debatut, la transferència feta pel rei castellà a Alfons el Vell sumava la xifra impressionant de 187.500 florins²⁷⁵. En contrapartida, Alfons ofería un creix de 10.000 dobles en cada cas, garantit en el cas d'Eleonor sobre les rendes de Gandia i Palma, i en el de Joana sobre les dels llocs d'Escalona i Cifuentes. Una altra de les clàusules del document resultà especialment determinant a la llarga: Alfons s'obligava a tornar els diners aportats com a dot en cas de no complir-se els matrimonis o en cas de viduïtat de les joves infantes castellanés²⁷⁶; aquesta part del document serà clau en la confiscació i reversió del marquesat a la Corona de Castella, perquè, quan es donà el cas, Alfons el Vell fou incapaç de tornar aquesta immensa quantitat de diners. Cal també subratllar que les 60.000 dobles dels dots de les dues joves infantes foren pagades directament al príncep de Gal·les per Enric II de Castella —“...*las quales sesenta mille doblas yo el sobre dicho marqués ruego e suplico e pido... a vos mio senyor el Rey que las querades dar e pagar por mi al príncipe de Gales a qui las yo devo e por las quales yo les dexé empenado... don Alfonso, el mio fio mayor...*”²⁷⁷—, amb la qual cosa no hi ha cap dubte de l'objectiu del doble matrimoni des de la seua concepció mateixa: aconseguir que es duiguera a terme, i també justificar, la transferència d'una gran quantitat de diners líquids al marqués de Villena.

Aquesta construcció familiar-financera es dugué a terme només parcialment, tot i que s'aconseguí allò més important: establir un mecanisme per a reunir ràpidament una suma de diners suficient amb què pagar el rescat. Pere de Villena fou alliberat el 24 de desembre del 1372, després d'haver estat en poder del comte de Foix vora nou mesos²⁷⁸.

275. Es la suma dels donatius de 50.000 i 40.000 florins, i dels dos dots de 48.750 florins. Recordem que la totalitat del rescat d'Alfons era de 243.750 florins, segons els canvi entre florins i dobles en aquella època. Es conserven diverses còpies del document: ARV, B, Perg. 82; ARV, MR 9.600, ff. 108r-110r. Mireu també ZURITA (1973), Llibre X, capítol LIV, p. 781.

276. Era una qüestió de llei, però el rei castellà es curava en salut: encara que el dot es destinava a pagar el rescat d'Alfons, era un dot matrimonial, i per tant pertanyia a l'esposa en cas de viduïtat —i amb més raó en cas d'incompliment del contracte—.

277. ARV, MR 9.600, f. 108v.

278. Fou lliurat com a ostatge el 30 de març de 1372, i recuperà la llibertat la vespra del Nadal del mateix any; mireu respectivament, ARV, MR 9.607, f. 9r i ARV, MR 11.601, f. 10r-11r.

Uns anys després, el 1378, la boda pactada entre Pere i Joana fou solemnitzada: “... se hicieron bodas de Don Pedro, fijo del Marqués de Villena, con Doña Juana, fija del Rey Don Enrique...”²⁷⁹. Ambdós devien ser molt joves; Pere devia comptar, amb prou feines, setze anys. Amb tot, el matrimoni durà molt poc, ja que l’any 1385 Pere moria lluitant a les ordres del rei de Castella en la batalla d’Aljubarrota²⁸⁰. Després de la mort del seu germà Jaume, Pere de Villena havia estat designat per Alfons d’Aragó com l’hereu dels estats castellans; així s’havia acordat en el moment de signar el matrimoni amb la jove castellana. Però tots els plans dissenyats pel marqués de Villena s’esfondraren amb aquesta mort prematura. Tot i que Pere deixà almenys dos fills legítims, Enric i Alfons, i per tant la successió per al marquesat semblava perfectament assegurada, l’absència d’aquell que havia estat nomenat hereu i successor fou una més de les circumstàncies que facilitaren la confiscació del marquesat en temps d’Enric III. Això, i sobretot els deutes contrets amb la vídua, Joana, a qui, com déiem adés, fou impossible tornar el dot que ella havia aportat al matrimoni —recordem-ho, eren 30.000 dobles castellanés—. Així doncs, la desaparició inesperada de Pere fou molt més que la mort d’un membre destacat de la família.

Els fills legítims de Pere de Villena, Alfons, Enric i Elionor, i un quart fill il·legítim, Galvany, passaren gran part de la seua infantesa, adolescència i primera joventut a la cort d’Alfons d’Aragó²⁸¹. En la comptabilitat senyorial hi ha un grapat de referències a les despeses fetes en la cura i l’ensenyament dels néts²⁸². Potser la desaparició primerenca de Jaume i Pere, i l’absència durant més de vint anys d’Alfons el Jove, a més de les tibants relacions desenvolupades entre pare i fill una vegada deslliurat aquest, siguen les causes que expliquen la relació estreta i afectuosa d’Alfons el Vell amb els seus néts, particularment

279. CRÓNICAS (1953), T. II, *Año treceno* (Enric II), capítol I, p. 326. Es tracta del començament de la crònica referida a l’any 1378. Zurita també recull el fet en les seues pàgines dedicades a l’any 1378, com hem vist en la nota que apareix a l’inici d’aquest capítol.

280. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XXXVI, p. 698.

281. O bé la vídua, Joana, es desentengué dels seus fills, o bé la preeminència dels lligams agnàtics —els de via masculina— condicionaren la nova situació, el cas és que els descendents de Pere de Villena es criaren en bona mesura a la cort de l’avi patern.

282. El més documentat és Enric; heus ací alguns exemples: “...tresorer, man-vos que donets a-n Bonaffonat Celma, nodriç de mon nét don Anrich per quitació sua...”, “...tresorer man vós que donets a-n Berthomeu Martí, capellà de mon nét don Anrich...”; ARV, MR 9.619, ff. 4v-5r (comptabilitat de l’any 1386). El 8 de febrer de 1395, Alfons adreçava a Pere Martorell una lletra per tal que fera efectius uns certs pagaments: “...a-n Berthomeu Martí, prevere mestre de don Enrich nostre nét, hun albarà de CC sous a ell deguts per son vestir del any mil CCC XC dos. Item an Bonafonat Celma, ayo del dit don Enrich altre albarà de CC sous a ell deguts de son vestir del dit any.. los quals dos albarans foren fets en la nostra vila de Villena a X dies de juliol del any mil CCC XC tres...”; ARV, CR 675, ff. 18rv. Sobre Enric de Villena podeu mirar també CARR & CÁTEDRA (1983).

amb els esmentats Enric, Alfons i Galvany de Villena, i també amb Hug de Cardona, fruit del matrimoni entre la seua filla Joana i Joan Ramon Folch de Cardona. Una bona mostra de la importància dels néts per a Alfons el Vell és la seua presència sobresortint en el cerimonial pel qual fou nomenat duc de Gandia, l'any 1399; heus ací la descripció de Zurita: “*Y iban por su orden, de dos en dos, los que el día de la coronación se habían de armar caballeros, y el postrero de todos iba el Marqués de Villena, a quien el Rey había de dar el título de duque de Gandia... Y delante dél llevaba su nieto don Alonso un chapeo muy adornado de piedras y perlas, que era la insignia de aquella dignidad que había de recibir, y detrás seguía don Enrique, su nieto, que llevaba la bandera de sus armas...*”²⁸³. Hi ha a l’abast una àmplia bibliografia sobre Enric de Villena, un personatge interessantíssim i controvertit, que resulta tan atractiu pel seu insòlit recorregut vital, com per les seues inclinacions intel·lectuals²⁸⁴. Nascut el 1384, poc abans de la mort del seu pare, es crià al costat del seu avi. El seu destí apuntava cap a l’herència del marquesat²⁸⁵, però les transformacions polítiques a la Corona de Castella obstaculitzaren les seues pretensions. La pèrdua del marquesat el 1395 deixava al jove Enric de Villena en una situació molt precària: el 6 d’abril del 1396, amb dotze anys, ell i el seu germà Alfons escrivien una desesperada lletra al seu cosí Enric III, rei de Castella, implorant justícia sobre l’afer de la confiscació del marquesat de Villena i recordant al rei els grans serveis fets pel seu pare Pere de Villena a la Corona de Castella²⁸⁶. L’atorgament del comtat de Cangas i Tineo per Enric III i el casament amb Maria de Albornoz foren una mena de compensació per a Enric de Villena, tot i que les seues inquietuds el dugueren, poc després, a demanar el divorci al·legant la seua pròpia impotència, i a renunciar a les seues senyories per tal d’aconseguir el nomenament com a mestre de l’Orde de Calatrava l’any 1404, malgrat que algunes de les seues peripècies eren ja conegudes²⁸⁷, i que els membres de l’orde eren absolutament contraris a la seua

283. ZURITA (1973), Llibre X, capítol LXIX, pg. 849.

284. Mireu per exemple: GASCÓN (1978), CÀTEDRA (1981); CARR & CÀTEDRA (1983); TORRES-ALCALÁ (1983).

285. El 16 de març del 1386 els representats de les viles i castells del marquesat de Villena juraven acceptar com a hereus del marquesat els néts d’Alfons el Vell, en primer lloc Enric, i en segon lloc Alfons, fills de Pere de Villena, mort en la batalla d’Aljubarrota a l’agost de 1385; ARV, MR 9.610, ff. 113v-115v; SOLER (1974), doc. XXV, pp. 261-263.

286. Aquesta iniciativa efectista, concebuda sens dubte per Alfons d’Aragó, tingué a la fi efectes positius per a Enric, tot i que no assolí el seu objectiu principal, aconseguir la reconsideració de la confiscació del marquesat; ARV, MR, 9.610, ff.23rv.

287. Per exemple, al març de l’any 1404 el jove Enric de Villena, aleshores amb vint anys, es va veure envoltat en una brega a Aiora, segons consta per una certa lletra tramesa per Alfons el Vell al justícia, els jurats i els prohoms d’aquesta vila: “...per raó de la brega qui fon aquí en aqueixa vila entre alguns de la dita vila e alguns companys del Comte don Enrich, nostre net, lo dia de Santa Maria de març prop passat, en la qual brega fon donat hun colp de pedra

designació. Aquest càrrec només el conservà fins el 1406, any en què fou expulsat pels membres mateixos de l'Orde, tot i que el mantingué nominalment mentre durà la lluita judicial per a la defensa dels seus drets, fins el 1414. Arribat aquest punt, Enric de Villena es trobava en el carrer, sense ofici ni benefici, sense càrrecs i sense esposa, i sense alguns dels personatges que l'havien defensat i sostingut durant la seua joventut, sobretot Enric III de Castella i Alfons el Vell. Tot i aconseguir ajuts puntuals a les castellanès o aragoneses, allò ben cert és que des d'aleshores es dedicà sobretot a mirar de fer-se amb alguna part de l'herència del seu benvolgut avi, el duc de Gandia. L'any 1422, assabentat de la malaltia del seu oncle, Alfons el Jove, mirà d'aproximar-se a la cort gandiana amb l'objectiu de ser almenys candidat a rebre en herència el ducat. Les actuacions judicials de Joan de Navarra, aleshores ja agraciats amb el ducat de Gandia davant la perspectiva d'una propera mort del seu titular sense hereus, i del governador mateix Vidal de Blanes, foren fulgurants, tot i que els representants de la vila de Gandia i Alfons el Jove mateix, no veien amb mals ulls la presència d'Enric²⁸⁸. La resolució fou molt contundent i Enric fou expulsat per ordre del governador, no només del ducat de Gandia, sinó del Regne de València; i això que el seu delictes es limitava a "atemptar" contra els drets de Joan de Navarra, garantits per carta reial des d'octubre de 1417. Tot i que en l'any 1429 Enric de Villena encara reclamava drets a l'herència del ducat²⁸⁹, com únic nét legítim per línia masculina d'Alfons el Vell, les seues pretensions no tenien cap possibilitat de reeixir. Morí l'any 1434 en la misèria més absoluta, afectat, això sí, per la gota —*poagre*—, una malaltia pròpia de la noblesa.

en la cara al dit Comte, nos trametem aquí l'onrat i amat mossén Guerau de Castellvert, alguazir de casa nostra per reebre e haver informació verdadera de la dita brega, com fon e qui foren causa d'aquella, e qui fon aquell qui donà lo colp de la dita pedra al dit Comte, e qui són aquells que per la dita raó són estats preses..."; ARV, MR 9.568, ff. 103v-104r (3 d'abril del 1404). Uns dies després, el 7 de juny del mateix any, Alfons condemnava a penes pecuniàries els culpables; idem, f. 113rv. Tot just un parell de mesos més tard, el rei Martí li trametria una lletra recomanant-li que renunciara al seu propòsit d'anar pel món a fer fortuna, heus ací un fragment de la lletra transcrita per A. Rubio: "...sabut havem per lletres de nostre molt car nebot lo rey de Castella... que vos... sots partit d'ell e havets deliberat anar e discòrrer per lo món lla on la sort o fortuna vos port, de la qual cosa som estats e som molt maravellats, e par que-l dit rey de Castella ne sia estat e sia granment despapat; e com de semblant persona que vos sots no-s pertanga anar per lo món, maiorment en partides stranyes, com ne puxàs encòrrer perills grans... pregam-vos affectuosament com podem que per complaure-n al dit rey de Castella e a nós, e squivar perills de vostra persona e fugir vergonyosos casos qui per aquesta raó vos són aparellats seguir-vos, en vullats tornar al dit rey de Castella..."; RUBIO I LLUCH (1921), p. 371, doc. CCCLXXXIV (22 de maig del 1404).

288. I qui sap si contemplaven la possibilitat que Enric de Villena, veritable successor d'Alfons el Vell, ja aleshores convertit en un mena d'heroi i un idealitzat "bon senyor" d'altres temps, fóra el pròxim duc de Gandia. Segurament el preferien a un estrany com Joan de Navarra. De fet els representants de la vila protestaren de forma contundent les accions del governador, absolutament atípiques per la seua arbitriarietat i celeritat; ARV, G 2.228, mà 14, f. 45r; mà 20, ff. 15r-17v.

289. PASTOR (1992), p.136

Dels seus germans, Alfons, Elionor i Galvany, no sabem tantes coses, sobretot dels dos primers. Alfons degué morir encara jove, poc després que el seu avi fóra nomenant duc de Gandia²⁹⁰. Elionor fou també nodrida a Gandia, a la cort de l'avi²⁹¹, i es casà amb un germà de Joan Ramon Folch de Cardona, Antoni²⁹². Però és Galvany qui apareix més sovint a la documentació senyorial. És precisament en l'exemple del fill il·legítim on podem rastrejar millor el padrinatge d'Alfons d'Aragó, qui s'encarregà des de l'adquisició de robes per al jove²⁹³, fins a la donació d'unes possessions i el finançament de les despeses per al seu matrimoni. El 2 d'octubre de l'any 1402 Alfons feia donació al seu nét dels castells de Xirell i la vall de Cortes²⁹⁴, a la vall d'Aiora, i només uns dies després, el 23 del mateix mes, li assignava una renda anual de 2.000 sous “*per a sos arreaments*”²⁹⁵. L'any següent s'anotaven en la comptabilitat un bon grapat de despeses relacionades amb el casament de Galvany, suma que pujava a més de 4.900 sous²⁹⁶. Potser sembla estranya aquesta convivència contínua entre bastards i fills legítims a les corts senyorials. Però en els temps medievals, els il·legítims, especialment els de sexe masculí, no eren amagats

290. L'única referència inequívoca que he localitzat és la següent: “...*doni a-n Francesch Burguera, nodriç de don Alfons per sa quitació del mes d'agost... XC sous...*”; ARV, MR 9.586, f. 39r (comptabilitat de l'any 1386).

291. En el plet sobre la baronia d'Arenós, un dels testimonis fou Úrsula, esposa de Bertran de Sant Climent, qui diu que treballà “...*en servei d'aquell [el duc] e de sa neta, filla de don Pedro, fill que fon del dit senyor Duch...*”; ARV, G 2.230, mà 37, f. 16r. També hi ha alguna referència a Elionor en la comptabilitat: “...*doni per I vel e una cabellera per a dona Elionor, néta del dit senyor, I florí...*”; ARV, MR 9.602, f. 50r (any 1402).

292. SOBREQUÉS (1983), p. 83, tot i que l'autor confon la seua procedència familiar, ja que pensa que es una filla d'Alfons el Vell, i no una néta.

293. En la comptabilitat senyorial hi ha moltes anotacions referents a la compra de robes per a Galvany; heus-ne ací un parell d'exemples: “...*per manament del senyor marquès doni a-n Bernat Oliver, draper, per rabó de III alnes, II palms de palmela tenyida que prengueren del seu obrador per a vestir a Galvany... LIX sous, VI diners...*”; “...*XIII alnes de verni vermell per a vestir Galvany e jubons e calçes als altres néts... CCXLVII sous...*”; “...*per una peça de xamelot de Rems que comprí per a folrar una coia de Galvany... XXVIII sous...*”; ARV, MR 9.602, f. 158v (any 1388), ídem 9.586, f. 148v (any 1392); ídem 9.579, f. 49v (any 1393) respectivament.

294. Coneixem aquesta donació gràcies a un plet desenvolupat a la cort de Governació entre la vila d'Aiora i els llocs esmentats, amb el seu titular Galvany de Villena al capdavant, sobre pastures en l'any 1413; ARV, G 2.203, mà 25, f.40rv.

295. ARV, MR 9.568, f. 28v.

296. Com podem comprovar es tracta pràcticament d'un aixovar: “...*Item més que costà se scriure la donació d'en Galvany, nét del dit senyor, mig florí... Item doni a-n Andreu Gaçó, sartre de València, per les costures de les robes del dit en Galvany, XXIII florins, III sous... Item doni a-n Francesch Martí, argenter, per guarnir la spassa del dit en Galvany, XVIII florins II sous; item costà la dita spasa X florins; item doni que costaren II lits de posts nous per a obs del dit en Galvany, VIII florins; item doni per a III màrfeques per als lits del alberch del dit en Galvany, V florinsII VI sous, VIII diners; item doni per cordes, corrioles e palla per als llits e claus per als bastiments e encortinaments, III florins V diners... Item pos en data los quals doni a-n Matheu Godes, comprador de casa del dit senyor, los quals havia despés ... en les bodes de mossén Galvany , e en diverses messions extraordinàries... Item pos en data los quals doni a-n Català specier de casa del dit senyor que li eren deguts per cera e confits de çucre que liurà a la cort per rabó de les bodes de mossen Galvany, nét del dit senyor...*”; ARV, MR 9.604, ff. 50r i ss.

ni rebutjats. En la mesura que circulava sang noble pels seus cossos, tenien unes certes prerrogatives, com ara el sosteniment de les seues necessitats pel pare. Així doncs, aquests joves compartien l'existència i l'aprenentatge amb els germans, i potser eren encara més fidels als pares i als germans que els legítims, atès que la seua posició subalterna els feia perfectament conscients de la limitació de les seues possibilitats i aspiracions²⁹⁷. Alfons sostingué constantment els seus néts, tants els legítims com els bastards. Els dedicà la seua estima i atenció després de la mort dels seus fills Jaume i Pere, i dels constants problemes amb Alfons, aquell que estava destinat a succeir-lo al capdavant del ducat de Gandia.

Una vegada coneguts alguns detalls de la vida dels descendents del matrimoni entre Pere de Villena i la infanta Joana de Castella, cal preguntar-se què passà amb l'altre matrimoni pactat el 1372, el d'Alfons el Jove amb l'altra filla natural d'Enric II de Castella. Mai no es duagué a terme, i allò ben cert és que hi concorregueren totes les condicions per a impedir-lo. La llarga captivitat d'Alfons fou determinant. En primer lloc, féu que Alfons i Elionor arribaren a una edat massa tardana al seu possible matrimoni, sobretot en el cas de la infanta castellana que, com a mínim, devia tenir trenta anys quan Alfons fou alliberat, l'any 1392²⁹⁸; d'altra banda, si és certa la notícia esmentada més amunt sobre el naixement d'Alfons el Jove, en el moment del seu deslliurament comptava vint-i-nou anys. Si bé l'edat d'Alfons no era cap impediment per a contraure matrimoni, la de la infanta ho era, i molt greu²⁹⁹: una dona de trenta anys a les darreries del segle XIV no era ni molt menys una jove en edat de maridar. Amb tot, sembla que no fou l'edat l'excusa emprada, sinó el fet que Elionor anara precedida d'una certa mala fama, per la seua "*deshonesta vida e inhabilidad*"³⁰⁰; cal, però, contemplar la possibilitat que aquest argument fóra només un pretext per a repudiar a una dona massa gran per a ser una núvia, almenys en la mentalitat

297. G. DUBY (1987): *El caballero...* cit., p. 222.

298. Recordem que Elionor apareixia ja esmentada en l'acord signat el 1363 entre Alfons el Jove i Enric de Trastàmara; lògicament en aquell moment ja havia nascut, tot i que desconeguem quina edat exacta tenia.

299. Almenys per a l'escriptor i ideòleg Francesc Eiximenis —que com veurem mantingué una relació estreta amb Alfons el Vell—, que deia que: "*edat de maridar donzella comença a XVIII anys e dura fins en XXV, e d'aquí avant passa-li lo temps de maridar...*"; FRANCESC EIXIMENIS (1981): *Lo libre de les dones*, (ed. Frank Naccarato). Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Curial Edicions Catalanes, p. 31.

300. ZURITA (1973), Llibre X, capítol LIV, p. 782. Heus ací el relat del cronista: "*Excusa del marquès de Villena* [realment, Alfons el Jove, mai no fou conegut amb aquesta denominació, devia haver-se escrit el comte de Dènia] *en el casamiento de doña Leonor. Después que don Alonso salió de la prisión, pasó el término dentro del qual se debía casar con doña Leonor y feneció a 26 de enero deste año* [es refereix al fet que el dia 26 de gener del 1394 s'acomplien dos anys després de l'alliberament d'Alfons el Jove]; *y desde que vino a España se requirió por parte de doña Leonor al marquès que se efectuase el matrimonio... Y el marquès se excusaba por la deshonestaa vida e inhabilidad de doña Leonor...*".

de l'època. El rebuig d'Alfons el Jove al seu casament amb la infanta castellana suposà l'inici de la pèrdua del marquesat: Alfons el Vell era absolutament incapaç de tornar un dot de 30.000 dobles en aquells moments.

La negativa d'Alfons el Jove al matrimoni concertat pel seu pare té encara altres connotacions que cal comentar. No fou l'única vegada en què Alfons refusà complir un casament emparaulat pel pare. Uns mesos després, el primer dia d'agost de l'any 1394, s'acordava l'enllaç d'Alfons el Jove amb una de les filles del comte de Cardona, de nom Elfa³⁰¹. El contracte, establert entre Alfons el Vell i Joan Ramon, fill del comte de Cardona, que, com veurem, era gendre del marquès de Villena en haver-se casat amb Joana, la seua filla, demostra fins a quin punt podia ser calculador el nostre protagonista, i palesa també com de greus eren les seues estretors econòmiques: l'objectiu final d'aquest casament no era un altre que compensar el dot que havia pagat per la seua filla Joana —per a la qual cosa hagué de carregar molts censals—, amb el dot que el comte de Cardona satisfaria per la seua filla Elfa. Heus ací una prova evident del caràcter econòmic de les contractacions matrimonials. L'acord, que mai no s'acomplí, contenia una sèrie de clàusules molt interessants. Alfons el Vell feia donació al seu fill de totes les seues terres, a excepció del marquesat de Villena, i prometia designar-lo hereu universal; fins al moment de fer efectiva l'herència, li assegurava una renda anual de 6.000 florins —66.000 sous— i una residència apropiada al palau del Real, en terme de Gandia, o en qualsevol altre dels seus estats; el creix de 15.000 florins estava assegurat sobre les possessions saforenques d'Alfons el Vell, a més de la Vall d'Ebo i la Vall de Gallinera. Per la seua banda els Cardona oferien un dot de 30.000 florins, i garantien el trasllat de la jove fins a Gandia, així com els arreaments adequats “*de robes e de cambra e de ensellaments e d'altres joyes, per la forma e manera que lo dit senyor marquès arreà la dita dona Johana, filla sua en les núpries de aquella ab lo dit don Johan Ramon...*”. Cal subratllar en últim lloc que també es feia explícit que cap obligació contreta per Alfons el Jove durant la seua captivitat podria afectar els béns designats com a dot i creix en aquell matrimoni. Aquesta disposició no fou inclosa com un paràgraf més dins d'un document notarial: responia a la informació, ja aleshores coneguda, sobre les obligacions de diversa naturalesa assumides per Alfons el Jove durant el seua estada en terres estranyes³⁰².

301. ARV, MR 9.610, ff. 191r-194r.

302. Dins d'aquestes obligacions, cal incloure-hi els deutes econòmics diversos, la revisió de les condicions del seu propi deslliurament, i el compromís matrimonial amb una infanta navarresa, com veurem tot seguit.

Efectivament, el comte de Dénia havia deixat molts deutes durant la seua captivitat³⁰³, i també una promesa de matrimoni que no agradava gens ni mica el seu pare, com ho reconeixia inequívocament en una lletra adreçada a la reina d'Aragó, na Violant: “...*lo dit Rey* [fa referència a Carlos de Navarra] *crech que allegaria los capítols qui foren fets entre ell e lo dit Comte, mon fill, stant pres en Navarra, los quals capítols senyora* [es tracta de na Violant, cosina germana del rei de Navarra] *crech jatsia que vists no·ls haja, que són stats fets a molt gran dan e desavantatge del dit Comte, mon fill...*”³⁰⁴. El comte de Dénia havia emparaulat el seu casament amb Maria de Navarra, germana del rei Carles III, durant la seua captivitat, a esquenes d'un pare de qui es malfiava i a qui acusaria més tard, no sense raó, d'haver-lo abandonat més de vint anys en mans d'estrany per a alliberar-se de si mateix. En efecte, havia concertat l'enllaç en unes condicions poc acceptables des de la perspectiva del llinatge, però, d'altra banda, havia exercit una llibertat d'elecció poc comuna en els matrimonis nobiliaris de l'època —qui sap, potser s'havia enamorat de la infanta navarresa—. Aquesta és la versió que ens agradaria creure, tot i que fa l'efecte que fou més bé una maniobra ben estudiada pel rei de Navarra: en casar la seua germana amb un Alfons el Jove afeblit per la seua situació de confinament, possiblement aconseguí unes condicions molt favorables, sobretot respecte al dot. El pare recelava tant d'aqueix acord del qual no coneixia els detalls que “...*he acordat que, ab la gràcia de Deus, lo dit Comte mon fill prenga la dita infanta sens algun exovar, car més me val sperar sa bona conexença del dit Rey que haja vers sa sor qualsque temps com a Deus plaurà, que no que·m pagàs de vent, del qual vent yo·m hauria a tenir per pagat...*”; és a dir, Alfons el Vell preferia que la jove acudís al matrimoni sense dot, i només amb una certa renda anual per al seu sosteniment, que aprovar uns acords que sospitava força perjudicials per als seus interessos: no volia que ningú el pagara amb vent, un vent que ell suposava absolutament advers. No consta cap còpia d'aquest preacord matrimonial que hauria d'haver-se signat

303. El 15 de juliol de l'any 1413, Doméneq Corts, mercader valencià, presentava una denúncia davant el governador de València acusant Alfons el Jove per l'impagament d'un deute de mil escuts (12.000 sous) que li devia segons demostrava una lletra de canvi signada per Alfons mateix al febrer de l'any 1384; ARV, G 2.202, mà 10, ff. 25r-26r. Amb tot, allò més interessant és la resposta d'Alfons el Jove, en la qual es reconeix implícitament l'existència de moltes altres lletres de canvi a favor del mercader Doméneq Corts, i que totes elles foren condonades, segons document notarial, per una renda anual pagadora pel segon duc de Gandia i que “...*en vigor del dit contracte lo dit en Domingo Corts es tengut e obligat a restituhir e tornar a ell dit senyor duch tots e qualsevol albarans per ell fets e atorgats al dit en Domingo Corts, així en Anglaterra fets com en altres parts...*”.

304. Es tracta d'un fragment d'una lletra adreçada per un anguniat Alfons el Vell a la reina d'Aragó, Violant de Bar, cosina germana de Carles de Navarra, a fi que intervinga en l'afer del matrimoni faedor entre Alfons el Vell i Maria, germana del rei navarrés; ARV, CR 675, ff. 38v-39v.

abans del deslliurament d'Alfons el Jove. Allò ben cert és que, superats els obstacles del vell compromís matrimonial amb la infanta Elionor, i el més recent amb Elfa, la filla del comte de Cardona, Alfons aconseguí acomplir els seus desigs i arribà a una entesa per a casar-se amb Maria de Navarra el 15 de desembre de 1396³⁰⁵. Les condicions potser no diferien gaire de les d'aquell preacord. En tot cas, revelen ben bé quina era la situació; el dot de 30.000 florins es pagaria en terminis molt còmodes de 5.000 florins anuals, llevat d'una primera aportació de 10.000 florins; ara bé, d'aqueixos 10.000, el rei Carles de Navarra en donava ja per satisfets 4.300 “...*que nos pagamos al tiempo que ell prosteramente fue deliurado en nostra ciutat de Tudela de la preson del señor de l'Esparra...*”³⁰⁶. Les malfiances que Alfons el Vell expressava a la reina Violant estaven justificades. El creix consistia en 15.000 florins assegurats en dues meitats sobre els llocs que foren d'en Gascó —Beniopa, el Real, Benicanena...— i sobre el terme de Palma.

Alfons el Jove no fou afortunat amb els seus matrimonis. Aquest primer, a banda de no durar molt, no acomplí la seua finalitat primordial: assegurar la continuïtat del llinatge. L'hereu del ducat no tingué fills legítims, ni d'aquest primer enllaç, ni tampoc del seu darrer casament amb Aldonça de Vilarig, signat el 15 de maig de l'any 1415³⁰⁷. Assistim al casament d'un home de més de cinquanta anys amb una jove d'uns vint, i una de les clàusules aclareix ben bé el darrer objectiu d'aquest matrimoni tardà: “...*E lo dit senyor duch, reebent e acceptant la dita senyora dona Aldonça en legítima muller sua esdevenidora per intenció de procrear fills...*”. En aquell punt del seu viure, Alfons el Jove estava molt preocupat pel futur del llinatge, i la seua obsessió potser era engendrar un fill legítim. D'il·legítims, sabem que almenys tingué dos, Jaume i Joan. Les relacions dolentes entre pare i fill es traslladaren també als néts. Mentre que els fills de Pere de Villena o de Joana, foren acollits i criats convenientment sota l'ombra protectora del poderós avi —fins i tot els il·legítims, com Galvany—, els fills d'Alfons el Jove sofriren el mateix “exili” que el seu

305. ADM, Montcada 166/1 (rotllo 3, fot. 51-55). Tot i la negativa inicial, Alfons el Vell accedí finalment a aprovar aquest casament, com es palesa en una lletra tramesa al rei de Navarra el 18 de juliol de 1395, en la qual sol·licitava que la jove Maria es traslladara a Barcelona per tal de solemnitzar el matrimoni; ARV, CR 675, ff. 51v-52r.

306. Alguna de les pagues següents tampoc no eren exactament les pactades. A l'agost de 1399, als llibres de comptes d'Alfons el Jove, s'hi fa constar un pagament fet efectiu pel tresorer del rei de Navarra de 4.600 florins, i no 5.000, perquè, segons l'anotació, els 400 restant ja havien estat rebuts amb anterioritat a Benavarri pel comte de Dènia. La paga següent, de desembre del 1399, sí que fou de 5.000 florins comptants; ARV, MR 9.589, f. 118r.

307. AHN, O, Llig. 1121-3 (protocols del notari Joan Llorca); FULLANA (1936), pp. 120 i ss; GARCIA, F.- LAPARRA, S. (1983): “Documents per a una història de la Safor”, *Ullal* 4, , pp. 96-97; CHINER (1997), pp. 134-136. Aldonça Vilarig o March era filla de Joan March i Violant de Vilarig —filla de Jofré de Vilarig—, néta de Pere March i de la seua primera esposa, Constança.

pare i participaren en els episodis més llastimosos de l'enfrontament familiar³⁰⁸. Durant els darrers deu o dotze anys de la vida d'Alfons el Vell la família estigué absolutament esquinçada i la relació entre pare i fill, i entre aquest i les seues germanes i gendres fou deplorable. De la vida dels fills naturals del darrer duc reial de Gandia, en sabem ben poca cosa, especialment de Joan, de qui només hem recollit un parell de notícies³⁰⁹; de Jaume d'Aragó, el major, hi ha també notícies esparses al llarg de la documentació senyorial³¹⁰ i, a la llarga, resultaria agraciats amb la baronia d'Arenós.

Així doncs, dels tres fills d'Alfons el Vell, només en nasqueren dos fills legítims, els de Pere de Villena, dels quals només arribà a l'edat adulta el malaurat Enric de Villena. Alfons el Jove, destinat, malgrat els enfrontaments mantinguts amb el seu pare, a perpetuar el llinatge, no engendrà cap fill legítim, amb la qual cosa la nissaga inaugurada més d'un segle abans amb el naixement de Pere de Ribagorça restava extingida en la seua tercera generació.

Tot en la vida d'Alfons el Vell sembla estar marcat per la batalla de Nájera. Abans del 1367 tingué tres fills mascles, per als quals contractà matrimonis, no amb unes candidates seleccionades lliurement, sinó condicionades per les seues ambicions a Castella o per les circumstàncies adverses en què es trobà després de la captivitat. Una vegada recuperada la llibertat l'any 1372, engendrà les seues tres filles, que tingueren una entrada en la vida adulta potser menys complicada i condicionada per les conjuntures adverses patides pel pare. Tot i que res en la vida d'Alfons escapà a la influència de l'afer del rescat,

308. Particularment en l'assalt del palau de Gandia protagonitzat per Alfons el Jove i la seua host, al qual pararem atenció més endavant, "*...ans com un fill bastard del dit senyor duch, tunch comte, ensemps pujassen e asajassen pujar en aquella hora a la cambra on jahia lo dit Johan de Luna... ab propòsit e entenció de pendre venjança e matar aquell...*"; ARV, G 2.230, mà 35, f. 29v. Es tracta d'un dels capítols de la llarguíssima presentació dels fets pels advocats d'Alfons el Jove en el plet per la baronia d'Arenós.

309. Dins del compte de l'assignació anual d'Alfons el Jove corresponent a l'any 1402, fet per Joan de Luna, hi ha una referència a despeses fetes "*en malaltia de Johan lo bastart, fill del dit senyor comte*"; ARV, MR 9.604, f. 67r. Uns anys després, al juny de 1406, el Consell de Gandia feia una despesa per al pagament de l'estada a la vila de Joan: "*Item doní a-n Bosch a compliment de la paga dels XII florins per los quals la vila li loguà les seues cases en què està Johan, fill del Comte...*"; AMG, 488, f. 6v. I en el compte fet per Francesc Corts (1407-1412) per a Alfons el Jove es constaten un parell de despeses per a l'equipament militar del jove Joan: "*...paguí una cervellera per a Johan lo bastard, que costà XXXIII sous... paguí un parell d'esperons per Johan lo bastard, VI sous...*"; ARV, MR 9.578, ff. 80r i 83r respectivament.

310. Al compte de Galceran de Vich de l'any 1412, primer del nou duc, hi ha l'anotació següent: "*...doní a la ama que cria don Jacme, fill del dit senyor, cinchcents cinquanta sous...*"; ARV, MR 9.582, f. 27v. En el compte del mateix any de Francesc Corts, dispenser, trobem el següent: "*... doní de manament del dit senyor a na Marieta, la madrina, los quals per lo senyor duch li són deguts de la soldada de temps passat que ha servit en lo criar de don Jayme, fill primer del senyor Duch... CCCC sous*"; ARV, MR 9.593, f. 374r.

val a dir que el govern de la descendència femenina fou, diguem-ne, més convencional. Mentre aconseguia uns contractes matrimonials adequats amb membres de la més alta noblesa per a Joana i Elionor, reservava Violant per a la carrera eclesiàstica, potser més per la impossibilitat de finançar un tercer dot que per altres raons.

Això no obstant, el matrimoni de Joana amb Joan Ramon Folch de Cardona fou també un afer molt complicat. Si bé els pares respectius, Hug de Cardona i Alfons el Vell, el concertaren amb molta antelació —Joana comptava dos anys i dos mesos, mentre que Joan en tenia dos i mig: “...e perquè lo dit matrimoni ne sponsals d’aquell no-s poden de present fer per defalliment de edat dels dits Johan e Johana, lo qual Johan fon a tres del present mes de juliol de dos anys e mig e la dita Johana fon... de dos anys e II meses...” —, la seua definitiva consagració sofrí uns quants endarreriments provocats per diverses circumstàncies, entre altres, per la presència necessària d’ambdós grans barons a les corts convocades per Joan I a Montsó. El compromís se signà el 10 de juliol de l’any 1377, a Barcelona, i les condicions bàsiques eren les següents: Joan Ramon seria declarat hereu del comtat de Cardona i el dot, xifrat en 25.000 florins, havia de fer-se efectiu al pare del nuvi. Es fixava també el temps en què el matrimoni es faria efectiu, concretament dotze anys després del següent 3 de gener, és a dir, a començaments del 1390, quan el jove Joan Ramon tinguera quinze anys. El 18 de maig del 1387 s’acordà una modificació del contracte, en la qual s’establí que, al desembre d’aqueix mateix any, es farien les esposalles a Gandia, i al gener del 1390, es farien les noces a Cardona³¹¹. Es pactaven també les arres a aportar en el moment de les esposalles, els llocs d’Estopinyà i Montanyana, al comtat de Ribagorça, per part de Joana, i els de Malda i Maldanell, per part de Joan, i la forma de pagament del dot: 10.000 florins un mes abans de les noces, i els 15.000 restants en dos terminis de 7.500 florins els dos anys següents. Es contemplava l’obligació de carregar censals en cas de dificultats per a reunir els diners en els terminis aprovats. Ara bé, tota aquesta construcció, perfectament dissenyada, hagué de modificar-se d’acord amb diversos esdeveniments.

Les responsabilitats polítiques tant d’Alfons com del comte de Cardona foren la primera raó per a l’ajornament de tot el cerimonial matrimonial. En un acord signat el 18 de desembre de 1388, s’hi fixaven dates noves, i aquestes eren ja conseqüència d’una altre canvi sobre el que s’havia acordat en un principi: al gener de 1389 es farien les esposalles i dos anys després es completaria el matrimoni. La sol·licitud, l’havia feta el comte de Cardona en raó de la seua presència necessària en les llargues i tempestuoses Corts de Montsó dels

311. ARV, MR 9.600, ff. 46r-50v.

anys 1388-1389: “...com lo dit don Johan deu anar personalment per tot lo mes de deembre present a la vila de Gandia per sposar-se ab la dita dona Johana; et com per causa de aquestes Corts generals que-l senyor Rey continua en la vila de Monçó, lo dit Comte haja pregat lo dit Marqués que volgués allargar la anada del dit don Johan per fer les dites sponsalles...”³¹². Uns dies després, el 27 de gener de 1389, precisament a la vila de Montsó, es pactava un nou ajornament i es fixava la data de gener del 1391³¹³. Tampoc no se celebraren en aquell moment, tot i que a les darreries del 1390 hi hagué un intercanvi de lletres entre els dos caps de llinatge per a aclarir els darrers detalls de l’acord i les dates en què havia de fer-se efectiu³¹⁴. El 9 de març de 1391 a Cardona i el 30 de setembre a Gandia, se signaren sengles acords per a ajornar les núpcies³¹⁵. No era gens senzill dur a efecte un contracte matrimonial de tal magnitud, tant pels personatges implicats, com pels diners que calia posar en moviment. Tot i el seguit d’ajornaments i dificultats, el matrimoni es duqué a efecte. El 29 de març de 1392 Alfons el Vell i Joana, la seua filla, esposada de Joan Ramon Folch de Cardona, designaven a Pere March, procurador general, i a Simó Cifré, racional, ambdós de casa del marqués de Villena, per a abonar personalment al comte de Cardona els 10.000 florins que constituïen el primer termini del pagament del dot, que es féu efectiu uns dies més tard, el 9 d’abril, a Sant Mateu. Tot seguit, el 9 de maig, en document signat davant el mateix notari, Joana feia renúncia explícita a qualsevol dret que li pertanguera sobre l’herència dels seus pares, i es declarava satisfeta per allò que aportaren per constituir el seu dot. Finalment, el 15 de juny, el comte de Cardona reconeixia que s’havia acomplit tot el que s’havia acordat respecte al dot pagador en el moment del matrimoni, i respecte a les fermances sobre la resta del dot; Alfons el Vell havia carregat censals sobre el comtat de Ribagorça³¹⁶. El matrimoni aleshores ja havia “*stat fet en faç de Sancta Mare Sgleya,*

312. ARV, MR 9.600, ff. 51r-52v.

313. “*Item, lo dit Marqués e lo dit Comte, en presència del senyor Rey e de la senyora Reyna prometeran e ffaran sacrament e homenatge... que lo dit matrimoni del dit don Johan e de la dita dona Johana se complirà del dit mes de janer primer vinent en dos anys següents, es assaber, en aytal forma que si lo dit Comte trametrà lo dit don Johan del dit mes de janer en un any o abans a la dita vila de Gandia per veure la dita sa esposada, que en aytal cas lo dit Marqués sia tengut de trametre a a sa filla dona Johana a Cardona per fer ses núpcies dins los dits dos anys. E en cas que lo dit don Johan dins lo dit any no sia anat personalment a la dita vila de Gandia per veure la dita sua esposada que lo dit Comte sia tengut d’enviar lo dit don Johan dins los dits anys a la dita vila de Gandia per fer allí ses noces e complir lo dit matrimoni...”;* ídem, f. 52r. Així de complicades eren les negociacions i els acords matrimonials de la noblesa.

314. Ídem, ff. 104r-106v.

315. ARV, B, Pergs. 204 i 210 respectivament. L’1 d’agost de 1391 Alfons nomenava procurador Pere March precisament perquè es fera càrrec de la negociació d’aqueix darrer retard; AHN, O, Llig. 1175-8 (protocols del notari Joan Avellà).

316. En els comptes del comtat de Ribagorça de l’any 1394 hi ha un pagament de poc més de 1.153 florins “...al senyor

e solempnizat e per còpula carnal confirmat...”, concretament a la vila de Gandia el 12 de maig de 1392³¹⁷. Uns mesos després, passat l'estiu d'aqueix any, Joana eixí de la llar familiar amb destinació a les terres del comte de Cardona³¹⁸. Alfons devia estar molt feliç i tranquil en aquell moment: Alfons el Jove ja havia estat deslliurat, i una de les seues filles, Joana, s'havia unit en matrimoni amb l'hereu d'un dels llinatges de més soca-rel a la Corona d'Aragó, després de no poques dificultats. Les negatives d'Alfons el Jove a casar-se amb Elionor, la infanta castellana, i el coneixement de les seues intencions de casar-se amb Maria de Navarra, en contra fins i tot de la voluntat del pare, potser tornaren a Alfons el Vell a una realitat molt menys amable.

El matrimoni de Joana fou també origen de l'únic escrit de caràcter, diguem-ne personal, que s'ha conservat d'Alfons el Vell, l'anomenada *Lletra de càstig e bons nodriments*³¹⁹. Segons L. Cabré, aquesta lletra està adreçada a Joana en el moment de signar el seu matrimoni amb l'hereu del comtat de Cardona, i de fet constitueix una mena de “regiment” senzill i pràctic de com ha de comportar-se una bona esposa, perfectament enquadrat dins dels paràmetres dominants a la mentalitat baixmedieval³²⁰. En primer lloc recorda a la filla que ell ha estat un bon pare, l'ha “nodrida” adequadament, ha cercat per a ella un bon espòs i li ha donat un dot important. Ara bé, si fins aleshores havia estat protegida a la llar familiar, arribat aquell punt del seu viure en què la jove havia de partir amb el seu marit, la seua vida canviaria totalment: es disposava a regir una nova llar. Com ha explicat molt bé F. Garcia-Oliver, aquesta lletra demostra que el matrimoni entre la noblesa suposa un trasbals efectiu de la dona entre dos unitats familiars, amb les dificultats lògiques i la necessitat d'adaptar-se a circumstàncies noves³²¹. Per a prevenir els efectes

Comte de Cardona los quals lo senyor marquès li fa sensals cascun any per raó d'aquells XVm florins que al dit Comte són deguts per raó del exovar de dona Joana, filla del dit senyor marquès...”; ARV, MR 9.602, f. 224v. Mireu també, ARV, CR 675, ff. 202r i ss, on hi ha notícies d'uns certs plets desenvolupats molts anys després, sobre aquest censals carregats sobre el dot de Joana, filla d'Alfons el Vell.

317. Tots aquests darrers documents referits a la formalització del matrimoni, els podeu trobar a AHN, O, Llig. 1136-6 (protocols del notari Francesc Fiscal).

318. El 16 de setembre de 1392 es feren diverses despeses per al viatge de Joana i dels seus acompanyants; AHN, O Llig. 1175-4 (protocols del notari Miquel Burguera). I també s'hi consignen unes certes despeses de les noces, del viatge i de correus sobre l'afer del trasllat al quadern corresponent al 1392 de la comptabilitat senyorial; ARV, MR 9.586, ff. 141r, 147r, 148r i 152r.

319. PELLICER & FERRER (1985), pp. 35-38.

320. CABRÉ (1993), p. 37. L'autor data el document l'any 1387, perquè en aquest any se signà el matrimoni de Joana i Joan Ramon Folch de Cardona, ara bé, és també possible que fóra escrita en el moment de l'acomiadament, el 1392, quan la seua filla partí cap a Catalunya amb el seu espòs.

321. GARCIA-OLIVER (1998), pp. 174-175.

nocius d'aquesta topada inevitable, Alfons fa un seguit de recomanacions absolutament coherents amb les regles de comportament que els moralistes més afamats de l'època —des de Sant Vicente Ferrer fins a Francesc Eiximenis— repetien en sermons i obres didàctiques i moralitzants: suportar, honrar i témer el marit; amar i témer a Déu; honrar i obeir els sogres, i comportar-se amb ells com si fóra una filla; respectar i tractar adequadament els servidors; i evitar tant l'ociositat “*que és ocasió de molts mals*”, com uns certs comportaments, diguem-ne, frívols, com ara “*ésser gran cantadora ni massa dansadora*”. Es tracta d'un catàleg complet i molt ajustat a una mentalitat, la qual cosa té avantatges i inconvenients per a l'historiador: evidencia bastant bé el pensament d'un estrat de la societat, il·lustrat i poderós, i les maneres que els seus components consideraven més adients respecte al comportament de les dones, però ens veda la possibilitat d'accedir a l'opinió personal d'Alfons el Vell, per tal com hi apareix només com a portaveu d'una manera de pensar probablement molt estereotipada.

Del matrimoni de Joana d'Aragó i Joan Ramon Folch de Cardona, segon comte de Cardona, en nasqueren almenys cinc fills, entre els quals cal destacar Joan Ramon, primogènit i hereu del llinatge, Joana, que casaria amb el noble Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d'Oliva, i Hug, que féu part del seu aprenentatge sota la protecció d'Alfons el Vell. Hug és un dels personatges més interessants de la Safor del segle XV, no només per ser un dels barons més poderosos, per sota només del duc de Gandia i del senyor d'Oliva, sinó pel seu protagonisme en l'embranchida econòmica de la primera meitat del segle, en la qual l'extensió de la canyamel fou factor decisiu. Ell fou un dels nobles que miraren de millorar la feblesa dels seus recursos econòmics mitjançant la millora del rendiment de les seues terres, amb un conreu nou, molt rendible i de comercialització fàcil³²². Això només fou possible perquè el seu avi, Alfons el Vell, l'acollí a la seua cort com si es tractara d'un fill i, en el moment de distribuir els seus territoris, decidí atorgar-li algunes de les terres més riques i poblades de les que posseïa a la comarca de la Safor: les alqueries de Beniopa i el Real, entre altres més modestes.

Efectivament, en l'època en què les relacions entre Alfons el Vell i el seu hereu estaven en una de les seues fases més delicades, el nou duc decidí iniciar un procés d'esmicolament del patrimoni entre altres membres de la família, molt probablement

322. Sobre l'embranchida de la canyamel a les terres valencianes, podeu trobar un estat de la qüestió en el darrer monogràfic de la revista *Afers*, en el seu primer número de l'any 1999; concretament, sobre el protagonisme d'Hug de Cardona podeu mirar GARCIA-OLIVER (1999) i CASTILLO SAINZ (1999), dins del mateix dossier.

amb la intenció alhora de castigar les arrogàncies del seu hereu, i premiar els membres de la família més fidels i respectuosos amb el cap del llinatge. Si ja he fet referència a la donació d'uns certs castells a la vall d'Aiora al seu nét Galvany, ara pararé esment a les donacions fetes al voltant del 1407 a l'esmentat Hug i a la mare d'aquest, Joana. El 23 de maig de 1407 Alfons el Vell féu donació de les alqueries esmentades més amunt, a més de la d'Alcodar, del lloc d'Ondara i d'un parell de castells al comtat de Ribagorça, tot amb plena jurisdicció, al seu nét Hug de Cardona³²³; això sí, Alfons el Vell es reservava l'usdefruit de totes aqueixes terres fins a la seua mort. Aquesta decisió del ja aleshores duc de Gandia fou presa com una ofensa i un atac personal per Alfons el Jove, que bolcà la seua indignació sobre el pare del concessionari, el seu cunyat Joan Ramon Folch de Cardona, com veurem més endavant. El primogènit del llinatge mai no acceptà les cessions de terres i jurisdiccions dutes a terme pel pare en els darrers anys de la seua vida, la qual cosa provocà molts problemes en els anys següents³²⁴. Però no fou aquesta l'única transferència. Coincidint gairebé en el temps, el 29 d'octubre de 1407, Alfons el Vell atorgà a la seua filla Joana, mare d'Hug, els castells i valls d'Ebo i Gallinera, amb tota la jurisdicció, encara que també retenia aqueixes terres fins a la seua mort. En canvi, aconseguia un compromís de la seua filla segons el qual el seu nét Hug restava al seu càrrec, i havia de traslladar-se a la cort de l'avi per tal d'enllestir-hi el seu aprenentatge com a senyor i cavaller; al document s'indicava explícitament que aquesta donació no afectava en absolut a la que s'havia fet a favor d'Hug uns mesos abans³²⁵. Tot i que s'acomplí fora del termini acordat, allò ben

323. "...donam, cedim e atrogam en heretat e donació pura perfecta e irrevocable entre vius... lo Castell e loch de Calasañç e loch de Açanuç, situats e constituïts dintre, o lo Castell e loch de Castellsant, situat e constituït fora los límits del comptat nostre de Rippacurcia... e lo castell e loch de Ondara, dins lo nostre comtat de Dènia situat... e los lochs del Real, de Benipescar, l'Alqueria Nova, Beniopa e Alcodar, los quals compram de mossén Johan Gascó, e loch de Beniuanena, lo qual compram de Pelegrí de Montagut, los quals lochs nós tenim en terme de la nostra vila de Gandia e posseïm per franch e lliure alou... ab mer e mixt imperi e ab tota jurisdicció civil i criminal, alta e baixa..." ARV, G 2.250, mà 17, ff. 30v-32r. Es tracta d'una còpia de la donació inclosa dins d'un procés de l'any 1433. Podeu consultar també, PASTOR (1985), p. 742, i PASTOR (1992), p. 99.

324. L'any 1426 es desenvolupà un plet davant la cort de Governació per una demanda interposada per Joan Mercader contra el duc de Gandia, aleshores Joan de Navarra, i Hug de Cardona. El primer reclamava el pagament dels diners corresponents a una donació de 1.000 sous anuals feta sobre les rendes del lloc d'Ondara per Alfons el Jove al desembre de 1415, quan sembla evident que Alfons el Jove mai no degué haver feta tal promesa, atès que ell mai fou senyor d'Ondara —el lloc d'Ondara era part de la donació a favor d'Hug de Cardona—; ARV, G 2.236, mà 3, f. 44.

325. ARV, MR 9.610, ff. 245r-247v; AHN, O, Llig. 735-2. Heus ací la clàusula referida al trasllat d'Hug fins a la llar del duc: "...que vos dita dona Johana filla nostra farets ab acabament que don Hugo, nét nostre, molt amat fill comú al dit Egregi don Johan e a vós, serà aduyt e menat a nostre poder e de la duquesa, nostra muller, mare vostra, on que siam dins dos anys o abans, comptadors del XXIII dies de maig proppassat en avant, en lo qual dia nós fem certa donació e heretament al dit don Hugo, nét nostre, per estar e criar-se ab nosaltres, com de açò havem sobiran desig e gran plaer..."

cert és que l'apreciat nét arribà a Gandia uns anys després, com consta a un certificat sobre el seu lliurament fet a Gandia el 30 de novembre de 1411³²⁶: al cap i a la fi, Hug només viuria uns mesos amb l'ancià avi, però en aqueix temps substituïria, ni que siga parcialment, la mancança de fills mascles a la cort ducal.

El darrer matrimoni a què pararem atenció, ni que siga breument, fou el d'Elionor, esposada amb el seu cosí Jaume de Prades, fill d'un germà d'Alfons el Vell³²⁷. Si el matrimoni de Joana generà un munt de documentació, el d'Elionor no ha deixat gairebé cap empremta als arxius a l'abast. Les dades que en coneixem apunten totes cap a les dificultats que Alfons el Vell demostrà per pagar l'elevat dot de 30.000 florins, superior a l'atorgat per a la seua germana Joana³²⁸. Si més no, almenys l'any 1403 ja s'havia celebrat l'enllaç, ja que en novembre d'aqueix any Alfons el Vell mirava de fer efectiu el pagament de 1.000, dels 2.000 florins anuals "*per raó del exovar e dot per nós a aquella dita filla en temps de ses núpcies promés donar*"³²⁹. Potser les dificultats per a respondre a les pagues establertes, potser els malentesos en la negociació, el fet és que cap als anys 1405-1406 es desenvolupà un plet al voltant d'aquest dot, amb sentència desfavorable als interessos del duc de Gandia, que fins i tot negava la validesa dels documents presentats per la part contrària³³⁰. Elionor enviduà aviat i restà com a dipositària d'aquelles pagues anuals del dot que garantirien la seua supervivència. Hi ha alguna notícia que confirma que la jove vídua rebia puntualment aquesta assignació, almenys l'any 1412, quan el seu germà Alfons ja s'havia fet càrrec de l'herència³³¹. Ara bé, aquesta puntualitat en el pagament dels diners relatius al dot s'esvaí en els anys següents. L'any 1419 el governador remetia al duc de Gandia una lletra demanant-li que complira les seues obligacions relatives al dot

Òbviament la donació de maig a favor d'Hug era ja fruit d'aquest acord pel qual Hug s'educaria a la cort d'Alfons el Vell.

326. AHN, O, Llig. 1136-4 (protocols del notari Joan Llorca).

327. SOBREQÜÉS (1961), p. 152.

328. Recordem que en la justificació del do demanat pel duc de Gandia l'any 1404, el dot d'Elionor era una de les causes esgrimides: "*Com a nos haja convengut... fer grans messions e despeses... en lo matrimoni que havem fet de nostra cara filla dona Elionor ab don Jacme, fill del Comte de Prades, donam e constituim a aquella en dot XXXm florins d'or...*"; ARV, MR 9.568, ff. 170v-171v (26 de novembre del 1404).

329. ARV, MR 9.568, ff. 81v-82r (20 de novembre del 1403).

330. ARV, MR 12.163, ff. 73r i ss.

331. "*...pos en data que doní de manament del dit senyor Duch a dona Alyonor de Prades, sa cara sor, mil florins comuns d'Aragó per la paga de XXen dia del mes de maig prop passat, per rabó de aquells duo mille florins que el dit senyor li es tengut cascun any fer de cens... los quals a aquella foren assignats e carregats per lo senyor Duch a qui Déus perdó, en paga del seu dot segons que en les cartes del carregament del dit censal és largament declarat...*"; ARV, MR 9.593, f. 219v (1412)

de la seua germana vídua, i el que és més important, que la deslliurara de la presó en què la tenia confinada³³². Alfons justificava la reclusió de la seua germana “*atesa la condició e la manera que dita Elionor havia procehit, en conservar la honestat d’aquella...*”³³³. Finalment, Elionor fou internada al Convent de Santa Isabel de València —el de les *Menorettes*, segons el document—, del qual la seua germana Violant era abadesa.

Probablement mai no sabrem si Violant tria la vida religiosa lliurement, si tenia una especial inclinació cap a les qüestions de l’esperit, o si bé es va veure abocada a la vida contemplativa com a darrer expedient emprat pel pare per tal d’estalviar els cabals que hauria hagut d’invertir en dot nou: tot i que també calia dotar les religioses en la seua entrada al convent, las quantitats esmerçades no eren tan elevades com en els dots matrimonials. L’any 1403 Violant ingressava a les clarisses de Xàtiva, i un parell d’anys més tard entrava com abadesa al monestir de Santa Isabel i Santa Clara de València. Violant desapareix de la documentació senyorial, i només hi reapareix després de la mort del pare, com a receptora d’algunes ajudes del seu germà Alfons el Jove³³⁴ o fent-se càrrec d’Elionor, la germana vídua que havia patit reclusió en mans d’aquell. Ella seria la primera fundadora del convent de les clarisses de Gandia, tot i que la seua intenció d’arrelar l’orde franciscà a la capital dels estats del seu germà no tingué èxit.

Aquesta fou la família d’Alfons el Vell. L’estretor econòmica i la necessitat d’acords amb el monarca castellà determinaren les decisions sobre el llinatge, que no es prengueren només en funció d’interessos i de perspectives de futur, sinó sobretot per donar solució a problemes puntuals, absolutament conjunturals. El rescat descomunal fixat l’any 1367 suposà un daltabaix determinant per a bona part de la política matrimonial. Si considerem

332. A la decisió del governador s’acompanya una lletra reial bastants aclaridora: “...*Car oncle, com vos segons havem entés tingats presa molt secretament la muller de don Jachme de Prades, quondam, germana vostra, la qual de la dita presó no volets en alguna manera soltar... que es cosa de mal exempli... solteu la dita vostra germana de continent... que sigua dins la vila de Gandia en una casa per ella elegidora, donant-li vos en aquest cas, tota vegada, ço que mester haurà... que paguets realment e de feyt a la dita vostra germana tot ço que per rahó de la dita dot li siats tengut et obligat pagar, atès que aquells dos milia florins anuals de que per rahó de la dita dot li acostumavets respondre no li volets pagar, ans li son deguts per vós...*”; ARV, G 4.378, mà 3, ff. 21r-26v, el document es troba als registres de la cort de Governació de l’any 1419, tot i que la lletra reial està datada el 6 de juliol de 1418.

333. Alfons el Jove estava disposat a renunciar a la seua actitud si el governador assegurava el bon comportament de l’encara jove vídua: “...*al senyor no sia plaent que-l dit Duch la tinga conservada segons fabia ans haja revocada la dita provisió, per tal al dit Duch plau, pus al senyor Rey es plaent, que vosaltres mossén lo Governador... prengats en continent a vostra mà la dita dona Elionor, e que aquella vos en menats fora de la dita vila de Gandia e de tota sa terra, car no vol que aquella ature en sa terra, e-n faça en aquella les coses desonestes acostumades fer, en gran minva et vergonya del Senyor Rey e del dit Duch e de tot son linaatge, et per ço que no-l meta en major scandal...*”; idem.

334. ARV, MR 9.593, f. 364r (1412).

que l'arrel de les relacions dolentes entre Alfons el Vell i el seu hereu rau en el confinament patit pel segon durant més de vint anys, i que la suma de les insuficiències econòmiques i les lluites dins la família són les causes més determinants del lent llanguiment del llinatge, podem convenir que la derrota a la batalla de Nájera condicionà el viure d'Alfons el Vell tant com les seues arrels reials o com l'obtenció d'un seguit de feus a ambdós costats de la frontera entre Castella i Aragó.

La mort primerenca dels germans d'Alfons el Jove evità la pugna tradicional que en molts llinatges enfrontava el primogènit amb els altres germans mascles. En el cas de la descendència d'Alfons el Vell la lluita per la preponderància s'estableix no amb els germans, sinó amb algun dels cunyats de l'hereu —concretament Joan Ramon Folch de Cardona—, i amb els nebots privilegiats en el repartiment, sobretot Hug de Cardona. De totes les possessions del primer duc de Gandia, les castellaness havien estat destinades a Pere de Villena i la seua descendència, però la desventurada pèrdua del marquesat vedà aquesta possibilitat. Els fills de Pere tingueren un destí molt divers: Alfons morí jove; Enric fou compensat pel rei castellà amb el comtat de Cangas i Tineo, tot i que a la llarga restà sense res; i Galvany fou un mica més afortunat, ja que gaudí dels castells de la vall d'Aiora atorgats pel seu avi fins a la seua mort, el 1424. Alfons el Jove fou efectivament l'hereu, però la seua heretat, almenys l'any 1412, estava absolutament esquinçada. A banda de la quantitat de vendes i cessions de patrimoni fetes al llarg de la seua vida per Alfons el Vell, les donacions a última hora al nét Hug i a la filla Joana, que eren, com ja he comentat, alhora un càstig al fill díscol i un premi als familiars més lleials, acabaren per desfer el gran estat senyorial que havia anat formant-se al llarg de la vida de Pere de Ribagorça i d'Alfons el Vell. La baronia d'Arenós, a la qual pararem atenció més endavant, fou donada —això sí, de manera amagada i clarament il·legal— per na Violant, l'esposa d'Alfons el Vell, al seu amant Joan de Luna³³⁵, oficial de la casa ducal, la qual cosa fou un escarni tant per al pare com per al fill, que lluità als tribunals durant molts anys per a recuperar completament aquest feu, eixit del patrimoni familiar de manera tan inadequada; finalment aconseguí fer valer els seus drets: el seu fill bastard, Jaume d'Aragó, seria a la llarga l'hereu de la baronia. L'any 1424 tot s'esfondrà definitivament, i la dispersió iniciada en els últims anys de la vida d'Alfons el Vell culminà amb la desaparició del llinatge: sense hereus legítims el poder d'una nissaga restava reduït a no res i definitivament condemnat a l'esfondrament i l'oblit.

335. El 13 de novembre de 1410, Violant d'Arenós atorgava la baronia d'Arenós, com a béns seus propis, aportats com la seua dot en el matrimoni amb Alfons el Vell, a Joan de Luna; ARV, G 2.229, mà 21, ff. 1r-6v.

IV.4. Una personalitat pública de primer ordre: Alfons, conestable de Castella i conseller reial a Aragó

*...Nos Don Juan... rey de Castilla... como Nós ayamos sabido que en todos los demás Regnos del mundo de Christianos, é mayormente en los Regnos grandes e señalados aya Condestable, el qual oficio de Condestable es propiamente ordenado para los fechos de las guerras é de las armas, é para regimiento é buen ordenamiento de las gentes de armas: Nós, veyendo las grandes guerras en que nós agora somos con el Rey de Portugal, é con los Ingleses nuestros enemigos ... confiando en la nobleza, é sabieza, é lealtad de vos, Don Alfonso, fijo del Infante Don Pedro, Marqués de Villena, nuestro pariente, é nuestro vasallo, é que somos cierto que á este oficio de Condestable, é a mucho mayor que este es, sodes pertenesciente, é sabredes dar muy buen recabdo... é así lo avedes siempre mostrado en los grandes é buenos servicios que siempre avedes fecho al Rey Don Enrique nuestro padre... é á nos... facemos nuestro Condestable á vos dicho Don Alfonso, marqués de Villena, que seades de aquí adelante nuestro Condestable, é non otro alguno ... Dada en el nuestro Real delante Cibdad Rodrigo, seis dias de Julio. Era de mil e quatrocientos é veinte años [1382]...*³³⁶

Qualsevol dels capítols que componen aquest llibre podrien ser el germe d'una recerca d'abast molt més ampli. La llarga vida d'Alfons d'Aragó, i el seu protagonisme en tots els grans esdeveniments polítics i militars a Castella i Aragó en gairebé tota la segona meitat del segle XIV, provoquen que qualsevol temptativa de fer un repàs mínimament exhaustiu per la seua biografia es transforme en una mena de catàleg dels esdeveniments més rellevants del seu temps. Això obliga, necessàriament, a fer una ullada de vegades excessivament ràpida i potser en algun punt massa superficial. Tot i que la consideració d'Alfons com un personatge clau en la política del seu temps no és el principal objectiu d'anàlisi d'aquesta biografia —la perspectiva familiar i la senyorial són des del meu punt de vista més interessants— seria imperdonable sostroure al lector una part molt important de la informació necessària per a mirar de perfilar adequadament els contorns del personatge. Ni que siga breument, em dedicaré a esbossar les actuacions més destacades d'Alfons d'Aragó en l'alta política.

336. CRÓNICAS (1953), T. II, *Adiciones a las notas de la Crónica del rey don Juan Primero*, V, pp. 147-148.

Potser el fet més peculiar és la doble, i aparentment incompatible, fidelitat a què estigué sotmés Alfons d'Aragó. En efecte, Alfons fou, pràcticament durant trenta anys, vassall de dos reis, que eren, a més a més, caps de dos estats tradicionalment enfrontats en guerres i en querelles de caire polític, econòmic i territorial. Des del meu punt de vista, fou absolutament essencial per al manteniment més o menys pacífic d'aquesta situació les bones relacions existents en aqueix període entre ambdós estats, relacions a què també contribuí la presència del primer marquès de Villena. Cas d'haver estat una etapa conflictiva, com en la guerra dels Dos Peres, la posició d'Alfons hauria estat virtualment insostenible, sobretot si ens adonem que bona part de les seues senyories eren espais de frontera.

Tot i que la clau de la doble fidelitat, del doble vassallatge i de la doble obligació de servei —particularment d'armes— estaven darrerament provocades pel fet de ser titular de terres a ambdós costats de la frontera, per a destriar la situació d'Alfons d'Aragó, caldria també distingir el tipus de relació establerta amb els dos monarques. Si els lligams de fidelitat existents amb al rei d'Aragó eren consubstancials a la procedència familiar d'Alfons, els que l'unien a Enric de Trastàmara, i després al seu fill Joan I, eren fruit de l'estreta amistat nascuda en temps de la guerra de Castella. Els pactes a què arribaren en aquell temps, quan ambdós eren caps dels exèrcits de Pere el Cerimoniós, foren l'inici d'un projecte de futur bastit sobre la fidelitat i la lleialtat mútues. En aquella època Enric de Trastàmara era només un bastard de la família reial castellana a la recerca de suports per a dur a terme els seu projecte: arrabassar al seu germà Pere el Cruel la corona castellana. Com hem vist, Pere el Cerimoniós signà diversos pactes de col·laboració amb Enric de Trastàmara; Alfons d'Aragó aprofità també l'avinentesa i apostà fort donant suport l'aspirant castellà en canvi de la promesa de prebendes sucoses. Aquesta és una de les proves més evidents del tarannà d'Alfons el Vell: era un home molt ambiciós i gens remís a l'hora de jugar fort per assolir grans objectius. Alfons rendibilitzà molt bé el seu suport, ja que aconseguí una amistat duradora amb el que seria rei de Castella, i a més eixamplà moltíssim la seua senyoria amb el marquesat de Villena.

L'amistat establerta era ferma, i els lligams de fidelitat estaven fèrriament consolidats; la posició d'Enric II en tot l'afer del rescat és una demostració incontestable d'absoluta lleialtat. Alfons correspongué al seu suport traslladant-se a Castella tot just alliberat del seu confinament, no només perquè es fera efectiva la donació del marquesat, sinó per a signar el doble matrimoni dels seus fills i, poc després, per a participar en els afers d'estat més importants, com ara assistir a la signatura de tractats entre Castella

i Aragó que tancaren definitivament les desavinences fossilitzades des de la guerra dels Dos Peres. Al setembre del 1373, Alfons estava present entre els testimonis aportats per Castella, i no entre els de la cort aragonesa, en la firma de l'acord entre Enric de Trastàmara i Pere el Cerimoniós sobre l'acceptació i l'acompliment de la sentència feta pel llegat pontifici, el cardenal Guido, sobre els tractats de pau definitius entre Aragó i Castella³³⁷. Això palesa ben bé com se sentia Alfons el Vell en aquells moments —Enric II havia estat clau en el seu alliberament, molt més que el monarca aragonés—, i també on estaven els seus interessos més peremptoris. Alfons fou present en moltes converses i delegacions al més alt nivell entre Castella i Aragó. Era de fet la persona més qualificada per aconseguir un bon enteniment entre ambdós, i també la més interessada, atesa la ubicació dels seus estats. Així, per exemple, en la concòrdia signada entre Pere el Cerimoniós i Enric II al maig de 1375 a Lleida, en què s'acordava el casament entre Elionor, filla del rei d'Aragó i Joan, fill del de Castella, el primer sotasignat fou el marquès de Villena³³⁸.

Probablement aquells primers anys la presència a Castella fou més contínua, entre altres raons per la necessitat de prendre possessió de forma efectiva de les noves possessions allí obtingudes. Aquestes tasques pròpies d'un gran terratinent es compaginaven amb els deures propis d'un membre de la cort. Particularment és destacable la participació d'Alfons en allò que constituïa l'activitat més pròpia d'un feudal, la guerra. L'any 1378 l'hereu castellà, Joan, entrà en terres navarreses per enfrontar-se a l'exèrcit del rei Carles “...e iban con él Don Alfonso, Marqués de Villena e Conde de Denia e de Rivagorza, fijo del Infante Don Pedro, e nieto del Rey don Jaymes de Aragón, que era vasallo del rey Don Enrique por la tierra del Marquesado de Villena que le diera en el Regno de Castilla por servicios que le fciera, ca entrara con él con muchas campañas quando el dicho Rey Don Enrique entró en Castilla, é se llamó Rey en la cibdad de Calahorra...”³³⁹. En alguna ocasió Alfons tingué l'oportunitat de participar en campanyes militars en què col·laboraven aragonesos i castellans, amb la qual cosa és difícil destriar si ho feia en la seua condició de vassall d'un rei o de l'altre. Entre l'any 1380 i el 1381 Joan de Castella i l'infant Martí, en nom de Pere el Cerimoniós, preparaven una expedició per enfrontar-se als anglesos que havien acudit a Portugal per donar suport a aquest regne contra Castella. M. T. Ferrer recull una notícia sobre el finançament aragonés de la campanya, a la qual Alfons contribuí amb 1.000

337. MASÍÀ (1994), vol. II, pg. 585-590.

338. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XIX p. 640; el tractat se signà el 10 de maig de 1375.

339. CRÓNICAS (1953), T. II, Año treceno (Enric II), capítol V, p. 34.

florins, tot i que l'autora no veu clar si ho féu en funció del seu vassallatge castellà o de l'aragonés³⁴⁰. En tota aquesta campanya, Alfons demostrà uns certs dubtes i vacil·lacions, atés que posava les seues tropes i els seus diners al servei de la lluita contra aquells que encara mantenien pres el seu fill, Alfons el Jove, com ostatge pel rescat després de la batalla de Nájera; l'any 1381 Pere el Cerimoniós aprovava la marxa d'Alfons el Vell a Castella per combatre als anglesos i, més encara, l'empentava a acomplir el seu deure feudal, tot i que comprenia la preocupació del pare pel fill³⁴¹; sembla, però que finalment Alfons no hi acudí, o si ho féu, va ser per a una estada molt breu.

L. Suárez interpreta que el marquès de Villena s'autoexcloué de les grans responsabilitats a Castella ja en aquell moment; segons l'autor, durant la guerra de Castella amb Portugal Joan I creà una regència tripartida formada per l'arquebisbe Pedro Tenorio, Pedro González de Mendoza i Alfons d'Aragó, amb amplis poders, però Alfons s'abstingué d'intervenir-hi, i va preferir residir a l'Aragó durant gairebé tota la guerra³⁴². Amb tot, i com reconeixement dels serveis prestats al seu pare al llarg de la seua vida, Joan I nomenà Alfons d'Aragó conestable de Castella. En l'encapçalament d'aquest apartat he reproduït part del document de la designació³⁴³, on s'expliquen breument les obligacions que comportava aquesta dignitat de nova creació al Regne de Castella³⁴⁴: es tractava de la màxima autoritat militar de la corona, i la seua principal obligació era capitanejar l'exèrcit en cas de guerra i ocupar-se'n de l'organització i manteniment en temps de pau³⁴⁵. Ara bé, sent molt important la lluentor i el prestigi del càrrec, també havia de ser força interessant per a Alfons la seua dotació econòmica, 40.000 maravedís anuals que, depenent dels canvis monetaris, molt fluctuants en aquella època, correspondrien aproximadament a uns 2.000 florins. Quan a l'agost de l'any 1385 Pere de Villena, el fill destinat a heretar els territoris castellans d'Alfons, morí a la batalla d'Aljubarrota³⁴⁶, un dels episodis de la guerra entre

340. FERRER (1973), pp. 207-213.

341. CHINER (1997), p. 97. La lletra sembla ser del 13 de setembre del 1381.

342. SUÁREZ (1975), p. 43.

343. CRÓNICAS (1953), T. II, *Adiciones a las notas de la Crónica del rey don Juan Primero*, V, pp. 147-148. Mireu també a la mateixa font *Año cuarto* (Juan I), capítol I, p. 77; ARV, MR 9.600, ff.114rv; ARV, MR 9.610, ff. 112r-113r; ZURITA (1973), Llibre X, capítol XXXIII, p. 683.

344. Paga la pena fer un recompte de tots els títols i les dignitats que detingué Alfons el Vell al llarg de la seua vida. Si ens fixem una mica, ens adonarem que una gran part foren creats de nou per a ell —comte de Dènia, marquès de Villena, conestable de Castella i duc de Gandia—, la qual cosa subratlla com d'extraordinari fou el personatge: hagueren de crear-se nous títols i dignitats per tal d'enaltir-lo convenientment.

345. TORRES (1971), pp. 58-66. L'autor fa un repàs exhaustiu de les seues diverses prerrogatives i deures.

346. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XXXVI, p. 698. CRÓNICAS (1953), T. II, *Año séptimo* (Juan I), capítol XV, p. 105: “La batalla fue desbaratada, e fueron muertos y muchos e muy buenos Señores e Caballeros. Morió allí don Pedro, fijo del Marqués de Villena, visnieto legítimo del Rey Jaymes de Aragón...”.

Castella i Portugal, estava exercint les tasques de conestable, delegades pel pare, que ja en aquella època potser no tenia l'empenta necessària per a desenvolupar funcions militars sobre el terreny, o potser, com interpreta l'esmentat L. Suárez, tendia cada vegada més a allunyar-se dels afers castellans³⁴⁷.

Si bé els greus problemes per a Alfons el Vell a Castella estaven encara per arribar, alguns autors indiquen que la situació d'inestabilitat que seguí a la desfeta d'Aljubarrota marca l'inici d'un cert declivi de l'estel del marquès de Villena. Això i el fet que amb la mort de Pere de Villena Alfons es veiera obligat a restituir a la vídua, Joana, el copiós dot que Enric de Trastàmara oferí en el seu temps per la seua filla natural. Més endavant veurem com l'afer de la restitució dels dots fou clau en la pèrdua del marquesat. Ara bé, aqueixos greus problemes no podien albirar-se encara; el fet que el 16 de març de 1386, els representants de les viles i els castells del marquesat de Villena juraren acceptar com a hereus del marquesat als néts d'Alfons i fills de Pere de Villena, Enric i Alfons, per aquest ordre³⁴⁸, parla més de normalitat i manteniment de les posicions a Castella que no de l'inici d'una certa retirada cap a les terres valencianes. Amb tot, la situació a Castella era força inestable, com es reflecteix molt bé en els dubtes expressats per Alfons el Vell sobre les rendes dels anys següents, i en els aclariments presentats pel tresorer³⁴⁹, i també en tots els moviments d'autodefensa sorgits a les terres del marquesat, particularment les "*hermandades*"³⁵⁰.

El fet que sí que determinà clarament la fi de la presència d'Alfons a Castella fou la mort primerenca de Joan I l'any 1390. La lluita que es desenvolupà pel control efectiu del govern durant la minoria d'edat d'Enric III fou nefasta per al marquès de Villena. Tot i que Joan I el designà com un dels sis membres del consell de regència al seu testament, Alfons no gosà desplaçar-se fins a la cort castellana per temor als enemics que s'havien fet forts al voltant d'Enric III. Bona part de la bibliografia castellana interpreta que en

347. SUÁREZ (1975), pp. 43-44. L'autor subratlla les reticències d'Alfons a fer-se càrrec de les seues obligacions com a conestable, i el fet que enviara el seu fill per substituir-lo, i les explica bàsicament com una voluntat d'allunyar-se dels afers castellans. La tornada d'Alfons el Vell a Castella el 1386, després de la mort del seu fill, sembla contradir en part aqueixa idea. Potser caldria explicar l'absència d'Alfons el Vell en el sentit apuntat adés: el seu fill estava encara en mans d'aquells contra els quals havia de lluitar si romania a la cort castellana.

348. ARV, MR 9.610 ff.113v-115v; SOLER (1974), doc. XXV, pp.261-263.

349. Referint-se a la situació de Castella l'any 1387, explica que en aquell temps era molt difícil trobar moneda de bona qualitat —d'argent o d'or—, per a fer els canvis, entre altres raons perquè els anglesos saquejaven una terra gairebé abandonada després de la desfeta castellana; ARV, MR 9.610, ff. 27r-47r, especialment f. 40r.

350. MITRE (1969), pp. 58-59; PASTOR (1980), p. 38; VEAS (1987), p. 414.; DEL VAL (1987), p. 149; CANO (1987), p. 71 i ss; MITRE (1987), pp. 302-303.

cert sentit Alfons abandonà les seues obligacions, donant per perduda la batalla per la defensa de la seua posició abans d'iniciar-la³⁵¹. Amb tot, a l'octubre de l'any 1390 Joan, rei d'Aragó, no només donava permís a Alfons el Vell per a traslladar-se a Castella a causa de la mort de Joan I, sinó que a més li recomanava que “*per res no tardets dia ni hora, car atés vos qui sots, e la gran reputació en què per vostres linatge, heretament e stament sots tengut en Castella e per totes condicions e gents d'aquell regne...*”, perquè considerava la seua presència a la cort castellana no sols convenient, sinó també inexcusable; Joan I d'Aragó desitjava que el seu oncle fóra un home clau en la regència castellana, “*...confiants nós molt de vostra leyaltat e saviesa, no veem que alguna altra persona puxa ésser tan sufficient, perfitesa e covinent al regiment del dit promogènit, e bon governament del dit Regne...*”³⁵². Alfons mai arribaria a exercir la regència de manera pràctica, tot i que sempre és nomenat entre els personatges designats per a fer-ho³⁵³.

Encara que les reticències d'Alfons el Vell pogueren haver estat el primer episodi d'una ruptura previsible, allò ben cert és que un dels primers actes de govern del jove monarca, potser aconsellat pels darrers suports castellans d'Alfons, fou la confirmació al marquès de Villena de tots els favors, privilegis i títols que li havien estat atorgats pel seu pare —Joan I— i l'avi —Enric II—, com a expedient per atraure'l cap a la cort³⁵⁴. En aquest document, Enric III s'hi comprometia a més a intervenir davant el rei d'Anglaterra per a accelerar l'alliberament d'Alfons el Jove. Aquest bon inici fou no obstant això un miratge, i la posició a Castella d'Alfons ja mai més tornà a ser la mateixa. L'any següent li fou arrabassat el títol de conestable, amb l'argument que no acomplia les seues obligacions. I poc després, com explicaré més endavant, les seues possessions castellesanes foren confiscades mitjançant un procediment judicial manifestament il·legal, i amb un rerefons polític molt evident.

351. L. Suárez l'acusa de excessivament exigent, i de mantenir contínues i absurdes reclamacions, i de ser “*quisquilloso*”, de manera que hauria estat la seua pròpia manca de voluntat la que l'excloué del govern castellà, allò que li faria perdre el títol de conestable i, darrerament, també el marquesat; SUÁREZ (1952).

352. ARV, CR 632, ff. 216r-217v. L'interés de Joan I per la situació de Castella després de la mort del monarca castellà no respon només a la preocupació per l'estabilitat del regne veí, sinó, sobretot, a la consanguinitat entre ambdós reis: Enric III era fill de Joan I de Castella i Elionor d'Aragó, germana de Joan I d'Aragó, això significa que el jove hereu castellà era nebot del rei d'Aragó.

353. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XLVIII, pp. 753; CRÓNICAS (1953), T. II, *Año primero* i *Año segundo* (Enric III), *passim*.

354. Ho feu el 22 de febrer de 1391; ARV, B, Perg. 1.351; ARV, MR 9.600, ff.115rv; ARV, MR 9.610, ff. 115rv; ARV, CR 675, ff.180r-181r.

Pel que fa a la presència d'Alfons d'Aragó en els grans esdeveniments polítics a la Corona d'Aragó, cal parar esment sobretot al problema de les faccions i els bàndols que afectà a la noblesa catalanoaragonesa a les darreries del segle XIV. Afortunadament l'existència d'un grapat de recerques que paren atenció a totes aqueixes lluites entre faccions nobiliàries que es produïren a l'Aragó durant la segona meitat del segle XIV i els primers anys del XV posa a l'abast molta informació sobre la participació d'Alfons el Vell en aquests afers, gairebé sempre com a àrbitre o pacificador, però també en alguna ocasió com a part en algun dels grups en conflicte. Des de l'any 1374, quan Mata d'Armanyac, esposa de Pere el Cerimoniós, demanava la participació d'Alfons en la pacificació de les bandositats que s'estaven desenvolupant entre els Vilaragut i la facció dirigida pel seu germà, el bisbe de València Jaume d'Aragó, les referències hi són constants³⁵⁵.

Des d'una simple posició de conseller fins a la designació com a lloctinent reial, amb poders molt amplis, el ventall de participacions d'Alfons en l'afer dels bàndols fou ampli. Potser el fet més interessant, i el que palesa millor com de greus eren els problemes derivats d'aquests enfrontaments nobiliaris és l'esmentat nomenament l'any 1380 d'Alfons el Vell, amb la categoria de lloctinent del rei, per a la seua resolució³⁵⁶. Més de vint anys després, el 1401, el Consell de València sol·licitava al rei, Martí l'Humà, que nomenara Alfons el Vell com a mediador en les bandositats entre els Soler i els Vilaragut, la qual cosa féu designant-lo amb la categoria de virrei. Enfront d'aquesta decisió el Consell de València es queixà del contrafur comés; els regidors de la capital del regne volien efectivament la participació del primer duc de Gandia, però no amb els poders gairebé il·limitats que el càrrec de virrei atorgava³⁵⁷: *“Fonch presentada una provisió real a la ciutat de València com lo Senyor Rey féu Lochtinent General de València a son oncle lo Duch de Gandia; e aquella llesta e ben entesa, e ser així aquella general, que absolvía Furs y Privilegis de la ciutat y Regne de aquella, per tal, concordantment, que si açò així passava, engendraria pichor e major damnatge a la ciutat que no a les bandositats, per causa de les quals era emanada, provehí que aquella no fos acceptada ne*

355. JAVIERRE (1930), pp. 135-136 i 199-200, doc. XXII. En general sobre la constant intervenció d'Alfons en aquest tipus de problemes, podeu mirar CARRERES (1930), *passim*. Estudis més recents sobre les bandositats nobiliàries a la València baixmedieval són els de R. Narbona, per exemple, NARBONA (1990a) i (1990b).

356. CARRERES (1930), pp. 43-52.

357. CARRERES (1930), pp. 137 i 142.

presentada, ans fon suplicat de revocació de aquella...”³⁵⁸. En aquella mateixa època, Alfons era també requerit pel Consell de València per a pacificar les bandositats que enfrontaven dos petits terratinents de la comarca de la Safor, Joan Sifré i Joan Dalmau³⁵⁹. Sobretot en aquesta segona època, en l’inici del segle xv, Alfons el Vell, a banda d’un veritable ancià, i d’un dels nobles de més renom a tot el Regne de València, era també la persona idònia per cercar solucions a conflictes que enfrontaven faccions nobiliàries: ell gaudia del respecte i la consideració per tot el braç militar. Al llarg de tot el darrer terç de la vida d’Alfons la participació en aquestes temptatives de pacificació de les lluites nobiliàries serà constant. De vegades, però, Alfons no estava disposat a arriscar la seua vida per a posar-se al servei d’aquestes generoses comeses. L’any 1380 Alfons el Vell mirava d’organitzar una trobada entre els grans oficials de la corona per a tractar l’afer de les bandositats, però ho feia des d’Aiora, excusant-se d’anar a València per raó de la pesta que afectava la capital³⁶⁰.

A banda de l’afer de les bandositats, àmpliament estudiat i documentat per S. Carreres, els contactes d’Alfons amb el poder polític foren molt constants i quotidians. Membre del Consell Reial simplement per la seua proximitat familiar als monarques successius³⁶¹, Alfons rebia regularment assignacions econòmiques atorgades pels monarques aragonesos sobre rendes de reialenc³⁶². Però Alfons no era sols un més dels familiars que pertanyien al Consell del rei, sinó un dels que més contacte mantenia amb el monarca, almenys en època de Martí l’Humà: els gran afers d’estat no eren resolts sense la seua presència. El 28 de desembre de l’any 1397 el rei d’Aragó cridava a la cort el seu parent Alfons d’Aragó per demanar-li consell en la qüestió del cisma d’Occident³⁶³. Potser pel record del pare, sempre actiu en els afers concernents l’església, Alfons el Vell fou en més d’una ocasió requerit per tal de participar en aquest tipus de qüestions, fins i tot per les més altes instàncies: l’any 1404 el papa Lluna sol·licitava la presència d’Alfons el Vell en el seu viatge a Roma per tractar amb l’altre papa la resolució definitiva del cisma; encara que Alfons acceptà acudir-hi, l’encontre no arribà a produir-se³⁶⁴.

358. LLIBRE DE MEMÒRIES (1930), t. I, p. 262.

359. CARRERES (1930), pp. 14-15.

360. Ídem, pp. 24-36.

361. FERRER (1996).

362. El 17 d’octubre del 1384 Pere el Cerimoniós permutava l’obligació que tenia amb Alfons el Vell de pagar-li durant tota la seua vida 4.500 sous de Jaca sobre els rendes de les viles d’Aranda i Alagón, en canvi de fer-ho sobre les rendes de Tauste, Insa i la Villa de Aragüés, atés que les dues primeres viles havien estat alienades; ARV, PR 21; VILLAMANZO (1992-1993), p. 131.

363. GIRONA (1911-1912), p. 106; FERRER (1996), pp. 180-181.

364. CAMARENA (1965), pp. 31-32.

Hi ha, però, dos grans arguments més quan hom vol cercar les intervencions públiques d'Alfons en aquest període de la seua vida, d'una banda la participació en les campanyes militars desenvolupades al llarg d'aquells anys, i de l'altra la implicació en les intrigues i lluites, molt sovint soterrades, que tenien lloc entre els més encimbellats nobles i membres de la família reial per a controlar de forma efectiva el poder.

Al febrer de l'any 1375, Alfons intervenia en una campanya militar al capdavant de tropes de la Corona d'Aragó per primera vegada des de la nefasta batalla de Nájera. Era un més dels episodis de l'enfrontament del monarca aragonés contra l'infant de Mallorca, que mirava de fer entrada a l'Aragó des de les seues terres del Rosselló³⁶⁵. Més determinant fou encara la participació entre els anys 1389 i 1390 en la lluita contra el comte d'Armanyac³⁶⁶. Alfons acudeix com capità de les tropes procedents del Regne de València que s'afegiren a les catalanes i aragoneses, per contenir la temptativa d'invasió de terres catalanes per certes "companyies stranyes", comandades per l'esmentat noble³⁶⁷. Aquesta campanya estava molt pròxima en el temps a tots els procel·losos esdeveniments que envoltaren les Corts de Montsó desenvolupades entre els anys 1388 i 1389. És per això que R. Tasis considera que Joan I hagué d'humiliar-se per a demanar la contribució d'Alfons el Vell en aquella campanya militar³⁶⁸: la urgència de reunir homes suficients per a la defensa del regne justificava el refredament de les tenses relacions després dels durs enfrontaments en aquelles corts.

Efectivament, les corts que es desenvoluparen a Montsó entre 1388 i 1389 foren força conflictives i visqueren enfrontaments tibants entre una poderosa facció nobiliària, amb Alfons el Vell al cap, i una altra facció cortesana a la qual pertanyia na Carrossa de Vilaragut³⁶⁹. La base fou la denúncia presentada contra l'esmentada na Carrossa, acusada d'una excessiva influència en els afers polítics i de tenir un gran ascendent sobre Joan I;

365. JAVIERRE (1930), p. 135.

366. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XLIV, pp. 737-741.

367. CAMARENA (1965), p. 31. En una lletra adreçada per Joan I al consell de Perpinyà, s'hi esmenta la participació d'Alfons en aquesta missió: "*Ja per altres lretres vos havem escrit com havem deliberat que nostre mol car fratre lo Duch de Montblanch prestament vaie contra aquexes companyies stranyes qui són entrades en lo principat de Cathalunya, lo qual se'n mena VIII milia lancés e II m pillarts... e II m ballesters, e II m escudats, per combatrè's amb ells. E per tal que n baiats plaer certificam-vos que partirà demà d'ací ab tota la dita companyia. E après d'ell hi trametrem lo marqués de Villena, lo comte d'Empúries, lo comte de Pallars, lo comte d'Urgell, lo comte de Cardona, lo comte de Prades...*" (Monçó, 11 de novembre del 1389); GIRONA (1928), XIII, p. 352.

368. TAVIS (1959), pp. 175-176.

369. DANVILA (1888), pp. 404 i ss; TAVIS (1957), pp. 175-176; TAVIS (1959), pp. 167 i ss; SOBREQÜÉS (1970-71), pp. 524-525; SOBREQÜÉS (1973), pp. 31-32 i 69-70; SALRACH (1980), p. 571.

òbviament ens trobem davant d'una de les lluites típiques pel poder i per la capacitat d'influir sobre els decisions i les polítiques de la corona. Dins dels lligalls conservats a l'arxiu d'Alfons d'Aragó hi ha un grapat de documents referents a aquest afer³⁷⁰. Hi destaca, en primer lloc, el model de lletra adreçada per Alfons i els seus partidaris a tots els membres de les corts per a atraure's voluntats, en primer lloc, simplement amb l'objectiu d'aconseguir el permís reial per a defensar les seues posicions vers na Carrossa de Vilaragut. En aquestes lletres, s'hi contenia un plec de duríssimes imputacions contra aquella “*àvol e malvada fembra*”, incloent-hi acusació d'adulteri, d'allò que a hores d'ara denominariem tràfic d'influències —“*...per obres e mals consells e suggestions de la dita na Carroça... se son fetes e-s fan... desordenadament gràcies e donacions per los dits senyor e senyora [els reis]*”—, de traïció i de corrupció. Sembla que la reacció de Joan I davant d'aquest escrit fou de gran indignació, fins al punt de decretar ordre de detenció contra els que encapçalaven la protesta. Alfons el Vell, recolzat per altres gran nobles i cortesans com Bernat de Cabrera, Jaume de Prades o els vescomtes d'Illa i Canet i de Roda, hagué de fugir, i es retirà a la vila de Calassanç. Després d'aquesta primera reacció, la tensió s'apaivagà una mica, i s'encetaren negociacions³⁷¹. Sembla que Alfons oferí a na Carrossa respecte per la seua posició en canvi que influïra perquè el monarca el nomenara cap del Consell Reial. No resta molt ben parat, Alfons, en aquest afer, en el qual els intents de subornament i les amenaces foren les armes brandades pel primer duc de Gandia³⁷², tot i que en certa mesura li assistira la raó en allò concernent l'excessiu poder de la noble na Carrossa. Malgrat tot, la sang no arribà al riu: l'esmentat atac al nord de Catalunya feia necessària la presència del braç militar al costat del rei, i això demanava oblidar l'afer sense prendre mesures dràstiques.

Altres afers, molt puntuals, ens permeten endinsar-nos un poc més en la manera d'actuar en els assumptes públics i en el tarannà d'Alfons d'Aragó. La llarga carta que adreçà el 16 d'agost del 1395 als “*elets a la ordenació de la defensa del Regne de València*” —una mena de “*junta valenciana de defensa*”—, de la qual ell era membre, és un testimoni molt interessant. Sol·licitada la seua compareixença a València per la presència amenaçadora

370. ARV, MR 9.600, ff. 142r-147r.

371. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XLIII, pp. 733-734. On fa referència a l'atorgament d'un salconduit reial a Alfons el Vell i els seus partidaris per tornar a les corts de Montsó a l'estiu del 1389.

372. DANVILA (1888), pp. 218; TISIS (1959), pp. 168-169. Si el compilació d'acusacions que fa el primer autor respon a la veritat, val a dir que Alfons el Vell donà mostres d'autoritarisme, ambició desmesurada i manca absoluta d'escrúpols.

d'un exèrcit i un estol del rei de Granada, Alfons es negà a traslladar-s'hi, per por a la pesta i perquè segons la seua anàlisi, la situació no resulta tan greu com la descrivien els altres membres de la junta. Amb tot, per si de cas estiguera equivocat, no s'està de recomanar-los què caldria fer-hi. El to de suficiència i de domini de la situació evidencia que ens trobem davant d'un vell orgullós, experimentat i difícilment impressionable, molt competent en els assumptes de l'alta política, les amenaces i la guerra, però que, en aquell instant —l'estiu del 1395—, no tenia temps a perdre amb els perills que encaçaven el seu país, perquè estava enredat en la defensa aferrissada dels seus estats castellans, ja aleshores pràcticament perduts. Heus ací la lletra en qüestió.

“Als molt reverents nobles e honrats los elets a la ordenació de la deffensió del Regne de València.

Senyors, reebuda he una letra per la qual m'avets fer saber com per la nova certa que era pervenguda que-l Rey de Granada ab gran gent de cavall e de peu, partit ja de Granada, se ajustava per entrar en aquest Regne [...] dins breus dies. E que havets sabut, per relació de persones dignes de fe, que lo dit Rey tenia quatre galees e quatre galiotes armades, rema a frenell, e-n sperava tots jorns de les parts de Barberia a compliment de XXVII fustes de rema per damnificar aquest regne per terra e per mar, ço que Deus no vulla, perquè-m requirets per mon ofici, la part que en aquell ofici he, em pregavets afectuosament que-m plagués venir e ésser personalment, o per substitut meu, aquí en la ciutat de València lo XXIII dia del present mes per parlar, tractar, concordar ab vosaltres e ab altres coelets los dits afers, en tal manera que fos servei de Déu e del Rey, e bé e honor del Regne, e descàrrech de tots nosaltres, segons que en la dita letra les dites coses e altres eren pus largament contengudes. Al qual vos responch que si no fos per aquesta mortaldat que huy és en lo Regne, en què lo caminar es molt perillós, e encara aqueixa ciutat no és ben segura de anar hi per la dita mortaldat que es stada, hi és, yo, per servei de Déu e del Senyor Rey, e per la defensió d'aquest regne personalment hi anara, però pus anar no y puch, yo sobdelegue en loch meu en la dita elecció, mossèn Pelegrí de Montagut, al qual yo per ma letra ne scriu. Et si entenets que necessària hi sia procuració o sobdelegació mia per al dit mossèn Pelegrí, trametets-la'm ordenada com tal la fermaré e la trametré al dit mossèn Pelegrí. Et jattsia que yo entenga que açò no serà res, hans si res és crech que serà contra Castella, però en fer hi provacions bones e aquelles que si merexen gran senyes, per què-ns par que vosaltres deguessets tractar e ordenar de tres coses; la primera és que si lo dit Rey de Granada o son poder entrava en aquest Regne que encontinent fos combatut; la segona és que les ciutats, viles e castells d'aquest regne fossen ben guardats; la terça es que los moros de la terra fossen sosegats e assegurats per tal forma que ells no haguessen dupte ne rahó de fer alcú moviment, car moltes de vegades es que per pahor que han les gents obren algunes coses que no deveren, majorment moros qui son de leuger creure. En bona fe a mi par que totes aquestes tres coses se poden bé ordenar e sens gran càrrech d'aquest regne. E com vosaltres ne vullats mon consell sobre les dites tres coses per quina e en qual manera se metran en execució, yo-l vos trametré per scrit aquell que Déu me administrarà. E pusch e deig vos

hi donar consell per dues rahons, la primera es que molt volenters yo y metré la mia persona de tot ço que haja en la defensió d'aquest regne; la segona és per què mi va molt per mon heretament. Axí matex si diners havets per aquest fet, yo per servey de Déu e del Senyor Rey e per la defensió del dit Regne vos prestaré volenter XXX m florins, assegurant-los me, pagadors a mig any. E si altres coses vos plaen que yo puxa fer per vostra honor ab bona confiança men scrivits. Lo Sant Sperit vos tenga en sa guarda. Scrit en lo meu castell d'Ayora a XVI d'agost del any XC cinch

*Lo Marqués de Villena*³⁷³

Aquesta comunicació palesa també la importància de l'opinió d'Alfons en qualsevol situació delicada. Els monarques successius, especialment els seus nebots Joan I i Martí I, tot i les dificultats que l'altiu Alfons ocasionava periòdicament, se'n refiaren, perquè atresorava una experiència i un coneixement dels afers d'estat que només pot acumular-se amb la participació constant al llarg de dècades en guerres, missions diplomàtiques, tractats i enfrontaments de la més natura diversa. Alfons era habitualment dipositari de consultes o requeriments per part dels monarques i freqüentment era informat dels grans afers de l'alta política, com ara les relacions internacionals o els preparatius de les corts³⁷⁴. Lògicament, aquesta inestimable col·laboració, prestada molt sovint, amb més o menys entusiasme, tingué la seua reciprocitat amb l'oferiment de suport pels monarques en moments crucials, com ara en la pèrdua del marquesat de Villena³⁷⁵.

Sempre present en els grans moments i celebracions de la corona, i gairebé sempre com un dels primers a rubricar els diplomes més solemnes, com per exemple el jurament de Martí l'Humà a les Corts de Saragossa del 1398 com successor del seu germà Joan I³⁷⁶, rebé la darrera recompensa als serveis prestats amb la creació del títol de duc de Gandia per a la seua persona³⁷⁷, tot i que a més d'un premi, era també una mena de compensació per la

373. ARV, CR 675, ff. 59^{rv}.

374. El 17 d'agost del 1401 Martí I comunicava al seu oncle, el duc de Gandia, que li enviava Guillem Martorell per posar-lo al corrent de la celebració de corts i d'altres afers; VILLALMANZO (1995), p. 277 (doc. 153). El moviment de missatges i correus entre la cort reial i la senyorial, establerta a Gandia, degué de ser dens i constant durant bona part de la vida d'Alfons d'Aragó.

375. El 28 de febrer de 1396, Joan I d'Aragó adreçava una lletra a Enrique III de Castella protestant enèrgicament per la confiscació del marquesat de Villena, propietat d'Alfons d'Aragó, i no es tractava només d'una reclamació diplomàtica, sinó que estava plena d'arguments legals i econòmics per a recolzar-la; ARV, MR 9.610, ff. 20^r-22^r.

376. ZURITA (1973), Llibre X, capítol LXV, p. 833. Efectivament, segons el cronista aragonés, Alfons d'Aragó fou el primer dels membres del braç militar en rubricar la designació.

377. ESCOLANO & PERALES (1978), t. II, p. 75. ZURITA (1973), Llibre X, capítol LXIX, pp. 849-850. J. Camarena subratlla el fet que Alfons fou el primer personatge a assolir aquest rang nobiliari —duc—sense ser fill d'un monarca regnant; això evidència la importància d'Alfons el Vell, i la seua proximitat als monarques aragonesos; CAMARENA (1965), p. 31.

pèrdua del marquesat de Villena. El desenvolupament de la vila saforenca, l'embelliment i la millora dels seus edificis, el dinamisme cultural de la seua cort senyorial, la concentració d'una petita noblesa local, en fi, el constant creixement de Gandia, la vila que Alfons havia triat com a centre dels seus estats, oferia un marc molt adequat al qual lligar la nova dignitat.

La tasca de conseller de la casa reial s'allargaria fins als darrers anys de la seua vida, i fou l'esmentat afer dels bàndols el que l'ocupà amb més freqüència. Atesa la gravetat d'aquest problema, que esquinçava la societat valenciana de les darreries del segle XIV i la primera meitat del XV, no només en les seues classes més enlairades, sinó també a altres grups, com ara els menestrals, cal interpretar que la corona es refiava absolutament de l'habilitat d'Alfons d'Aragó per a encarar afers de gravetat extrema o de resolució delicada. La llarga experiència en els cercles de l'alta política del primer duc de Gandia era una garantia d'equanimitat i, si més no, d'eficàcia.

Ara bé, cal encara parar esment als seus projectes més ambiciosos, i potser també els més descabdellats. Segons el cronista J. Zurita, l'any 1378, Alfons d'Aragó envià una delegació davant el rei Pere el Cerimoniós, encapçalada per Pere March, per demanar-li llicència per a poder fer gestions dirigides a obtenir el tron del Regne de Sicília. Heus ací la notícia com la recull el cronista aragonés: "*Pretendía el marqués de Villena suceder en el reino de Sicilia; y por esta causa envió un caballero de su casa y gran privado suyo que se llamaba Pedro March a pedir al rey licencia para proseguir su derecho; mas el rey le respondió que por el testamento del rey don Fadrique el viejo, era él el legítimo sucesor; y cuando aquello no hubiese lugar era notorio que aquel reino pertenecía a la infanta doña Maria, su nieta, hija del rey don Fadrique, y por razón de propincuidad debían ser preferidos los infantes don Juan y don Martín, sus hijos, que eran sobrinos del último rey de Sicilia, hermano de su madre*"³⁷⁸. Lògicament, el fet que els seus interessos es contraposaren a les intencions reials coartà qualsevol possibilitat que la reivindicació d'Alfons reeixira. És segur que Alfons el Vell ni tan sols somniaria en aquell moment que trenta-quatre anys més tard seria candidat, ni que fóra testimonial, a ocupar el lloc que havia gaudit el seu avi, Jaume II, i molts altres membres de la seua família: titular de la Corona d'Aragó. No obstant això, quan aquesta possibilitat arribà, era ja molt vell, i la mort arribà just a temps d'impedir que Alfons fóra una de les alternatives reals en la decisió de Casp.

Efectivament, Alfons el Vell fou un dels candidats presos en consideració durant l'interregne que seguí a la mort sense hereus de Martí l'Humà. De fet, segons J. Camarena,

378. ZURITA (1973), Llibre X, capítol XXIII, pp. 656-657. Mireu també PAGÈS (1912), p. 34; CHINER (1997), p. 114.

fou el primer dels aspirants en presentar les seues al·legacions per a succeir el monarca aragonés davant dels consells de València i Barcelona; atesa la seua vellesa, si l'afer s'allargava excessivament les seues possibilitats de ser ni tan sols un veritable candidat es quedarien en no res³⁷⁹. Zurita també destaca la celeritat amb què Alfons va presentar les seues al·legacions, bastides en el raonament que la línia directa de successió dels reis d'Aragó s'havia exhaurit, i que ell era el que tenia més proximitat a aqueixa branca, pel que feia als descendents per línia masculina; segons el cronista aragonés la petició s'havia fet davant del parlament de Catalunya, que aleshores no era competent per a determinar el cas³⁸⁰. En contra d'Alfons estava la seua edat, possiblement més de setanta-cinc anys, la manca de suports suficients, la força d'alguns dels rivals³⁸¹, i el caos en què es trobava la seua pròpia senyoria pels problemes sorgits amb el fill i en el si de la seua família; Zurita es referia efectivament a la seua edat, però reconeixia també que “...*esto no le desautorizó tanto cuanto el mal regimiento que traía en su casa y estado la duquesa doña Violante de Arenós su mujer, que traía con don Alonso conde de Denia su hijo tan gran disensión y pendencia que della resultó mucha infamia a toda aquella casa...*”³⁸². Els que havien estat al costat d'Alfons el Vell al llarg del temps, sempre fidels al seu senyor, posaven, però, l'accent en la vellesa i els impediments físics del duc de Gandia com les principals causes del seu fracàs en la temptativa d'aconseguir la corona; segons Martí Eiximenis, “...*crehia ell testimoni que si lo dit quondam Egregi Duch fos stat en aquell temps e cars de edat tal que hagués pogut cavalcar per la terra, que en Aragó no-y havia altre Rey sinó aquell tant com visqués, perquè no sens causa aquell se deya haver dret en los dits realmes e eser competidor en aquells...*”³⁸³. Finalment, les pretensions d'Alfons el Vell quedaren en no res. Davant de l'empenta i els suports reunits per Jaume d'Urgell i Ferran d'Antequera³⁸⁴, la seua candidatura fou gairebé testimonial, sobretot quan al març de l'any 1412 Alfons el Vell morí i foren Joan de Prades, el seu germà, un altre venerable ancià, i Alfons el Jove, els que miraren d'heretar els drets del pare; aquest darrer estava en un graó inferior quant als drets de successió, per

379. CAMARENA (1949), p. 10.

380. ZURITA (1973), Llibre XI, capítol VIII, pp. 31-32.

381. SOLDEVILA (1963), pp. 572 i ss.

382. ZURITA (1973), Llibre XI, capítol VIII, pp. 31-32. Més endavant pararem esment a les circumstàncies tan llastimoses que envoltaren els darrers anys de la vida d'Alfons, particularment en la seua relació amb Alfons el Jove, amb Na Violant i amb algun membre destacat del seguici.

383. Es tracta d'un dels testimonis de l'esmentat plet sobre la possessió de la baronia d'Arenós; ARV, G 2.230, mà 38, f. 20r.

384. Així, per exemple, S. Sobrequés recorda que un dels candidats, Ferran d'Antequera, reforçà la seua candidatura mostrant públicament l'exèrcit amb què comptava; SOBREQUÉS (1973), pp. 236-237.

tant les seues possibilitats eren molt més reduïdes, i el seu oncle Joan de Prades no arribà ni tan sols a ser considerat candidat pròpiament dit³⁸⁵. La pretensió més ambiciosa de la família dels ducs reials de Gandia no tingué cap possibilitat de fer-se realitat, sobretot pel moment històric tan advers en què sorgí l'oportunitat.

IV.5. La cort d'Alfons d'Aragó: seguici, administració i vida quotidiana. La cultura a la llar del primer duc de Gandia

*...doní al dit senyor per a jugar a dau de sis ab don Pedro en Ecla IIII florins...*³⁸⁶

*...doní per manament del senyor marquès a Pere de Rius, gascó, trobador de noves rimades, les quals li manà donar graciosament lo dit senyor V florins...*³⁸⁷

L'organigrama que R. Conde proposava per mirar de descriure la cort d'Alfons el Vell palesa ben bé la seua complexitat i amplitud³⁸⁸, i també una gran semblança amb la cort dels monarques aragonesos; cal recordar que fou precisament en aquesta època, en temps de Pere el Cerimoniós, que es fixà l'organigrama de la cort reial, els càrrecs que la formaven i les seues atribucions, tot això mitjançant un ordenament molt detallat³⁸⁹. Cal destacar que, per a la gestió de les despeses comunes de la família d'Alfons d'Aragó, funcionaven alhora fins a tres "cases", amb els seus propis càrrecs i la seua comptabilitat. Des del seu matrimoni i fins a la seua mort, hi hagué, a efectes organitzatius, una "casa de Pere de Villena"; a partir de l'alliberament d'Alfons el Jove, el 1392, i fins a la mort d'Alfons el Vell, hi hagué una "casa del comte de Dénia"; i durant molts anys, hi hagué també la de na Violant, distinta de la central del seu espòs, potser per la gran quantitat de temps que havien de viure separadament.

385. ZURITA (1973), Llibre XI, capítol LXXI, p. 214; SOBREQÜÉS (1973), pp. 122-125.

386. ARV, MR 9.609, f. 76r (comptabilitat de l'any 1384).

387. ARV, MR 9.595, f. 52r (comptabilitat de l'any 1382).

388. CONDE (1973), p.431.

389. "Ordenacions fetes per lo molt alt senyor en Pere Terç, rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort", *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (a cura de Próspero Bofarull i Mascaró), t. V (1850), pp. 7-321.

En línies generals, caldria distingir en tres grans àmbits les persones que estigueren al servei d'Alfons el Vell³⁹⁰:

a) Els membres del servei domèstic, és a dir, els que es preocupaven del funcionament quotidià de la casa i de cobrir les necessitats bàsiques. Entre aquests cal destacar l'encarregat de l'adquisició de mercaderies i, sobretot aliments, per a la casa del senyor —*comprador*—, l'encarregat de la vigilància i control del rebost —*museu* o *reboster*—; i una sèrie de domèstics dedicats a tasques molt puntuals relacionades amb el menjar: *sobrecoch* o *coch*, *panicer*, *boteller*, *copa*, *aigua* o *aiguader* i el *coltell* o *colteller*. Per sobre d'ells, hi havia d'estar el *majordom*, segurament cap de tot el servei de la casa, encara que potser aquest càrrec ultrapassava aquest tipus de tasques, dedicant-se al suport de qualsevol necessitat personal del seu senyor. També trobem domèstics especialitzats en tasques de cura dels diversos animals en poder d'Alfons, des del falconer a l'*adzembler*, passant pel *civader* o el manescal, que era una estranya simbiosi entre veterinari i ferrer. També s'inclouïen en la nòmina del servei del senyor alguns artesans, com els sastres o el sabaters, encarregats més del manteniment de les robes i el calçat, és a dir, de fer les reparacions i arranjaments adients, que no de l'elaboració constant de models nous. I alguns professionals d'altres especialitats, com ara la cura de la imatge —el barber— i la cura de la salut, com ara els metges³⁹¹ o els especiers i apotecaris, versats tant en l'elaboració de medicaments³⁹², com en la fabricació de cera o perfums —potser eren especialistes de les herbes curatives i aromàtiques.

Per sota hi hauria un munt de domèstics, aprenents, a més d'altres treballadors amb escomeses més específiques, com ara les donzelles o les dides; a més hi havia tot un seguit de servidors i ajudants, alguns dels quals estarien en un nivell tan baix que probablement no rebien més retribució que la seua alimentació i les robes: allò imprescindible per a sobreviure. En el graó més baix de l'escala del servei domèstic hi eren encara els esclaus,

390. Cal advertir que tots aquests càrrecs han estat convenientment documentats en els registres de lletres i en la comptabilitat d'Alfons el Vell.

391. Atesa l'obsessió d'Alfons d'Aragó per les malalties, sobretot per la pesta, és normal la presència de metges al seu voltant. Sabem que va patir de poagre —gota—, com deia més amunt, la malaltia més típica entre l'alta noblesa, conseqüència d'una alimentació massa rica en carn; Joana, serventa de Na Violant recordava en el plet sobre la baronia d'Arenós que anys enrere —segons les referències cap a 1403—, "*lo dit senyor Duch stave mal del puagre*"; ARV, G 2.230, mà 34, f. 44v.

392. Heus ací alguns dels medicaments i instruments relacionats amb la medicina que podien ser emprats a la cort d'Alfons, segons llistat d'unes compres fetes l'any 1378: *exarop*, *engrunt compost*, *medecina composta*, *alfobes*, *gerapiga*, *oli d'ametles*, *pólvara*, *casifiscola*, *oli de tamarint*, *empastre*, *sementes*...; ARV, MR 11.593, s.f.

una realitat social molt més estesa del que es podria pensar a la València baixmedieval³⁹³.

b) Els membres de l'administració i del govern central. Si bé l'estructura administrativa del senyoriu d'Alfons el Vell estava bastant descentralitzada, romania a la seu principal, normalment a Gandia, un grup d'oficials encarregats de dur els grans comptes. Es tracta sobretot del *tresorer* i l'*oïdor de comptes*, dedicats a dur el compte dels diners directament manejats a la cort el primer, i de fiscalitzar les comptabilitats parcials trameses pels delegats del poder senyorial a les diferents possessions d'Alfons d'Aragó, el segon. Per sota d'aquests, hi havia un bon nombre d'administratius, com els *escrivans de ració* o els *procuradors*, i alguns servents dedicats a transmetre comunicacions, fer executives les ordres dels oficials majors i dedicar-se a comeses més senzilles i de caire més pràctic i quotidià; es tracta d'oficials com el *missatge*, el correu, l'alguatzir, el porter o el *trompeta*.

Per a resoldre afers més concrets, hi calia el concurs d'especialistes. Pare esment sobretot a professionals de les lleis i els tribunals, com ara els notaris, els advocats, els doctors en decrets o els procuradors. La noblesa valenciana de la baixa edat mitjana afrontà moltes més lluites a les corts judicials, que no als camps de batalla. Tot i que la naturalesa dels cavallers i la seua mentalitat estava teòricament molt lluny de les activitats i els principis que guiaven les tasques dels picaplets i els jutges ordinaris, molts nobles valencians despengueren quantitats importants de diners defensant les seues posicions per la via de la llei.

c) Els oficials del senyor en cadascun dels seus estats. Però, com hem vist, la gestió eficaç de totes les terres sota la jurisdicció senyorial demanava que l'administració feudal fóra més propera a cadascun dels indrets afectats. Amb aquest objectiu, es designaren una sèrie de representants del senyor en cadascuna de les circumscripcions per a dur a terme tasques de govern local, administració de justícia i, sobretot, recaptació de les rendes que pertocaven al senyor. El *recaptador* o *col·lector* era potser el més important, per tal com era l'encarregat de la gestió econòmica: recaptar i redistribuir la renda feudal. A més a més, cada terme general, cada comunitat, cada castell important, tenia un oficial que era la representació del poder del feudal: *alamí*, *batlle*, *alcaid*...

Per sobre de tots aquests, hi havia el *procurador general*, l'*alter ego* del senyor en la seua absència, i la seua mà dreta quan estava al seu costat. Per a les terres valencianes

393. El 17 de febrer del 1388 Alfons el Vell venia a Joan de Quintavall, membre del seu seguici, un esclau sarraí per 50 florins; AHN, O, Llig. 1172-1 (protocols del notari Ramon Agualada).

d'Alfons el Vell, fou Pere March, el pare d'Ausiàs March, qui exercí aquest ofici durant gairebé quaranta anys, amb eficàcia plena i a satisfacció del senyor. Hi havia un altre procurador al comtat de Ribagorça i un tercer al marquesat, mentre aquest territori castellà romangué en mans del primer duc de Gandia.

Tot i ser una obvietat, para la pena recordar que tots aquests membres de la cort senyorial cobraven una assignació econòmica, més o menys elevada segons la responsabilitat de cadascun i de la rellevància i de l'exclusivitat del seu càrrec. Cal subratllar que una partida molt important de les despeses ordinàries de la cort d'Alfons el Vell era el pagament del personal, tant del fix com de l'eventual.

Però el nombre de persones que envoltaven Alfons el Vell era encara molt més ampli. Al costat d'aquest gran baró hi havia també un seguici pròpiament militar, un grup de homes, molts d'ells cavallers, relacionats amb el senyor per lligams de fidelitat, que estaven econòmicament compensats i legalment establerts mitjançant els contractes anomenats d'*acostament*. Alguns d'aquests cavallers estigueren dins de l'òrbita del primer duc de Gandia durant bona part de la seua vida. Així, Vidal de Blanes, que arribaria a ser governador del Regne de València, signà el seu contracte d'*acostament* amb Alfons d'Aragó l'any 1375, i l'any 1403 estava encara en la llista del nobles que rebien una assignació anual per aquest concepte³⁹⁴. A la documentació senyorial, s'hi poden trobar nombroses referències als diferents homes lligats per *acostament* a Alfons; si bé alguns hi estigueren relacionats durant gairebé tota la seua vida, uns altres apareixen i desapareixen d'acord tant dels seus avatars personals, com de les conjuntures i de les necessitats d'Alfons d'Aragó. Heus ací alguns dels que apareixen esmentats en el registre de lletres de l'any 1395: Pere d'Aragó, amb una assignació anual de 1500 sous; Joan de Quintavall, amb la mateixa quantitat —aquest cavaller apareix també sovint com majordom, i fou un dels membres del seguici senyorial que adquirí, o bé li fou atorgada, una alqueria dins del terme de Gandia, coneguda amb el seu nom mateix³⁹⁵—; o Peregrí de Montagut, amb una retribució de

394. En una lletra signada a Aiora el 22 de març de 1395, adreçada al col·lector Nicolau Carbonell, Alfons indicava el següent: "*Com nos ab carta nostra data en la vila de Soria a XIX dies de juny de l'any de la Nativitat de Nostre Senyor Mil CCCLXXV graciosament hajam dats et atorgats que cascun any per acostament al honrat e amat cavaller de casa nostra Vidal de Blanes Mil Cinchcents sous reals de València a tant de temps com nos plaurà...*"; ARV, CR 675, f. 28v. En el mateix lligall hi ha un registre del dret del segell senyorial dels anys 1402-1403 on hi ha referències a diversos contractes d'*acostament* que en aquell moment estaven vigents; el de Vidal de Blanes n'és un; ídem, f. 96r.

395. SANCHIS & GIL (1987). Apareix molt sovint als comptes senyorials rebent diverses assignacions, per exemple, ARV, MR 9.609, f. 36v (1384).

1.000 sous³⁹⁶. També he pogut documentar als protocols notariais la presència d'aquests cavallers amb què Alfons havia establert lligams de fidelitat, com ara Lluç de Bonastre, que rebia 1.000 sous anuals, o en Ramon de Vilaragut, que en rebia 1.500³⁹⁷. El nombre fou variable durant la llarga vida d'Alfons el Vell, però el grup de les persones lligades per *acostament* i servei a Alfons pogué superar fins i tot la centena.

Ara bé, no sempre les relacions d'*acostament* establertes donaven els fruits esperats. Així, l'any 1395 es desenvolupà un plet entre Alfons el Vell i els hereus d'Eiximén Doriç, cavaller, que reclamaven del marquès de Villena una quantitat de diners important. Sembla que l'any 1366, en plena campanya castellana, Alfons atorgà a aquest cavaller una renda anual de 3.000 sous sobre allò recaptat a la Vall de Gallinera, en canvi de l'obligació de servir-lo, sempre que fóra requerit, amb vuit homes a cavall³⁹⁸. Alfons no reconeixia aquesta obligació, i no estava disposat acceptar l'existència del deute, sobretot perquè, atesa la seua captura a Nájera, el servei mai no s'havia acomplit. Semblant és el cas de Francesc del Bosc, que havia signat al maig de 1366 un contracte similar pel qual Alfons li oferia 1.500 sous anuals en canvi del seu servei; vint-i-nou anys més tard, Isabel, filla òrfena de l'esmentat Francesc del Bosc, reclamava l'extraordinària suma de 43.500 sous³⁹⁹. És evident que moltes de les relacions de fidelitat se signaren amb aquells que es posaren al servei d'Alfons en la campanya castellana dels anys 1365-1367. Aquests problemes probablement mai no s'haurien produït si la desfeta de Nájera no haguera estat un veritable parèntesi, un fractura extraordinària en la vida d'Alfons, i també en les seues relacions.

També formen part de la cort d'Alfons el Vell, tot i que la major part devien ser eventuals, un grapat d'especialistes de la diversió i l'entreteniment, com ara Pere de Rius⁴⁰⁰, gascó, *trobador de noves rimades*, Poqua Roba⁴⁰¹ —preciós malnom—, *ministrer o sonador*

396. ARV, CR 675, ff. 51r, 55rv i 58v-59r.

397. AHN, O, Llig. 1173-1 (protocols del notari Ramon Agualada); 15 i 8 d'agost de 1398 respectivament.

398. ARV, CR 675, ff. 41r-42r. L'acord fou signat el 31 de maig del 1366 a Sevilla. Segons l'acusació "...enaprés lo dit senyor marquès stech VI anys o pus en la presó de Rey d'Anglaterra o del Príncep, son fill, e dins aquests VI anys lo dit mossen Ximen Doriç no demanà la dita pensió..."; després sí les reclama, e el marquès el va respondre que "que ell era fort carregat en ses rendes per causa de sa presó e que tants no li-n daria, mas que li daria volenters duo mille solidos// e lo dit mossén Eiximen Doriç non volch pendre sinó li-n dava IIIm..."; la reclamació, per tant, estava pendent des de feia moltíssims anys. Mireu també, ídem, ff. 29v-30v, 44v-46r.

399. Ídem, ff. 70rv (4 de novembre del 1395). Alfons demanava que la reclamant mostrara el document de la pretés compromís amb Francesc del Bosc.

400. ARV, MR 9.595, f. 52r (1382).

401. ARV, CR 675, f. 58r. (1395)

d'instruments, és a dir, música, o aquells altres dos *ministrers de rabel juheus*, contractats en l'any 1399⁴⁰². Però si la música i les actuacions de diversos artistes plaïa molt Alfons el Vell, hi havia altres diversions a què també dedicava el seu temps d'esplai, com ara els jocs de saló —mireu el text que encapçala l'apartat—: “*doní al dit senyor per a jugar a daus de sis... III florins*”⁴⁰³; “*doní al dit senyor per a jugar a taules I florí... Item doní mes al dit senyor per a jugar a taules II florins...*”⁴⁰⁴. Els joves de la família jugaven a més a pilota, com ara el jove Pere de Villena o els néts d'Alfons⁴⁰⁵. Ara bé, l'entreteniment que més crida l'atenció dels practicats entre la noblesa valenciana de les segles xiv i xv és probablement la falconeria. I un dels llocs on les destreses i les tècniques relacionades amb la cura i l'ensinistrament dels falcons es desenvolupà amb més èxit degué ser la cort saforenca d'Alfons d'Aragó; de fet un dels joves educats a la seua ombra, Ausiàs March⁴⁰⁶, fill de Pere March, fou un dels millors experts valencians en aquesta especialitat de cacera, que era un luxe a l'abast de molt pocs —l'adquisició i manteniment d'aquests animals demanava inversions bastant grans⁴⁰⁷.

Un altre element de la quotidianitat en la cort d'Alfons d'Aragó són les expressions de la religiositat. En primer lloc, cal dir que també hi ha dins la nòmina dels membres de la casa senyorial alguns especialistes en les qüestions de l'esperit, particularment el capellà i el confessor, els quals, a més a més, estaven ben a prop dels seu senyor i eren sovint confidents, consellers i, en algun cas, protagonistes de les intrigues pròpies de la cort. El més interessant, però, són els actes públics en què els grans nobles havien de palesar que la seua preponderància social i econòmica tenia també un reflex en els seus comportaments, particularment en l'almoïna i en la participació de les fórmules religioses més acceptades socialment. Són nombroses les referències a donacions diverses a pobres, particularment

402. ARV, MR 9.586, f.170v. Òbviament la música era una de les afeccions preferides per Alfons el Vell. El 30 de juliol de 1388, apareix a un document privat una altre “ministrer” del marquès de Villena, de nom Joan Ortola; AHN, O, Llig. 1136-5 (protocols del notari Francesc Fiscal).

403. ARV, MR 9.602, f.158v (1388).

404. ARV, MR 9.592, f.184v (1395).

405. En el compte referit als anys 1379-1380 de la casa de Pere de Villena, hi ha un grapat de notícies sobre petites despeses fetes per a jugar a les taules i a la pilota; ARV, MR 9.579, ff. 129v-130r. Sobre els néts del marquès de Villena: “*doní als néts del dit senyor per a jugar a la pilota III sous VI diners...*”; ARV, MR 9.592, f. 184v.

406. GARCIA-OLIVER (1998), pp. 96-105; CHINER (1997), pp. 235-244.

407. Heus ací un exemple de les despeses faedores en la cura dels falcons: “*Item met en data los quals doní de manament del senyor marquès a Johan de Callosa, falconer del dit senyor, per quitació sua, és a saber, per quatre mesos que stech a Gandia per mudar los falcons...CLX sous, e eren un astor e II falcons...Item met en data los quals despengueren los dits falcons en los dits IIII mesos, és a saber, en carn e gallines et coloms e librell per banyar, et XVI sous que-ls doní per a missió al camí com partiren de Gandia per anar Ayora...CXXVI sous IIII diners*”; ARV MR 9.599, f. 76r (1376).

en festes assenyalades com Nadal o Pasqua⁴⁰⁸, i més puntual és el fet d'apadrinar jueus disposats a abandonar la seua religió i abraçar el cristianisme⁴⁰⁹. D'altra banda, Alfons el Vell i les seues tres filles formaren part de la confraria de Santa Maria, l'associació religiosa més important i representativa de la Gandia medieval. Potser de manera simbòlica, Alfons n'era membre⁴¹⁰, i afilià successivament les seues tres filles⁴¹¹. Sens dubte es tracta d'un vehicle molt adequat per a apropar-se a la bona societat urbana, aquella que estava perfectament organitzada mitjançant institucions cíviques molt valorades i amb un gran pes social, i també polític. El fet que fóra una confraria de la vila de Gandia aquella en què figuraren Alfons i les seues filles com a associats, ratifica, d'altra banda, que la vila saforenca era efectivament el centre dels estats d'Alfons d'Aragó. Cal subratllar que Alfons el Vell fou qui donà carta de naturalesa a dues de les confraries més representatives de les viles valencianes més importants sota la seua jurisdicció, la de Santa Maria de Dénia

408. “*Item pos en data que doní primerament al Senyor duch la vespra de Nadal del any MCCCCIII, ço és, per dues peces de drap de lana blau, qui costaren CCCIII sous, e d'altra part per X alnes de drap de lana blau a raó de V sous X diners l'alna; LVIII sous IIII diners, lo qual drap fon donat e partit als pobres per amor de Déu la vespra de Nadal per mans del confessor del dit senyor...*”. Donacions semblants es produïen en l'altra gran festa del calendari litúrgic: “...*per LXXVI alnes de drap blau de lana que foren donades al dit confessor per a dar a XIX pobres lo digous de la Cena, a raó de V sous IIII diners l'alna, que fan CCCCVsous, IIII diners; item per LVII alnes de drap de lenç per a XIX pobres... item per XII parells de çabates de hom per als dits pobres... Item per VII parells de çabates de dona per a obs de VII pobres dones... Item a XIX pobres que foren donats a cascun pobre per amor de Déu III sous...*”; ARV, MR 9.587, f. 38v i 53v-54r (1404). No he pogut documentat el patronatge d'Alfons el Vell amb l'hospital de Sant Marc, de la vila de Gandia, una institució pensada més per a acollir els menys afavorits de la societat que no per curar malalts; probablement es veié afavorida per la magnanimitat senyorial, com no podia ser d'altra manera atés el fet de trobar-se a la vila triada per Alfons com la seua primera llar; sobre aquesta institució podeu mirar OLASO (1988). De la preocupació d'Alfons el Vell per la distinció entre els pobres “dolents” i els bons, els que realment mereixen l'atenció dels ciutadans en una millor posició social és l'ordenació que pel seu manament establiren els consellers de Gandia sobre els falsos pobres que havien atresorat béns suficients per a viure gràcies a l'acumulació d'almoines; GARCIA-OLIVER (1987), pp. 106-108.

409. ARV, MR 9.608, f. 172r. Es tracta, lògicament, de la comptabilitat de l'any 1391: després del pogrom d'aquell any, les conversions de jueus foren massives; els jueus cercaven el padrinatge d'algun gran senyor per assegurar-se la seua protecció, i els grans senyors estaven disposats a donar-los-el, per tal com era un reconeixement de la seua posició social, i un acte ple de simbolisme des del punt de vista cristià: reconduir cap al ramat de Crist aquelles ovelles esgarriades. F. Garcia-Oliver ha comprovat que molts dels cognoms dels jueus conversos a Gandia coincideixen amb alguns dels llinatges més cèlebres de la vila; GARCIA-OLIVER, F. (1995), p. 83.

410. Hi ha en la comptabilitat pagament regulars de la quota anual del senyor i les seues filles com a components de la confraria: “...*als majorals de la Confraria de Gandia, per la Confraria de senyor marqués i les seues filles... XVI sous*”; ARV, MR 9.602, f. 147r (1388).

411. “*Item doní als majorals de la confraria de Gandia per ço que deu pagar lo senyor marqués e dona Leonor sa filla qui son confreres de la dita confraria per les III festes de Nostra Dona Santa Maria de l'any LXXXII... VIII sous*”; “*Item doní als majorals de la confraria de nostra dona Senta Maria de la vila de Gandia per les entrades de dona Violant e dona Johana qui entraren de nou en la dita confraria... XII sous*”; ARV, MR 9.595, ff. 42v i 55v (1382).

i la de Sant Cristòfol de Gandia⁴¹², creada aquesta darrera per a reunir els nous cristians, els jueus conversos arran els luctuosos fets del pogrom de l'any 1391⁴¹³. Però a més d'aprovar reglaments per a confraries noves, també sancionà les reformes periòdiques que les confraries velles introduïen en les seues ordenances, com és el cas de la confraria de la Verge Santa Maria d'Aiora, que havia estat fundada mitjançant privilegi atorgat per Elionor, reina d'Aragó, l'any 1356, i que reformà els seu reglament per donar entrada a un nombre més gran de confreres amb el beneplàcit d'Alfons el Vell, l'any 1395⁴¹⁴, o el de la confraria dels Mariners de Gandia, als quals Alfons donà llicència per a carregar censals amb què obtenir els diners que necessitaven per a poder desenvolupar les seues activitats⁴¹⁵.

La vitalitat de la cort d'Alfons d'Aragó, sobretot en el darrer terç del segle XIV, es manifesta també, i sobretot, en l'esfera d'allò cultural, intel·lectual i artístic. Pel que fa a l'arquitectura i les arts decoratives, en l'apartat següent miraré de fer un repàs succint de les empremtes més destacades deixades per les obres i reformes patrocinades pel primer duc de Gandia a les seues terres, particularment a la vila de Gandia. Ara bé, hi ha una altre àmbit que cal recordar en aquest punt de l'estudi: l'esplendor literària viscuda a la Safor del segle XV, sobretot amb les figures d'Ausiàs March i Joan Martorell⁴¹⁶, mai podria haver-se donat sense una etapa prèvia, desenvolupada en els anys més brillants de la vida d'Alfons d'Aragó, a les darreries del segle XIV, quan les diverses activitats relacionades amb les arts estaven en plena efervescència a la seua cort saforenca. Ja hem dit que Pere March, pare d'Ausiàs, i també poeta estimable⁴¹⁷, fou procurador general del primer duc de Gandia a les seues terres valencianes. Les relacions estretes durant tants anys entre ambdós personatges ultrapassaren amb escreix el marc d'allò purament administratiu; a

412. CUENCA (1985b).

413. Sobre el protagonisme de les confraries de conversos a la València medieval, podeu mirar, CASTILLO SAINZ, J. (1993): "De solidaritats jueves a confraries de conversos: entre la fossilització i la integració d'una minoria religiosa", *Revista d'Història Medieval* 4, pp. 183-206. En general, sobre els jueus i els conversos gandians podeu mirar els articles següents: GARCIA-OLIVER, F. (1993): "Observant families", *Revista d'Història Medieval* 4, pp. 207-226; GARCIA-OLIVER (1995).

414. ARV, CR 675, ff. 61r-64r (30 d'agost de l'any 1395). Es tractava d'augmentar de 120 a 150 el nombre de confreres, concretament amb l'admissió de quinze dones i quinze homes més.

415. AHN, O, Llig. 1172-3 (protocols del notari Ramon Agualada), 13 de juny de l'any 1389.

416. A colp d'aniversaris i commemoracions, ha estat possible reunir un bon grapat de treballs sobre aquests dos grans escriptors valencians medieval. Podeu mirar les darreres obres publicades, que repleguen tot el treball previ fet per erudits i historiadors des de les darreries del segle XIX; GARCIA-OLIVER (1998), pp. 96-105; CHINER (1997), pp. 235-244; VILLALMANZO, J. (1995); CHINER & VILLALMANZO (1982).

417. CABRÉ (1993).

Alfons fou dedicada una de les obres més importants de Pere March, *L'arnés del cavaller*. Aquest poeta fou la mà dreta d'Alfons durant molts anys, com ho recordava amb un to dolgut en el seu poema titulat *Lo compte final*, mitjançant el qual exposava el seu neguit pel fet d'haver estat arraconat per una nova generació d'oficials al servei d'Alfons, com ara Joan de Luna, de qui parlarem més endavant; Pere March hi feia un repàs dels nombrosos i molt valuosos serveis prestats al primer duc de Gandia, i li recordava fins i tot els diners propis esmerçats en l'exercici de les seues funcions, el seu viatge a Anglaterra per l'afer del deslliurament d'Alfons el Jove o la quantitat de temps dedicada a fer comptes per cercar sortides a les urgències monetàries del seu senyor: en fi, un plec de descàrrec farcit de greuges i, sobretot, de rosec cap a un senyor que Pere March considera molt injust, per haver-li llevat la seua confiança en favor d'arribistes, alguns dels quals, com veurem, tingueren una greu responsabilitat en l'esfondrament econòmic i moral d'Alfons el Vell⁴¹⁸.

Però no fou aquesta l'única relació entre la cort d'Alfons el Vell i la literatura del seu temps. Són coneguts els contactes establerts amb Francesc Eiximenis, i també amb Antoni Canals. El llibre d'aquest darrer autor intitulat *Scipiò e Aníbal*, fou adreçat a Alfons el Vell⁴¹⁹, la qual cosa demostra l'existència d'una relació prou estreta, potser de patronatge en algun moment, entre el dominic valencià, especialitzat en la traducció dels clàssics, i el primer duc de Gandia. Molt més documentada està la seua relació amb Francesc Eiximenis, un dels moralistes que millor reflectiren als seus escrits la societat valenciana de les darreries del segle XIV. El franciscà gironí dedicà el seu *Dotzé del Cristià* a Alfons el Vell⁴²⁰, que havia estat el patrocinador de la seua elaboració, per a la qual cosa va fer nombroses despeses entre els anys 1386 i 1387⁴²¹. Les dades tretes a la llum per P. Càtedra palesen ben bé l'interés d'Alfons d'Aragó per l'obra d'Eiximenis, fins al punt de finançar tots els aspectes tècnics d'un dels primers exemplars del *Dotzé*, com ara el pagament a l'escrivà que treballava a les ordres de Francesc Eiximenis, o les despeses derivades de la decoració i l'enquadració del llibre.

El més important de totes aquestes notícies no és tant la relació establerta per Alfons amb els esmentats autors, sinó la confirmació de l'existència d'un clima apropiat

418. Sobre les relacions entre Pere March i Alfons el Vell, especialment en tot allò referit a l'obra del poeta, podeu mirar: PAGÈS (1912), pp. 31 i ss; FULLANA (1936), pp. 58 i ss.; RIQUER & COMAS (1964 i 1983), v. I, pp. 545 i ss; Riquer (1968); CABRÉ (1993), *passim*.

419. RIQUER & COMAS (1964 i 1983), v. II, p. 455; RICO (1992); HAUF (1990), p. 118.

420. RIQUER & COMAS (1964 i 1983), v. II, p. 143.

421. CÁTEDRA (1982); CARR & CÁTEDRA, (1983), pp. 296-297; ARV, MR 9.596, *passim*.

per al desenvolupament d'inquietuds literàries i intel·lectuals a la cort del primer duc de Gandia, la qual cosa tindrà com a resultat no solament petites aportacions pseudoliteràries, com l'esmentada lletra d'Alfons el Vell a la seua filla Joana quan es casà amb Joan Ramon Folch de Cardona, sinó sobretot un ambient adequat per a l'aparició d'escriptors com els al·ludits Ausiàs March, Joan Martorell o Joan Roís de Corella, que assenyalen la Safor i, concretament Gandia, com un veritable centre intel·lectual a la València del segle xv, i d'altres que estigueren clarament influïts per aquell entorn, i per l'educació que s'hi donava als més joves, com ara el nét mateix d'Alfons el Vell, Enric de Villena i, potser en darrera instància, la filla d'aquest, sor Isabel de Villena.

La bona conservació d'un bon nombre de registres de la comptabilitat senyorial permetrien estendre's molt més en diversos aspectes de la vida quotidiana a la llar d'Alfons d'Aragó. Hom podria aportar gran quantitat de referències sobre les diferents ocupacions de cadascun dels oficials esmentats, mirant de distingir amb la màxima cura les atribucions de tots aquests, i sobre el nombre dels que hi treballaven, molt variable a través del temps. També seria possible parar esment a les robes adquirides, tant per a Alfons el Vell i els seus familiars, com per als altres membres del seguici, la seua qualitat, procedència i preu, així com les tasques desenvolupades pels professionals del tèxtil que treballaven dins la casa del primer duc de Gandia. La cura d'animals, especialment de cavalls i atzembles, i l'adquisició de tots els atifells relacionats amb la seua utilització, des de les selles de muntar als esperons, podrien ser analitzats amb aquelles dades.

Especialment rica i abundant és la documentació referida a l'alimentació, ja que es conserven moltes relacions d'allò que el reboster o museu adquiria per a les cuines de palau. De fet, hi ha un treball extraordinari sobre sistemes alimentaris a la València baixmedieval que té en la documentació procedent de la comptabilitat d'Alfons el Vell una de les fonts més importants⁴²². Ací s'explica perfectament com la taula palesa, tant o més que molts altres afers de la vida quotidiana, el rang i la categoria social de les diverses famílies.

Si hom volguera fer un ullada global pel viure quotidià a la València de les darreries del segle xiv, trobaria en allò que ens ha arribat de l'arxiu senyorial d'Alfons el Vell una de les fonts més riques a l'abast. Val a dir, però, que és materialment impossible fer un repàs exhaustiu per totes les possibilitats que la documentació ofereix amb un mínim rigor en un treball com aquest; amb tot, cal subratllar la potencialitat de la font, ni de bon tros exhaurida en aquesta recerca.

422. GARCIA MARSILLA (1993), especialment pp. 189 i ss.

IV.6. Obres públiques i privades: l'empremta d'Alfons el Vell a Gandia

...Lo Senyor Marqués per obrar e poblar lo carer de la Vilanova prestà MDCCC florins d'or d'Aragó a diverses persones per obrar alberchs en lo carer major de la Vilanova de Gandia, e eren-li tenguts restituir aquells e la festa de Sent Miquel de l'any MCCCXCI...⁴²³

Una de les mostres més evidents del poder d'un personatge i de la seua repercussió en la vida d'una vila són les obres públiques, és a dir, les transformacions del paisatge urbà que s'operaren sota la seua direcció. La documentació és en aquesta qüestió una mica més avara que en altres aspectes de l'activitat d'Alfons d'Aragó, i no per l'absència de dades, que són bastant abundants, sinó perquè aquestes són extraordinàriament breus i sovint poc descriptives. Les anotacions dels llibres de comptabilitat són moltes vegades referències lacòniques a obres acabades o pendents d'execució, de les quals només es pot traure com a conseqüència la seua existència, i no tant els seus resultats efectius; semblants són les limitacions de les notícies tretes d'algunes lletres o de la documentació notarial, que normalment es limiten a consignar pagaments sense especificar molt les obres fetes. A més a més, les notícies sobre la fesomia de les viles i els llocs que foren d'Alfons d'Aragó prèvies als anys estudiats són gairebé inexistents, fins i tot per a les més importants, com ara Gandia, la qual cosa dificulta les comparacions i l'estudi de l'evolució de l'urbanisme i les edificacions.

Cal dir que si bé tradicionalment s'ha posat en relació el creixement i la millora de les ciutats medievals amb l'emergència d'una burgesia potent i puixant —el cas de la ciutat de València seria en aquest punt paradigmàtic—, allò ben cert és que, a les viles de senyoriu, la responsabilitat en el seu ennobliment i eixamplament era compartida per la iniciativa ciutadana i les decisions del feudal. Gandia, com a centre d'un estat senyorial dels més potents del país, havia de mostrar un aspecte diferent, especialment brillant, que representara dignament la grandesa del seu titular. Si bé part dels esforços del senyor de Gandia se centraren en els palaus i albergs propis, cal dir que mai no descurà l'aparença i el desenvolupament de les viles en la seua globalitat, ni tampoc els edificis més emblemàtics, com ara algunes esglésies o, sobretot, el *seu* monestir, el de Sant Jeroni de Cotalba. Aquesta

423. ARV, MR 9.608, f. 152r (comptabilitat de Pere Carbonell de l'any 1391).

és, sens dubte, i almenys a la Safor, la seua aportació més important des del punt de vista arquitectònic. Aixecat al terme del castell de Palma per una iniciativa personal d'Alfons d'Aragó, esdevingué des d'aleshores —darrerries del segle XIV—, el veritable centre de la religiositat de la comarca, especialment per a tots aquells que arribaren a una certa posició social a l'ombra del primer duc de Gandia.

Potser les notícies més abundants, referides a diversos indrets de la senyoria d'Alfons, són les que s'ocupen d'obres realitzades o faedores en la infraestructura defensiva, i per extensió, de representació del poder senyorial, és a dir, el manteniment i consolidació dels castells. Normalment són treballs senzills de conservament i millora, necessaris per a evitar que la pèrdua progressiva d'importància dels castells-refugi, gairebé tots d'origen musulmà, duguera a la seua ruïna absoluta. A la comptabilitat senyorial, hi ha moltes anotacions que ratifiquen la utilització de diverses quantitats de diners perquè els alcaids dugueren a terme aquestes reparacions, i també als protocols notarials hi ha notícies sobre despeses fetes per a l'adequació de les instal·lacions defensives⁴²⁴. De vegades no es tractava de reparar unes edificacions més o menys malmeses pel pas del temps, sinó de refer-les gairebé de nou perquè algun fenomen natural les havia destrossades. L'any 1404 un terratrèmol féu caure el castell de la Vall de Gallinera⁴²⁵; uns anys abans, el 1385, la pluja havia provocat danys greus al castell de Palma: “*Nós don Alfonso... als amats los justícia, jurats e prohòmens del nostre loch e terme de Palma... fem vos saber que en Johan de Novals, alcayt del nostre castell de Palma, nos ha dit que per aquestes pluges que ara pochos dies ha són stades, se es enderrocada una partida del mur e albarcar del dit castell, e com vosaltres e tots los qui són heretats en lo dit terme siats tenguts a reparació e refecció de les obres de les torres, mur e albarcar del castell damunt dit, per tal ab la present vos manam...vejats e regonegats ensemps ab lo dit alcayt ço que s-i es enderrocat e caygut, e quines coses seran necessàries a refer e obrar aquell, e que de*

424. Les referències són contínues, heus-ne ací unes poques: obres al castell de Benidorm l'any 1382 (ARV, MR 9.595, f. 59r); al castell de Saix, dins del marquesat de Villena, l'any 1384 (ARV, MR 9.609, ff. 62v i 71r); el mateix any a l'alcàsser del castell de Garcimuñoz, també al marquesat (idem, f. 84r), a Castell de Castells l'any 1379 (ARV, MR 9.824, f. 37r)... El 17 de juny de 1391, Mahomat Roget, sarraí de la Vall de Gallinera reconeixia haver rebut de Bernat Torres, un dels col·lectors de les rendes del marquès de Villena, gairebé 300 sous per raó de les obres fetes al castell i la casa del marquès, però també a la taverna de la Vall; AHN, O, Llig. 1172-5 (protocols del notari Ramon Agualada). De vegades les notícies són un poc més explícites, com les referides a les obres fetes al castell de Dènia de l'any 1386 (porxet, cambra, cuina, estable...), ni que siga perquè s'hi inclouen obres al palau situat al castell, “...reparar lo palau vell dins e de fora...”; ARV, MR 9.594, ff. 77r-94v; o de vegades són reparacions de coses molt concretes: “...met en data lo dit alamí per dos parells de portes que feu fer per a obs del castell de Guadalest...”; ARV, MR 9.824, f. 38r. Les obres al castell de Calp foren molt importants l'any 1373; ARV, MR 9.585, ff. 60r-61v.

425. ARV, MR 9.587, f. 48v.

*fet façats fer la dita obra sens algun allongament sots pena de cent morabatins...*⁴²⁶. Aquesta lletra mostra la preocupació d'Alfons el Vell pel manteniment d'aquestes infraestructures tant de caire defensiu com simbòlic: al cap i a la fi, l'alcaid del castell de Palma era el representant del poder feudal, i el castell mateix, la imatge més evident del domini del senyor. A més a més, aquesta notícia palesa la responsabilitat dels vassalls en la conservació d'aquestes edificacions, més enllà d'ajudes puntuals del seu senyor.

Cal destacar que el castell de Bairén, que havia estat el centre de l'estructura defensiva de la plana de la Safor abans de la conquesta cristiana⁴²⁷, no apareix mai entre les anotacions referides a l'execució d'obres, almenys entre les que tenim a l'abast. És lògic, a les darreries del segle XIV molt probablement sofrí un abandonament gairebé absolut, paral·lel a la seua pèrdua d'importància estratègica. Era ja temps de viles i no tant d'alqueries; l'estructuració de l'espai a la Safor havia sofert una forta transformació, i tot i que l'habitat dispers era encara important, el paper de centre polític i econòmic ja no el jugava un poblat establert en altura i pensat sobretot per a defensar-se, com era Bairén, sinó una vila de nova creació, situada en la vall, al costat del riu i, això sí, adequadament encerclada per un fort mur que servia per a defensar i protegir, però també per a excloure, i per a delimitar l'espai afectat per unes certes càrregues i imposicions. La decadència del centenari recinte emmurallat a la muntanya de Sant Joan era evident: només hi restà un ermità⁴²⁸ i, de tant en tant, algun cercador de tresors soterrats⁴²⁹.

Un altre vessant molt interessant de la participació senyorial en el finançament d'obres "públiques" és la reconstrucció i el manteniment dels aparells de transformació i d'altres edificis, aquells que constituïen les regalies o monopolis senyorials i eren, per tant, una via per a la recaptació de la renda feudal, com ara molins, almàsseres, batans o forns. L'explotació d'aquestes fonts de renda senyorial es realitzava gairebé sempre per la via de l'arrendament, i el manteniment havia d'assumir-lo normalment l'arrendador, però

426. ADM, Montcada 167/1, rotlló 4, fot. 47-49. Pocs anys després, el 1388, calgué fer noves reparacions: "...doní a-n Johan de Novals, alcayt de Palma, per algunes obres que ha fetes de manament del senyor marquès en lo castell de Palma en reparar e recorer algunes cases del dit castell, ço és en tornar II sostres en la torre de la celoquia e l'estable, e la casa del matzen hon estan les armes... DLXXIII"; ARV, MR 9.602, f. 151v (1388).

427. Sobre la funció del castell de Bairén en temps musulmans, podeu mirar els diversos treballs de P. Guichard i A. Bazzana, particularment: P. GUICHARD (1990). *Les musulmans de Valence et la Reconquête (Xie-XIIIe siècles)*. Damascus, t. II, pp. 376-377; A. BAZZANA (1992). *Maisons d'al-Andalus. Habitat Médiéval et structures du peuplement dans l'Espagne orientale*. Madrid, t. I, pp. 329-333.

428. L'any 1406 el Consell assignava una certa quantitat de diners per a un retaule per a l'ermità que vivia al castell; AMG 488, f. 6v.

429. "Item pos en data que despengui yo Pere Martorell per anar e star al Castell de Bayren quatre jorns e quatre nits per cavar tresor ab un hom de València lo qual havia dit que ell sabia tresor, e aní de manament de mossén Pere March, e fiu de missió entre pa, vi, carn.... XV sous"; ARV, CR 675, f. 125v.

unes circumstàncies determinades feien aconsellable fer unes certes inversions. Quan algú d'aquests aparells de titularitat senyorial estaven malmesos, bé per algun accident⁴³⁰, bé per l'ús quotidià, pagava la pena reparar-los i adequar-los per a assegurar una oferta més bona a l'hora d'oferir-los en arrendament. Calia reparar molins pràcticament derruïts⁴³¹, o fets malbé pels danys ocasionats per les pluges, massa sovint torrencials i força perilloses per a les infraestructures relacionades amb l'aprofitament de l'aigua⁴³². Calia reconstruir almàsseres velles, com les d'Alfauir o Beniopa⁴³³, i forns per la producció de rajoles i terrisseria, com ara els de Callosa, Alfauir o Palma⁴³⁴, i altres instal·lacions com ara la tintoreria de Toga, a la baronia d'Arenós⁴³⁵. El manteniment era, doncs, una partida important de les despeses ordinàries i extraordinàries de l'economia senyorial.

Ja hem vist com funcionava a efectes pràctics la tresoreria d'Alfons d'Aragó. Tot i la descentralització de la gestió i de l'assignació prèvia de la gran part de les despeses, restava una part dels pagaments que eren de caire extraordinari, i que Alfons el Vell distribuïa segons les necessitats i les prioritats. Si bé allò que podríem definir com manteniment

430. Més amunt pararem atenció a la reparació d'un forn a Benissa, enderrocat i cremat durant la guerra de Castella, la reparació del qual assumí el recaptador del senyor de Gandia; ARV MR 9599, f. 127r (1370).

431. ARV, MR 9.595, f. 58r: "...doní a-n Matheu Çarriba, obrer de vila del senyor marquès, per a obs de obrar la casa del molí draper del dit senyor, la qual obra és fort necessària com sia derruït e podrida la fusta, e as a tornar de nou... CCC sous..." (1382).

432. ARV, MR 9.568, ff. 93rv; es tracta d'una referència a obres faedores als molins de la baronia d'Arenós avariats per les pluges caigudes (14-I-1404). L'any 1379 calgué fer reparacions als molins d'Algar, entre les quals destaca l'adquisició d'una mola nova; ARV, MR 9.824, f. 40r.

433. "...doní a Çat Liuri, alami del terme de Palma, per diverses obres per aquell fetes en la almàssera de Alfauir, ço és en fer de nou I parell de fusels e caragols, e nou que avia necessari a les bigues de l'almàssera del senyor..."; ARV, MR 9.586, f. 155r (1392). Mireu també ARV, MR 9.604, f. 50v: "...doní a Azmet Alauri, alami d'Alfauir los quals havia despés en adobar les bigues de la almàssera de Alfauir de fer oli... XII sous..." (1402); en la mateixa almàssera, també s'hi feren obres abans del 30 de gener de 1389, perquè en aquesta data, Mahomet Çatim, alami, rebia més de 450 sous per a la seua millora i en les obres fetes en la casa que el marquès tenia a aquesta alqueria; AHN, O, Llig. 1172-3 (protocols del notari Ramon Agualada). Mireu també ARV, MR 9.587, f. 48r, on es consignen obres fetes per l'alami de Beniopa a l'almàssera l'any 1404, i ARV MR 9.582, f. 48v (comptabilitat relativa a l'any 1412), es tracta de l'almàssera de l'Alqueria Nova.

434. L'existència d'un bon grapat de notícies sobre una "gerreria" o forn de "laterum", és a dir, de rajoles, al lloc d'Alfauir es un símptoma evident de l'existència a les darreries del segle XIV d'una tradició terrissera aleshores molt pròspera i puixant; el 6 de juliol de 1387 Pere Carbonell pagava a Mahomet Çatim, alami del terme de Palma, més de 170 sous esmerçats "*pro diversis operibus per me factis in furno laterum de Alhuahir, quod occasione pluviarum cedit...*"; AHN, O, Llig. 1172-1 (protocols del notari Ramon Agualada); mireu també ARV, MR 9.595, f. 51r: "...doní a-n Johan de Novals alcayt e batle de Palma per diverses obres que són stades fetes en l'alberch que-l senyor marquès ha Alfauir que-y era en gran necessitat segons que açò veem mossen Pere March e yo [Pere Carbonell] e en la gerreria d'Alfauir, en lo castell de Palma... DCCCLXII sous...". També a Callosa hi havia una teuleria, que calgué reparar el 1379; ARV, MR 9.824, f. 38r. I al lloc de Palma: "...doní a Martí d'Aranda, arrendador del terme de Palma per... I forn de calç que feu fer per a la obra de la gerreria..."; ARV, MR 9.585, f. 58v (comptabilitat de l'any 1373).

435. ARV, MR 9.585, f. 202r (comptabilitat de l'any 1407)

entrava en les despeses ordinàries, les grans obres, aquelles que tenien pressupostos molt més grans i requerien més inversió havien de finançar-se amb pagaments extraordinaris, i generaven de vegades dèficit. Aquests pagaments es feien només amb l'aprovació del procurador general o d'Alfons mateix i, molt sovint, després de les seues ordres directes. Encara que la direcció final dels afers pertoca al senyor, són els seus delegats els que duen la política diària i donen resposta a les diferents necessitats. En algunes èpoques la presència del senyor era molt més forta, controlant d'una forma molt més directa les decisions i la gestió dels seus representants —recaptadors, procuradors, *batlles* o *alamins*. Quan Alfons el Vell s'establia en alguna de les seues viles per un període relativament llarg, era allí on es feien les inversions més copioses, i també les obres públiques més importants. Ell feia de dinamitzador de les seues terres, atenent personalment les demandes de delegats habitualment secundaris, que difícilment podrien accedir al seu senyor quan es trobava lluny d'aquells indrets. Ara bé, generalment Alfons d'Aragó estava ben informat del que passava a les seues terres, i de vegades gestionava directament afers aparentment menors, la qual cosa evidencia que vetllava tostemps per les seues fonts de renda i pels seus vassalls⁴³⁶.

També és indicatiu evident de la gran capacitat de govern i gestió d'Alfons d'Aragó la seua participació determinant en conflictes que, tot i ser molt importants des d'una perspectiva local, devien ser només petites disputes per a un noble del seu poder territorial i polític. Faig referència als problemes relatius a les infraestructures de l'aigua a la Safor, particularment als problemes sorgits al voltant de l'any 1400 entre els regants d'ambdues vessants del riu d'Alcoi per la manera de refer els assuts que recollien l'aigua que regava la plana de la Safor. En altre lloc ja vaig subratllar la rellevant actuació d'Alfons en el plantejament, gestió i resolució del conflicte, i també el seu paper com a precursor de l'eixamplament de la xarxa de regadiu. Sota la seua tutela es construí un aqüeducte per al trasbals d'aigües sobrants des del riu d'Alcoi fins a la sèquia del Vernissa, amb l'objectiu de millorar el proveïment d'aigua de la vila de Gandia, i sota el seu patronatge fou viable l'acord entre els regants gandians i els de Palma: al cap i a la fi, ell era senyor d'ambdós comunitats i, per tant, el màxim beneficiari de la pau i l'enteniment⁴³⁷.

436. En posaré només un parell d'exemples. Al maig de l'any 1387, potser en un dels seus moments de més glòria i reconeixement tant a Castella com a Aragó, trobem a Alfons d'Aragó ocupant-se directament de les obres del pont del riu de Xeraco; AHN, O, Llig. 1172-1 (protocols del notari Ramon Agualada). Això és només un símptoma de la gran capacitat de gestió que Alfons demostrà al llarg de la seua vida: la seua voluntat era controlar-ho tot i governar efectivament cadascú dels seus estats.

437. CASTILLO SAINZ (1997), *passim*. Un altre exemple de la presència directa d'Alfons en afers aparentment menors és el de la disputes sobre pastures entre Toga i Lluçent, a la baronia d'Arenós, estudiat per E. Guinot; GUINOT (1993).

Les obres privades, les que afectaren a les pròpies residències d'Alfons el Vell, foren potser les més significatives. Les notícies amb que comptem són massa sovint mesquines anotacions que contenen només referències poc precises a l'existència de restauracions, millores o ampliacions dels seus habitatges. Ara bé, en algun cas l'esdevenir de la documentació ha permès l'arribada als nostres dies d'informació un poc més explícita, almenys pel que fa als pagaments que calia fer per a adobar convenientment un palau o habitatge en concret. Cal dir que Alfons d'Aragó mantenia alhora un bon grapat de residències. Encara que devien ser de caràcter molt conjuntural, i unes altres devien ser més aviat domicili dels seus oficials en cada una de les viles o llocs d'un cert relleu, unes altres semblen ser, efectivament, habitatges secundaris del propi senyor. Això no obstant, des de ben aviat, Gandia fou el lloc privilegiat dins de les possessions d'Alfons el Vell com a "capital" dels seus estats, desplaçant la vila i el castell de Dénia, que havia estat centre de l'estat senyorial de Pere de Ribagorça els anys immediatament anteriors a la seua retirada monacal, i d'Alfons mateix, si més no fins a la fi de la guerra de Castella.

Alfons d'Aragó tenia almenys dues residències importants a la Safor, el palau de Gandia, molt més conegut per la seua etapa com a centre dels estats senyorials dels Borja, i el del Real. La casa o palau del Real sofrí una extraordinària transformació al llarg de vuit mesos, entre octubre del 1385 i maig del 1386. Les despeses fetes en l'obra estan anotades en un quadern de 116 fulls que comença, "*Aquest es lo libre de la obra del Real lo qual comença XI dies del mes de octubre del any Mil CCC LXXXV*", en el qual Guillem Martorell, designat "*obrer*" o administrador d'aquestes reformes, prengué nota, dia a dia, dels noms dels treballadors i dels pagaments que anava fent en la seua escomesa. Les obres consistiren, entre altres coses, en l'aixecament d'un ampli habitatge que seria també casa per a les tasques del camp, amb el seu estable, menjador, forn i capella, tot envoltat per una tàpia; a més a més foren arrencats vells arbres i plantats de nous, com ara tarongers. Els "arquitectes" o mestres d'obres, encarregats de dirigir a la resta dels treballadors i de fer les tasques relacionades amb la pedra foren, en Bonet i el Mestre de Beniarjó, i la resta de treballadors, fins a vint persones diàriament, eren musulmans de les alqueries dels voltants del Real. El total de les despeses fou molt important, més de 10.200 sous⁴³⁸. A banda d'aquest registre que concentra els pagaments fets en l'obra, hom pot trobar informació complementària en èpoques de despeses concretes que es troben en pergamins solts de la mateixa sèrie de

438. ARV, MR 9.202, ff. 1-116. Sobre les tasques de Guillem Martorell en el seu treball d'obrer d'aquesta reforma podeu mirar, VILLALMANZO (1995), pp. 249-253.

Mestre Racional de l'Arxiu del Regne de València. Es tracta d'adquisicions de calç⁴³⁹, rajoles i teules d'Alfauir o de Vilallonga⁴⁴⁰, frontisses, reixes i altres elements de ferro per a portes i finestres⁴⁴¹, i també de fusta⁴⁴²... Encara que fou entre el 1385 i el 1386 quan es féu el gruix de l'obra, allò ben cert és que en anys posteriors encara continuaven les reformes o, potser, alguna reparació⁴⁴³. Lògicament els habitatges requerien un manteniment continu, i per tant les referències a petites obres es repetiran ara i adés.

L'altre lloc de residència d'Alfons d'Aragó a La Safor era el palau de Gandia, esmentat als documents com "*son alberch de Gandia*". L'any 1382 es pagaren 1.100 sous a Mateu Çarriba per "*obrar les obres*" d'aquest immoble, i el que és més interessant, "*...lo senyor marquès manà fer talar diverses pedres a la pedrera de Bellaguarda per a les finestres del alberch de Gandia que s-an a tornar de nou...*", per a la qual cosa hagué de pagar 300 sous als piquers i jornalers que treballaren l'esmentada pedra⁴⁴⁴. Aquests són només indicis de la forta transformació i eixamplament que sofrí l'alberg gandià del marquès de Villena en aquest any. Hi ha, però, altres notícies que confirmen que es tractava d'un projecte complex per a ennoblir l'alberg de la seu central de les possessions d'Alfons d'Aragó, com ara l'adquisició de cases contigües al palau l'any 1382⁴⁴⁵. No són aquestes les úniques. En el registre de lletres del duc de Gandia corresponent a l'any 1403 hi ha una referència

439. Les referències són molt nombroses; el 7 de maig de 1385 Abrafim Maherez i Mahomat Abenayot reconeixien haver rebut de Guillem Martorell 155 sous, preu de deu almuds de calç per les obres del Real; ARV, MR, Perg. de l'any 1385.

440. El 18 de març de 1385, Azmet Cremat, rajoler d'Alfauir, reconeixia haver rebut 73 sous, preu de 3.000 rajoles per a l'obra del Real; el 5 d'agost de 1385 Mahomat Hayzepar, sarraí de Vilallonga, reconeixia haver rebut 7 lliures i 11 sous per 4.000 teules per a la mateixa obra; ARV, MR, Perg. de l'any 1385.

441. El 9 d'abril del 1385 Abrafim Morabit, fuster de Vilallonga, reconeixia haver rebut de Guillem Martorell 62 sous, preu de vint-i-set frontisses, onze pestells i tres reixes per a les portes i finestres de la casa del Real; ARV, MR, Perg. de l'any 1385.

442. El 27 de juny de 1385 Guillem Verdú, mariner de Gandia, reconeixia haver rebut 100 sous i 9 diners per al transport de fusta que féu des del port de València al de Gandia, fusta necessària per a l'obra del Real; el 2 de setembre del mateix any, Martí Flores, fuster de Gandia, reconeixia haver rebut de Guillem Martorell 803 sous i 3 diners per treballs de serrar fusta i dur-la des de València fins al port d'aquella ciutat; ARV, MR, Perg. de l'any 1385. El 18 de març de 1386, el fuster Francesc Oliver signava tres èpoques a favor de Guillem Martorell per un total de més de 95 lliures per diversos encàrrecs fets per a les obres del Real, particularment per la preparació de "*tirants de fust*" i "*dobleres*"; la primera matèria havia arribat a Gandia per la rambla del Grau; ARV, B, Perg. 147.

443. AHN, O, Llig. 1175-1 (protocols del notari Miquel Burguera). Es tracta d'un època del preu d'una certa quantitat de calç atorgada pels musulmans Mahomat Cabez, Çaat Cabez, ambdós del Real, i Gafull Abengafull, de l'Alqueria Nova, "*...ad opus operis... hospicii et orti del Real Domini Marchionis...*" (1 de juny del 1388).

444. ARV, MR 9.595, ff. 52r i 59v.

445. La referència concreta és la següent: "*...doní a-n Ramon Dalmau, notari, per VI cartes que féu, ço és, les vendes dels alberchs que-s pres lo senyor marquès a obs del seu alberch e II procuracions... XXIII sous...*"; ARV, MR 9.595, f. 60r

indirecta que al·ludeix a una compra d'aquest tipus: "...dotze anys són passats, poch més o menys, nós manam pendre certs alberchs axí per ops del nostre alberch que havem en la nostra vila de Gandia, com per examplar la plaça qui es denant lo dit nostre alberch..."⁴⁴⁶. Al llarg de tota la dècada dels 80 del segle XIV, potser la millor època en la vida d'Alfons d'Aragó, les construccions i ampliacions foren, doncs, nombroses, i potser canviaren de forma molt substancial l'aspecte de la casa dels titulars de les terres gandianes, i també el seu entorn, dins d'un marc urbà en un procés incessant de desenvolupament. Ja a les darreries de l'any 1380, el bisbe de València, Jaume d'Aragó, havia atorgat al seu germà Alfons llicència per a tenir una capella sota l'advocació de Sant Miquel dins del seu alberg de Gandia, on pogueren oficiar-se misses i altres actes litúrgics⁴⁴⁷, i l'any 1373 la comptabilitat de Pere Carbonell reflectia una despesa de més de 1.000 sous en "*les obres dels molins, forns e en l'alberch del senyor en lo sospedrament que fon fet e altres diverses obres...*"⁴⁴⁸. Totes aquestes informacions subratllen la importància de l'habitatge de Gandia que, com dèiem adés, fou el lloc de residència més habitual d'Alfons d'Aragó, tot i els continus desplaçaments de la seua cort; en qualsevol cas és segur que era el lloc de repòs, la veritable llar on habitualment romania l'esposa, Violant d'Arenós, a càrrec dels fills menors i, més endavant, dels benvolguts néts. Els treballs que fins a l'actualitat s'han fet sobre el palau dels Borja no aporten dades significatives sobre aquest període, i la multitud de les transformacions que ha sofert l'edifici fins a presentar l'aspecte actual fan molt difícil destriar les zones més antigues, aquelles que degueren construir-se en temps d'Alfons el Vell⁴⁴⁹. I, a més a més, les dades per oferides per aquests autors són força discutibles. Així el pare León suposava que la "*Sala Verd*", una de les estances més importants, situada en la planta noble i amb balconada a la plaça del Palau, era del segle XVI, quan hem pogut documentar la seua existència en temps d'Alfons el Vell, a més a més ja amb aquesta denominació⁴⁵⁰. Els pares Cervós i Solà reconeixen en el forrellat de la porta principal, adornat amb l'escut de les quatre barres, i en el portal en el seu conjunt, les parts més antigues, a les quals afegeixen

446. És una lletra signada pel duc el 20 de gener de 1403 en la qual ordenava els seus oficials pagar una certa quantitat corresponent a un benefici eclesial que rebia diners d'uns censos carregats sobre aquells edificis que, probablement, foren comprats l'any 1391; ARV, MR 9.568, ff. 48r.

447. ARV, B, Perg. 125 (18 de desembre del 1380); és tracta d'una llicència per construir i consagrar una capella dins del "*...hospicium quod pro vostre receptaculo mansionis habetis in villa vostra Gandie... quandam capellam ad laudem altissimi et sub vocabulo beati Michelis Archangeli construenda...*".

448. ARV, MR 9.585, f. 58v.

449. CERVÓS & SOLÀ (1905), LEÓN (1926).

450. ARV, B, Perg. 129: "*...davant la presència del dit senyor marquès, stant dins la cambra vert del alberch del dit senyor de la vila de Gandia...*" (18 de juny de 1381)

també algunes galeries i alguna de les sales, com ara la “*Sala de al Cinta*”, on es trobà una certa decoració mural que podria pertànyer a l'època d'Alfons d'Aragó.

Ara bé, val a dir que l'ennobliment del palau gandià no era una obra aïllada, sinó que es trobava dins d'una ambició pla de millora de la ciutat que afectà l'església i el mur, i també l'eixamplament dels seus límits més enllà d'aquell vell recinte defensiu aixecat l'endemà de la conquesta cristiana. Alfons d'Aragó ordenà l'adquisició de cases frontereres a l'església —l'actual Seu—, per a afegir-hi capelles i eixamplar la plaça que hi havia davant. Concretament el 26 de gener de 1385 Alfons adquiria dues cases, una propietat de Vidal Soler i l'altra de Jaume Safont, adjacents entre si i també amb la plaça i l'església; en total Alfons desemborsà 4.000 sous⁴⁵¹. Segons X. Company i A. Pitarch en la segona meitat del segle XIV l'església de Santa Maria fou rejoventada completament sota la direcció del mestre d'obres saforenc Nicolau Esteve, que no només hauria dissenyat els cinc primers trams i les seues voltes de creueria, sinó que també hauria dirigit totes les tasques complementàries de decoració del temple⁴⁵², incloent-hi la construcció del cor, el retaule major i les figures dels apòstols, esculpides per diversos membres de la família Llobet. Heus ací un recorregut, sinó exhaustiu, sí almenys molt significatiu, de les anotacions trobades a la comptabilitat senyorial referides a les obres, relatives sobretot a l'ornamentació del temple, fetes els anys 1387 i 1388; a la relació següent, caldria afegir-hi la notícia sobre el pagament fet l'any 1391 a Joan Llobet per la imatge que féu de Santa Maria⁴⁵³.

ARV, MR 9.586 (1387):

35r: “*Primo pos en data a la cort del senyor marquès, que doní a-n Johan Franch, mestre piquer, a-n Bernat Oliver... per rahó d'aquells mill florins que lo dit senyor promés donar als desús dits per stall del payment*⁴⁵⁴ *de la sua Ecllésia e capella que féu en Gandia, e altres obres... Vm sous.*”

46v: “*Item per manament del senyor marquès doní a-n Johan Vives, fuster, per lo cor de la Ecllésia de Gandia que féu de fusta a stall, CXIII florins... Item a-n Johan Lobet, piquer, per l ymatge de Sent Pau, XXX florins.*”

451. ARV, B, Pergs. 142 i 143. El 30 de juny del mateix any Ramon Armengol atorgava un àpoca a favor de Pere Carbonell, recaptador d'Alfons d'Aragó, pels 150 sous que havia pagats per ordre del marquès de Villena relatius a un cens que tenia carregat una casa de Pere Cirera enderrocada per a eixamplar una capella de l'església; ídem 144.

452. COMPANYY & PITARCH (1983), pp. 60-61.

453. ARV, MR 9.608, f. 183r.: “...*Joan Lobet, mestre de fer ymatges, que li restaven pagar de la ymatge que féu de madona Santa Maria... CCCXXXV sous.*”

454. També he trobat altra referència a les obres de pavimentació de l'església; ARV, MR 9.586, f. 35r: “*Primo pos en data... que doní a-n Johan Franch, mestre piquer, a-n Bernat Oliver e a mi per rahó d'aquells mill florins que lo dit senyor promés donar als desús dits per stall del payment de la sua Ecllésia e capella que féu en Gandia, e altres obres...*”.

47r: *“Item a Chiquerem, moro, per portar les pedres dels apòstols a la posada del piquer, XVI sous VI diners... Item a Johan Vives per les potències que féu del cor de la Ecllésia, X florins... Item a-n Bernat de Vilamur per los retaules que pintà, XXV florins... Item a-n Pere Lobet, per I ymatge de Sent Johan que féu de pedra, XXX florins.”*

54r: *“...Item a-n Johan Lobet, mestre d'ymatges, per la ymatge de sent Jacme menor, XXX florins... Item a-n Bernat de Vilamur per los retaules que fa, XXV florins...”*

62r: *“Item, per manament del senyor marqués a mi fet de paraula doní a-n Pere Lobet, mestre de fer imatges, per III ymatges que féu I de Sent Jacme major, altra de Sent Barthomeu, e altra de Sent Andreu, de cascuna, XXX florins, són XC florins; item doní a-n Pere Blanch, piquer, per pedres que talà a la pedrera de Cotalba a obs dels apòstols, X florins... Item a-n Bernat de Vilamur, per los retaules que pinta, L florins.”*

62v: *“Item doní a-n Blanch, piquer, per algunes pedres que talà a la pedrera de Cotalba, X florins; item doní a-n Johan Lobet, piquer, per la ymatge de sent Mazià que féu de pedra, XXX florins... Item a-n Johan Vives per la obra del retaule que fa, XX florins.”*

65r: *“Item per manament del senyor marqués doní a-n Johan Lobet, piquer, per la ymatge que féu de Sent Thomas, XXX florins... Item, doní a-n Bernat de Vilamur, pintor, per los retaules, L florins.”*
ARV, MR 9.602 (1388):

150v: *“Item a-n Pere de Momblanch, piquer, per pedres que talà per als apòstols, XII florins, III sous... Item a-n Johan Lobet, piquer, per II ymatges de pedra que féu de Sent Simó e de Sent Judes, LX florins; item a Pere de Momblanch per pedres que talà a la pedrera, X florins.”*

158v: *“Item a-n Johan Lobet per la ymatge de Sent Matheu que féu de pedra, XXX florins.”*

159r: *“Item doní per manament del senyor marqués a-n Johan Lobet, mestre de ymatges de pedra, per la ymatge de Sent Johan Evangelista que féu, XXX florins... per lo portal de pedra, II florins... Item a Xiquot, moro, per tirar les VIII pedres dels apòstols, VIII florins.”*

168v: *“Item doní a-n Matheu Çarriba, obrer de les obres del senyor marqués, per diverses obres per aquell fetes en l'alberch del dit senyor en Gandia e en fer pujar les ymatges dels apòstols a la Ecllésia de Gandia, e en recòrrer les taulades de la capella del dit senyor e altres diverses obres que féu.... DLV sous VIII diners”*

169v: *“Item doní a-n Johan Lobet, mestre de ymatges de pedra, per rahó de IIII ymatges de sants que devia acabar a raó de XXX florins cascuna, que fa CXX florins; item per XVIII ymatges que pintà e daurà perfectament a raó de V florins cascún e III florins de més que fa XCIII florins; item que li manà donar de gràcia com les dites ymatges foren posades en los capitels hon devien star, XXX florins... Item doní a-n Bernat de Vilamur, pintor, que li restaven pagar d'aquells CCC florins... per los II retaules que féu als II altars petits de la capella que l senyor marqués féu fer en la Ecllésia de Gandia... C florins...”*

Així doncs, l'estructura bàsica i, sobretot les obres d'ornamentació més rellevants de la primera església de Santa Maria foren realitzades gràcies al patrocini i a la iniciativa

Porta del Palau de Gandia, seu de la senyoria d'Alfons el Vell. Les nombroses reformes patides per l'edifici no han deixat gairebé cap empremta de l'època del primer Duc.

del primer duc de Gandia a les darreries del segle XIV. Es lògic suposar que la vila contribuï també mitjançant el finançament de diverses obres amb els cabals municipals, però, malauradament, no s'han conservat dades de la gestió econòmica de la vila per al segle XIV. No obstant això, uns anys més tard, cap a 1405-1406, sí que es feren diverses despeses, com ho palesa aqueixa comptabilitat municipal, sobretot en l'aixecament del campanar⁴⁵⁵. Òbviament l'embelliment de la vila era una tasca compartida entre senyor i ciutadans.

Si bé abans de l'any 1403 Alfons d'Aragó havia assignat als jurats de Gandia 2.000 sous anuals d'allò que havien de pagar-li de les diferents rendes de la vila per a fer reparacions en el mur de la vila⁴⁵⁶, sembla que uns anys abans la iniciativa senyorial havia permès l'ampliació de l'espai habitat a Gandia més enllà dels límits marcats per l'antiga muralla o, si més no, havia promogut l'establiment de nous habitatges al costat mateix d'aquella, cada vegada més antiquada, instal·lació defensiva. Hom pot trobar moltes referències a l'atorgament de préstecs per a construir habitatges nous en aquesta primera "Vila Nova" gandiana —que segurament caldria situar en l'actual carrer Duc Carles de Borja—, així com adquisicions de terrenys per part d'Alfons per a distribuir-los entre els que havien de ser nous pobladors⁴⁵⁷. Potser hi ha relació directa entre l'adquisició d'un bon nombre de cases al costat del palau i de l'església i la necessitat d'obrir nous solars edificables dins el marc urbà. Les notícies són, no obstant això, escasses i deixen massa espai a l'especulació.

Abans de l'any 1391 Alfons havia aprovat un préstec de 1.800 florins per a diverses persones disposades a poblar aquesta Vila Nova⁴⁵⁸; potser un d'aquests manlleus és el que reconeixia Bernat Verdeguer al maig del 1388: "*Sapien tots quants [...] carta veran e oyran que yo Bernat Verdeguer, vehí de la vila de Gandia, de certa sciència, per mi e los meus,*

455. Hi ha un grapat de referències semblants a la següent: "...doní a-n Miquel Domingo, a-n Berenguer de la Morella e a-n Johan de Caller, piquers, per la obra que han pres a estayll del campanar... cent cinquanta florins..." (8 de maig de 1406); AMG 488, f. 5r.

456. "...com per ordinació e manament nostre los jurats de la nostra vila de Gandia ab sacrament han a metre e despendre canscuns dins de l'any de llur administració l'Im sous de Barchinona en les obres e reparació dels murs de la dita vila; e per ço com la dita vila fretura de senys, los dits jurats e consell de la dita vila facen fer dos senys los quals Deus volent dins breus dies seran fets e acabats; et sobre ço los jurats de l'any present de la dita vila nos hajen supplicat fos nostra mercès voler a ells atorgar, poguessen metre e convertir en los dits senys los dits l'Im sous los quals deven metre e despendre en les obres dels dits murs..."; ARV, MR 9.568, f. 46rv (16 de gener de 1403).

457. El 12 de novembre de 1388 Guillem Colomer, veí de Gandia, reconeixia haver rebut de Bernat Torres, un dels col·lectors de les rendes senyorials al comtat de Dénia, 1.875 sous "...precio terre mee quan dictus dominus [Alfons d'Aragó] accepit ad opus operis nove dicte ville..."; AHN, O, Llig. 1323-4 (protocols del notari Miquel Burguera).

458. Es tracta de la referència transcrita en l'inici d'aquest apartat.

confés deure a vós, molt alt senyor don Alfonso, marquès de Villena, comte de Ribagorça e de Dénia, present, e als vostres, cent florins comuns d'Aragó los quals graciosament m-e havets prestats e liurats comtants per obrar un patí o solar de camps, lo qual vós dit senyor m-e havets dat franch en la nova població que ara-s fa atinent del mur e vall de la dita vila..."⁴⁵⁹. Uns anys després, el 1392, Alfons patrocinà noves obres a la *Vila Nova*, atorgant préstecs de 25 florins almenys a set habitants de Gandia disposats a construir cases noves a l'exemple de la vila⁴⁶⁰. És extraordinàriament difícil valorar l'abast real d'aquesta transformació, però probablement aquestes són les primeres notícies que palesen com el creixement de l'activitat i la població a la vila de Gandia al llarg del segle XIV havia desbordat els límits només aparentment infranquejables de la muralla. Tot i que es podria interpretar que aquesta *Vila Nova* estava encara dins del contorn defensiu de la ciutat, unes altres dades, tot i ser molt circumstancials, adoben la teoria contrària. Poc abans de la mort del seu pare, al març del 1412, Alfons el Jove acudí a la vila de Gandia; un relat d'aquesta cautelosa visita —recordem que aleshores pare i fill estaven absolutament enemistats, fins al punt que Alfons el Vell havia desheretat el seu primogènit— demostra l'existència d'una *Vila Nova*, sens dubte diferent al Raval, que estava fora dels murs de Gandia: "...lo mes de març any MCCCCXII lo dit senyor Duch que huy viu, lavors comte, era en la vila de Oliva, e stant allí li vench que lo dit Egregi Duch de Gandia, pare d'aquell, stave en la passió... cavalcà e vench-se'n a Gandia, a la Vila Nova, com los portals de la vila fossen tanquats, e stant allí féu obrir un portal e entrà en la dita vila, e en casa del dit Egregi Duch son pare, e tres jorns après...lo pare morí..."⁴⁶¹.

Altres recerques potser ratificaran o rebutjaran aquesta hipòtesi que ara només plantege. Resta en tot cas evidenciada la preocupació d'Alfons el Vell pel creixement d'una

459. AHN, O, Llig. 1172-2 (protocols del notari Ramon Agualada). Aquest document fou signat el 9 de maig de 1388.

El mateix dia Pere Gilabert n'atorgà un semblant per 50 florins, i en dies successius ho feren Guillem Cabot (100 florins, el 6 de juny), Jaume Giner, prevere (50 florins, el 8 de juny) i frare Berenguer (50 florins, el 28 d'agost), Antoni Albert (100 florins, el 22 de setembre) o Domingo Garcia (100 florins, el 23 de setembre). El mateix any es feien unes certes despeses relacionades probablement amb la delimitació de les parcel·les: "... doní a-n Alboreda, fuster per XV staques de fust que feu per manament del senyor marquès a la Vila Nova, e a II hòmens que les posaren... XV sous VIII diners..."; ARV, MR 9.602, f. 150v (1388).

460. El 9 de juny Jaume Rausí reconeixia haver rebut del recaptador Pere Carbonell aqueixa quantitat, atorgada per manament del marquès "*ad opus operandi unum patium domorum in nova populatio...*". Uns dies abans, el 5 de juny, havien estat Martí Piqué, Nicolau Pérez, Joan Aguiló, Pere Casp, Arnau Carbó i Jaume d'Arenys els beneficiaris d'un préstec total de 150 florins, vint-i-cinc per a cadascun; AHN, O, Llig. 1175-4 (protocols del notari Miquel Burguera).

461. ARV, G 2.230, mà 36, f. 30v.

Portada de Santa Maria de la Seu de Gandia. La principal església de Gandia fou amplament reformada en temps d'Alfons el Vell, i aquesta porta sembla ser part de la reforma realitzada a la darrera del segle XIV.

de les viles importants de la seua senyoria, fins al punt d'implicar-se en el finançament de la construcció d'habitatges nous i de la creació de sòl urbanitzable. Però més enllà del paper central dins dels seus estats de la vila de Gandia, cal dir que iniciatives semblants estan documentades a altres indrets, com ara Aiora⁴⁶² o Benavarri⁴⁶³. Fins i tot podem trobar petits eixamples en llocs molt més modestos, com el Real, a la Safor; el 17 de gener de 1403 els sarraïns d'aquesta alqueria pagaven poc més de sis sous per la llicència atorgada per Alfons el Vell per “...*poder construir hun camp de terra per fer patis de cases...*”⁴⁶⁴. El primer duc de Gandia estava assabentat de les necessitats dels seues vassalls i les seues viles i no constituí mai un obstacle al desenvolupament urbà. Al contrari, conscient que la imatge del noble era en bona mesura la de les seues viles i estats, no estalvià despeses quan es tractava de promoure, o fins i tot finançar de manera directa, obres públiques que redundarien en l'augment del seu renom i en la glorificació del seu llinatge, i que millorarien les condicions de vida i les possibilitats de desenvolupament econòmic dels habitants de les seues terres⁴⁶⁵.

És en aqueix context on cal situar l'aixecament del monestir de Sant Jeroni de Cotalba. Solament la recerca de fama per a un llinatge i la religiositat medieval, sobretot en les seues expressions relacionades amb la mort i la cura de les ànimes, justifiquen la construcció d'un nou monestir. Tot i que finalment Alfons el Vell no fou soterrat a Cotalba⁴⁶⁶, el convent de Sant Jeroni fou, almenys durant l'època dels ducs reials, el centre de la vida religiosa a la comarca. Els desigs de ser soterrat a l'ombra dels arcs ogivals del monestir nou i els llegats *post mortem* al seu favor, no sols d'alguns membres de la

462. El 3 d'agost de 1395 Alfons adreçava al batlle d'Aiora i de la vall de Cortes una lletra, “...*manam vos que dels diners que a mans vostres vendran del morabatí prop vinent a nos pertanyent... qui ara son e per temps seran quatre mille buytcents onze sous// tres diners reals de València, los quals aquells han haver per preu d'aquelles vint tafulles, tres [...] de terra que nós havem pres a ops d'aquells patis que havem donat per abedificar e construir Vila Nova prop la font de la dita vila, a raó de doents quaranta sous la tafulla; e los quals dits IIIIm DCCCCXI sous tres diners los dits jurats deuen donar a aquells de qui eren los dits patis de terra...*”; ARV, CR 675, ff. 56v-57r.

463. El 12 d'octubre del 1405 Alfons ordenava als seus representants al comtat de Ribagorça l'execució d'unes certes obres a Benavarri, inclòs l'enderrocament de part de la *claveria* per fer un camí ample al costat del mur i l'adquisició d'un edifici nou per a instal·lar-hi la *claveria*, obres totes demanades pel justícia i pel procurador general del comtat al duc de Gandia; ARV, MR 9.568, ff. 240v-241r, publicat en CUENCA (1985a), pp. 246-247, doc. XIII.

464. ARV, CR 675, ff. 95r.

465. Certes, normatives, com l'establerta sobre el bon regiment de les tavernes l'any 1410, palesen que les preocupacions del duc no s'adreçaven només als aspectes arquitectònics o urbanístics de la vila, sinó que incloïen també una certa regulació de l'ordre públic, imatge també del poder del titular; GARCIA-OLIVER (1987), pp. 113-114.

466. ARV, G. 2.230, mà 36, f. 11r, testimoni de Pere Martorell al plet sobre la Baronia d'Arenós: “... *per ço com fon al soterrar e a la sepultura feta d'aquell dit quondam don Alfonso Duch de Gandia lo qual fo soterrat dins lo cor de la Ecclesia de la dita vila de Gandia...*”.

família ducal, sinó també de molts altres llinatges enaltits a l'ombra d'aquesta branca del casal d'Aragó, evidència que els membres de l'elit de la Safor a les darreries del Trescents i, sobretot, de la primera meitat del Quatrecent, havien trobat al cenobi de Cotalba el millor indret per al descans dels seus cossos i el resguard més segur per a les seues ànimes⁴⁶⁷. Violant d'Aragó⁴⁶⁸, l'esposa d'Alfons el Vell, sí que hi fou soterrada, i també alguns dels seus fills, com ara Joan i Blanca, morts albat⁴⁶⁹.

És coneguda la història dels monjos que habitaren per primera vegada el monestir de Cotalba⁴⁷⁰. Es tractava d'una primitiva comunitat de jerònims sorgida al cap de Sant Antoni, prop de Xàbia —aleshores part del comtat de Dènia—, per a reunir un dispers grup d'eremites sota una regla monàstica⁴⁷¹. Ja en el seu establiment primerenc a les costes alacantines comptaren amb el suport d'Alfons d'Aragó, que els assignà un donatiu anual per al seu manteniment i els ajudà assumint part de les despeses corrents dels monjos⁴⁷². L'incident que provocà el trasllat de la seu dels religiosos va ser la seua captura per pirates nord-africans l'any 1387, que demanaren per ells un rescat que el comte de Dènia pagà de les seues rendes. La perillositat de la situació del monestir n'aconsellà trasllat, la qual cosa tingué lloc l'any següent, el 1388, després que Alfons fera donació de l'antiga alqueria de Cotalba, i que el seu germà Jaume, bisbe de València, atorgara la llicència corresponent⁴⁷³.

467. Heus-ne ací només un exemple. Francesc Cifré, fill de Simó Cifré, que era *oïdor dels comptes* d'Alfons d'Aragó, féu testament en trobar-se malalt el 12 de desembre de 1393. Hi designava el monestir de Sant Jeroni per a la seua sepultura, i dedicava a la cura de la seua ànima 4.000 sous. A més a més, en una de les clàusules del testament, nomenava hereu de tots els seus béns, en cas de mort sense descendència dels seus propis fills, el monestir de Sant Jeroni; AHN, O, Llig. 1136-6 (protocols del notari Francesc Fiscal). Pere March, procurador general d'Alfons el Vell i el gestor principal de la construcció del monestir, demanà també ser-hi soterrat; COSTA SARIÓ (1981), p. 67.

468. ARV, G 2.230, mà 34, f. 26v.: "...que la Egregia dona Yolant... morí en la vila de Gandia en l'any MCCCCXI... en lo mes de maig... ell dit testimoni veu aquella morta e la ajuda a portar a soterrar a Sent Geronim..."; es tracta del testimoni del notari Miquel Dalmau dins del plec per la baronia d'Arenós.

469. ARGENTE (1988), p. 313 i 318 respectivament; ARV, MR 9.824, ff. 42r. La referència ha estat transcrita més amunt.

470. CAMPÓN (1986); ALONSO (1988), pp. 98-100; COSTA SARIÓ (1986), pp. 9-11; PERLES (1988-89).

471. El cap de Sant Antoni apareix als documents de l'època com "*Cap de l'Ermità*". Una vegada traslladats els jeronis a Cotalba encara hi havia almenys una capella de la qual s'encarregava una ermitana de nom Caterina de Bas; AHN, O, Llig. 1137-3 (protocols del notari Esteve Corts, 20 de març de 1392). Aquesta sor Caterina, rebia també regularment ajut econòmic de les arques d'Alfons d'Aragó; el 1382 rebé 100 sous; ARV, MR 9.595, f. 39r.

472. L'any 1384 la comptabilitat reflexa la despesa següent: "*Per VI peces de drap burell e blanch los quals doní per amor de Deu als frares de Sant Geronim, los quals costaren... MVII sous*"; ARV, MR 9.609, f.80v. El 5 de novembre de 1375 Alfons ja havia assignat una renda anual de 1.000 sous per al sosteniment i les obres que hagueren de dur a terme els jerònims; ARV, B, Perg. 137.

473. ADM, Montcada 172/3, fotllo 10, fot. 475 i ss. Mireu també, FERRER SERER (1987), p. 38; CAMPÓN (1986), p. 122; PERLES (1988-89), p. 25. El *Llibre de Memòries* recull la notícia: "*En dit any 1388 lo Excellent Don Alfonso de Aragón... fundà lo Monestir del gloriós Sent Geroni, que es diu de Gandia, e rescatà lo Prior y huyt frares que moros de Berberia havien barrejat e robat...*". LLIBRE DE MEMÒRIES (1930), t. I, pp. 168-169.

Des d'aleshores l'economia del nou monestir és una afer gairebé exclusiu d'Alfons el Vell. El comte de Dénia comprà als seus habitants les terres de Cotalba perquè els jerònims pogueren instal·lar-se en lloc segur⁴⁷⁴. Però no només això, ell mateix finançà l'aixecament del nou edifici en etapes successives, per a la seua glòria i la de Déu⁴⁷⁵, fins a l'elevació del campanar, obra conclosa pel seu fill⁴⁷⁶. Les despeses per a la decoració i l'adaptació del nou edifici per a les seues escomeses religioses també foren assumides per Alfons; l'any 1404 aprovava una inversió de 2.000 sous a “*obs de vestir lo convent*”, i finançava també l'elaboració d'un retaule: “...*bestragué e pagà a-n Guillem Vives, fuster de València, per senyal del retaule de fusta que per aquell féu fer per obs de la capella del monestir de Sent Jerònim de terme de Palma... CX sous...*”⁴⁷⁷. Fins i tot eixiren de les arques senyorials diners per a l'adquisició de draps amb què confeccionar els hàbits dels monjos⁴⁷⁸. I no només féu donació de diners o d'objectes, sinó que garantí unes bases mínimes a partir de les quals els monjos pogueren desenvolupar la seua vida comunitària, com per exemple gaudiment de recursos hidràulics⁴⁷⁹ o la donació de rendes i censals.

El monestir de Sant Jeroni de Cotalba —a partir de 1406 Sant Jeroni de Gandia⁴⁸⁰— és el resultat més evident de la voluntat del primer duc de Gandia de deixar

474. El preu de l'adquisició fou de 2.550 sous; Pere Carbonell anotava al seu compte del 1388 “...*per manament a mi fet per lo senyor marquès... doní als moros que solien star en lo loch de Cotalba, lo qual loch lo dit senyor donà per honor de Déu a Sent Jerònim, per la meytat del preu de les heretats dels dits moros... MCCLXXV sous...*”; es tracta del pagament de la meitat del preu acordat entre Alfons i els seus vassalls de Cotalba; ARV, MR 9.602, f. 163v. Cilim Çuleymà i altres sarraïns, juntament amb Antoni Matamala, reconeixien haver rebut aquesta quantitat; AHN, O, Llig. 1.323-4 (protocols del notari Miquel Burguera).

475. El 16 de març de l'any 1392 Jaume Ibànyç, prior del monestir de Cotalba reconeixia haver rebut d'Alfons d'Aragó 600 florins d'allò que aquell havia promés atorgar als jerònims per a la construcció del monestir; AHN, O, Llig. 1136-6 (protocols del notari Francesc Fiscal).

476. El 28 de maig de 1412 es pagaven de les rendes del nou duc, Alfons el Jove, 1.100 sous per a l'obra del campanar del monestir de Sant Jeroni; ARV, MR 9.593, f. 203v. Ja en l'any 1387 havia sufragat les despeses per diverses obres en el monestir, incloses imatges de diversos sants, com ara Sant Jaume o Sant Bartomeu; ARV, MR 9.586, f. 62r.

477. ARV, MR 9.587, ff. 19r i 36r. Correspon a la comptabilitat de Pere Martorell de l'any 1404.

478. El 30 de gener de 1389 fra Joan Royets, del monestir de Cotalba, reconeixia haver rebut de Bernat Torres, recaptador d'Alfons el Vell “...*sexdecim pecias de panno de burells et quinque pecias d'estamenya...*”, adquirides per als religiosos; AHN, O, Llig. 1.172-3 (protocols del notari Ramon Agualada).

479. El 13 de juliol del 1395 Alfons atorgava al monestir de Sant Jeroni el dret de gaudir de les aigües de la font de Canyelles; ARV, CR 675, ff.51rv.

480. És molt enraonat relacionar la unió dels termes de Palma i Gandia amb la voluntat del duc de que el monestir fóra anomenat “de Gandia” i estiguera directament vinculat al centre del seu ducat, encara que, com vaig exposar en el meu treball sobre els conflictes de l'aigua, hi hagué altres condicionants que facilitaren aquesta unió; però dins dels paràmetres feudals, hi cap perfectament la idea que el duc de Gandia volguera que el monestir que havia estat construït sota el seu patrocini i direcció duguera el nom del seu títol nobiliari més important. Sobre la unió de termes mireu “Documents per a la història de la Safor” (a cura de J. Camarena), *Ullal* 4 (1983), pp. 96-97 (doc. 2), que conté frases molt clares al respecte: “...*attenents lo molt e poderós senyor Don Alfonso, duch de Gandia, marquès*

una empremta ben visible del seu pas per les terres saforenques⁴⁸¹. L'arquitectura té l'avantatge de la seua evident presència i la seua permanència en el temps, per damunt de transformacions o fins i tot de canvis de titularitat senyorial, més encara quan es tracta d'edificis consagrats a la vida religiosa. Amb l'aixecament i patrocini del cenobi i de la comunitat religiosa, Alfons assegurava alhora la cura de l'ànima dels seus i la glòria que sempre es reservava als fundadors de monestirs.

Són també evidència de les preocupacions espirituals d'Alfons el suport a diverses vies d'expressió religiosa. El cas més interessant és el dels ermitans. A banda dels jerònims de Cotalba, que tenen el seu origen en una religiositat d'aquest estil, i de l'ermitana que els substituï al cap de Sant Antoni, l'esmentada Caterina de Bas⁴⁸², Alfons donà suport també a uns altres instal·lats prop de la vila de Gandia. Aquest suport es palesa en l'atorgament, l'any 1405, del vistiplau per a l'aixecament d'un edifici senzill on dur endavant la seua alternativa de vida dedicada a Déu: "*...donam e atorgam licència a vos frare Johan de Saragoça, hermità, que puscats edificar e hobrar cases, edificis e celles per ops de vostra habitació hermitana e dels altres frares qui elegiran vida solitària, hermitana e contemplativa fer, qui són e vendran en vostra vida, ensemps ab vos, e après vostres dies habitar volran en la torre o colomer nostre apel·lat d'en Vidal de Favars, qui és en la muntanya damunt l'Alqueria Nova nostra, en terme de la nostra vila de Gandia, prop del qual colomer o torre en dies passats madona Castellana, mare de mossèn Johan Gascó, havia fet començar e obrar tàpies per ops de fer una església o capella heremitana, los quals edificis, cases e celles que allí farets...*"⁴⁸³. Molt possiblement ens trobem davant de la primera notícia coneguda a l'existència de vida ermitana en el lloc on actualment es troba l'ermita de Sant Antoni.

de Villena e comte de Ribagorça, senyor nostre, haver fet construir e edificar solemne monestir sots invocació del gloriós e benabuyrat sent Jerònim dins lo terme del castell e loch de Palma, en lo qual monestir lo dit senyor ha ordenanda sa sepultura, en lo qual són ja huyt entre fills e nés del dit senyor sepulits; e per ennoblir, ornar e perpetuament sostenir e defendre lo dit monestir com sia notable e insigne e adotat de tan noblesa sepultura com és la del dit senyor; e adjunt lo dit terme dels dits castell e loch de Palma, en lo qual terme és lo dit monestir fundat, a la dita vila de Gandia e terme de aquella lo dit monestir serà pus ornat, furtificat e ennoblit..."

481. La col·locació en diversos indrets, com ara a les portes o al claustre del monestir, de l'escut d'Alfons d'Aragó és mostra evident de la seua voluntat de ser identificat amb aquesta construcció; COSTA SARIÓ (1986), p. 10.

482. A banda de les ajudes regulars que Alfons d'Aragó concedia a l'ermitana del cap de Sant Antoni, també he pogut constatar la presència d'una altra d'aquestes religioses a la de Santa Anna: "*...doní a Bertrana, hermitana de Santa Anna, los quals cascun any lo senyor marqués li manà dar per honor de Déu a son beneplàcit... L sous*"; ARV, MR 9.579, f. 32v (1393).

483. ARV, MR 9568, ff. 232v-233r (29 de juliol del 1405).

L'atorgament d'ajudes, la concessió de gràcies o l'autorització per a l'aixecament de nous edificis on resar i donar gràcies a Déu eren comportaments absolutament ineludibles per a un gran feudal. I a les darreries del segle XIV la via ermitana era una de les expressions de l'espiritualitat més valorades i respectades, almenys tant com el monaquisme, en tant que representava una via personal, marcadament individual, d'experimentar la vida religiosa. Alfons d'Aragó, atent a les diferents sensibilitats presents al seu temps, promogué l'aixecament d'un monestir per a acollir un grup de monjos disposats a cenyir-se a una regla, donà suport alhora a religiosos que triaren la recerca individual i les opcions cristianes més radicals per a assolir la salvació, i no oblidà mai el clergat regular, finançant una fonda reforma de la principal església de la vila que era el centre del seu immens estat senyorial.

IV.7. La pèrdua del marquesat de Villena: l'inici del declivi

Nós don Alfonso, etc, als amats e feels qualsevol oficial nostre et consells de cristians e aljames de moros del nostre comtat de Dènia, salut e dilecció; fem vos saber que com per negunes supplicacions e rahons justes per nos trameses al Rey de Castella e a son Consell no hajam pogut obtenir que-ns haja volguda hoir nostra justícia e de nostres néts sobre la ocupació que-ns ha feta e fa del nostre marquesat de Villena, per les quals rahons nós hajam acordat de despedir-nos del dit Rey, e d'ací avant no ésser son vassall, però açò havem a fer dins lo Regne de Castella, car axí-s deu fer per ley de la terra. E en açò a fer convinga que siam ben acompanyats axí dell gents d'armes a cavall com de peu, per tal, ab la present pregam e manam que-ns trametats cinchcents hòmens, així cristians com moros, de peu, entre ballesters e lancers, los quals sien açí ab nós lo Xen dia del mes de octubre primervinent. E fets los pagar per X dies, ço és, lo ballester a raó de dos sous per dia e lo lancer a rahó de XX diners. E lo repartiment dels dits hòmens ab la present comanam a mossèn Pere March, nostre general procurador, que ell repartescha segons a ell ben vist serà, així per los lochs dels cristians com per los lochs dels moros. E açò per res no mudets; data en la vila de Biar a XVII dies de setembre del any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCXCV.⁴⁸⁴

484. ARV, CR 675, ff. 65v-66r.

Al setembre de l'any 1395 Alfons s'havia rendit a l'evidència, després de gairebé tres anys d'estira i arronsa per tal de conservar la més preada peça de la seua senyoria territorial, i allò que havia d'ésser l'herència dels seus néts "castellans", Enric i Alfons, ja no es podia esperar res de positiu. La pressió era ja intolerable, la lluita massa fatigosa i els resultats absolutament descoratjadors. Molts eren els elements que s'havien barrejat, moltes les fal·làcies que s'havien difós hàbilment, molta la força dels enemics. A les darreries de l'any 1395, la contesa estava ja perduda, i Alfons es retirà del camp de batalla com un cavaller, amb tota la dignitat, amb la certesa d'haver estat tractat injustament i amb l'orgull de membre de la família reial malferit⁴⁸⁵.

Per a explicar el procés de reversió del marquesat de Villena a la Corona de Castella, cal considerar almenys quatre perspectives d'anàlisi, quatre variables que permeten entendre el desenvolupament dels esdeveniments: els problemes econòmics d'Alfons en relació amb els dots de les filles d'Enric de Trastàmara; els conflictes socials, és a dir, la resposta antisenyorial dels vassalls del marquesat, hàbilment manipulada des de la corona castellana; la desaparició d'aquells que foren els amics personals d'Alfons el Vell i que havien estat al capdavant de la política castellana durant gairebé tres dècades, i l'emergència d'una nova noblesa i d'uns dirigents, molts dels quals eren enemics declarats del marquès de Villena; i la intoxicació informativa, és a dir, la propagació de notícies que advertien de la perillositat de la presència d'un gran noble valencià al capdavant d'un gran estat senyorial castellà, a més a més fronterer, i que acusaven Alfons de conspirar a l'ombra contra els interessos castellans. Enfront d'aquest cúmul de circumstàncies adverses i de la força dels enemics, Alfons d'Aragó demostrà un gran coratge i lluità aferrissadament per conservar el marquesat. I com palesa la lletra que encapçala aquest capítol, es rendí quan no es podia fer res més, amb la dignitat pròpia de la seua posició social.

a) *Els dots controvertits*

Quan Alfons el Vell signà l'acord amb Enric de Trastàmara per a la doble boda dels seus fills Pere i Alfons, amb les filles naturals del nou rei castellà, ningú no podia pensar que un d'ells no es duria mai a efecte, i que l'altre duraria tot just set anys. Sens dubte, Alfons comptava amb un parell de matrimonis llargs i fructífers que serviren no solament per a recaptar diners per la via del dot, sinó també, com a sengles marcs on es desenvolupara una

485. Amb tot, l'entrada a Castella de les tropes ajustades amb la intenció de retirar el vassallatge al monarca castellà, de la qual ens parla el document que encapçala aquest punt, no arribà a produir-se; PRETEL (1992), p. 138.

vida familiar més o menys prolongada. Si l'accident de Pere entrava dins d'allò possible —el perill de morir a la guerra estava sempre present entre els joves de les famílies nobiliàries—, la negativa d'Alfons el Jove a acomplir l'altre matrimoni sí que eixia clarament de qualsevol previsió.

La bona qüestió és que en l'any 1385, després de la mort de Pere, i estant Alfons el Jove encara empresonat a Anglaterra, Alfons el Vell es trobà sobtadament amb un deute de 30.000 dobles castellanes, corresponents al dot pactat pel matrimoni de Joana, filla d'Enric de Trastàmara, amb Pere de Villena⁴⁸⁶. I el que és més greu, el 1392, després de la negativa d'Alfons el Jove a casar-se amb Elionor⁴⁸⁷, s'afegí un nou deute a les ja malparades arques del marquès de Villena, 30.000 dobles més: heus ací els problemes que podia provocar cobrar per avançat aquest tipus d'aportacions matrimonials. Si en un primer moment el fet de deure el dot de la vídua fou només una qüestió a dirimir davant els jutges, sense que es plantejara cap altra iniciativa de caire més radical⁴⁸⁸, allò ben cert és que després de la mort de Joan I de Castella, el 1390, les circumstàncies es tornaren molt més hostils per a Alfons; si a això afegim l'afer del segon dot, el d'Elionor, després del deslliurament d'Alfons el Jove, podem dir que el marquès de Villena es trobava davant un problema greu⁴⁸⁹.

Tot sembla indicar que l'assumpte dels dots fou la justificació més adequada que els membres més destacats de la cort del jove Enric III trobaren per a dur endavant els seus propòsits⁴⁹⁰. Si en un principi fou només un problema judicial, quan fou escaient es convertí en un afer d'estat, amb l'objectiu preestablert de sostreure al vell Alfons d'Aragó el marquesat de Villena, una de les joies més preades del regne. Una vegada perduda la posició de poder a la cort castellana, la situació d'Alfons el Vell carranquejava cada vegada més, i l'afer dels dots resultà una excusa idònia, amb una certa base jurídica, ni que fóra una mica inconsistent, per a recuperar el marquesat.

486. No sabem si el creix de 10.000 dobles s'havia pagat prèviament, o era un altra quantitat a afegir als deutes d'Alfons el Vell.

487. J. Torres Fontes, que en general fa un interessant estudi del la reversió del marquesat a la Corona de Castella, incorre en un parell d'errades greus, com ara dir que el matrimoni d'Alfons el Jove i Elionor no es dugué a terme per la mort del primer, quan sabem perfectament que sobrevisqué molts anys a la pèrdua del marquesat, i de fet es casà un parell de vegades; TORRES (1987).

488. El 13 d'abril del 1390, Joan I de Castella adreçava a Alfons el Vell una carta citant-lo davant dels "Oidores" de l'Audiència per tal que donara explicacions sobre les 30.000 dobles del dot i les 10.000 del creix de Joana, germana de Joan I i vídua de Pere de Villena, mort a Aljubarrota; ARV, B, Perg. 197. En aquells moments ningú no gosava parlar de confiscació del marquesat.

489. El 26 de juny de 1392 Alfons el Vell ratificava el nomenament de procurador fet en la persona de Joan Martínez del Castillo, de Chinchilla, per tal que acudira a la cort del rei de Castella per tractar l'afer dels dots de Joana i Elionor, filles d'Enric II; AHN, O. Llig. 1137-3 (protocols del notari Esteve Corts).

490. PASTOR (1980), pp. 24-26.

La situació econòmica d'Alfons el Vell feia impossible la devolució immediata del dot, i només la voluntat per ambdues parts d'arribar a un acord hauria facilitat una solució pactada de l'afer. Però no hi havia aqueixa voluntat per part de la corona castellana, tot i que les alternatives presentades per Alfons foren originals, i podien haver estat assumides perfectament pels representants d'Enric III⁴⁹¹; de fet sembla que Alfons havia arribat ja a una entesa amb Joana, la vídua de Pere de Villena, entesa que no prosperà per la inflexibilitat dels consellers del monarca castellà⁴⁹². Allò ben cert és que la maquinària executiva de l'administració castellana es posà en funcionament ràpidament. Ja al gener del 1394 havien començat els embargaments de les rendes del marquesat, contra la qual cosa protestaren els seus representants⁴⁹³. Embargaments que sobretot es dugueren a efecte sobre les exportacions que des del marquesat es feien a la resta de Castella⁴⁹⁴. Finalment, al gener del 1395, Enric III signava poders a favor dels seus delegats perquè procediren a l'ocupació efectiva i definitiva del marquesat⁴⁹⁵; i el 2 d'octubre del mateix any Alfons d'Aragó signava una lletra adreçada a Francisco Forcen, alcaid del castell de Villena, en la qual ordenava explícitament que s'obeïren els manaments del rei de Castella "*sien justs o injusts*", i lliuraren a l'*adelantado* de Múrcia l'emblemàtic castell, cap del marquesat⁴⁹⁶. En aquest punt tot estava ja perdut.

Les argumentacions a favor d'Alfons d'Aragó prengueren també un altre camí: demostrar la desproporció del càstig respecte a la infracció comesa. En una llarga i

491. Podeu trobar un resum de les raons exposades per Alfons el Vell en el qual es demostra la il·legalitat de la confiscació i s'hi expliquen les solucions alternatives proposades a ARV, MR 11.599, ff. 24r-27r. Es tracta d'un escrit capitulat, molt ben argumentat, i recolzat per la legislació castellana.

492. Això diu l'escrit capitulat d'Alfons sobre l'embargament, respecte a l'acord amb Joana: "*...al dit Senyor Rey es stat notificat per carta del dit marquès, en com ell e dona Johana son avenguts si a ell plau; e par que al dit senyor no plàcia ne-y vol dar loch, la qual cosa, parlant ab reverència del dit Senyor Rey, és gran càrrec de sa consciència e de aquells qui açò li consellen, car ell deuria voler que la dita avinença se fes... en especial per lo gran deute que és entre el e la dona Johana, e que sos nêts són fills de aquella, los quals deven heretar lo dit marquesat après obte del dit marquès...*"; ídem, f. 26r.

493. ARV, B, Perg. 232 (28 de gener del 1394).

494. "*...pos en data les quals doní e pres en compte de manament del dit Senyor a Johan Muniz de Loxas, vehí de Chinchella, arrendador dels delmes de les mercaderies que ixen del marquesat a la terra del Rey, la qual gràcia li fa lo dit Senyor per la pèrdua que ha feta en lo dit delme, per ço com los vasalls del dit marquesat no gosaven exir ab ses mercaderies a la terra del dit Rey per les penyores que si feyen per la qüestió de de dona Leonor...*"; ARV, MR 9.592, f. 147v. (comptabilitat del marquesat dels anys 1394-1395).

495. J. Torres transcriu un albarà pel qual Enric III atorgava aquests poders, signat el 15 de gener del 1395; TORRES (1987), p. 411. El mateix autor copia també una notificació de la sentència executòria contra Alfons d'Aragó, acompanyada d'una prohibició reial de qualsevol tipus d'ajut al defenestrat marquès pels seus antics vassalls.

496. També hi ha una lletra semblant adreçada a l'alcaid del castell de Saix; ARV, CR 675, f. 67v. La lletra està datada a Biar, on Alfons s'havia desplaçat des d'Aiora per dirigir les operacions de lliurament del marquesat.

interessantíssima lletra tramesa pel rei d'Aragó al rei de Castella en defensa dels drets d'Alfons el Vell, hi apareix aquest raonament: no és just confiscar béns per valor més alt a allò que l'endeutat ha de satisfer, i per això deia que “...*el dicho marquesado de justo precio vale quatrocientas mil doblas o más, e que las rentas e derechos de aquell, dentro tres anyos eran bastantes a pagar las dichas sesenta mil doblas...*”⁴⁹⁷; el monarca aragonés proposava, doncs, una mesura alternativa a l'embargament, el segrest de les rendes del marquesat pel temps necessari fins a la liquidació del deute.

Ara bé, allò més important en aquesta lletra és la demostració de la desproporció del càstig, la qual cosa palesa que la confiscació del marquesat fou més una decisió política revestida de legalitat amb l'afer dels dots, que no una contundent resolució judicial executada amb la major celeritat.

b) *La resposta antisenyorial*

Efectivament, coincidint en el temps amb la confiscació del marquesat de Villena, es produïren diversos moviments de caire antisenyorial. El que resulta difícil de valorar és si aquestes revoltes i protestes foren espontànies, és a dir, provocades només per l'opressió exercida pel feudal⁴⁹⁸, o foren més aviat dirigides des de la corona per a forçar la situació i fer més senzilla l'expulsió d'Alfons d'Aragó. Alguns autors defenen que l'ambient hostil cap al marquès de Villena fou una constant des de l'atorgament mateix del marquesat per Enric de Trastàmara⁴⁹⁹. El temps del seu predecessor *don* Juan Manuel era recordat com una època brillant, i potser es percebé com una ofensa treure de la família dels Manuel aquest senyoriu tan fortament lligat a aqueix cognom castellà. A banda d'aquesta prevenció inicial, potser multiplicada pel fet de ser el nou marquès de Villena un estranger, la gestió d'Alfons al capdavant del senyoriu potser donà alguns motius afegits per a la protesta als seus vassalls. La bibliografia castellana qualifica sovint Alfons d'Aragó com un feudal autoritari i cobdiciós. El que coneixem d'ell confirma a grans trets aquesta definició. Ara bé, la seua fam de recursos s'explica en bona mesura per les estretors econòmiques derivades de la captura a Nájera, i l'autoritarisme fou potser l'expedient ineludible per a guanyar-se el respecte d'uns vassalls, en principi, recelosos del seu nou senyor. La política

497. ARV, CR 675, f. 186v.

498. Tradicionalment han estat explicades com a revoltes antisenyorials promogudes per una oligarquia urbana fortament afectada per la crisi de les darrerries del segle XIV. Aquestes oligarquies haurien arrossegat al poble pla en contra del senyor, a qui acusaven del seus problemes; MARTÍNEZ CARRILLO (1985), pp. 215 i ss.

499. PRETEL (1987a).

fiscal, explicada més amunt, basada en la racionalització i l'enduriment de les rendes, probablement empitjorà la situació dels habitants del marquesat, en tant que feia molt més eficaç l'aparell burocràtic feudal⁵⁰⁰; amb tot, cal recordar que fou consensuada i acceptada pels representants de les terres i les viles afectades. En aquest context caldria interpretar en part les “*hermandades*”, que si bé tenen la seua justificació en les dificultats i les tensions que afectaven Castella a les darreries del segle XIV, poden ser interpretades també com a vies per a expressar la protesta contra les injustícies, i la defensa dels interessos de viles i vassalls enfront dels abusos del senyor⁵⁰¹.

Ara bé, hi ha en efecte notícies que palesen el malestar dels vassalls castellans d'Alfons el Vell uns pocs anys abans del fatídic desenllaç del 1395. L'any 1390 els representants d'algunes de les viles del marquesat presentaren a les corts certes queixes en què acusaven el seu senyor d'impedir l'apel·lació de qualsevol de les seues decisions a l'única instància superior, la corona, fins al punt que, al marquesat de Villena, l'autoritat reial havia desaparegut virtualment: “...*E la razón porque fué esta querrela dada al Rey en estas Cortes, fué por quanto el Rey Don Enrique su padre dio la tierra que dicen de Don Juan, que es el castillo de Garci Muñoz, é la tierra de Alarcon, é el Señorío de Villena, é la villa de Chinchilla, é Escalona, é Cifuentes, é otros muchos logares á Don Alfonso, Conde de Denia, natural del Regno de Aragón, por servicio que le ficiera, é le hizo dende llamar Marqués; e después que el señorío del Marquesado ovo el dicho Marqués, non consentia que ninguna apelación de su tierra fuese al Rey, non á la su Audiencia, nin consentia que carta del Rey fuese en su tierra complida. E por tales cosas como estas acaesce que algunas veces se pierde el señorío Real...*”⁵⁰². Algunes de les primeres decisions preses per Enric III respecte del marquesat semblen donar resposta a les queixes d'aquest tipus presentades pels habitants del marquesat contra Alfons el Vell; al novembre de 1395 Enric III accedeix a la sol·licitud feta pels representants de l'estat de Villena de no tenir al seu territori “*adelantados, ni merinos, ni corregidores, ni fiscales*”, ni altres jutges semblants, que només hi foren presents quan Alfons el Vell els posà “*de hecho pero no de derecho*”⁵⁰³. Segons J. M. Soler les afirmacions dels vassalls, que negaven l'existència d'aqueixos jutges en l'època de *don Juan Manuel*, eren absolutament

500. PRETEL (1985); DEL VAL (1987). Aquesta darrera autora subratlla el vessant autoritari d'Alfons d'Aragó, i destaca que fou un governant molt estricte, i sovint atemptà contra els furs, les franqueses i les llibertats dels habitants de les seues terres.

501. VEAS (1987); DEL VAL (1987), p. 149; CANO (1987).

502. CRÓNICAS (1953), T. II, *Año doceno* (Juan I), capítol XIII, p. 141.

503. SOLER (1974), doc. XXXIII, pp. 274-276 (13 de novembre de 1395).

Detall del castell de Villena, un dels dares en ser abandonat per Alfons d'Aragó.

falses, ja que l'antic senyor de Villena n'havia emprat al llarg de tota la seua vida, vedant la seua existència només en el seu testament, mentre durara la minoria del seu successor⁵⁰⁴. Heus ací un exemple de manipulació de la informació i de com es fossilitzen percepcions basades en dades falses, però convenientment emprades: *don Juan Manuel* havia estat un feudal probablement tan rigorós per als seus vassalls com *Alfons d'Aragó*, però aquest era el darrer senyor, i a més a més, l'estranger⁵⁰⁵.

La situació a les darreries del 1394 i al llarg del 1395 havia de ser insostenible, i la gestió diària del senyoriu un autèntic desastre. En el retiment de comptes de les rendes de l'any 1394 i d'allò que es pogué recaptar el 1395 hi ha una anotació significativa referida a la quantitat que havia de rebre's per l'arrendament de les diverses imposicions i drets: "...*la qual quantitat no se-s poguda cobrar tota entregament per la rebel·lió e contrast que les viles e lochs del dit marquesat han fet contra lo dit senyor...*"⁵⁰⁶. De fet, una de les darreres temptatives per a aturar la revolta fou perdonar pagaments que els vassalls ja no estaven disposats a satisfer: "*Item pos en reebuda les quantitats deiús scriptes del terç primer del pedido que-l dit senyor gità lo primer dia del mes de giner del present any en què som de XC e cinch a les viles e lochs que lo dit senyor ha en lo Bisbat de Cartagena, lo qual pedido no se-s pogut cobrar, en haver dels dits consells, per la rebel·lió que han feta contra lo dit senyor ans li covench de fer gràcia del dit pedido als consells pensant e creent que per allò los detendria que no se alçarian ni rebellerian que ell de que no se-s pogut haver ni cobrar sinò les quantitas que aquí dirà...*"⁵⁰⁷.

Ara bé, cal subratllar que els moviments antisenyorials desenvolupats al marquesat no foren del tot diferents als que podem trobar a altres indrets de Castella, sobretot des del desembarcament de la noblesa agraciada amb les "*mercedes enriqueñas*" després de la guerra civil castellana⁵⁰⁸. Aquests nous terratinents mostraren una certa tendència a l'autoritarisme i a comportaments poc respectuosos amb el costum i els privilegis gaudits des d'antic. I també la mateixa conjuntura històrica de la minoria d'edat d'Enric III contribuï al desgovern i al desenvolupament de moviments de protesta de diversa índole.

504. *Ibidem*. Mireu també PRETEL (1982), p. 199.

505. Recordem que, a les terres valencianes d'Alfons el Vell, s'hi va repetir el fenomen, però amb sort molt diferent per a Alfons d'Aragó: ací es convertí en el mite, en el bon senyor, enfront dels inclements feudals que el succeïren.

506. ARV, MR 9.592, f. 138r (comptabilitat dels anys 1394-1395, feta per Guillem Martorell).

507. Ídem, f. 142r.

508. Valdeón (1986), pp. 82 i ss.

c) *La pèrdua del suport a Castella*

En última instància, la pèrdua del marquesat és resultat directe de la mort primerenca de Joan I de Castella i dels canvis ocorreguts en la cúpula dirigent a Castella durant la minoria d'edat del seu successor, Enric III. La lenta disminució de la presència i la influència d'Alfons d'Aragó a Castella és un fet determinat en bona mesura pel canvi generacional. Els ajuts foren molt sòlids mentre visqué Enric de Trastàmara, el seu amic personal i company d'armes. La seua mort, l'any 1379, no produí encara un allunyament del marquès de Villena respecte de la cort castellana. Almenys en una primera època, en què Joan I, fill d'Enric, confià molt en l'amic del pare, la presència del nostre protagonista fou encara bastant destacada. El darrer símptoma d'aquestes bones relacions i del reconeixement dels serveis prestats és el nomenament com a primer conestable de Castella l'any 1382⁵⁰⁹. Des d'aleshores, la pèrdua de protagonisme fou un degoteig continu que s'accelerà definitivament amb l'aparició del problema dels dots i, sobretot, amb la mort inesperada d'un Joan I encara molt jove, i la creació del Consell de Regència. Aqueixa circumstància deixava al capdavant de Castella un adolescent, Enric III, fàcilment manipulable per un partit format per alts aristòcrates i eclesiàstics —particularment Pedro Tenorio, l'arquebisbe de Toledo—, manifestament hostil al marquès de Villena. La pèrdua del títol de conestable el 1392 és potser el símptoma més gràfic d'aquest procés imparable de pèrdua d'influència en els afers polítics de la corona castellana⁵¹⁰.

La renúncia d'Alfons d'Aragó a participar en el govern durant la minoria d'edat d'Enric III es convertí en un argument més a brandir pels seus enemics, però fou alhora conseqüència de les malfiances del marquès de Villena vers aquells que controlaven les regnes de la política castellana. Alfons no gosà desplaçar-se a la cort en aquells moments de tanta inestabilitat política i institucional, potser per temor a les represàlies possibles dels nombrosos enemics.

d) *El pretés quintacolumnisme d'Alfons d'Aragó*

La maquinària propagandística de la cort castellana era molt poderosa. Com que la justificació legal existent per a la confiscació del marquesat de Villena era formalment feble —l'assumpte dels dots—, calia cercar arguments complementaris que contribuïren a

509. ARV, MR 9.600, ff.114rv; ARV, MR 9.610, ff. 112r-113r; ARV, MR 9.812, ff. 169r-174r (6 de juliol de 1382).

510. SUÁREZ (1952), pp. 189-190; CRÓNICAS (1953), T. II, *Año primero* (Enric III), capítols XXI-XXII, pp. 177-179; BARRANTES (1868), pp. 26-30; ZURITA (1973), Llibre X, capítol. LIV, pp. 780-781; TORRES (1971), p. 66.

crear un estat d'opinió, una animadversió generalitzada, pràcticament una llegenda negra al voltant d'Alfons el Vell. Si l'objectiu era propagar entre els vassalls un estat d'opinió manifestament hostil cap al seu senyor, subratllar els seus innegables trets autoritaris era una bona opció; no vull dir amb això que Alfons el Vell no fóra un feudal rigorós, ni molt menys, el que sí que és evident és que algú estigué molt interessat a carregar sobre les esquenes d'Alfons tota la responsabilitat en els problemes patits pels vassalls del marquesat, i a difondre la idea que ell era un perill potencial no sols per als habitants de les seues terres, sinó per a tot Castella.

Dins d'aquesta campanya foren fonamentals les acusacions de traïció. La posició privilegiada del marquesat havia donat lloc a una independència relativa del seu titular, fins i tot en l'època del mitificat *don* Juan Manuel. A més de ser un estat senyorial potentíssim des del punt de vista econòmic, era fronterer amb el Regne de València i, per tant, tenia un gran valor estratègic⁵¹¹. Com dèiem més amunt, Alfons afegí a aquestes condicions envejables el fet de ser valencià, i de tenir certes terres a l'altra banda de la frontera, concretament la vall d'Aiora⁵¹². Diguem, doncs, que hi havia unes certes condicions objectives perquè els castellans pogueren malfiar-se d'Alfons d'Aragó⁵¹³. Ara bé, segons les notícies a l'abast, l'única falta que cometé fou regir els seus estats amb absoluta autonomia respecte a Castella, però també respecte d'Aragó, cercant sempre el màxim benefici personal, i la millora de les condicions d'extracció de renda. Fer una lectura política, d'abast més ampli, d'aquests comportaments no sembla estar justificat: Alfons mai no mirà d'organitzar cap revolta anticastellana, ni de conspirar contra el monarca Enric III, ni d'afavorir cap temptativa aragonesa contra els interessos castellans. Pot ser lícit acusar

511. I no només pare esment a la seua importància estratègica des del punt de vista militar, sinó sobretot econòmic; recordem que Alfons fou acusat en més d'una ocasió de contraban i, sobretot, d'acaparar moneda de gran qualitat, que era treta sense control des del marquesat a les seues possessions valencianes; PRETEL (1992), pp. 120-121.

512. De seguida Alfons pogué adonar-se que la pèrdua del marquesat no només suposaria l'eliminació de les rendes obtingudes a les terres castellanes, sinó que això repercutiria també sobre la rendibilitat de la vall d'Aiora. Ja al maig de 1395 hagué de reduir-se el preu de l'arrendament del peatge de la vila d'Aiora, perquè la confiscació dels estats castellans d'Alfons havia reduït els intercanvis entre ambdós costats de la frontera; ARV, CR 675, f. 46r (Aiora, 29 de maig del 1395).

513. A. Torres-Alcalá resumeix ben bé la teoria que accepta la lògica de les malfiances, atés que considera que podia despertar poques confiances entre la noblesa castellana tenir un valencià al capdavant del marquesat, que era fronterer amb el regne del qual el nou marquès era súbdit; si afegim a això el seu títol de conestable es pot comprendre molt bé l'enveja que suscità entre l'aristocràcia castellana. Això explica l'existència de molts enemics, però no implica cap mena de traïció o deslleialtat per part d'Alfons; TORRES-ALCALÁ (1983), p. 523. J. Camarena apunta també que el rei d'Aragó mirà d'augmentar la seua influència a Castella aprofitant la significació d'Alfons el Vell, la qual cosa redundà en detriment de les seua posició a Castella; CAMARENA (1973), p. 29.

Alfons de ser un senyor molt estricte i d'esprémer al màxim les possibilitats del marquesat com a generador de renda —les mancances econòmiques cròniques ho explicarien molt bé—, però no són tan evidents les seues preteses traïcions.

La historiografia que ha mirat d'interpretar aquests esdeveniments ha considerat majoritàriament que no hi ha dades objectives que avalen aquestes acusacions, i que els seus objectius eren clarament propagandístics⁵¹⁴. Amb tot, algun autor es deixa seduir per la idea, i jutja la trajectòria d'Alfons només atenent el fet de ser un estranger amb extenses possessions a Castella, oblidant el pes dels lligams feudals de dependència i amistat establerts amb els monarques castellans, particularment amb Enric de Trastàmara, però també amb el seu successor Joan I, lligams tan forts des dels punt de vista de la mentalitat feudal com les fidelitats exclusivament nacionals. Heus ací una raó més per la qual la desaparició dels companys d'armes d'Alfons el Vell fou una de les claus de la seua caiguda en desgràcia.

Així doncs, Alfons el Vell no era un perill real l'any 1395 per a la corona castellana, més encara si recordem que aleshores les relacions entre les corones de Castella i Aragó encara gaudien d'un dels períodes més tranquils dels segles medievals⁵¹⁵. Així, la incomoditat que produïa la presència d'un gran baró valencià al capdavant d'un estat fronterer tan important com el marquesat de Villena era només la perillositat potencial d'aquesta atípic situació⁵¹⁶. I confiscar el marquesat amb el pretext del cobrament dels dots era una bona solució a aquesta incomoditat.

514. És habitual trobar a la bibliografia a l'abast sobre la qüestió una ambigüitat mesurada, com si els autors acceptaren l'existència de raons per a la sospita, però no pogueren demostrar amb dades reals la seua concreció. Alguns autors no s'estan de parlar, sense cap rubor, d'una "*conducta tan sospechosa y equívoca del marqués de Villena*", conducta de la qual no s'ofereix cap exemple; ESTAL (1985), pp. 258-259. Altres autors, com ara L. Suárez, s'apropen més encertadament al tema, i s'adonen que les pretensions d'Alfons eren purament personals, centrades sobretot a assegurar els seus estats castellans com una font de renda extraordinària, sense cap altra implicació de caire polític; SUÁREZ (1975), pp. 79 i ss. Sobre la notícia proporcionada per aquest darrer autor segons la qual en l'any 1398 es parlà de l'entrada de tropes d'Alfons el Vell dins de terres castellanes per a reivindicar els drets perduts sobre Villena, no he trobat cap informació que pugua desmentir-la o ratificar-la. Cal dir que l'acusació de quintacolumnisme està sempre present en les explicacions de la reversió del marquesat de Villena a la corona de Castella, si més no com un dels arguments propagandístics més hàbilment esgrimits; MITRE (1997).

515. M. T. Ferrer pensa que fou precisament l'afer del marquesat una mena de punt d'inflexió, a partir del qual aqueixes relacions començaren a empitjorar; FERRER (1980), pp. 671-672.

516. MITRE (1969), pp. 61-62. J. Hillgarth incideix també en aquesta línia, i considera que "*su eliminación [la d'Alfons] de la política castellana acabó con la infiltración aragonesa a través de la frontera*", afirmació justificable des del punt de vista econòmic o fiscal, però molt menys des de l'estrictament polític; HILLGARTH (1979-1984), p. 462.

Alfons lluità fins al darrer instant per a frenar la marxa dels esdeveniments. Però res no fou efectiu. Ni els arguments legals⁵¹⁷, ni l'ajut del rei d'Aragó⁵¹⁸, ni tampoc el suport sol·licitat al papa tingueren cap efecte⁵¹⁹. Tampoc la via sentimental fou eficaç; hi ha una lletra preciosa, suposadament escrita pels néts d'Alfons, Enric i Alfons, que aleshores només devien tenir 11 i 12 anys, al rei de Castella, mitjançant la qual expliquen la llastimosa situació en la que quedarien si, efectivament, el marquesat fóra confiscat al seu avi⁵²⁰. Tant aquesta darrera, com totes les altres missives adreçades al rei castellà i al seu consell recordaven els impagables serveis fets a la corona castellana a les darreres dècades per la família d'Alfons el Vell, subratllant fets tan dramàtics com l'empresonament patit per Alfons pare i Alfons fill després de la batalla de Nájera o, sobretot, la més recent mort de Pere de Villena lluitant al capdavant de l'exèrcit castellà a Aljubarrota. Res no tingué cap conseqüència: el fracàs de les gestions fou gairebé absolut. L'únic que s'aconseguí amb tota aquesta protesta fou una compensació per a aquell que havia estat designat hereu del marquesat, Enric de Villena, concretament el títol de comte de Cangas i Tineo, i, més tard, el suport reial en la seua pretensió d'assolir el càrrec de mestre de Calatrava⁵²¹. E. Mitre ofereix també una referència documental segons la qual Alfons d'Aragó hauria estat compensat econòmicament amb 70.000 dobles castellanès⁵²²; si bé aquesta era una

517. Mireu els al·legats presentats per Alfons mateix i pel rei d'Aragó; ARV, MR 11.599, ff. 24r-27r; ARV, CR 675, ff. 186r-188r.

518. El 28 de febrer de 1396 el rei d'Aragó adreçava al de Castella una lletra protestant per l'afer; ARV, MR 9.610, ff. 20r-22r.

519. Heus ací la lletra adreçada al papa, que parla tant del coratge d'Alfons d'Aragó, com de la seua proximitat als personatges més influents del seu temps: "*Molt sant pare ab aquella deguda reverència que-s pertany yo-m recoman humilment a la vostra santedat, a la qual plàcia saber com lo Rey de Castella a consell del Arquebisbe de Toledo, sens alguna justa causa se ha pres e pren cascún jorn lo meu marquesat de Villena, lo qual la vostra santedat sab molt bé quant granment he servits los Reys don Enrich e don Johan, avi e pare seus, e quant caramente lo dit marquesat me costà per pèrdues e per afanys e per treballs que haguts e sostenguts nell per que molt sant pare vos suplich molt humilment que a la vostra santedat plàcia de scriure al dit Rey sobre aquesta tan gran injustícia que fa a mi e a mos néts, los quals après mos dies son heretats del dit marquesat. Axí mateix plàcia a la vostra santedat de scriure'n al Cardenal de Spanya e al arquebisbe de Sant Yago e al bisbe de Conqua e al mestre de Sant yago e al mestre de Calatrava, que ells per ma justícia e dels dits mos néts vullen tenir. E açò molt sant pare hauré a la vostra santedat a gran gràcia e mercé. E per alguna informació de la vostra santedat yo us tramet ab la present trellat de dues letres per mi trameses, una al dit Rey de Castella, e altra al dit arquebisbe de Sant Yago, les quals se que son stades legides davant lo dit Rey en son gran consell; e se que tots los meus que allí eren tenen que a mi e als dits mos néts es feta gran injustícia. E suplich la vostra santedat que a vos plàcia de fer llegir los dits trellats davant vos... Axí mateix molt sant pare vos suplich que les letres que a la vostra santedat plaura trametre sobre los dits fets meus al dit Rey de Castella e als altres sobredits les vullats manar donar al dit capellà meu ...*" (la lletra està datada a Aiora el 12 d'abril de 1395); ARV, CR 675, ff. 32v-33r.

520. ARV, MR 9.610, ff. 23rv (6 d'abril de 1396).

521. TORRES-ALCALÁ (1983), pp 516-518.

522. MITRE (1969), pg. 62.

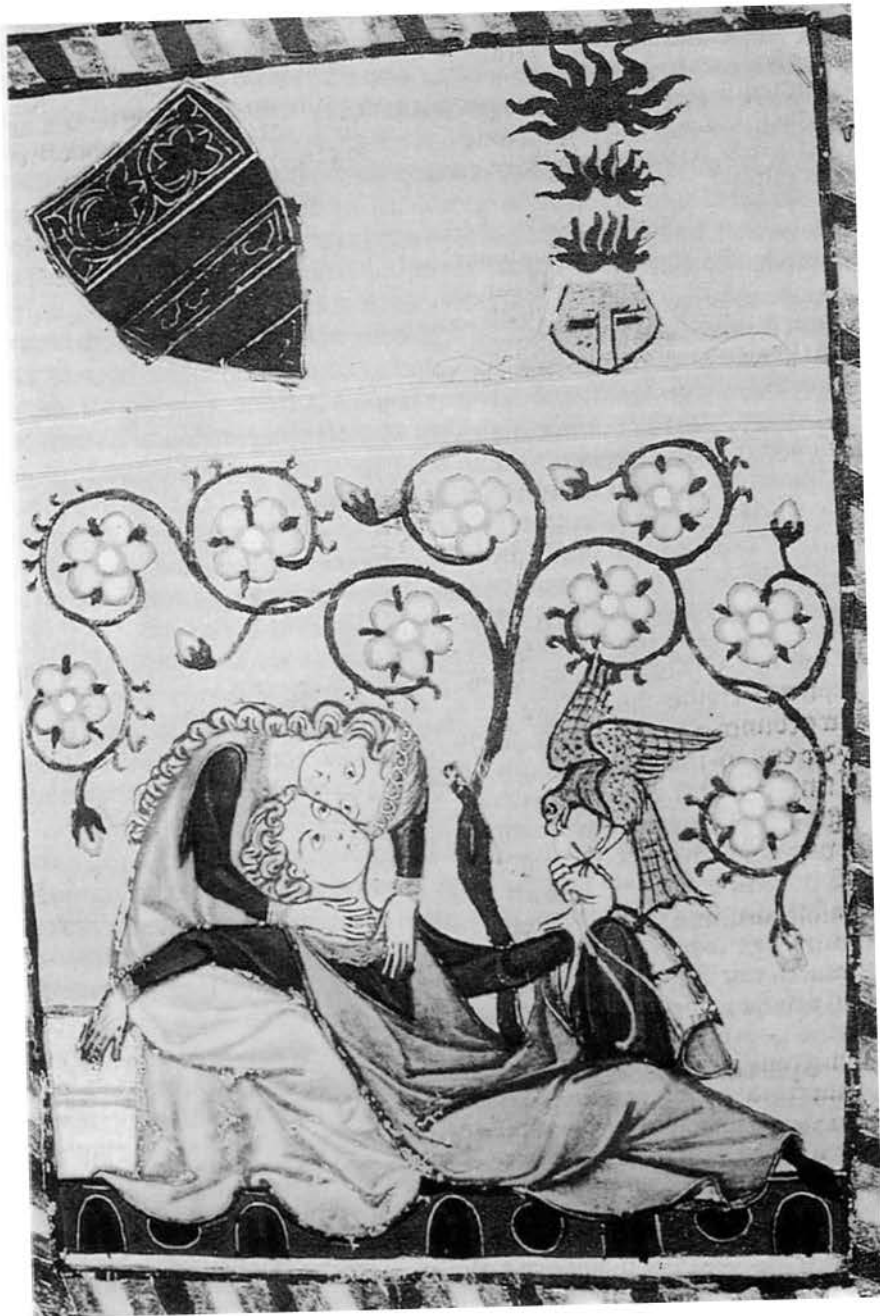
quantitat molt menor que el valor real del marquesat, era, sens dubte una xifra rellevant, molt ben rebuda per a les sempre freturoses arques del defenestrat marquès de Villena.

Això sí, l'embargament del marquesat de Villena fou una excusa ideal per a demanar als seus vassalls de la Corona d'Aragó un nou donatiu extraordinari, per a la qual cosa convocà als delegats de totes les seues possessions a les darreries de l'any 1395: *“Com lo Rey de Castella molt injustament nos ha tolt, pres e ocupat tot lo nostre marquesat de Villena, lo qual amb molts afanys, pèrdues e serveis per nos als Reys sos avi e pare fets e sdevençats havíem bé merescut e carament comprat segons a tot lo mon açò és notori; e com nós aquesta tan gran injustícia entenam a proseguir e demanar davant lo Papa et altres... Et sobre açò haja necessària la ajuda de nostres vassalls, per tant os pregam e manam que per part de tots vosaltres sien trameses a nós dos síndichs o procuradors, los quals venguen e sien davant nós lla on nos serem personalment lo XVen dia del mes de noembre propvinent ab poder bastant de tractar, prometre, donar e atorgar a nós ajuda per part de vosaltres sobre los dits afers, segons lo sindicat// que ensemps ab la present vos trametem ordenat...”*⁵²³.

Un dels efectes més importants d'aquest seguit d'esdeveniments fou el replegament definitiu d'Alfons el Vell a les terres de la Corona d'Aragó i, sobretot, als seus estats valencians. Alfons era ja un home d'edat avançada—arribar als seixanta anys en l'època medieval no era del tot habitual—, i potser tampoc no fou una teràpia inadequada limitar una mica la seua activitat. Ja no es repetirien més aquells llargs viatges fins a Villena o fins a les terres més llunyanes Castella endins. El centre d'operacions s'estabilitzà, més que mai, a la vila de Gandia, una vila recentment eixamplada i rejoventada, que estava gaudint d'una de les seues èpoques més brillants. Des d'allí Alfons fou requerit ara i adés per a contribuir amb la seua experiència a solucionar els conflictes i a guiar la política de la corona, per això contínuament es desplaçà a València i s'assequé al costat del monarca.

Una darrera repercussió d'aquest desventurat esdeveniment és la que justifica l'elaboració d'aquest estudi precisament ara: en l'any 1399 Martí l'Humà atorgà a Alfons el títol de duc de Gandia, com a pagament dels serveis prestats, però sobretot per compensar la pèrdua d'una altra dignitat de tan gran prestigi com el marquesat de Villena. Potser aquell fou el darrer gran moment de la vida d'Alfons. A partir del canvi de segle gairebé tot foren patiments i decepcions per al primer duc de Gandia.

523. ARV, CR 675, ff. 68rv (Aiora, 12 d'octubre de 1395).

V

ALFONS, DUC DE GANDIA: UN LLARG I AMARG CREPUSCLE (1399-1412)

*En Martí, per la gràcia de Déu rey d'Aragó... al Egregi e car cost nostre don Alfonso, Comte de Dénia... per lo Egregi e molt car oncle nostre lo Duch de Gandia, pare vostre... vos havem manat... que contra voluntat, manament e disposició del dit Duch no gosàssets o asajàssets entrar en algunes viles, castells o lochs del dit Duch... vos dehim e manam expressament... sots encorrimment de la nostra ira e indignació e pena de deu mille florins... que ni en lo Ducat de Gandia, ni en los Comtats de Ribagorça ni de Dénia, ni en la Baronia d'Arenós, ni en les Valls d'Ayora ni de Cortes, ni per consegüent en qualsevol/viles, castells o lochs que'l dit Duch pare vostre té e posseix... no entrets en manera alguna contra voluntat, manament e ordenació del dit Duch...*⁵²⁴

...que lo dit en Johan de Luna après qui fon dispenser del dit senyor Duch dins poch temps pres gran privadea e senyoria en casa dels dits senyors Duch e Duquesa vells⁵²⁵, en tant que aquells qui eren mal ab lo dit en Johan de Luna eren mal volguts e perseguits per los dits senyor Duch e Duquesa, e senyaladament per la senyora duquesa ben descubertament, e per lo contrari, aquells qui eren bé ab lo dit en Johan de Luna eren ben volguts e amats, e havien gran privadea ab la dita senyora duquesa; però si lo dit en Johan de Luna enmetzinà o fetillà la dita senyora duquesa o no no-u poria dir certament, mas certament veu que la dita senyora duquesa havia en gran hoy a tots sos fills e filles, néts e netes, e amave fort poch lo senyor Duch son marit,

524. ARV, MR 9.610, ff. 163v-164r. Lletra del rei Martí l'Humà adreçada a Alfons el Jove fent executori el manament fet pel seu pare respecte a la prohibició d'entrar a les seues terres (12 de setembre de 1406).

525. Òbviament l'any 1.422 el duc i la duquesa vells eren Alfons el Vell i la seua esposa, Na Violant, en contraposició als ducs joves que eren Alfons el Jove i la seua segona esposa Aldonça Vilarig.

*tant com ell testimoni podia veure e conèixer, e açò per tal com aquells no rahonaven bé los fets del dit en Johan de Luna...*⁵²⁶

*...et lo dit senyor respós ab desplaer, hoc ben puch dir que Johan de Luna m-a fet cornut, car tot hom qui hoyia dir que la duquesa haja fet donació de la Baronia d'Arenós al traydor de Johan de Luna e haja deseretat a son fill, ço que no pot fer, no poran als dir sinó que so cornut e que-l dit Johan de Luna m-a fet cornut... que si ell podia haver lo dit en Johan de Luna, que ell degollaria aquell dit en Johan de Luna de ses mans...*⁵²⁷

És evident que els primers episodis de l'esfondrament de bona part del poder d'Alfons el Vell havien tingut lloc ja abans del canvi de segle, particularment amb la pèrdua d'influència a la cort castellana, sobretot en ser destituït com a conestable, i en ser confiscades les seues possessions del marquesat de Villena. També és cert que les fissures en les relacions familiars, especialment la ruptura entre pare i fill, s'havien bastit en les primeres topades després de l'alliberament d'Alfons el Jove, i sobretot amb la seua negativa a dur endavant els dos matrimonis emparaulats pel pare. No deixa tampoc de ser cert que molts dels problemes patits per Alfons el Vell al llarg dels quaranta darrers anys de la seua vida serien inexplicables sense el resultat de la batalla de Nájera, el rescat descomunal al qual hagué d'enfrontar-se i el fet que haguera de deixar el seu fill com a ostatge durant més de vint anys. No obstant tot això, els núvols que s'albiraven sobre l'aparent lluentor de l'existència d'Alfons d'Aragó només frustraren les seues expectatives d'una manera definitiva en aquests darrers anys. I és que trencar de manera absoluta amb l'hereu, amb el primogènit, amb l'únic fill mascle viu, era una qüestió molt més greu del que a hores d'ara podem imaginar. Trencar amb el fill era trencar amb la baula següent de la cadena, amb la generació següent, amb aquells que havien de curar de la glòria del llinatge i del prestigi dels avantpassats una vegada morts i soterrats. I, cal recordar-ho, el món feudal era un món substancialment familiar, més encara en els grups més enaltits de l'escala social. Efectivament, si els problemes econòmics o la pèrdua de territoris foren assumptes greus per a Alfons d'Aragó, allò que el vedà definitivament de gaudir d'una mort bona i tranquil·la fou, sens dubte, l'enfrontament llarg i aferrissat amb l'hereu i la traïció dels que eren al seu costat.

Per a explicar el seguit de malaurats esdeveniments soferts pel nostre protagonista en el darrer tram de la seua existència, cal parar esment almenys a cinc o sis personatges,

526. ARV, G 2.230, mà 34, f. 46r; testimoni de Francesc Corts en el plet sobre la baronia d'Arenós.

527. ARV, G. 2.230, mà 37, f. 24r; testimoni de Francesca Galiana, domèstica de casa del duc, al plet esmentat.

a banda d'Alfons el Vell mateix. Es tracta de la seua esposa, Violant, la seua filla Joana, l'espòs d'aquesta, Joan Ramon Folch de Cardona, el fill d'ambdós, Hug de Cardona, Joan de Luna —també conegut com Joan Martínez de Luna o Joan d'Ademús—, un dels membres més destacats del cos administratiu del primer duc de Gandia en aquesta darrera època, i, per descomptat, Alfons el Jove mateix. A grans trets, val a dir que l'inici de l'enfrontament entre Alfons el Vell i el seu fill, cal cercar-lo en l'afer dels matrimonis, però també s'explica per la marcada tendència cap a l'autonomia d'Alfons el Jove, per la seua negativa a acatar els manaments paterns, i per les seues contínues exigències pecuniàries; en el dèbit d'Alfons el Vell caldria subratllar la incomprensió de la situació del fill i la negativa a cedir-li parcel·les de poder, responsabilitats, territoris i fonts de renda que li atorgaren a l'hereu una certa autonomia. Davant d'aquesta manca de comprensió i de la creixent rebel·lia del Jove, el seu pare mirà d'afavorir uns altres dels seus descendents, com ara la seua filla Joana, o els seus néts Hug de Cardona i Galvany de Villena. Joan Ramon Folch de Cardona es convertí en alguns episodis en l'estendard de la posició d'Alfons el Vell en l'enfrontament amb el seu fill, en tant que el seu llinatge eixia clarament beneficiat: d'allò que li fóra sostret a Alfons el Jove de l'herència paterna, una bona part podia acabar en mans d'ell mateix, però sobretot de la seua esposa o dels seus fills. Resten encara dos dels personatges amb un rol destacat en aquesta representació. Per una banda Joan de Luna, un oficial de la cort que aconseguí ascendir des dels graons més humils de la societat —sembla que fou fill d'una prostituta, sense pare conegut—, fins assolir el grau de cavaller al servei de Ferran d'Antequera, enmig d'un època marcada per una forta inestabilitat⁵²⁸. Dins de la cort senyorial, passà de ser un simple aprenent a la casa del tresorer, a escrivà per als afers de Castella i, posteriorment, escrivà de ració, i arribà finalment a ser dispenser, arrendador de drets senyorials, tresorer i fiscalitzador —imposat pel pare— dels comptes d'Alfons el Jove: una trajectòria absolutament impressionant. D'altra banda hi havia na Violant, que els darrers anys de la seua vida protagonitzà comportaments nefastos des del punt de vista del llinatge, en convertir-se en l'amant de l'esmentat Joan de Luna; aquesta relació tingué com a resultat l'enfrontament de na Violant amb bona part de la seua família, la seua participació en totes les intrigues ordides pel seu amistançat, el seguit de problemes sobre l'herència de la baronia d'Arenós, que ella atorgà a Joan de Luna i, al cap i a la fi, l'esfondrament moral del primer duc de Gandia en assabentar-se, una vegada morta

528. Una narració de la vida d'aquest interessant personatge es pot trobar en l'escrit d'acusació del primer plet sobre la baronia d'Arenós, desenvolupat l'any 1414; ARV, G 2.207, mà 7, ff. 32v i ss.

la seua esposa, de la traïció tant de na Violant com de Joan de Luna, en qui havia dipositat tota la seua confiança.

Fem però una anàlisi més detallada de totes aquestes circumstàncies. El que descriuré a continuació és fruit de l'escorcoll al fons judicial de la Governació de València i de la lectura d'algunes lletres i documents solts trobats als registres del primer duc de Gandia; i encara que també he fet servir alguna informació dispersa procedent d'altres fonts, potser allò més rellevant han estat les notícies procedents de les al·legacions de les parts i dels testimonis presentats en el llarg plet sobre la possessió de la baronia d'Arenós desenvolupat entre els anys 1422 i 1423⁵²⁹. Alfons d'Aragó havia mort deu anys enrere, la seua esposa na Violant, un any abans; Alfons el Jove estava molt malalt, i no tardaria molt en faltar, deixant que les restes de l'imperi construït pel seu pare es dispersaren en mans alienes al llinatge. És tot un símbol que en aquest llastimós marc eixiren a la llum els episodis més lamentables i vergonyosos protagonitzats per aquells que havien constituït una de les nissagues valencianes més importants del seu temps. Tot i que les notícies judicials, cal prendre-les amb cura, la coincidència dels testimonis i la riquesa de detalls amb què adornen les seues explicacions els atorguen una credibilitat notable, més encara si subratllem el fet que, quan ha estat possible comparar les seues paraules amb altres documents, els resultats han ratificat la seua fiabilitat. Empraré abundantment el text entre cometes i la veu dels protagonistes, perquè en aquest punt resulta especialment gràfica i reveladora.

No reiteraré ací allò que ha estat ja convenientment explicat. Les dolentes relacions entre Alfons el Vell i el seu fill tenen una doble arrel, d'una banda el llarg empresonament patit pel Jove segons els ambiciosos projectes i les urgències del pare⁵³⁰, i l'incompliment pel fill dels dos matrimonis emparaulats per Alfons el Vell, ambdós negociats en absència del futur nuvi. Els ingredients que cal afegir-hi per a comprendre bé totes les circumstàncies de l'afer són els de caire personal i els econòmics.

L'educació lluny de la llar i la separació de la família, i fins i tot de l'entorn cultural,

529. ARV, G. 2.228, mà 15 f. 24rv; 2.229, mà 21, f. 8rv; mà 25, ff. 37r-48v; mà 26 ff. 1r-6v; 2.230; mà 34, ff. 20r-49v; mans 35-40; 2.231, mans 41-43.

530. Els procuradors d'Alfons el Jove ho recordaven així al plet sobre la baronia d'Arenós: "*que·l dit egregi senyor duch [paren esment a Alfons el Jove, aleshores ja duc]... tornà de les parts d'Anglaterra on fon duyt e menat fort petit infant*"; ARV, G 2.230, mà 35, f. 28v.

probablement alçaren un mur d'incomprensió i de desconfiança molt més infranquejable que la simple barrera generacional o fins i tot que la contraposició de caràcters. Els referents de pare i fill eren diferents; si per al pare el paper central de llinatge era probablement el cor mateix del seu ideari, com es palesa en algunes de les reflexions de la seua *Lletra de càstig...*⁵³¹, per al fill l'experiència de l'allunyament i la independència forçada respecte a l'entorn familiar potser foren la clau en el desenrotllament d'una mentalitat molt més individualista, i una manca, preocupant per al seu entorn, de sentit del llinatge⁵³². Probablement les circumstàncies extraordinàries en les quals es desenvolupà part de la seua infància i primera joventut, havien fet d'Alfons el Jove un home ple de malfiances amb el seu entorn: aquell qui segons l'ordre natural de les coses havia d'haver-lo protegit en la seua edat més tendra el deixà, sense massa escrúpols, en mans d'enemics, o si més no en mans d'estranyes. Estic parlant més de formació d'una certa personalitat, que no de maltractaments ni de situacions especialment terribles pel que fa a la vida quotidiana; almenys durant el confinament a Anglaterra Alfons el Jove no patí mancances físiques ni cap dany: viuria gairebé com qualsevol hereu d'un gran noble, això sí, fent l'aprenentatge propi d'un cavaller en un altra llar. Segurament, des del punt de vista de les experiències viscudes, la seua situació no fou tan negativa. El problema és que el pare havia abdicat de les seues obligacions d'acord amb els seus propis interessos —ell potser diria que eren els interessos del llinatge—, i d'una conjuntura molt especial —l'enorme rescat demanat i la necessitat de fer-se càrrec de les seues noves possessions castelleses—, que tenia, però solucions relativament senzilles, com ara la venda de qualsevol dels seus estats, la qual cosa probablement hauria resolt el problema del rescat a l'instant. Alfons el Jove potser pensava que si Alfons el Vell havia renunciat al paper de pare en el període en què ell el necessitava més peremptòriament, després del seu deslliurament no tenia legitimitat per a reclamar-li que es comportara com a un fill modèlic.

531. PELLICER & FERRER (1985), pp. 36-37. És clar, per exemple, quan Alfons recorda a la seua filla que l'ha "*maridada ab bon jove e bell e de gran llinatge*", però més encara quan li fa certes recomanacions sobre la vida familiar, "*vos prec e us man que honrets vostre sogre e vostra sogra, els hajats per pare e per mare... los besets les mans, los façats gran reverència e honor*".

532. Aqueixa manca manifesta de sentit del llinatge dugué els seus ràpidament a comparar-lo amb el bon fill, Pere de Villena, mort en la batalla d'Aljubarrota quan, seguint les ordres del pare, el substituï al capdavant de l'exèrcit castellà; Pere de Villena, que a diferència del seu germà, acceptà sense posar cap impediment a complir el matrimoni emparaulat pel pare. Un dels testimonis del plet sobre la baronia d'Arenós, Bernat d'Armanyach, deia que "*...havia boyt moltes vegades el dit testimoni que la dita senyora duquesa, present ell testimoni, flastomava lo dit senyor Duch son fill, dient tant mal novell me'n vinga com de mon fill don Pedro que-l me mataren en Portugal car ell me difama de ço que encara que ell ho vees ell me degia celar...*"; ARV, G. 2.230, mà 37, f. 29v.

Tot i que Alfons el Vell havia acceptat, mal que bé, el matrimoni del seu fill amb Maria de Navarra, cal considerar aquesta decisió del fill com un dels catalitzadors de la ruptura. Ara bé, sembla que hi hagué un període curt—al voltant de quatre o cinc anys— en el qual la nova parella mantingué una relació acceptable amb el duc de Gandia. En el plet esmentat adés, hi trobem aquesta interessant descripció dels lligams existents: “...*que lo dit Egregi duch [es refereix a Alfons el Jove, aleshores ja duc de Gandia] ans que fes matrimoni ab la infanta de Navarra... e abans que vingués en... malvolença del dit senyor duch, quondam, e encara per algun temps après del dit matrimoni stech en la casa del quondam duch... e encara stava e habitava sovint en la casa, palau e habitació... e participava, e freqüentava, comunicava e parlava e diverses vegades menjava en una taula ab lo dit duch, quondam...*”⁵³³. En aquells moments, les formes almenys es mantenien, encara que segurament ambdós personatges començaven a topar en més d’un afer.

Efectivament, les relacions quotidianes durant els primers anys, una vegada produït el retrobament entre pare i fill, són segurament altra de les claus per a explicar els incidents que marcaren els darrers anys de la vida d’Alfons el Vell. Cal recordar que Alfons el Jove no era ja un xiquet, ni tan sols un jove pròpiament dit; si és certa la data de naixement oferida per Joan de Lorca en el plet esmentat —el 28 d’agost de l’any 1362—, el primogènit del llinatge tenia en el moment del seu alliberament vint-i-nou anys. Alfons el Jove potser esperava ser compensat de tan llarga captivitat amb algun nomenament, dignitat o possessió, més enllà de l’apressat, però sobretot simbòlic, traspàs del títol de comte de Dénia. Després de més de vint anys de confinament, ara Alfons el Jove patiria un altra modalitat, molt més subtil, de dependència i manca de llibertat: Alfons el Vell no li atorgà mai uns recursos econòmics propis suficients perquè ell pogués exercir amb normalitat algun dels comportaments més essencials dels feudals, com ara la prodigalitat o l’ostentació. I si l’assignació bàsica per a les despeses del comte de Dénia es reduïa al que apareix en l’anotació següent—”*nós hajam constituït, donar e donem a nostre car fill lo Comte de quatre en VIII mesos per son vestir e arrear doents florins comuns d’Aragó...*”⁵³⁴—, cal dir que Alfons el Jove tenia motius sobrats per a sentir-se decebut amb el pare. Ara bé,

533. ARV, G 2.230, mà 35, f. 21r.

534. ARV, CR 675, ff. 75v-76r (28 de novembre del 1395). Es tracta d’una lletra remesa a Nicolau Carbonell, uns dels col·lectors de les rendes senyorial, perquè pagara de la seua recaptació aquesta assignació. Suppose que aquells 200 florins cada quatre mesos no seria la totalitat del que rebia Alfons el Jove; si fóra així, seria una veritable misèria, no només comparat amb la despesa habitual a la cort del pare, sinó també amb el sou d’alguns dels seus empleats; per exemple, Bernat de Flors, el metge personal d’Alfons el Vell, rebia en l’any 1403 500 florins cada quatre mesos, és a dir, més del doble que Alfons el Jove; AHN, O. Llig. 1173-5 (protocols del notari Ramon Aguallada).

unes altres notícies d'arxiu ens palesen que les assignacions eren algunes més, com aquella destinada al pagament i proveïment del seguici armat d'Alfons el Jove —“...havets donat al Comte nostre fill entre dues vegades de ço que nos li donam cascun mes per la proveisió de ses companyes huytanta florins...”⁵³⁵—, o un altra, més aviat simbòlica que premiava amb una quantitat irrisòria cada dia d'estada del comte de Dènia a la cort del pare —“...havets donar per la oferta del mes d'abril prop passat qui ha XXX dies, ab dos reals d'argent que nós a nostre fill lo Comte oferim en lo dia de Pascha de Resurrecció abatuts los dies que lo dit Comte nostre fill no es stat en la nostra missa, XVIII sous, sis diners...”⁵³⁶. A més d'aquests pagaments fixats, hi hagué també altres fórmules per a transferir capitals amb què reduir el dèficit evident de la casa del comte de Dènia, com ara donacions puntuals o pagaments directes des de les arques del duc d'alguns dels domèstics que servien el seu fill⁵³⁷. Amb motiu d'un viatge a la cort del rei d'Aragó que feren conjuntament el pare i el fill, Alfons el Vell signà un document pel qual assignava diners per a les despeses de la casa de Maria de Navarra, la seua nora, fixant una quantitat mensual de trenta-cinc florins i mig, i trenta sous més per a misses⁵³⁸; cadascuna de les monedes de què el nou matrimoni podia disposar, havien d'agrair-les a la munificència del pare. Diguem, doncs que durant aquells anys, potser els primers deu després de l'alliberament d'Alfons el Jove, la independència econòmica de l'hereu fou gairebé nul·la, la qual cosa fou, segur, un dels motius de tensió.

El fragment següent, tret d'una lletra tramesa pel duc de Gandia als oficials de la Baronia d'Arenós l'any 1402, és l'evidència més antiga que he trobat de l'existència d'un estira i arronsa, ja molt evident, entre el pare i el fill sobre la qüestió dels diners: “Fem vos saber com lo senyor rey tramet en lo regne d'Aragó per son lochtinent, per raó dels bandos que-y són⁵³⁹, lo Comte de Dènia, nostre fill, e ha constituït a aquell per son salari e despeses d'ell e de ses companyes DCCC florins per cascun mes; los quals segons son estament e les companyes que mena li deuen bé e sufficientment bastar; e per tal com ell mena alguns consellers jovens, nos duptam

535. ARV, CR 675, ff. 29^{rv} (24 de març de 1395).

536. ARV, CR 675, ff. 48^r-49^v (12 de juny de 1395).

537. “...manam vos que de les dites nostres rendes e drets del any present e deïus scrit que vos collits per nós donets e liurets encontinent a nostre car fill lo Comte, a qui ell volrà, doents florins d'or d'Aragó, los quals nós li havem donats, e ell ha mester per algunes coses a ell necessàries...” (3 d'agost de 1395); uns dies després Alfons el Vell ordenava pagar part del sou del cuiner del seu fill, concretament 10 florins; ARV, CR 675, ff. 57^r i 57^v respectivament.

538. AHN, O, Llig. 1173-1; la carta d'assignació fou atorgada el 8 d'abril del 1398, però es troba dins d'una de les èpoques, datada el 2 de juliol de 1398 (protocols del notari Ramon Agualada).

539. Fa referència a la designació d'Alfons el Jove per Martí l'Humà perquè mirara de pacificar les bandositats desenvolupades al Regne d'Aragó; ZURITA (1973), Llibre X, capítol LXXXV, pp. 868-870.

que ell a vosaltres o singulars de vosaltres no fes o fes fer algunes demandes axí de do com de préstech, com que li entrasets fermances en coses que ell manllevàs; e com açò seria gran desservei// nostre e del dit comte, e destrucció e dampnatge de vosaltres si ho fahiets, per tal per obviar açò vos dehim e manam... que vosaltres ne algú de vosaltres no façats algun do, préstech o ffermança al dit Comte nostre fill sens que sobre allò no haguèssets prèviament nostre manament...”⁵⁴⁰; cal a més dir que una lletra semblant fou tramesa als oficials del comtat de Dénia i, encara que no hi ha constància, probablement també als representants dels altres estats. Parem esment, però, a la redacció de la carta. El to no és encara excessivament cru, sobretot si el comparem amb altres comunicacions posteriors, com per exemple un dels fragments que encapçalen aquest apartat. És més aviat el matís paternalista allò que destaca, i el que sí que es palesa clarament és una gran malfiança del pare amb el fill. Estem, però, en el punt en què el perill procedeix més dels joves consellers que acompanyen el comte de Dénia, que no d’Alfons mateix⁵⁴¹; més endavant comprovarem com Alfons el Vell estengué la seues ordres d’expulsió de les seues terres a un bon nombre de cavallers i membres de l’ampli seguici del fill. El fet que aquesta lletra mantinga unes maneres encara bastant moderades és molt interessant, perquè ens assenyala l’inici d’un llarg procés d’empitjorament de les relacions i, darrerament, de trencament definitiu entre pare i fill. També subratlla un dels punts on les friccions seran més contínues: davant de la manca de diners suficients —almenys des del seu punt de vista—, una pràctica habitual d’Alfons el Jove fou demanar pel seu compte rendes de diferents indrets de la terra del seu pare, o carregar censals i obligar deutes sobre aquells llocs i rendes. El duc de Gandia no podia permetre aqueixos actes per diverses raons: perquè les seues necessitats econòmiques eren un problema crònic, perquè aquest tipus de cobraments i carregaments incontrolats trencaven la complexa comptabilitat dels seus estats i, la tercera raó, que és potser la més important, és que acceptar-ho hauria estat una renúncia al seu paper de cap del llinatge, pràcticament una rendició davant un nouvingut que no respectava les normes establertes dècades ençà.

L’any 1402 ja s’havien produït, doncs, els primers problemes, fruit dels quals fou una avinença signada l’any següent que delata que havien tingut lloc noves topades i que les relacions entre els dos protagonistes s’havien enrarit una mica més. L’acord, que

540. ARV, MR 9.568, ff. 28v-29r (23 d’octubre del 1402).

541. Seria l’exemple del jove hereu mal aconsellat que es rebel·la en contra d’un pare que no vol deixar en les seues mans cap de les seues fons de renda, tant perquè ell mateix les necessita, com perquè es malfia de la gestió d’un fill, des del seu punt de vista, manipulat per un grapat de traïdors; vegeu-ne un exemple comparable en G. DUBY (1984): *Guillermo el Mariscal*, p. 92.

transcriuré a continuació, planteja clarament el grapat de qüestions que estaven sobre la taula: les necessitats econòmiques d'Alfons el Jove, la seua pretesa indisciplina, la seua intromissió en la gestió de la senyoria i la presència al seu seguici d'individus que provocaven aversió en el pare. Heus ací el conveni en qüestió:

“Sapien tots quants la present carta veuran e hoyran, que dissapte que-s comptaven XXVIII dies del mes de abril del any de la Nativitat de nostre Senyor Mil CCCC tres; constituïts personalment en l'alberch del molt honorable mossèn Pere d'Orriols, artiacha major de la Seu de València, lo molt alt e magnífich senyor don Alfonso, Duch de Gandia, Marqués de Villena⁵⁴² e Comte de ribagorça, de una part, e l'alt senyor Don Alfonso, Comte de Dénia, fill del dit senyor Duch, de la part altra, e en presència dels testimonis davall escrits, los dits senyors feren e manaren fer, legir e publicar davant ells per mi, Johan de Lorqua, per autoritat real notari públich, uns capítols en paper escrits, ja concordats entre los dits senyors, e signats, segons apparia de mà del dit senyor Duch, los quals son de la tenor següent. Lo Senyor Duch assignarà e darà per cascun any al Comte de Dénia, son fill, per provesió e stament d'ell, e de la Infanta sa muller, e de ses cases, cinquanta mille solidos barchinens, pagadors en tres terces del any, de quatre en quatre mesos, e per tal que entre lo dit senyor Duch e lo dit Comte sia conservada aquella bona amor que deu ésser entre pare e fill, lo dit Senyor Duch, per bé del dit Comte, vol que-l dit Comte li faça e atorgue carta ab sagrament e homenatge, e signada de sa mà, e sagellada ab son sagell pendent, e closa per mà de notari// publich, de tenir e servir, e guardar les coses següents: Primerament que-l dit Comte serà al dit Senyor Duch, son pare, bon fill, leal verdader e obedient; item, que d'ací enant lo dit Comte no farà ne fermerà algunes cartes públiques ne privades de donació a alguna persona o persones après obte del dit senyor Duch⁵⁴³, ans si algunes ne ha feytes o atorgades, aquelles dirà e manifestarà al dit senyor Duch, e a consell del dit senyor, ell les revocarà aytant com per dret fer-se puscha; item, que-l dit Comte no farà letres de manaments a deguns lochs, terres o vassalls del dit senyor Duch, son pare, ne farà, o fer farà algunes demandes en general o singular, ne-ls aemprerà de fermances o altres qualsevol obligacions, sens licència, voler e manament del dit senyor Duch; item que-l dit Comte no vendrà, ne farà vendre o carregar per si o per altra persona censals o violaris, ne farà alguna manleuta de nenguna persona sobre censals o violaris, ne sobre la renda que-l dit senyor Duch li haurà assignada; item que-l dit Comte dirà e mostrarà al dit senyor Duch si algunes lligues ha fetes ab algunes persones, e si al dit senyor Duch par que no sien ben fetes, aquelles desfarà a consell e voler del dit senyor, e que d'ací avant no-n farà ab persona al món sens licència, consell e manament del dit senyor Duch. E lests e publicats los dits capítols, encontinent lo dit senyor don Alfonso, Comte de Dénia, jurà sobre los quatre evangelis de les sues mans corporalment toquats, e fèu homenatge de mans e de boqua en

542. Alfons mai renuncià a intitular-se marqués de Villena, ni tan sols passat un grapat d'anys des de la confiscació.

543. Es refereix a donacions de territoris o jurisdiccions d'aquells que Alfons el Jove heretaria a la mort del pare, fetes per endavant.

poder del dit senyor Duch, son pare, de tenir, servir e guardar los preinserts capítols e coses en aquells contengudes// e declarades, dels quals capítols e coses axí seguides los dits senyors atorgaren, requeriren e manaren a mi, dit notari, los fahés dues cartes públiques, una a cascu d'ells liuradora, per haver de totes les dites coses memòria en l'esdevenidor que acta fuerunt die loco et anno premissis. Lo Comte.

Presentis foren per testimonis a totes les dites coses lo molt noble mossén Eiximen Pérez d'Arenós, e los honorables mossén Luch de Bonastre, cavallers, maiordom del dit senyor Comte de Dénia, e en Johan de Luna, dispenser del dit senyor Duch de Gandia.”⁵⁴⁴

El document palesa la victòria parcial del pare. De nou amb un to insultantment paternalista —ja que tot ho fa *per bé del dit Comte*—s'adreça a un fill que aleshores devia tenir al voltant dels quaranta anys gairebé com si fóra un adolescent. L'acord és també una veritable capitulació d'un Alfons el Jove que es trobava entre l'espasa i la paret: sembla que hagués signat qualsevol cosa a canvi d'augmentar la seua independència econòmica. Efectivament, hi ha un canvi notable entre comptar amb una assignació anual bastant elevada, amb plena llibertat per a gestionar-la, i la situació prèvia, en la qual cada capítol de les despeses requeria la seua donació concreta i l'acceptació pels oficials de la cort d'Alfons el Vell. Potser Alfons el Jove, amb una certa ingenuïtat, creia que, amb aquest pacte, s'havia alliberat del control del seu pare sobre les seues decisions, en tant que ara podria disposar lliurement d'aquells 50.000 sous anuals. L'estratègia d'Alfons el Vell era, però, absolutament brillant: obtingué un jurament de fidelitat i sotmetiment gairebé absolut signat pel seu fill i, a més a més, no perdé el control dels diners que li donava, per tal com col·locà Joan de Luna, aleshores dispenser i home de confiança —val a dir que immerescuda— del duc, com a administrador d'aquells diners⁵⁴⁵. Aquesta circumstància marca també l'inici de l'enfrontament entre Alfons el Jove i el seu nou fiscalitzador, Joan de Luna, que a la llarga resultaria nefast per al comte de Dénia: Joan de Luna, amb un, gairebé il·limitat, poder a la cort ducal, s'encarregaria d'atiar la malfiança dels ducs cap al seu fill, posar en contra de l'hereu a la major part de la família i estendre una veritable

544. ARV, CR 632, ff. 245r-246r. N'hi ha a l'abast altres còpies, per exemple, ARV, MR 9.610, ff. 160rv. En altre registre, hi ha un escrit que sembla ser un esborrany de l'acord; també inclou un escrit, potser d'un any després, que palesa algun incompliment de l'acord, com el fet que Francesc Corts no ha estat gitat de la casa del Comte de Dénia, i es proposa que se signe una treva per cinc anys, en la qual el fill hauria de demostrar la seua voluntat de ser obedient i respectuós amb el pare; ARV, MR 9.812, ff. 218rv.

545. “Lo Senyor duch ab letra sua data en València lo derrer dia de febrer de l'any MCCCCIII manà a mi Johan de Luna son dispenser que donàs e pagàs cascún any al Senyor Comte de Dénia fill seu, o a son dispenser Lm sous, començan lo primer any del dit dia de la data en avant. Enaprés lo dit senyor ab altra letra sua data en València a XIX de maig del dit any CCCCCIII manà a mi dit Johan de Luna que yo administràs la despesa dels dit Lm sous tro atant que altre manament hagués seu en contrari per la qual rahó yo he administrada la dita despesa...”; ARV, MR 9.604, f. 61v.

llegenda negra sobre ell⁵⁴⁶. Així doncs, un enfrontament cert i amb raons molt clares, s'enverinà fins al màxim perquè alguns personatges pensaven traure'n profit, no només l'esmentat Joan de Luna, també els Cardona i altres membres del seguici i familiars que miraven de dur a terme els seus objectius per sobre de qualsevol altra consideració.

No voldria donar una imatge excessivament negativa de cap dels dos personatges que mire d'analitzar ací. Òbviament ambdós lluitaven pels seus interessos i tenien motius per recelar l'un de l'altre. Sense anar més lluny, Alfons el Vell tampoc no posava res de la seua part per refredar la tensió; recordem que enmig d'aquest primer episodi d'allunyament entre pare i fill, a l'octubre del l'any 1402, Alfons el Vell féu donació a Galvany de Villena, el seu nét, d'uns certs castells a la vall d'Aiora⁵⁴⁷, i al gener de 1403, al seu dispenser Joan de Luna del terç delme i el morabatí del lloc de Verger⁵⁴⁸, per posar només dos exemples de cessions de terres i drets. Si Alfons el Vell volia reconciliar-se amb el fill, no sembla que esmicolar entre parents i amics allò que hauria de ser la seua herència, tant en territoris com en rendes i jurisdiccions, fóra la manera més idònia.

L'avinença d'abril del 1403 començà a mostrar les seues carències ràpidament. Les renúncies demanades a Alfons el Jove eren extraordinàries, impossibles d'acomplir, i el nivell de despesa que volia mantenir l'hereu del llinatge desbordà ràpidament el total de l'assignació. A més a més, el control del pare sobre els afers del fill, recordem-ho, un home de més de quaranta anys, era absolutament asfixiant. Per exemple, els 2.000 florins amb què Martí l'Humà forní Alfons el Jove perquè acomplira una missió a l'Aragó com a lloctinent seu, foren cobrats pel seu pare i rigorosament distribuïts per ell⁵⁴⁹. D'altra banda, per a fer el pagament de les dues primeres anualitats de l'assignació Alfons demanà un informe complet de les despeses ja fetes del tresor del duc de Gandia pels esposos, Alfons el Jove i Maria de Navarra, per a descomptar tot allò que dels 100.000 sous haguera estat ja despés; la quantitat restant fou de només 17.935 sous⁵⁵⁰. Amb tots aquests controls i restriccions, no és estrany que Alfons el Jove, si volia mantenir el seu ritme de vida, haguera de recórrer a mesures extremes, com ara demanar préstecs, fins i tot posant la seua “*vexella d'argent*”, com a

546. En el plet sobre l baronia d'Arenós de l'any 1414 Alfons el Jove acusava Joan de Luna de la manera següent: “... *Johan Ademuç, per mils senyoregar e manar a ça guissa la casa del dit senyor duch defunt, e liberament fer e perpetrar les traïcions, furts e altres crims dejús explicadors no solament tractà e portà a son malvat propòsit e fi lo avorrimment, oy e rancor de pare e de mare contra ell denunciant, fill lur, mas hoc en cara, fabia e feu lançar e exir de casa del dit senyor duch tots aquells que li fayen ho i podien fer nosa alguna...*”; ARV, G 2.207, mà 7, f. 38r.

547. ARV, G 2.203, mà 25, f.40rv.

548. ARV, MR 9.568, ff.47rv; CUENCA (1985a), pp. 241-242 (18 de gener de 1403).

549. ARV, MR 9.568, ff.105v-106r (16 d'abril de 1404).

550. Ídem, ff.110rv (26 de maig de 1404).

penyora⁵⁵¹, o almoinar al pare diners per avançat, atés que la seua liquiditat era sempre molt precària⁵⁵².

Sembla que l'acord, tot i algunes petites dificultats, acomplí els seues objectius durant gairebé dos anys. De fet, al març de 1406, Alfons el Vell ratificava l'assignació dels 50.000 sous, encara que en l'apartat de les obligacions del fill potser era més radical: “*que ell no vaja personalment en lo Comtat de Ribagorça ne en la baronia de Arenós, ne en la vall de Ayora, sens voler e consentiment nostre e ab poder nostre; e si lo contrari farà... la present assignació e carta nostra havem per no feta e atorgada...*”⁵⁵³. I de nou el 27 de gener de 1407 era ratificat amb les mateixes condicions. En aquesta ratificació hi havia inclosa una clàusula que apuntava que els protagonistes no pensaven en la possibilitat de resoldre definitivament el seu enfrontament, en tant que s'establia que els acords “*hajen loch e duren de vida de vos dit senyor Duch*”⁵⁵⁴.

Les ratificacions palesen més que la tensió era contínua i que les topades entre pare i fill eren una constant, que no una relació fluïda i distesa. Només uns dies després de la ratificació de l'any 1406, el 3 d'abril, Alfons el Vell adreçà sengles lletres als seus oficials de la baronia d'Arenós i el comtat de Ribagorça donant-los instruccions a propòsit de les més que possibles temptatives d'Alfons el Jove d'entrar en aquells territoris sense la llicència paterna per a demanar diners⁵⁵⁵; en aquestes lletres, s'hi esmenten alguns dels cavallers, procedents tots del seguici del pare, que estaven donant suport Alfons el Jove —Lluc de Bonastre, Galceran de Vich, Bernat de Vilarig i Francesc Corts—. No sols la família es veia esguerrada pels enfrontaments, ja que dins del que havia estat el seguici del primer

551. ARV, MR 9.568, ff.126v-127r (24 d'agost de 1404).

552. “*Com nós dejam assignar cinquanta mille sous reals de València cascun any per provesió e sosteniment de la casa de nostre car fill lo Comte de Dénia e de la infanta sa muller, los quals se deuen començar pagar lo primer dia del prop vinent mes de març, et d'aquí avant per un any següent de complet en tres solucions de terminis del any; e hajam sabut que d'ací al dit dia primer de març la dita casa de nostre car fill lo Comte de Dénia e de la infanta sa muller no hajen compliment per a la dita provesió e sosteniment, per tal vos manam que de qualsevol diners de vostra col·lecta de l'any corrent e desús scrit M CCCC quatre donets e paguets al onrat en Jacme Oliver, dispenser de la dita casa de nostre car fill lo Comte de Dénia e de la infanta sa muller! ... MD sous reals de València...*”; ARV, MR 9.568, ff.170rv (26 de novembre de 1404).

553. ARV, CR 632, ff. 246r-247r (31 de març de 1406).

554. ARV, MR 9.610, ff. 161rv. El rei Martí mateix intervingué com a intermediari i avalador d'aquesta darrera ratificació, en un últim intent d'evitar la ruptura definitiva; idem, ff. 162r-163r (22 de febrer de 1407).

555. “*E no contrastant açò lo dit Comte, a consell e instigació de mossén Luch de Bonastre, de mossén Bernat de Vilarig, de Galceran de Vich e de Francesch Corts, se-n'es partit e anat aquí en la mia baronia d'Arenós contra voluntat e llicència, ni e sens alguns poder meu... yo us man e requir sots la naturalesa e feultat a que-m sots restrets e tenguts que... no vingats a juhl del dit Comte ni a sos manaments ni a aquell prestets, donets, ni per ell vos obliguets en alguna cosa o quantitat...*”; ARV, CR 632, ff. 247v-249r (3 d'abril de 1406).

duc de Gandia, començaven a formar-s'hi dos bàndols poderosos i nombrosos, amb els perills que això implicava. De fet la següent comunicació sobre l'afer remesa per Alfons el Vell anava adreçada al governador del regne —cal adonar-se del canvi qualitatiu de les circumstàncies: en la disputa s'inclouia també la via judicial, a qui informava dels acords amb el seu fill i de la presència d'una sèrie de consellers, els quatre esmentats més amunt, als quals acusava d'instigar el comte de Dénia a incomplir el pacte, particularment pel que feia a l'entrada a les possessions d'Alfons el Vell⁵⁵⁶.

Ens trobem davant d'alguns dels episodis més delicats de l'enfrontament. Al llarg de l'any 1.406 el Consell de la vila de Gandia envià, almenys en tres ocasions, delegacions al comte de Dénia amb l'objectiu de millorar les relacions entre aquell i el seu pare⁵⁵⁷. Al setembre del mateix any Alfons el Vell trametria sengles lletres als arrendadors de les rendes i als seus oficials del comtat de Ribagorça demanant-los que l'informaren sobre les quantitats de diners “*per lo dit Comte preses e ocupades vers si de les rendes e regalies nostres del dit nostre Comtat*”, i altres activitats desenvolupades per l'hereu que foren contràries als manaments del duc de Gandia⁵⁵⁸. Les mesures que Alfons pensava prendre eren dràstiques; el 9 de setembre de 1406 envià un manament al justícia de Gandia en què ordenava que “*...si alcu o alguns de les dites companyes del dit Comte qui ab aquells són anats e huy són vendrà o vendrà o són ja venguts aquí en aqueixa dita vila nostra de Gandia o terme d'aquella, aquell o aquells aytals de continent prenats en persona e tingats ben ferrats e recaptats, e no-ls donets a capleuta en en altra manera tro per tant sobre açò altre manament nostre haurets haud en contrari...*”, i aquesta ordre responia al fet que aquells “*han preses e robades nostres rendes e feytes e tractades altres coses peyors*”⁵⁵⁹. En altra lletra posterior adreçada per Alfons el Vell al rei, l'amargor que el duc manifesta per la traïció dels acompanyants del comte és, si pot ser, major: “*yo havent-los per servidors e no dubtant-me res d'ells... ells ab falses induhiments de maneres sens alcuna justa raó han fet anar lo dit Comte... en la mia baronia d'Arenós... prenent e occupant mes rendes e forçant mos vassalls... així pròpiament com si-n fos senyor, deseretant a mi... e encara diffamant a mi, que no era en mon seny; e li han feta*

556. ARV, CR 632, ff. 249^{rv} (4 d'abril de 1406).

557. AMG 488, ff. 3v, 4r i 10v. Concretament foren Ramon Agualada i Miquel Dalmau en la primera ocasió, al març de 1406, estant Alfons el Jove a Ondara; en les altres dues ocasions foren Bartomeu Dalmau i Ramon Agualada, concretament a l'abril i al novembre del mateix any. Heus ací la darrera referència: “*... a-n Berthomeu Dalmau e a-n Ramon Agualada qui anaven per missatges per los jurats e consellers de la dita vila al senyor Duch e al senyor Comte, per tractar ab aquells que-s poguessen avenir...*”.

558. ARV, MR 9.568, ff. 284^r-285^r (9 de setembre de 1406).

559. ARV, MR 9.568, ff. 285^{rv}.

trenquar en moltes de maneres la carta que-l dit Comte me ha feta... Així mateix senyor los sobre dits se son lligats ab lo dit Comte ab sacraments e homenatges e cartes contra mi; e-s han fetes fer per lo dit Comte grans donacions e provecions après obte meu; e com tals coses e tan leges com les sobre dites sien senyor molt greus e de molt mal exempli, e no deverien romanir ne passar sens gran càstich e punició vostra, per tant senyor vos supplich... que los sobre dits mossén Luch de Bonastre, mossén Bernat de Vilarig e Francesch Corts, e los altres qui ja a la vostra senyoria he donat per scrit, sien manats pendre e detenir a presó per vos senyor, com yo senyor me ofira provar totes les sobre dites coses e altres encara pejors les quals ací no vull dir ni declarar...⁵⁶⁰. La indignació d'Alfons d'Aragó és ben evident, però el seu enuig es concentra sobretot en aquells que havien estat membres del seu seguici i ara cometien la traïció més imperdonable: posar a un fill en contra dels manaments paterns. Resposta a aquests requeriments paterns són sengles lletres adreçades per Martí l'Humà al Comte de Dènia i als membres del seu seguici⁵⁶¹, en les quals es reiterava la prohibició d'entrar a les terres del pare i, per primera vegada, se'ns ofereix un llistat més ampli dels personatges acusats de deslleialtat. Tota la família es va veure implicada en l'afer. El comte d'Urgell trameté al seu cosí el comte de Dènia una lletra molt interessant, plena de referències als

560. ARV, CR 632, f. 252v-253r (sense data).

561. *“En Martí per la gràcia de Deu Rey d'Aragó, de València, de Mallorques e de Cerdenya, de Corcega, comte de Barchinona, de Roselló e de Cerdanya, al Egregi e molt car cosí nostre don Alfonso, comte de Dènia, salut e dilecció. Ja per altres lletres nostres a gran instància e supplicació a nós feta sobre aquelles per lo Egregi e molt car oncle nostre lo Duch de Gandia, pare vostre, de nostra cort obtengudes, vos havíem manat, e sots forts e grans penes inibit que contra voluntat, manament e disposició del dit Duch no gosàrets o asajàssets entrar en alcunes de les viles, castells e lochs del dit Duch; e com les dites lletres encara segons havem entés, no us sien stades presentades a humil supplicació e gran instància ací del dit Duch a nós feta sobre açò altra vegada, vos dehim e manam expressament e certa sciència sots incorrimment en nostra ira e indignació e pena de deu milia florins a nostres cofres aplicadors que ni en lo Ducat de Gandia, ni en los Comtats de Ribagorça ni de Dènia, ni en la Baronia d'Arenós, ni en les valls de Ayora, ni de Cortes, ni per consegüent en qualsevol viles, castells e lochs que-l dit Duch, pare vostre, té e posseix de present dins nostra senyoria no entrets en manera alguna contra voluntat, manament e ordenació del dit Duch, com en altra forma no sia justa cosa ne a raó consonant que-u façats, guardant-vos ab sobirana atenció que axí-s complezca per vos. En altra manera certifiquem-vos que per la ira e indignació nostres dessús dites, les quals sens tot dupte encorreriet, fariem la dita pena en vostres bens executar sense alguna gràcia o mercé. Manants noresmenys expressament e de certa sciència a tots e qualsevol oficials e porters nostres que la present letra nostra presente a vos tota vegada que per lo dit Duch o per altre de part sua requestes en seran. Dada en València sots nostre segell secret XII dies de setembre del any de la Nativitat de nostre Senyor MCCCC sis. Rex Martinus.*

En Martí, per la gràcia de Deu Rey d'Aragó, de València, de Mallorques, de Cerdenya e de Corcega e Comte de Barchinona, de Roselló, e de Cerdanya; als amats feels nostres mossen Luch de Bonastre, mossén Bernat de Vilarig, en Ramon de Thous, donzell, en Johan Gostanz, en Guillem, Galceran e Anthoni de Vich, en Francesch Corts, en Pere Trullas, Jofré Gilabert, Johan Poderós, Domingo Corts, en Ramon Vidal, Bernat d'Armanyach, Rotla de Naya, Jacme Puig, Jacme i Lorenç Barber, Anthoni Albert, March, l'escriuà Borrell, lo sonador Peyrot, museu Jacme Ferrer, de casa del Egregi car cosí nostre lo Comte de Dènia e a cascú d'ells...” (la redacció del document és semblant); ambdós lletres estan incloses dins d'un altra adreçada als llocs de la seua senyoria; ARV, MR 9.568, ff. 287r-288r (27 de setembre del 1406).

clàssics, on el feia reflexionar sobre l'enfrontament llastimós que protagonitzaven ell i el seu pare, recordant-li el manament bíblic d'honar al pare i, per primera vegada, apareixen referències al fet que, comportaments com aquells, podrien conduir a conseqüències tan greus com el desheretament, “*e no us oblit que de fur d'Aragó e de València és que lexant lo pare V sous o VII al fill, pot aquell gitar de sa heretat... no ha pus cruel cosa al món al hom de gran linatge com ésser deseretat e venir a menys*”⁵⁶². Tindrem ocasió de comprovar que aquestes velades i indirectes amenaces eren alguna cosa més que paraules.

Si són certes les declaracions dels procuradors d'Alfons el Jove en el plet sobre la baronia d'Arenós, Alfons el Vell tingué una forta responsabilitat en el trencament del pacte i, per tant, en l'espiral incontrolada dels esdeveniments. Segons la seua narració dels fets, no hauria estat Alfons el Jove qui provocà la ruptura, sinó el seu pare, en incomplir els terminis de pagament de l'assignació: “*lo dit senyor duch lo pare no li complia la prometença ni li volia pagar cascuns anys los dits Lm sous en les dites terces, ans stà en veritat que-l procurador del dit senyor duch, lo fill, en cascún temps de les dites terces havia instar execucions en la cort de vós honorable governador, ab grans messions e despeses... e lo dit senyor duch lo fill en lo entretant havia viure de manleutes e càrrechs de violaris, e quant la terça era executada ja era deguda e molt més...*”. Només per aquestes circumstàncies Alfons el Jove hagué de recaptar diners dels vassalls del pare pel seu compte: “*...que si e encars lo dit senyor duch lo fill... anàs a la baronia d'Arenós o alguns lochs del dit senyor duch son pare per traure e haver dels vassalls dels dits lochs quantitats algunes de què visqués o sustentàs la sua casa e de la dita senyora infanta sa muller e lur stat... allò hauria fet per ço com lo dit senyor duch son pare no li volia pagar e complir los dits Lm sous cascuns anys en la forma e manera que promés li havia...*”⁵⁶³.

En l'escalada de la tibantor, un altre fet molt rellevant fou la donació feta el 23 de maig de 1407 per Alfons el Vell al seu nét Hug de Cardona, aleshores un nen, d'un bon grapat de terres, algunes, dins de l'horta de Gandia⁵⁶⁴. Pocs mesos més tard el cap del llinatge feia una altra donació, en aquesta ocasió a Joana de Cardona, la seua filla casada amb Joan Ramon Folch de Cardona, mare d'Hug de Cardona; concretament li foren atorgats els castells i les valls d'Ebo i Gallinera, amb tota jurisdicció, reservant-se, però, Alfons el Vell l'usdefruit fins a la seua mort, condició també present en la cessió a Hug de

562. ARV, CR 632, f. 250v-251v (sense data, en qualsevol cas anterior al 21 de setembre de 1406).

563. ARV, G 2.230, mà 35, f.29r.

564. ARV, G 2.250, mà 17, ff. 30v-32r.

Cardona⁵⁶⁵. La disgregació del patrimoni era cada vegada més intensa i sembla més una política dissenyada per a danyar a Alfons el Jove que no un exemple de la natural prodigalitat dels feudals. Cal també subratllar que la donació a Hug de Cardona estava acompanyada del compromís signat pel seu pare, Joan Ramon Folch de Cardona, de trametre el seu fill perquè fera el seu aprenentatge a casa de l'avi. Alfons el Vell no només cedia territori, sinó que "adquiria" parentela per tal de substituir els afectes i la relació perduda amb l'hereu. És fàcil deduir quina fou la reacció d'Alfons el Jove: l'enfrontament directe amb el seu cunyat era indefugible. De seguida comentaré breument les lletres de batalla que es trameteren ambdós personatges, però abans no m'estic de recollir una acusació feta per Alfons el Jove anys més tard. Com que està feta en el marc de la contesa judicial, i no hi ha cap altra font que en faça menció, cal prendre aquesta notícia amb molta cura, però la denúncia resulta molt reveladora: Joan Ramon Folch de Cardona hauria subornat Joan de Luna amb 5.000 florins per tal que aquest influïra sobre Alfons el Vell perquè fera donació de totes aquelles terres a Hug de Cardona⁵⁶⁶. Si això fóra cert demostraria alhora el poder extraordinari de l'esmentat Joan de Luna, i el paper del primogènit dels comtes de Cardona en tota aquesta trama: atiar el conflicte dels seus familiars valencians amb l'objectiu d'atraure cap al seu llinatge una porció sucosa dels estats dels ducs reials de Gandia.

L'intercanvi d'un grapat de lletres de batalla entre Alfons el Jove i Joan Ramon Folch de Cardona, l'any 1408, confirma com de dolorosa fou per a l'hereu del ducat de Gandia la donació feta a favor d'Hug de Cardona⁵⁶⁷. En aquestes lletres sorgeixen a la llum alguns punts de conflicte entre ambdós personatges, sent el més important l'acusació d'Alfons el Jove al seu contrincant d'haver conspirat contra ell i haver-se immiscuït en les conflictives relacions amb el pare: "...yo he dit e dich que vós alment e falsa vos sòts haüt en los feyts del senyor duch mon pare e meus... Les quals paraules dix e puch ben dir, atès que, durant la confiança que yo havia, e per rahó devia haver, entre vostre tracte, vós hauríets cabut e sabut en la donació qui-s diu s'és feta per lo senyor duch mon pare a vostre fill, en dan de ma heretat"⁵⁶⁸. Entre les moltes ofenses que es dediquen ambdós cunyats, podem subratllar

565. ARV, MR 9.610, ff. 245r-247v; AHN, O, Llig. 735-2 (29 d'octubre de 1407).

566. "...Johan de Luna, corruput e subornat per Vm florins que li havia promesos lo Egreji comte de Cardona si fabia la subscripta donació e liurava en continent certa part lo dit Egreji senyor duch, lo pare, ço és, a tres de maig en l'any MCCCCVII havia feta donació a don Hugo, fill del dit Comte de Cardona de molts castells e lochs pujants a grans vàlues e quantitats..."; ARV, G 2.230, mà 35, f.44rv.

567. Podeu trobar la transcripció i comentari d'aquestes interessantíssimes lletres de batalla a LLETRES DE BATALLA (1968), vol. II, pp. 5-35.

568. LLETRES DE BATALLA (1968), vol. II, p. 20.

el maliciós oferiment del comte de Cardona de fer-se càrrec de les despeses del comte de Dénia si aquell tenia dificultats econòmiques per a presentar-li batalla. Les dificultats econòmiques d'Alfons el Jove eren conegudes i podien ser brandides per a ultratjar-lo.

El cercle es tancava cada vegada més entorn de l'hereu del ducat de Gandia. Sembla que ja aquell any, el 1408, Alfons el Vell havia fet un primer testament desheretant el primogènit, i nomenant hereu Martí de Sicília, tot i que Martí l'Humà no acceptà aquesta decisió⁵⁶⁹. El monarca mateix insistia en les seues lletres demanant Alfons el Jove que fóra obedient i bon fill, atés que el pare havia acomplert la seua part en el pacte pagant els 50.000 sous⁵⁷⁰. I fins i tot el Consell de València s'implica en l'afer, mirant de pacificar la discòrdia existent entre Alfons el Vell i el seu fill, i entre aquest i el comte de Cardona⁵⁷¹; la seua intervenció s'explica pel temor justificat que es formaren dos bàndols poderosos que donaren lloc a enfrontaments armats perillosos i incontrolats amb conseqüències difícils de preveure. L'any 1410, i gràcies a la mediació de les germanes d'Alfons el Jove, l'abadessa del convent de Santa Isabel de València, Violant, i l'esposa de Joan Ramon Folch de Cardona, Joana, s'arribà a un compromís de pau i treva, que fou més tard revisat i ratificat per ambdues germanes, juntament amb un grapat de cavallers dels següents del comte de Cardona i del comte de Dénia, que promulgaren una sentència arbitral sobre això, en la qual es fixava el casament del primer fill que tinguera Alfons el Jove, amb algun dels fills del comte de Cardona⁵⁷². Almenys un dels fronts oberts pel comte de Dénia semblava tancar-se finalment.

Cal fixar l'any 1408 la definitiva ruptura entre el pare i el fill i, potser també, la fi de la transferència de diners. El procés d'endeutament d'Alfons el Jove serà accelerat a partir d'aquell moment⁵⁷³. Els darrers episodis de la lluita entre pare i fill són els menys documentats i els d'interpretació més controvertida, atés que només comptem per a la seua avaluació amb declaracions fetes en el plet esmentat adés, i per tant estan molt condicionades pels interessos de cadascuna de les parts. Faig referència a dos esdeveniments tan greus com l'entrada nocturna d'Alfons el Jove dins la vila de Gandia, probablement l'any 1409, i la conquesta protagonitzada per aquest i la recuperació posterior, per Alfons

569. Ídem, pp. 12-13

570. ARV, MR 9.610, ff. 165v-166r (18 de gener de 1408); ARV, G 2.230, mà 35, f. 29v.

571. CARRERES (1930), pp. 15-16; LLETRES DE BATALLA (1968), pp. 8 i 20.

572. ARV, MR 9.610, ff. 96r-102r. La data de la sentència és el 26 d'agost de l'any 1410.

573. A la comptabilitat de la casa del comte de Dénia des de l'any 1407 fins que heretà el ducat, hi ha moltes referències a despeses relatives al pagament de pensions de censals; ARV, MR 9.578, ff. 69v i ss.

el Vell, de la vila de Dénia, ocorreguda un parell d'anys després, entre la mort de na Violant, ocorreguda en maig de 1411, i la d'Alfons el Vell, el 5 de març de 1412. Heus ací la narració del primer esdeveniment; tingueu en compte que els que la fan són els enemics d'Alfons el Jove, és a dir, els representants de la família de Joan de Luna en el plet reiteradament al·ludit:

“...enaprés lo dit don Alfonso, tunch comte de Dénia, un dia, ora de alba o quasi, ora acaptada, que lo dit senyor duch, quondam, ne la dita duquesa, ne los de la casa no eren llevats, ni se'n recelaven, vench, entrà e fon vist entrar en la vila de Gandia, mà armada, ab pus de setanta o LXXX hòmens d'armes a cavall que menava, e venien en companyia d'aquell... e ab standart e ab tota la dita gent armada anà al palau de la dita vila de Gandia, en lo qual lladonchs lo dit quondam senyor duch// e la dita senyora duquesa eren personalment e jahien encara en lo lit, per ensenyorir-se de son pare e de sa mare e de tota la casa e de la vila...

...que lo dit Egregi duch, quondam, sentint que lo dit comte era entrat axí desordenadament e ora acaptada e contra son voler en sa terra e en lo dit palau se levà del llit soptosament... e fabent-se portar per les exelles a sos cambres e servicials, com fos lladonchs passionat ab una anqua que s-avia gitada de loch e no-s podia tenir, isqué de la cambra on jahia ab una spasa o stoch qui portava tret del foure en la mà, e devallà en lo pati del dit palau on lo dit comte ab tota la dita gent d'armes stava, e vehent lo dit comte dix a aquell, 'fill malvat e desonest, desleal e inhobedient, ixme de casa e buydam ma terra, car m-as trencat sagrament e homenatges', e moltes d'altres congoxes e terribles paraules; e fabent-se així portar per les dites exelles, com dit és, acasà e fon vist acaçar lo dit comte... e los altres que ab lo dit comte eren ... hisqueren e buydaren lo palau, e lo dit senyor duch quondam, ab agre e greus paraules seguí per la dita vila lo dit Egregi lladonchs comte, lo qual se restigué ab sa gent en la sgleya major de la dita vila de Gandia...⁵⁷⁴

Lògicament Alfons el Jove no accepta l'acusació, i va fer la volta a l'argumentació dels familiars de Joan de Luna.

“... cessa ésser ver que y vengués o fos vengut per ensenyorir-se dels dits son pare e sa mare e de tota la llur casa e de la vila... mes vench-hi per ésser alimentat e sustentat e per viure en la casa del dit pare seu... lo dit senyor duch, son pare, no li pagava ni li volia pagar cascun any los dits Lm sous; e si fos vengut per ensenyorar-se de la dita casa e vila, quod negat, fora major rahó que-l dit senyor duch lo fill se'n senyoris attés que-l dit senyor duch, son pare, era ja despoderat e no-s podia levar e moure d'hun loch, e era inábil per a regir; et com lo dit Johan de Luna, se'n era ensenyorit e senyorejava tota la dita casa... segons era e és notori a tot lo món...⁵⁷⁵

No allargaré la transcripció, però les informacions oferides per aquesta narració

574. ARV, G 2.230, mà 35, f.16rv.

575. Ídem, f. 29v.

Patí del Palau de Gandia on tingueren lloc alguns dels esdeveniments narrats en aquest capítol. Amb tot, el seu aspecte en temps d'Alfons el Vell havia de ser molt diferent. Procedència: Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia (Francisco Zubillaga).

dels fets són molt més nombroses. Així, segons Alfons el Jove mateix, si no haguera estat per la seua intervenció, el seu fill bastard —no sabem si fou Joan o Jaume—, hauria assassinat Joan de Luna, ja que de fet mirà d'entrar per la força a la seua cambra amb aquella intenció. També sabem que l'ancià Pere March hauria mirat de posar pau entre pare i fill, sense èxit.

L'altre incident és força més increïble. Amb tot cal inscriure'l dins del moment d'inestabilitat que visqué el Regne de València en l'interregne. Heus ací la narració de la pretesa presa de Dénia per Alfons el Jove i la recuperació ulterior de la plaça pel seu pare.

“...lo dit Egreji tunch comte anà a la vila de Dénia, e lo dit mossén Bernat [de Vilarig] i molts d'altres en sa companyia, e hesvahiren [?] la dita vila, e entraren ab scales per los murs e apoderaren-se en aquella, e enfortiresen en la dita vila de Dénia per resistir e contravenir contra lo dit duch, quondam, si hi venia, e aquella dita vila e les torres e murs forniren de mantellets e altres armes e arreus necessaris per deffendre e offendre tot hom qui·ls contra vingués...

...que lo dit senyor duch, quondam, vengut a sa audiència que lo dit comte era entrat en aquella dita vila... manà cridar e convocar ses hosts; e ab dos mília hòmens e ballesters qui hac justats, com

li haguessen sos vassalls gran amor per ses virtuts, e ab cent cinquanta hòmens a cavall, poch més o menys, ab standart stès, e banderes e pennons de les sues viles e castells, anant lo dit senyor en unes andes com per sa antiquitat e accidents e passions e malaltia que havia, no pogués cavalcar, vench a la vila de Dènia, e en lo Raval d'aquella posà e féu posar un setge e aleniament, e stant aquí, hagueren los de dins qui eren en la vila ab los deffora alcunes scaramuces e fets d'armes, e los de dins disparant bombardes e ballestes contra lo dit senyor duch, quondam, e nafraren alguns de la companya del dit senyor duch... e així stech lo dit senyor duch, quondam, en lo dit siti tro a tant que a prechs e suplicació dels misatges que per lo braç o stament militar del regne de València hi foren trameses, permés que lo dit egregi tunch comte se isqués de la dita vila...”⁵⁷⁶

Sepulcre d'Alfons el Vell al Monestir de Sant Jeroni. Tot i que fou soterrat en primer lloc a la Seu de Gandia, el sepulcre fou traslladat posteriorment –potser pel seu fill– al Monestir de Sant Jeroni. Procedència: Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia.

576. Ídem, ff. 17v-18r.

En fi, un episodi inimaginable, una veritable batalla en què s'enfrontaven pare i fill amb els seus seguicis armats respectius. Òbviament, en aquells darrers mesos de la vida d'Alfons el Vell les possibilitats d'una reconciliació eren nul·les. Ni en el darrer moment de la seua vida estigué el pare disposat a perdonar a un fill que considerava un traïdor i el causant de tots els maldecaps patits en l'epíleg de la seua llarga vida: “...stant així en malaltia e en lo dit temps que féu lo dit testament, jatsia per moltes reverents persones fos suplicat que perdonàs al dit son fill dels greujes, inobediències e irreverències que fetes havia a ell e a la duquesa sa muller, jamás volch perdonar al dit son fill, ans en presència de molts lo jorn que féu publicar lo seu testament en la sua cambra e en la dita vila de Gandia, per lo qual lexà ses terres al senyor rey, dix e fon hoyt dir tals paraules o quasi... ‘yo perdó a tot hom de bon cor en general, mas al dit fill meu no-l vull perdonar ni li perdonaria per res’, e altres paraules molt greus contra lo senyor duch fill d’aquell...”⁵⁷⁷. Efectivament, Alfons el Jove fou desheretat pel pare. Al fons d’Osuna de l’Arxiu Històric Nacional, hom pot trobar-hi diverses còpies reduïdes del testament d’Alfons el Vell, concretament dels dies 29 de febrer, 1 i 2 de març de 1412, en tots els quals es ratifica la decisió de deixar el fill sense res més que uns insultants deu sous com a llegítima; aquest llegat simbòlic era obligatori segons els furs: “leix a mon fill Don Alphonso, malvat, inobedient e indiscret, deu sous tan solament”⁵⁷⁸. Al testament de 29 de febrer, hi establia al que resultara elegit rei d’Aragó com a hereu, confirmava les donacions fetes a Hug de Cardona i a sa mare, mentre que al del 2 de març confirmava també les donacions fetes a Galvany de Villena, deixava 20.000 florins per a al cura de la seua ànima, atorgava als monjos de Sant Jeroni uns certs censals, i feia diversos llegats a altres membres de la família⁵⁷⁹.

El 5 de març de 1412, després de vora vuitanta llargs anys de vida, moria a la vila de Gandia Alfons el Vell⁵⁸⁰. Abatut, malalt, pràcticament orb i sord i, el que es més greu, traït per alguns dels més propers i enemistat amb altres. La seua esposa, de la qual ja coneixia la traïció, havia mort al maig de 1411, i va ser soterrada a Sant Jeroni⁵⁸¹. L’hereu,

577. Ídem, f. 41r.

578. AHN, O, Llig. 538-3(2).

579. Cal dir que allò que es conserva són extractes dels testaments, en els quals es prengué nota de les clàusules més rellevants.

580. La precisió del notari Joan Lorca és impressionant; segons el seu testimoni al plet sobre la baronia d’Arenós, Alfons el Vell hauria mort: “... a V dies del mes de març a les V hores après mig jorn en l’any MCCCCXII”; ARV, G 2.230, mà 36, f. 40v.

581. Segons Joan Lorca mateix, el dia exacte de la mort hauria estat el 31 de maig del 1411; *ibídem*. El testimoni de Miquel Dalmau ens parla del soterrament: “...que la Egregia dona Yolant... morí en la vila de Gandia en l’any MCCCCXI... en lo mes de maig... ell dit testimoni veu aquella morta e la ajuda a portar a soterrar a Sent Geronim...”;

l'únic fill mascle viu, com ell mateix deia en un dels plets sobre la baronia d'Arenós “*es stat avorrit per los dits pare e mare seus, e foragitat de la casa paternal d'aquells per spay de IX ho X anys, anant a redolons e famejant ell e sos servidors a gran perill de la sua pròpia e lurs persones...*”⁵⁸². En la mentalitat feudal, aquest és l'exemple perfecte d'una mala mort⁵⁸³. La fi dels dies d'Alfons el Vell és una metàfora dels darrers anys de la seua vida, és la culminació d'un seguit de despropòsits i errades greus, entre les quals cal destacar la incapacitat d'aconseguir alguna via de comunicació amb l'hereu que evitara el trencament definitiu dels lligams i, sobretot, haver dipositat la seua confiança en oficials que no la mereixien en absolut. Alfons el Vell fou soterrat a l'església de Santa Maria de Gandia, la Seu⁵⁸⁴, aquella que amb tanta dedicació havia embellit vint anys enrere; però hom no pot deixar de preguntar-se per què no volgué ésser sepultat al seu benvolgut monestir de Sant Jeroni de Cotalba. L'única raó que hom pot proposar és la voluntat expressa d'Alfons el Vell que les seues despulles no descansaren al costat de les de la seua esposa, a qui acusava de traïció i de la destrucció del seu llinatge.

Cal, però, tornar uns mesos enrere per entendre, combinant totes les dades, totes les circumstàncies que envoltaren la fi d'Alfons el Vell. Tot i que sembla que era un secret a veus, durant els darrers anys de la vida del primer duc de Gandia, la seua esposa, Violant, havia esta l'amant de l'esmentat Joan de Luna⁵⁸⁵. Segons els enemics d'aquest oficial de la casa del duc, aquesta relació hauria estat la plataforma per a aconseguir una influència molt directa sobre Alfons el Vell, després d'un ascens fulgurant cap als més importants càrrecs dins de la seua cort, i també per a enriquir-se malversant les sempre malparades arques senyoriales. El plet del 1414 sobre la baronia d'Arenós ofereix un relat insòlit de

ARV, G 2.230, mà 36, f. 26v.

582. ARV, G 2.207, mà 7, f. 38v.

583. Podeu comprovar a l'estudi biogràfic que féu G. Duby sobre Guillem el Mariscal el que estaria una bona mort per a un gran noble: envoltat per tots els seus, amb l'hereu al seu costat, i amb les forces suficients per a establir les darreres voluntats amb claredat i amb la seguretat que els seus les acompliran fins a la darrera paraula; G. DUBY (1984): *Guillermo el Mariscal*, pp. 9-13.

584. Diversos testimonis del plet sobre la baronia d'Arenós paren esment a aquest detall. Per exemple Pere Martorell: “... per ço com fon al soterrar e a la sepultura feta d'aquell dit quondam don Alfonso Duch de Gandia lo qual fo soterrat dins lo cor de la Ecclesia de la dita vila de Gandia”; ARV, G 2.230, mà 36, f. 11r.

585. Francesc Corts, un altre dels testimonis de l'esmentat plet, ho explicava així: “...era e fon fama pública en la casa dels dits senyors entre los domèstichs, familiars e servidors d'aquells, hoc encara per gran part en la vila de Gandia, e en altres parts, que lo dit en Johan de Luna se jahia carnalment ab la dita senyora duquesa, e veu diverses ajusts dels servidors de casa per parlar de la dita malvestat e per acordar si ho dirien al senyor Duch, e a la conclusió per algunes rahons acordaren de no dir tal novell al dit senyor Duch”; ARV, G 2.230, mà 36, f. 46r.

la vida de Joan de Luna⁵⁸⁶. Fill d'una prostituta de Xàtiva, i sense pare conegut, hauria estat acollit per un *alfondeguer* de Gandia anomenat Joan Ademús, un dels clients de la mare, en haver-lo guanyat en una partida de daus. Hauria tingut l'enorme fortuna de ser *afermat* amb Francesc Fiscal, notari, aleshores escrivà d'Alfons d'Aragó, amb qui aprengué a llegir i escriure⁵⁸⁷. Després entrà al servei de Pere d'Orriols, que fou tresorer del duc de Gandia, i gràcies a la seua "*bona mà de scriure*" fou introduït en la cort ducal com a escrivà del dispenser. Pere d'Orriols mateix procurà el seu casament amb una jove castellana i aconseguí que fóra notari a Castella, perquè poguera treballar en la gestió del marquesat. Més tard entrà al servei de Guillem Martorell com a escrivà, quan aquell fou dispenser, i més tard com a responsable de la col·lecta dels cristians del comtat de Dènia. Finalment el duc l'hauria nomenat dispenser. A més de la seua habilitat per a ascendir dins de l'administració senyorial, Joan de Luna mostra una gran astúcia per a guanyar parcel·les de poder i influència; potser per això fou acusat de fetiller, la qual cosa l'hauria facultat per a regirar el seny d'Alfons el Vell, i sobretot el de la seua esposa, amb el resultat que Na Violant hauria caigut sense remei als seus braços⁵⁸⁸. Ara bé, cal aclarir que en la València medieval, gairebé sempre que es produïa un adulteri i es volia salvar parcialment l'honor de la dona implicada, s'atribuïa la seua greu errada a les "*metzines, fetilleries, sortilegis i malefics*" fetes per l'amistançat per a dominar la seua voluntat⁵⁸⁹. Segons els seus enemics,

586. Les notícies que ara resumiré han estat tretes d'ARV, G 2.207, mà 7, ff. 32r-33v, 38r i ss. Podeu mirar també la transcripció feta d'una petita part del plet de 1422-1423 al LLIBRE BLANCH (1971), pp. 147-156.

587. La institució de l'*afermament* és un pas clau en el procés d'inserció social de joves que, per les circumstàncies familiars, eren carn d'exclusió o ingrés en el món de la marginalitat. Només alguns dels joves que participaren d'aquesta institució ho feren amb professionals com els notaris, que donades les característiques del seu ofici, oferien per la via d'una preparació en tot allò relatiu a l'escriptura unes possibilitats de promoció social molt majors.

588. Mireu aquest fragment de la biografia de Guillem Mariscal que escriví G. Duby que retrata l'arquetip del personatge de Joan de Luna: "*La presunción de adulterio está latente en las casas nobles. Todos los caballeros jóvenes... [en aquest cas seria un oficial, un buròcrata de la cort] sitian a la esposa del señor. Es el juego cortés. Sazona la competición permanente que tiene lugar en la corte. Todos rivalizan. ¿Quién ganará el amor de la dama para atraerse el del señor? Pero uno se arriesga a dejarse coger por este juego, a traspasar los límites establecidos. Se convierte entonces en peligro...*"; G. DUBY (1984): *Guillermo el Mariscal*, p. 56. La diferència substancial és que Duby parlava del segle XII i nosaltres ens trobem a les darreries del XIV i inicis del XV, quan la part més poderosa del seguici senyorial no era la militar sinó l'administrativa.

589. Sobre això era contundent Andreu Castellà, cavaller que havia estat majordom d'Alfons el Vell, que negava absolutament la rellevància de les preteses fetilleries i acusava cruament Na Violant d'un comportament inacceptable: "*Et dix que ell testimoni no sabia altres metzines que fossen entre los dits duquesa e en Johan de Luna, sinó la vella baguasa de la dita duquesa e la joventut del dit en Johan de Luna...*"; Nicolau Martorell, confessor del primer duc de Gandia, era més discret, i assegurava solament que "*...lo dit senyor Duch volia molt al dit Johan de Luna, però la dita senyora duquesa lo volia molt més, en tant que ella no fahia sinó lo que lo dit en Johan de Luna volia...*"; ARV, G 2.230, mà 37, ff. 42r i 4r respectivament.

cal subratllar-ho de nou, fins a tal punt tindria controlada la situació Joan de Luna, que pogué fer-se amb una bona quantitat de diners del tresor ducal, tant mitjançant el robatori directe —“*ha furtat, pres e robat e ab si portat dels cofrens del dit senyor duch defunt vint milia florins... CC marchs de vexella d’argent... dos bacins d’argent smaltats e picats... una corona d’aur de preu e extimació de dos milia florins...*”⁵⁹⁰—, com per la dolenta administració, l’aprofitament dels coneixements i el poder que atresorava per a controlar la gestió dels arrendaments, i la malversació en la comptabilitat de les rendes que havia d’examinar. Doncs bé, amb tot, això no fou el pitjor, allò que més dolgué Alfons el Jove, i sobretot, al seu pare, fou la donació, feta per Violant a Joan de Luna, de la baronia d’Arenós, allò que havia estat la base del seu dot⁵⁹¹. Això és el que féu exclamar Alfons el Vell “*ara pot tot hom dir ab veritat que yo so cornut*”⁵⁹².

Aquesta darrera notícia explica l’esfondrament moral d’Alfons el Vell el seu últim any de vida. Potser aquella fou la més cruel de les desfetes possibles, i el deixà, efectivament, sense poder de reacció. Si afegim a la donació de la baronia d’Arenós la mala salut d’Alfons el Vell, es compren la idea expressada al plet, segons la qual aquesta notícia fou la que darrerament matà al primer duc de Gandia, tant per la seua cruesa, com perquè significava l’esvaïment definitiu de qualsevol il·lusió que Alfons tinguera per seguir endavant.

Alfons el Jove quedava així desheretat i absolutament empenyorat, carregat amb un munt de préstecs i censals. Ara bé, la conjuntura política de l’interregne jugà al seu favor. Una vegada feta l’elecció a Casp, acceptà des del primer moment Ferran d’Antequera, la qual cosa li valgué la revocació del testament del seu pare, i la confirmació dels seus estats i de la dignitat ducal pel nou monarca⁵⁹³. Això sí, els seus territoris havien quedat parcialment retallats per les donacions d’Alfons el Vell i per la pèrdua de la baronia d’Arenós. Amb tot, Alfons el Jove lluità judicialment durant tot el temps que sobrevisqué el seu pare per tal de demostrar la il·legalitat manifesta de la donació feta per la seua mare a Joan de Luna, i que ara defensaven els hereus d’aquest. L’argument bàsic esgrimit pels advocats del segon duc de Gandia fou que “*...segons disposició de fur la muller no pot donar alguna cosa del seu exovar vivint lo marit o alguns fills seus... sens volentat del marit seu; e si-u*

590. ARV, G 2.207, mà 7, ff. 39rv.

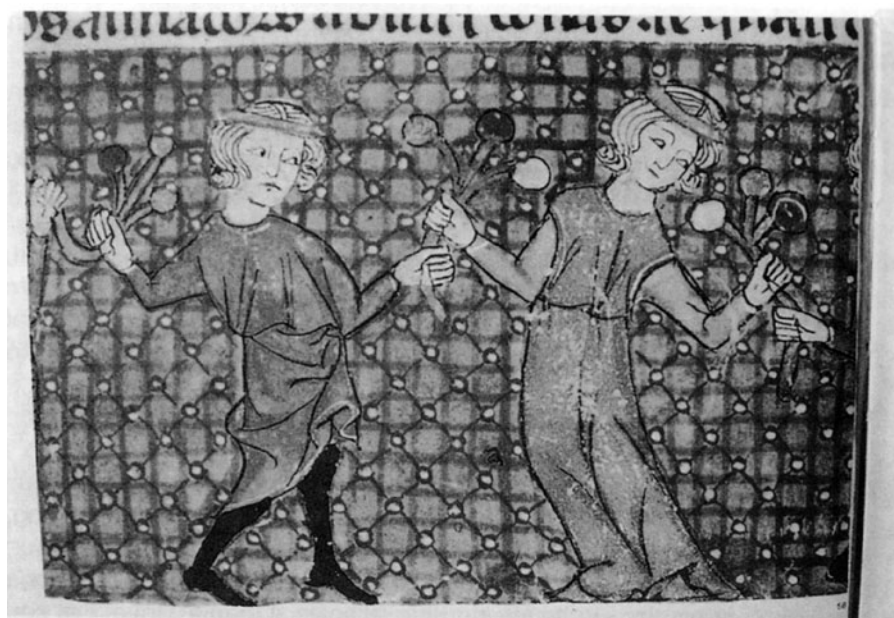
591. ARV, G 2.229, mà 21, ff. 1r-6v. Concretament el document de donació s’hauria signat el 13 de novembre de l’any 1410.

592. ARV, G 2.230, mà 35, f. 48r.

593. Segons testimoni de Goçalbo Diez: “*...que après que lo senyor rey don Ferrando fon declarat en rey d’Aragó, que lo dit senyor Duch huy vivint fon a Çaragoça e aquí lo dit senyor rey Ferrando li refermà lo Ducat de Gandia e les terres de son pare...*”; ARV, G 2.230, mà 38, f. 24r.

fa no val aytal donació...”⁵⁹⁴. No hi ha resolució de l’afer als registres de la governació, però el fet que posteriorment aparega com a senyor de la baronia d’Arenós un dels fills naturals d’Alfons el Jove, Jaume d’Aragó, palesa que finalment obtingué una sentència favorable.

Ràpidament el nou duc de Gandia començà a fer servir les eines feudals que la seua nova posició li oferia, i en el moment de prendre possessió dels seus estats, com hem vist més amunt, demanà un donatiu especial amb què pal·liar els nombrosos deutes que aleshores mantenia⁵⁹⁵. Darrerament havia aconseguit la independència econòmica i el poder que havia desitjat durant gairebé vint anys. L’any 1415 es casà per segona vegada, amb Aldonça Vilarig, amb el desig de poder obtenir un hereu, però el destí no l’atorgà aquell darrer desig. Fa l’efecte que gairebé tot en la vida d’Alfons el Jove arribà molt tard, sobretot el fet de convertir-se en cap del llinatge, posició que assolí ja a la proecta edat de cinquanta anys. Però no és aquest el lloc on endinsar-se en una anàlisi de la vida d’Alfons el Jove, més enllà de la seua tempestuosa relació amb el protagonista d’aquest estudi.

594. ARV, G. 2.229, mà 25, f. 47r. El notari Joan de Lorca ratificava en les seues declaracions aquesta idea, “*e ben enten ell dit testimoni que la dita donació feta per la dita senyora dona Yolant quondam duquesa al dit Johan de Luna de la dita Baronia, pus feu aquella en vida de son marit no valgué ne val per fur de Regne de València...*”; ARV, G 2.230, mà 36, f. 41r.

595. Dos anys després, el 1414, demanà als seus vassalls de Gandia, Palma i el Real un donatiu de 10.000 florins per a finançar un exèrcit que contribuïra a la defensa de la causa de Ferran d’Antequera; PASTOR (1992), pp. 110 i 114; ARV, MR 9.577, f. 192v.

VI EPÍLEG

No sempre els grans personatges de la nostra història han estat protagonistes d'un viure incontestablement brillant. La gran majoria d'aquells que omplim amb els seus noms els carrers i les places de les nostres viles han viscut una existència farcida de llums i d'ombres, com la de qualsevol altre dels seus contemporanis. La mentalitat col·lectiva relaciona, molt sovint injustificadament, la idea de personatge amb gran rellevància històrica amb la de gran home, en un sentit fins i tot moral. Els historiadors tenim la responsabilitat de mirar de separar la palla del gra, i revisar les versions que altres investigadors i erudits ens han llegat. Alfons el Vell havia passat silenciosament per les fulles de moltes recerques, sense que ningú decidira aturar-se a esbrinar, a través d'aquell cúmulo desordenat de dades sobre el personatge, un viure coherent i comprensible, amb totes les seues derivacions i implicacions, i amb les relacions més significatives que al llarg de vora vuitanta anys d'existència establí. La cara més mesquina del personatge potser havia estat un fre per a erudits que coneixien extraordinàriament el primer duc de Gandia i el seu entorn polític i cultural; en altres èpoques, esbossar el viure d'un gran noble enganyat per la seua esposa i pel més proper dels seus oficials potser no era del tot convenient, sobretot perquè Alfons el Vell era aquell llunyà primer duc, el primer precedent de la gloriosa —encara que també força controvertida— nissaga dels ducs Borja, l'arrel d'un títol que, amb el temps, adornaria la persona d'un sant, com Francesc de Borja, i el primer aristòcrata que va detenir una dignitat nobiliària que, al cap i a la fi, té encara avui en dia un possessor.

No es tracta de fer judicis morals sinó d'explicar amb la major objectivitat l'executòria d'un personatge que comptava amb totes les possibilitats per esdevenir un dels individus més importants del seu temps: fou membre de la família reial catalanoaragonesa, fou possessor per herència d'un dels pocs grans estats feudals de la Corona d'Aragó del segle XIV, amb terres situades sobretot dins del Regne de València i, per tant, estava

perfectament col·locat en les xarxes del poder d'aquest estat. Alfons d'Aragó estigué també implicat en la política castellana com a home de confiança del primer rei d'una dinastia nova, Enric de Trastàmara, i fou feudal d'un dels estats senyorials més grans de Castella i conestable d'aquest regne. Però també fou soldat, i estava, per tant, subjecte a la incerta resolució dels nombrosos combats en què prengué part. I la mala fortuna l'abocà a una desfeta estrepitosa al camp de batalla de Nájera. Fins i tot els més grans entre els grans estan exposats a aquests inesperats i inoportuns girs del destí. Després fou el rescat, el confinament del fill, l'errònia decisió de permetre que aquest s'allargara durant tota la seua joventut i una sèrie d'errades encadenades i de circumstàncies històriques que acabaren amb el llastimós enfrontament amb l'únic fill mascle —la darrera salvaguarda del llinatge— i els luctuosos esdeveniments dels seus darrers anys de vida. Això dona lloc a un relat d'allò més pintoresc, farcit de circumstàncies que podrien proporcionar un argument novel·lesc, però que resulta ser el veritable recorregut vital d'un dels personatges més importants per a la història de la Safor.

Tot i això, hom no podrà negar que Alfons el Vell fou un dels personatges més poderosos del seu temps, si més no durant aquell període de trenta anys transcorreguts entre la seua eixida de l'empresonament i la pèrdua definitiva del marquesat de Villena. En aquell període, a la cort senyorial d'Alfons el Vell tot era riquesa i luxe; el ritme de la despesa —és a dir, el de la prodigalitat i l'ostentació— era extraordinari, però estava relativament compensat per unes rendes abundantíssimes —tot i que sempre insuficients—; la capacitat d'influència política del primer marquès de Villena era gairebé il·limitada, i freqüentava amb la mateixa naturalitat la cort dels dos regnes peninsulars més importants, Castella i Aragó, aprofitant, això sí, la pau que regnà entre els dos enemics tradicionals en aquelles dècades, pau a la qual ell mateix contribuí en alguna ocasió.

La malaventura, però, l'acompanyà bona part de la seua vida. Des del desgraciat accident de Nájera, a la mort del fill amat, Pere de Villena, mentre lluitava a les ordres del rei de Castella a Portugal, passant per la pèrdua progressiva de protagonisme a Castella, la confiscació dels càrrecs i les terres castellanes i, com a darrera mostra d'infortuni, tot l'episodi luctuós de l'enfrontament amb el fill i els enganys de l'esposa i del suposadament “fidel” vassall.

Ara bé, la seua vida és també apassionant com a catàleg de personatges, gairebé d'arquetips, tant des del punt de vista psicològic, com des de l'històric, per tal com es tracta de tipus humans característics al món medieval.

Alfons el Jove seria el fill sacrificat d'acord amb les ambicions del pare, que una vegada alliberat es nega a seguir les pautes marcades pel progenitor, i s'expressa amb una llibertat i una autonomia estranyes al seu temps i al seu context, fins al punt de rebutjar els matrimonis emparaulats pel pare, i de casar-se finalment amb la candidata que ell havia triat pel seu compte. Alfons el Jove és també l'hereu apressat que veu consumir-se la pròpia joventut sense la independència suficient —sobretot des del punt de vista econòmic—, per a desenvolupar la vida pròpia d'un feudal amb l'entusiasme i l'apassionament propi de la primera edat de l'home, aquella vida que sí que havia gaudit el progenitor, probablement per l'oportuna i mesurada retirada pública de Pere de Ribagorça. És també el fill constantment coartat pel pare, el primogènit condemnat a renunciar a la seua personalitat i a les seues pretensions fins a esdevenir hereu efectiu, i això fou un greu problema, atesa la longevitat del pare: Alfons el Jove estigué sentenciat a ser gairebé l'etern successor al capdavant del llinatge, ja que no ho heretà fins als cinquanta anys d'edat.

Joan de Luna és l'oficial arribista arquetípic, el membre del seguici que ha sabut emprar les poques possibilitats que li ha oferit la vida per assolir una posició social extraordinàriament elevada, tenint en compte el seu origen. No atén a raons ni té prejudicis a l'hora d'acomplir els ambiciosos objectius marcats, i no és preocupat tampoc de les traïcions o les fidelitats, ni tampoc del mal que poguera ocasionar a aquells que eren al seu voltant. És també un exemple perfecte de promoció social mitjançant l'estudi i la capacitació en la gestió, trajectòria social molt comuna en un temps en què el creixement de les diferents administracions, des de la reial a la municipal, passant, és clar, per la dels grans estats feudals, demanava especialistes i persones capacitades per dur a terme aquestes comeses. Ara bé, hom voldria tenir més informació per a perfilar millor aquest personatge, al qual molts dels altres convertiren en la causa de tots els mals: mai no podem fiar-nos completament de paraules pronunciades davant una cort de justícia en què hi ha en joc interessos molt grans.

Per contraposició, Pere March és el vassall exemplar. Més de quaranta anys de fidelitat i professionalitat són les credencials que pogué presentar a la fi dels seus dies, i que de fet pogué retraure al seu senyor, quan aquest mostrà preferència per nous vassalls que, com hem vist, no mereixien la seua confiança. Les celebracions derivades del centenari del seu famós fill Ausiàs ens han permés conèixer amb molt de detall la vida del seu pare, i la informació tret a la llum per aquestes recerques corrobora la fidelitat del procurador general a les terres valencianes d'Alfons el Vell. Capturat al costat del seu senyor al camp de

batalla de Nájera, fou alliberat per la seua esposa i ràpidament concentrà la seua activitat a procurar el deslliurament d'Alfons el Vell. Més endavant participà en les ambaixades més importants que pretenien accelerar l'alliberament d'Alfons el Jove de la seua captivitat, per a la qual cosa hagué de fer algun llarg viatge a la llunyana Anglaterra. Sempre prest a oferir els seus serveis al senyor, féu el que pogué per a pacificar les lluites que el separaven del fill. I amb un incommovible sentit del servei al llinatge, es posà, ni que siga simbòlicament —aleshores era ja un ancià venerable— al servei del controvertit hereu, del qual rebé un reconeixement potser més explícit que d'aquell qui havia estat el seu senyor durant més de quaranta anys.

Na Violant d'Arenós és un personatge molt menys transparent que els altres a què he fet menció i més endavant en faré. Com correspon a la dona en l'època medieval és un protagonista silenciós de la història, llevat d'aquells moments clau en què, per circumstàncies extraordinàries, el seu concurs esdevé fonamental per a la supervivència del llinatge. En el cas de na Violant, aquell instant fou l'empresonament del seu espòs després de la batalla de Nájera, moment en què, amb el suport d'alguns dels més fidels servidors de la casa, particularment de Pere March, hagué de prendre les regnes de la situació, manejant tots els fils a l'abast per reunir diners i ajuts amb l'objectiu d'abreujar el temps que els seu marit haguera d'estar confinat. Des del punt de vista de la mentalitat de l'època, és en aquestes circumstàncies quan cal permetre i, fins i tot exigir, a la dona que isca de l'esfera d'allò privat per posar-se al capdavant dels esdeveniments. La resta de la vida de na Violant és ombra i absència d'informació, llevat de les maternitats successives i de les comunicacions amb l'espòs, molt sovint absent de la cort de Gandia, per anunciar-li el darrers embaràs, el darrer naixement d'un brot nou en la família o la mort d'algun dels més menuts. Ara bé, els darrers anys de la vida de na Violant, la seua traïció, en esdevenir l'amant de l'ambiciós Joan de Luna, i el desheretament del seu primogènit en benefici del seu amistançat, la converteixen en el paradigma de la mala esposa, de la dona cruel que posa en perill la supervivència del llinatge pels seus comportaments frívols i inconscients, tot i que se'ns vulga temperar lleugerament la seua falta, des del punt de vista de la mentalitat de l'època, al·ludint als embruixaments i les *arts diabolicals* del màxim culpable: Joan de Luna, l'administrador traïdor. Aquestes explicacions impliquen clarament una visió marcadament misògina: la dona és més dèbil que dolenta, el veritable mal és obra dels homes perversos, però la dona és tan feble i manejadissa que pot caure fàcilment en els enganys ordits pels homes més malvats.

Sense conèixer massa sobre la seua vida, allò que sabem sobre Joana i Violant, les filles d'Alfons el Vell, les converteix també en exemples d'uns certs arquetips de dona. Joana es casà molt jove amb l'hereu d'un dels grans llinatges de la noblesa catalana, i es va endur en el seu viatge a Cardona un expressiu escrit del pare on restaven reflectits tots els estereotips sobre el comportament de l'esposa perfecta dins de la mentalitat de l'elit feudal de les darreries del segle XIV. La seua presència en l'enfrontament entre el seu espòs i el seu germà, actuant-hi en el darrer moment com a pacificadora, denota que tenia assumit el seu paper: a l'ombra dels homes de la família quan no hi haguera greus problemes, però al capdavant de les iniciatives per a apaivagar enfrontaments que no podien aportar res de bo al llinatge. És la imatge de la dona reflexiva i plena de seny, que sap eixir a la llum per a garantir el manteniment de la pau i la concòrdia dins la seua nissaga. Semblant seria la participació de la filla d'Alfons dedicada a la vida religiosa, Violant, que acceptà el seu paper i prengué part des de la seua privilegiada talaia —ser abadesa d'un dels més monestirs femenins importants de la ciutat de València atorgava un prestigi i un influència gens menyspreables— com a àrbitre en els problemes sorgits entre Alfons el Jove i Joan Ramon Folch de Cardona. D'aquesta manera es palesa ben bé que ingressar en religió no suposava en absolut perdre el sentit de la responsabilitat respecte als problemes del llinatge, com també ho demostrà en alguna ocasió el germà d'Alfons el Vell, Jaume d'Aragó, que fou cardenal i bisbe de València, o el mateix Pere de Ribagorça, el pare d'Alfons, que tot i sentir-se cridat per Déu per a fer grans serveis encaminats a salvar l'església i reconduir el problema del papat, estigué sempre prest a donar resposta als problemes de la seua família i abandonà temporalment les seues obligacions com a franciscà per a sostenir el llinatge en moments greus, com ara els episodis més durs de la guerra dels Dos Peres o l'endemà de la batalla de Nájera. Els religiosos de la família, com no podia ser d'altra manera en la València baixmedieval, mantingueren un sentit del llinatge extraordinàriament sòlid. Violant fou també la fundadora d'un monestir de religioses clarisses a Gandia, la qual cosa dona fe d'una voluntat manifesta de contribuir a l'engrandiment d'una vila que havia estat el centre de l'estat senyorial fundat pel seu avi, consolidat pel seu pare i conservat, més malament que bé, pel seu díscol germà. El fracàs, bàsicament econòmic, d'aquesta primera fundació no resta gens de simbolisme a la iniciativa, però és una prova de que el ducat dels darrers anys d'Alfons el Jove o dels primers del seu successor, Joan de Navarra, no era ni molt menys el que havia estat el gran senyoriu d'Alfons el Vell.

Pere de Villena és el bon fill mort molt abans d'hora, i posteriorment idealitzat per la presència d'un altre fill incorregible, especialment pels seus comportaments i per la seua

manca de sentit del llinatge. Contràriament, Pere de Villena havia assumit des de molt jove el seu paper. Acceptà sense cap queixa el matrimoni que el seu pare hagué de signar per les circumstàncies ja explicades, es féu càrrec de les responsabilitats a la cort castellana quan el seu pare ho decidí, entre altres la que el duria a la mort: dirigir l'exèrcit castellà a la batalla d'Aljubarrota, en substitució del conestable, Alfons el Vell. Ara bé, la trajectòria personal de Pere no pot comparar-se amb la del seu germà Alfons. Hom podria recordar que ambdós havien estat ostatges pel rescat que hagué de pagar el seu pare, però Alfons ho fou durant més de vint anys, és a dir, durant tota la seua adolescència i joventut, mentre que Pere ho fou només per un breu període de vuit mesos, i sent un xiquet de set o vuit anys. Pere de Villena féu tot l'aprenentatge a l'ombra del pare, es casà molt aviat i tingué fills ràpidament, és a dir, acomplí totes les normes adequades per al bon funcionament del llinatge amb una eficàcia i celeritat exemplars; a més a més visqué tan pocs anys que no arribà ni tan sols a enfrontar-se amb el pare per qüestions d'herència o de transvasament de poder i d'influència. Alfons el Jove, sobretot per les circumstàncies conegudes, mai pogué desenvolupar una vida normal, atenent l'estament a què pertanyia i a la procedència de la seua família, i pràcticament tot en la seua vida tingué lloc fora de temps.

Altres personatges de l'entorn d'Alfons el Vell són també molt interessats, tot i que la seua relació amb el protagonista d'aquesta recerca no siga tan coneguda o tan directa com la dels altres evocats fins ací. Pare esment sobretot a Hug de Cardona i a Galvany de Villena. El primer és el nét desitjat, fruit del matrimoni d'una de les filles, que és adoptat en els darrers moments de la vida de l'avi com una mena de substitut del fill indisciplinat amb el qual era impossible arribar a una entesa. Alfons el Vell mirà de gaudir del seu jove nét durant el curt període en què aquell estigué sota el seu padrinatge, i probablement mirà de mostrar-li tot allò que voldria haver ensenyat a un fill que, per les circumstàncies, no fou educat a la seua llar. Hug de Cardona esdevindrà un dels senyors més poderosos de la comarca de la Safor en un moment tan interessant com l'embranchida del negoci de la canyamel, de la qual fou un dels més brillants protagonistes. Si Alfons el Vell féu la donació d'aquelles alqueries que envoltaven Gandia al seu nét amb l'objectiu d'agreujar el seu fill —era una manera de posar-li, gairebé dins de casa, a un noble d'una gran família i amb unes possessions importants, que defensaria aferrissadament les seues prerrogatives contra aquell que exercira la jurisdicció sobre el ducat de Gandia—, ho aconseguí, però no només al seu fill, sinó també a qui esdevindria duc de Gandia després d'aquell, Joan de Navarra, que protagonitzà diversos enfrontaments amb Hug de Cardona. La desmembrament d'aquelles riques alqueries saforenques del ducat era, es mire com

es mire, una mala passada del primer duc de Gandia, que tindria conseqüències —els continus enfrontaments entre el seu titular i el duc i la vila de Gandia—, molt més enllà de la vida d'Alfons el Jove. Hug de Cardona es beneficià clarament de la intel·ligència dels seus pares i del llarg conflicte entre els dos primers ducs de Gandia, i es convertí en el nét desitjat, gairebé en el darrer representant de la línia legítima d'una família desfeta per l'odi i les disputes entre el cap i l'hereu, pràcticament un darrer punt d'ancoratge que, malauradament —des del punt de vista d'Alfons el Vell—, no era fill d'un dels mascles de la seua família i, per tant, no estava capacitat per traspasar el cognom a la generació següent. De Galvany de Villena, en sabem molt poc, però sembla ser el fidel fill bastard —en aquest cas nét del cap del llinatge— que assumeix el seu rol absolutament secundari amb l'objectiu d'arreplegar una petita part de les engrunes del patrimoni familiar i que es trobà, mercé a l'especial situació de la família, amb una heretat més important del que potser esperava. Dels seus germans Elionor i Alfons, en sabem ben poca cosa, però sobre el germà major, Enric, hi ha una amplíssima bibliografia a l'abast precisament pel fet de ser un individu absolutament peculiar, estrany al seu temps i al seu context social i cultural, fins al punt que durant la seua vida fou relacionat amb la bruixeria, la nigromància i altres arts properes a l'heretgia i a tot allò prohibit i considerat diabòlic.

Ara bé, si la vida d'Alfons el Vell té també un interès evident com a catàleg dels personatges que l'envoltaren, en té encara més com punt de partida de l'embranchida de Gandia com un dels caps de senyoriu més representatius i anomenats del Regne de València, i com a centre d'una cort molt dinàmica, especialment en tot allò concernent la cultura. Encara que probablement Pere de Ribagorça ja atorgà en els darrers anys de la seua vida a la vila de Gandia el paper de centre de les seues possessions valencianes, fou Alfons el Vell qui convertí la vila saforenca en un veritable centre regional amb una vitalitat i capacitat de creixement gairebé il·limitada. El fet d'instal·lar-hi el centre administratiu de les seues extenses possessions, el desenvolupament d'un seguici de cavallers cada vegada més gran i poderós, i un cos d'oficials i administratius, cada vegada més complex i evolucionat, implicava el creixement econòmic de la vila. Les transformacions operades en el seu disseny i en els edificis més representatius contribuïren notablement a la transformació de Gandia, i així mateix les inquietuds culturals i literàries crearen el marc idoni per al desenvolupament de talents intel·lectuals que sense aquelles condicions especialment adequades mai haurien aparegut. Faig referència a Pere March, al seu fill Ausiàs, a Joan Martorell o a Joan Roís de Corella. L'esplèndid segle xv de la cultura valenciana té, sens dubte, un deute extraordinari amb el favorable ambient que es creà a la cort dels successius ducs de Gandia, amb una menció especial a l'indubtable precursor, Alfons el Vell.

La vila mateixa de Gandia deu a l'elecció d'Alfons el Vell el seu protagonisme en etapes posteriors de la història. No ja des del punt de vista arquitectònic o per la seua consideració de centre econòmic valencià de primer ordre al llarg dels segles xv i xvi, sinó també des del punt de vista simbòlic. Gràcies que Gandia fou la vila triada per Alfons el Vell com a centre dels seus estats, es convertí en titular d'una de les dignitats nobiliàries més il·lustres del Regne de València. Gandia fou el cor de l'estat dels ducs reials, però amb el temps ho seria també de l'estat senyorial d'una d'aqueixes famílies que la història s'ha encarregat de convertir en veritables mites, els Borja. Val a dir, però que el papa xatívi, Roderic de Borja, mai hauria adquirit per al seu fill Pere Lluís de Borja el ducat de Gandia sinó l'haguera considerat un dels estats senyorials més potents i prestigiosos del regne: la imatge perfecta a les terres valencianes del poder il·limitat i l'esplendor que la família Borja havia assolit a Roma.

Aquesta recerca té, doncs una quantitat de derivacions i vessants, tot just esbossats, que la converteixen més en un guió, en una incitació perquè la investigació sobre el nostre passat històric continue reomplint els nombrosos buits que a hores d'ara encara tenim, que no una biografia amb pretensions de ser en cap sentit definitiva. Les possibilitats que aquest estudi biogràfic ha hagut de deixar passar per tal de centrar-se en el seu objectiu inicial, recapitular les línies mestres del viure del primer duc de Gandia, són extraordinàries. I el recorregut vital mateix d'Alfons el Vell no ha pogut ser rastrejat en tota la seua profunditat, precisament per la seua importància històrica, la seua contínua presència en diversos indrets d'ambdues corones peninsulars, per la seua omnipresència a la documentació... en fi, perquè és un dels personatges més rellevants, d'un dels períodes més brillants del nostre passat històric. El primer comte de Dénia, el primer marquès de Villena, el primer conestable de Castella, el primer duc de Gandia... i a més a més nét, nebot, cosí i oncle dels reis successius de la Corona d'Aragó, amic personal —amb consideració semblant a la d'un cosí o un oncle— dels dos primers monarques de la dinastia castellana dels Trastàmara, i regent teòric durant la minoria del tercer dels representants d'aquesta nissaga... Tot això fou Alfons el Vell, això i també un dels terratinents més grans de la seua època i potser un dels individus més ambiciosos dels que visqueren al Regne de València a les darreries del segle xiv. Amb tot, després d'haver estat protagonista d'esdeveniments històrics de primera magnitud, tota aquella magnificència i grandiositat s'ensorrà com un castell de naips en els darrers anys d'aquella llarga vida a conseqüència de les baralles familiars, les traïcions i l'esfondrament del llinatge. Qualsevol vida, ni que siga aparentment rutilant, és sempre una barreja de llums i d'ombres.

VII

DADES CRONOLÒGIQUES BÀSIQUES DE LA VIDA D'ALFONS EL VELL

1332?-1333?	Naixement probable d'Alfons d'Aragó
1344, 04, 14	Testament de Joana, comtessa de Ribagorça, mare d'Alfons el Vell. Es tracta del primer document oficial en què és anomenat Alfons d'Aragó, i tots els seus germans Jaume, Joan i Elionor
1345, 02, 07	Testament de Gonçal Díez d'Arenós, pare de Violant d'Arenós, que seria esposa d'Alfons el Vell, pel qual deixa com a hereua de la baronia d'Arenós a l'esmentada Violant
1355, 05, 08	Contracte dotal entre Alfons d'Aragó i Violant d'Arenós, i matrimoni eclesiàstic al palau reial de València. El dot establert és la baronia d'Arenós, i el creix atorgat per l'espòs, els castells i llocs de Gallinera, Callosa i Finestrat. Amb aquest motiu Alfons d'Aragó rep del seu pare tot allò que li pertocava en el repartiment de l'herència: el comtat de Ribagorça i totes les seues possessions valencianes
1355, 12, 25	Pere el Cerimoniós atorga a Alfons el Vell el títol de comte de Dénia i el càrrec de majordom del Regne de València a la cort papal d'Avinyó
1356, 02, 19	Pere el Cerimoniós concedeix a Alfons d'Aragó, comte de Dénia, el mer i mixt imperi, i jurisdicció alta i baixa de Calp, Altea, Benissa, Teulada i Ifac, i el lloc de Sella
1356, 08, 09	El rei convoca Alfons el Vell perquè comparega amb el seu seguici per a prendre part en la guerra contra Castella

1358, 11, 03	Absolució mútua entre Alfons el Vell i el seu germà Joan de Prades sobre l'herència rebuda dels seus pares
1358, 11, 10	Donació feta per l'infant Pere de Ribagorça al seu fill Joan, germà d'Alfons el Vell, del comtat de Prades, la baronia d'Entença i la senescalia i majordomia de Catalunya, en casar-se l'esmentat Joan amb Sança Eiximenis d'Arenós. Coincideix amb l'ingrés de Pere de Ribagorça en l'orde franciscà
1358, 11, 12	Pere de Ribagorça ingressa en l'orde franciscà, i deixa com a hereu de les seues possessions Alfons el Vell
1361, 05, 18	Alfons el Vell participa en la negociació de la treva de Deza-Terrer signada entre els monarques de Castella i Aragó, dins de la guerra dels Dos Peres. La treva es trencà l'any següent
1362, 08, 28	Naixement probable d'Alfons el Jove, primogènit, segons la tradició, del primer duc de Gandia ⁴
1363	Alfons el Vell és capità general de l'exèrcit de Pere el Cerimoniós al Regne de València. Dirigeix la defensa de la ciutat de València durant el setge castellà
1364, 03, 22	Pere el Cerimoniós atorga a Alfons el Vell el senyoriu de la vall d'Aiora i Cortes
1364, 12	Alfons el Vell és al capdavant de les tropes aragoneses en la "batalla" de les Alcubles, dins de la guerra dels Dos Peres, en la qual resta desfet un comboi castellà de proveïment
1365, 06, 12	El comte de Trastàmara, futur Enric II de Castella, i Alfons el Vell corroboren altre pacte anterior —1363, 06, 10—, pel qual s'acordava el suport d'Alfons a Enric en canvi de les terres que havien estat de l'infant <i>don</i> Juan Manuel —el marquesat de Villena—; en cas de mort d'Alfons d'Aragó, l'herència passaria al seu fill Jaume, esposat amb Elionor, filla d'Enric II, i si moria Jaume, als altres fills
1366, 03, 16	Alfons el Vell està present en la coronació d'Enric, comte de Trastàmara, com a rei de Castella a Calahorra
1366, 04, 08 / 1366, 05, 11	Confirmació definitiva de la donació a Alfons el Vell per Enric II de Castella de les terres que havien estat de l'infant <i>don</i> Juan Manuel, és a dir, el senyoriu de Villena, amb el títol de marquès. La donació incloïa les viles i llocs de Cifuentes, Salmerón, Valdeolivas, Alcocer, Palazuelos i Escalona

1367, 04, 03	Batalla de Nájera, on és fet presoner Alfons el Vell i altres nobles del seu seguici, com ara Pere March, pels anglesos. Es fixa el rescat en 150.000 dobles castellanes
1371, 03, 19	Compromís d'Alfons el Vell, de pagar a Gascó, comte de Foix, abans de Nadal d'aqueix any, 61.875 florins, restants de les 75.000 dobles castellanes per les quals s'obligà, en nom d'Alfons, al príncep de Gales
1371, 06, 13	Alfons el Vell ven, per mitjà del seu tresorer Pere d'Orriols, a Àlvar García de Albornoz i al seu fill Gómez García d'Albornoz, les viles d'Alcocer, Salmerón i Valdeolivas, per 30.000 florins, diners destinats a pagar part del rescat del marquès de Villena
1372, 03, 30	Alfons d'Aragó és alliberat, encara que ha deixat com a ostatges els seus fills, Pere, amb el comte de Foix, i Alfons, amb els anglesos. Ha estat gairebé cinc anys en poder dels seus segrestadors
1372, 04, 26	Pere March es nomenat procurador general d'Alfons el Vell a les seues possessions castellanes en substitució de Pere Boil
1372, 08, 23	Acord entre Enric II de Castella i Alfons el Vell segons el qual el monarca castellà es compromet a transferir al marquès de Villena 90.000 florins per a l'alliberament de Pere, fill d'Alfons, ostatge del comte de Foix, obligant-se, a més, a casar les seues dues filles naturals, Elionor i Joana, amb els fills d'Alfons el Vell, Alfons i Pere, i atorga a cadascuna 30.000 dobles en concepte de dot; s'estableix el creix en 10.000 dobles en cada cas, les d'Elionor sobre Gandia i Palma, les de Joana sobre Escalona i Cifuentes
1372, 12, 24	Alliberament de Pere de Villena, fill d'Alfons el Vell, que estigué com a ostatge del comte de Foix durant vuit mesos
1373, 09	Alfons està present entre els testimonis de la cort castellana, i no entre els de la cort aragonesa, en la firma de l'acord entre Enric de Trastàmara i Pere el Cerimoniós sobre l'acceptació i l'acompliment de la sentència feta pel llegat pontifici, el cardenal Guido, sobre tractats de pau definitius entre Aragó i Castella
1377, 07, 10	Acord matrimonial signat entre Alfons el Vell i Hug de Cardona, comte de Cardona, per al casament de Joana filla del primer, i Joan Ramon Folch de Cardona, fill del segon, amb diverses obligacions: Joan serà declarat hereu del comtat de Cardona i el dot queda establert en 25.000 florins pagadors al

pare, no al nuvi. En aquell moment Joan tenia dos anys i mig, mentre que Joana tenia dos anys i dos mesos. Entre els anys 1387 i el 1392 hi hagué diverses modificacions de l'acord, sobretot en allò referent a la data en què calia solemnitzar el matrimoni

1378 Matrimoni eclesiàstic de Pere de Villena, fill d'Alfons el Vell, amb Joana, filla natural d'EnricII de Castella

1378 Pretensió d'Alfons el Vell a la corona del Regne de Sicília, que Pere el Cerimoniós no deixà dur endavant

1380, 04, 16 Alfons el Vell, amb l'aprovació dels representants de les viles del marquesat, promulga les ordenances en què es regulen les rendes i drets senyoriais i l'organització fiscal del marquesat amb l'objectiu de maximitzar la seua rendibilitat i racionalitzar i unificar els conceptes de la renda i els cànons aplicables

1380, 06 Alfons el Vell és nomenat pel rei lloctinent reial per als afers dels bàndols al Regne de València

1381, 11, 04 Mort a Pisa de Pere de Ribagorça, pare d'Alfons el Vell, aleshores franciscà, envoltat d'un cert remor de santedat

1382, 07, 06 Alfons el Vell es nomenat conestable de Castella per Joan I, i és el primer que assoleix aquesta dignitat dins d'aquest regne. Les funcions d'aquest càrrec són bàsicament militars: direcció dels exèrcits en cas de guerra i cura del manteniment de les tropes estables en cas de pau

1385, 08 Pere de Villena, fill d'Alfons el Vell, mor a la batalla d'Aljubarrota, dins de la guerra entre Castella i Portugal. Pere substituïa el seu pare detenint de fet el càrrec de conestable

1388, 03, 02 Llicència atorgada per Jaume d'Aragó, bisbe de València, al seu germà Alfons el Vell, perquè pugui aixecar el monestir de Sant Jeroni de Cotalba, dins terme del castell de Palma

1388-1389 Presència d'Alfons el Vell a les turbulentes Corts de Montsó al capdavant d'una poderosa facció nobiliària organitzada contra el poder assolit per diversos membres de la cort, sobretot per na Carrossa de Vilaragut

1389-1390 Alfons el Vell participa en la defensa de la Corona d'Aragó contra l'entrada de l'exèrcit del comte d'Armanyac

1390-1393	Tot i que Alfons el Vell és tutor nominal del jove Enric III de Castella, no arriba a fer-se càrrec de la seua responsabilitat per la situació inestable a Castella i el temor que té al poder creixent dels seus enemics a la cort castellana
1391-1392 1392, 01, 25	Alfons el Vell és desposseït de la dignitat de conestable de Castella Acord per a l'alliberament definitiu d'Alfons, fill d'Alfons el Vell, aleshores presoner a Navarra. L'alliberament definitiu es produí el 27 de gener de 1392. Immediatament Alfons el Jove rep del seu pare el títol de comte de Dènia
1394, 08, 01	Capítols matrimonials signats entre Alfons el Vell i el comte de Cardona, acordant les condicions del casament d'Alfons el Jove, i la filla d'Hug de Cardona, Elfa. Alfons és designat hereu universal i Elfa aporta un dot de 30.000 florins. Aquest matrimoni no arribà a fer-se efectiu
1395	Alfons el Vell perd definitivament les seues possessions castellanques, en ser confiscat el marquesat de Villena per Enric III de Castella. Sembla ser que Alfons el Vell fou compensat amb 70.000 dobles i l'atorgament al seu nét, Enric de Villena, del comtat de Cangas i Tineo
1395, 10, 02	Alfons ordena a l'alcaid de Villena que lliure el castell al representant del rei de Castella, l' <i>adelantado</i> de Múrcia, per tal com veu perduda la seua reclamació contra la confiscació del marquesat
1396, 12, 15	Capítols matrimonials atorgats entre Alfons el Jove, d'una part, i els procuradors de Carlos, rei de Navarra, per al casament de la Infanta Maria de Navarra amb l'esmentat Alfons. S'estableix el dot en 30.000 florins
1399, 04, 13	Alfons el Vell rep el títol de duc de Gandia
1402, 10, 02	Donació feta per Alfons el Vell al seu nét Galvany de Villena, fill natural del desaparegut Pere de Villena del Castell de Xirell i la vall de Cortes, dins la vall d'Aiora
1403, 04, 28	Acord establert entre Alfons el Vell i el seu fill Alfons el Jove per a posar fi a les disputes que han mantingut. S'estableix una renda anual per al fill de 50.000 sous, mentre que aquest es compromet a respectar al pare i obeir-lo com pertoca a un "bon fill"
1406, 04, 26	Consell General a la vila de Gandia amb la finalitat d'aprovar la unió de termes entre Gandia i Palma, promoguda per Alfons el Vell en relació amb

la fundació del Monestir de Sant Jeroni de Cotalba. La ratificació definitiva d'ambdós parts se signà l'11 de maig del 1406

- 1407, 05, 23 Alfons el Vell fa donació del llocs i alqueries del Real, Beniopa, Benicanena, Benipeixcar i Alqueria Nova, així com diversos castells al Comtat de Ribagorça i el lloc d'Ondara al seu nét Hug de Cardona, incloent l'ús de tota la jurisdicció civil i criminal
-
- 1407, 10, 29 Alfons el Vell fa donació a la seua filla Joana, casada amb Joan Ramon Folch de Cardona, dels castells i valls d'Ebo i Gallinera, amb tota jurisdicció, encara que es reserva l'usdefruit fins a la seua mort, amb la condició que el fill de Joana, Hug, siga criat en la casa del duc. Aquesta donació no afecta a la feta el 23 de maig del mateix any a favor d'Hug de Cardona
-
- 1408 Intercanvi de lletres de batalla entre Alfons el Jove, i el seu cunyat Joan Ramon Folch de Cardona, espòs de Joana, en relació amb les donacions de certes possessions fetes per Alfons el Vell a l'esmentada Joana i al seu fill, Hug de Cardona
-
- 1410, 11, 13 Donació feta per Violant d'Arenós a favor de Joan de Luna, dispenser d'Alfons el Vell, de la baronia d'Arenós
-
- 1411, 05, 31 Mort de Violant d'Arenós, esposa d'Alfons el Vell, que fou soterrada al Monestir de Sant Jeroni
-
- 1412, 03, 02 Testament d'Alfons el Vell, en el qual s'estableix el desheretament d'Alfons el Jove, i es nomena hereu al que siga elet nou rei de la Corona d'Aragó al Compromís de Casp
-
- 1412, 03, 05 Alfons el Vell mor i es soterrat a l'església de Santa Maria de Gandia
-

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL (1987). Abadal, R. de: *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Barcelona: Ed. 62.
- ALONSO (1988). Alonso, J. E.: *Sant Jeroni de Cotalba: Desintegració feudal i vida monàstica (segles XVIII-XIX)*. Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- ALONSO (1997). Alonso, J. E.: “Breu notícia sobre l’Arxiu Ducal dels Borja i la seua recuperació”, *Espai Obert* 4, pp. 79-85.
- ALONSO (1998). Alonso, J. E.: *Història de la Safor*. Simat de la Valldigna: Edicions la Xara.
- AMORÓS (1982). Amorós, L.: *El Monasterio de Santa Clara de Gandia y la Familia ducal de los Borja*. Gandia.
- ARGENTE (1988). Argente Vidal, J.: “Un libro de cuentas de las morerías del condado de Denia (1379)”, *BSCC LXIII*, pp. 285-329.
- BARRANTES (1868). Barrantes Maldonado, P.: *Crónica del Rey Don Enrique Tercero deste nombre en la Casa de Castilla y de León copilada per Pedro Barrantes Maldonado*. Madrid.
- BECEIRO I CORDOBA (1990). Beceiro Pita, I.-Cordoba de la Llave, R.: *Parentesco, poder y mentalidad. La nobleza castellana. Siglos XII-XV*. Madrid: CSIC.
- BELLOT (1954-56). Bellot, P.: *Anales de Orihuela (siglos XIV-XVI)* (Estudio, edición y notas de Juan Torres Fontes). Oriola: Publicaciones del Casino Orcelitano-Patronato Artístico de Orihuela, 2 vols.
- CABANES (1985). Cabanes Català, M. L.: “El inventario del Archivo del siglo XV. El Marqués de Villena en el Condado de Ribagorza”, *Studia historica in honorem Vicente Martínez Morella*. Alacant: Diputació, pp. 29-56.
- CABEZUELO (1991). Cabezuelo Pliego, J.V.: *La Guerra de los dos Pedros en las tierras alicantinas*. Alacant: Institut J. Gil-Albert.
- CABRÉ (1993). Cabre, L.: *Pere March. Obra completa* (a cura de). Barcelona: Ed. Barcino.
- CAMARENA (1949). Camarena Mahiques, J.: *El Reino de Valencia bajo Fernando I de Aragón*. Tesis doctoral inédita, Universitat de València.
- CAMARENA (1959-1961). Camarena Mahiques, J.: *Colección de documentos inéditos para la historia de Gandia y su comarca*. Gandia.

- CAMARENA (1965). Camarena Mahiques, J.: *Historia del distrito de Gandia*. Gandia: Instituto Duque Real Alonso el Viejo.
- CAMARENA (1973). Camarena Mahiques, José (1973): “La política peninsular de Pedro el Cerimonioso”, *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. II La Corona de Aragón en el siglo XIV*; vol. III, pp. 9-30
- CAMARENA (1984). Camarena Mahiques, J.: *La Safor del segle VIII al XVII*. Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- CAMPÓN (1986). Campón Gonzalbo, J.: “Avatares de los Jerónimos de Xàbia y la Fundación de Cotalba”, *1er Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, Diputació d'Alacant, pp. 119-123.
- CAMPÓN (1990-1991). Campón Gonzalbo, J.: “Consecuencias de la Guerra de los Dos Pedros en el condado de Denia”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 8, pp. 57-68.
- CAMPÓN I PASTOR (1986). Campón Gonzalbo, J.- Pastor i Fluixà, J.: *VI Centenari de la partició del terme del castell de Calp 1386-1986*. Calp.
- CAMPÓN I PASTOR (1989). Campón Gonzalbo, J.- Pastor i Fluixà, J.: *Nuevas aportaciones a la historia de Calp*. Calp.
- Cano (1987). Cano Valero, J.: “Las Juntas del señorío de Villena (ss. XIII al XVII). Notas para su estudio”, *Congreso de Historia del Señorío de Villena*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, pp. 65-84.
- CÀRCEL I BOSCA (1996). Càrcel Ortí, M.- Boscà Codina, J.V.: *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*. València.
- CÀRCEL (1986). Càrcel Ortí, V.: *Historia de la Iglesia en Valencia*, t. I. València.
- CARR I CÁTEDRA, (1983). Carr, D.- Cátedra, P.M.: “Datos para la biografía de Enrique de Villena”, *La Corónica* XI:2, pp.293-299.
- CARRERES (1930). Carreres Zacarés, S.: *Notes per a la història dels Bandos de València*. València.
- CASAÑ (1884). Casañ y Alegre, J.: *Colección de documentos inéditos del Archivo General del Reino de Valencia*. València.
- CASTILLO (1757). Castillo, F. del: *Historia General de nuestro Real Monasterio de San Jerónimo de Gandia*. Manuscrit
- CASTILLO SAINZ (1997). Castillo Sainz, J.: *Els conflictes de l'aigua a la Safor medieval*. Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- CÁTEDRA (1981). Cátedra, P. M.: “Para la biografía de Enrique de Villena”, *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona* 1, vol. II, pp. 29-33.
- CÁTEDRA (1982). Cátedra, P.M.: “Francesc Eiximenis y don Alfonso de Aragón”, *Archivo Ibero-Americano* XLII, 165-168, pp.75-79.
- CERVÓS I SOLÀ (1905). Cervós, F. (S.J.)-Solà, J. M. (S.J.): *El Palacio Ducal de Gandia*. Gandia.
- CHABÁS (1958) Chabás Llorens, R.: *Historia de la ciudad de Denia*, t.II. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos.

- CHABÁS (1887 [1985]). Chabás Llorens, R.: “Sección de Documentos”, *El Archivo*, t. I.
- CHABÁS (1888 [1986]). Chabás Llorens, R.: “Sección de Documentos”, *El Archivo*, t. II.
- CHABÁS (1890 [1990]). Chabás Llorens, R.: “Sección de Documentos”, *El Archivo*, t. IV.
- CHINER I VILLALMANZO (1982). Chiner Gimeno, J. J.-Villalmanzo, J.: *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373-1483)*. València.
- CHINER (1997). Chiner Gimeno, J.J.: *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*. València: Consell Valencià de Cultura.
- COMPANY I PITARCH (1983). Company Climent, X.-Pitarch, A.: “La Col·legiata de Gandia, sociologia d'un espai”, *Ullal* 4, pp.52-65.
- CONDE (1973). Conde Delgado De Molina, R.: “El Archivo de los duques reales de Gandia”, *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, Vol. I. València: Universitat de València, pp.429-437.
- COSTA (1998). Costa i Paretas, M. M.: *La casa de Xèrica i la seua política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XV)*. Barcelona: Fundació Noguera (Col·lecció Textos i Documents).
- COSTA SARIÓ (1981). Costa Sarió, J.R.: *Ausias March i el seu Cant Espiritual. Assaig d'aproximació*. Gandia: Instituto Duque Real Alonso el Viejo.
- COSTA SARIÓ (1986). Costa Sarió: *El Monasterio de San Jerónimo de Cotalba y los March*. Gandia.
- CRÓNICAS (1953). *Crónicas de los Reyes de Castilla*, t. I-II, Biblioteca de Autores Españoles, T. LXVI i LXVIII. Madrid.
- CUENCA (1985a). Cuenca Adam, M. A.: “Aportación a la diplomática señorial: un registro del Duque de Gandia (1402-1406)”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LXI, pp. 227-247.
- CUENCA (1985b). Cuenca Adam, M. A.: “Dos cofradías medievales: San Cristóbal de Gandía y Santa María de Denia”, *Saitabi* XXXV, pp. 23-37.
- DANVILA (1888). Danvila i Collado, F.: “Na Carroça de Vilaragut”, *Boletín de la Real Academia de la Historia* XIII, pp. 401-451.
- DEL VAL (1987). Del Val Valdivieso, M. I.: “La nobleza frente a la crisis del siglo XIV: Alfonso de Aragón y sus ordenanzas sobre recaudación de rentas en el marquesado de Villena”, *Congreso de Historia del Señorío de Villena*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, pp. 145-156.
- DEPREZ (1921). Deprez, A.: “La bataille de Najera (3 Avril 1367). Le communiqué du Prince Noir”, *Revue Historique* 136 I, pp. 37-59.
- DUALDE (1946). Dualde Serrano, M.: “Tres episodios de la lucha entre Pere el del Punyalet y la Unión Aragonesa”, *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* II, pp. 295-377.
- DUALDE I CAMARENA (1976). Dualde Serrano, M.- Camarena Mahiques, J.: *El Compromiso de Caspe*. Saragossa: Ayuntamiento de Caspe.
- GUBERN (1955). *Epistolari de Pere III*, (a cura de Ramon Gubern), vol. I. Barcelona: Barcino.
- ESCOLANO I PERALES (1978). Escolano, G.-Perales, J.: *Décadas de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia*. València.
- ESPINÓS & POLO (1985). Espinós Quero, A.-Polo Villaseñor, F.: *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa mediterránea*. Xàbia.

- ESTAL (1985). Estal, J.M. del: "Historia política", *Historia de la provincia de Alicante*, t. III (J. Hinojosa Montalvo, coord.). Alacant: Mediterráneo.
- ESTEVE (1887 [1986]). Esteve, A.: "Origen y fundación del Lugar Nuevo de San Gerónimo", *El Archivo II*, pp.125-129.
- FERRER (1970-71). Ferrer i Mallol, M. T.: "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales* 7, pp. 351-491.
- FERRER (1973). Ferrer i Mallol, M. T.: "L'infant Martí i un projecte d'intervenció en la guerra de Portugal", *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (València, 1967)*, II. *La Corona de Aragón en el siglo XIV*, vol. III. València, pp. 205-233.
- FERRER (1980). Ferrer i Mallol, M. T.: "La ruptura comercial amb Castella i les seves repercussions a València (1403-1409)", *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. II. València: Universitat de València, pp. 671-682.
- FERRER (1987a). Ferrer i Mallol, M. T.: *Els sarraïns de la Corona Catalano Aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*. Barcelona: CSIC.
- FERRER (1987b). Ferrer i Mallol, M. T.: "Causes i antecedents de la guerra dels dos Peres", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXIII, pp. 445-508.
- FERRER (1988a). Ferrer i Mallol, M. T.: *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*. Barcelona: CSIC.
- FERRER (1988b). Ferrer i Mallol, M. T.: "La tinença a costum d'Espanya en els castells de la frontera meridional valenciana (segle XIV)", *Miscel·lània de Textos Medievales*, 4, pp. 1-102.
- FERRER (1989). Ferrer i Mallol, M. T.: "La frontera meridional valenciana durant la guerra amb Castella", *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona: CSIC, pp. 245-357.
- FERRER (1990). Ferrer i Mallol, M. T.: *Organització i defensa d'un territori fronterer. La Governació d'Oriola en el segle XIV*. Barcelona: CSIC.
- FERRER (1996). Ferrer i Mallol, M. T.: "El Consell Reial durant el regnat de Martí l'Humà", *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón: El poder real en al Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*. *Actas*, T. I, Vol. 2on. Saragossa, pp. 173-190.
- FERRER SERER (1987). Ferrer Serer, F.: *La parroquia de Palma de Gandia*. Palma.
- FULLANA (1936). Fullana Mira, L.: *Los Caballeros de apellido March en Cataluña y en Valencia. Contribución documental para su estudio*. Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura.
- FURIÓ (1995). Furió, A.: *Història del País Valencià*. València: IVEI (Edicions Alfons el Magnànim).
- FURIÓ (1998). Furió, A.: "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana", *Revista d'Història Medieval* 8, pp. 109-151.
- GARCIA MARSILLA (1993). Garcia Marsilla, J.V.(1993): *La jerarquia de la mesa. Los sistemas alimentarios en la València Bajomedieval*. València: Diputació de València.
- GARCIA-OLIVER (1983). Garcia-Oliver, F.: "De la conquesta als Borja", *El Llibre de la Safor*. Sueca, pp. 257-266.

- GARCIA-OLIVER (1982). Garcia-Oliver, F.: "Hòmens de vila contra cavallers a la Safor del Quatrecent: les manifestacions d'un crisi?", *Guaita* 1, pp. 26-34.
- GARCIA-OLIVER (1987). Garcia-Oliver, F.: *El Llibre d'Establiments de Gandia. Imatges i missatges en una vila medieval*. Gandia: Ajuntament de Gandia.
- GARCIA-OLIVER (1991). Garcia-Oliver, F.: *Terra de Feudals. El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana*. València: IVEI (Edicions Alfons el Magnànim).
- GARCIA-OLIVER (1995). Garcia-Oliver, F.: "Història d'Husua", *L'Univers dels proboms (Perfils socials a la València baix-medieval)*, pp. 57-94. València: 3 i 4.
- GARCIA-OLIVER (1998). Garcia-Oliver, F.: *En la vida d'Ausiàs March*. Barcelona: Edicions 62.
- GARCIA TORIÑO (1996). Garcia Toriño, P.: *El rey don Pedro el Cruel y su mundo*. Madrid: Marcial Pons.
- GASCÓN (1978). Gascón Vera, E.: "Nuevo retrato histórico de Enrique de Villena", *Boletín de la Real Academia de la Historia* 175, pp. 107-143.
- GINER (1995). Giner Guerri, S.: *Historia de Murla*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- GIRONA (1911-1912). Girona i Llagostera, D.: "Itinerari del rey en Martí l'Humà (1396-1402 i 1403-1410)", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* IV, pp. 81-184.
- GIRONA (1928-1930). Girona i Llagostera, D.: "Itinerari del rey Joan I (1387-1396)", *Estudis Universitaris Catalans*, XIII (1928), pp. 93-134, 338-402; XIV (1929), pp.115-180, 323-365, i XV (1930), pp. 41-91.
- GUINOT (1986). Guinot Rodríguez, E.: "Reflexions al voltant del senyoriu i el reialenc: Pego, segles XIII i XIV", *1er Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, pp. 183-195.
- GUINOT (1993). Guinot Rodríguez, E.: "Sobre la depredació dels drets dels sarraïns valencians per part de les comunitats cristianes. Un exemple de la Baronia d'Arenós a inicis del segle XV", *Saitabi* XLIII, pp. 157-166.
- GUINOT (1995). Guinot Rodríguez, E.: *Els límits del regne. El procés de formació territorial del País Valencià medieval (1238-1500)*. València: IVEI (Edicions Alfons el Magnànim).
- GUINOT (1996). Guinot Rodríguez, E.: "'Donamus et concedimus vobis'. Monarquia i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II", *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón: El poder real en al Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*. Actas, T. I, Vol. 2on. Saragossa, pp. 219-236.
- GUINOT (1997). Guinot Rodríguez, E.: "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XV)", *Revista d'Història Medieval* 8, pp. 79-108.
- GUTIÉRREZ (1959). Gutiérrez de Velasco, A.: "Los ingleses en España. Siglo XIV", *Estudios de Edad Media en la Corona de Aragón* IV, Saragossa.
- HAUF (1990). Hauf, A.G.: *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena: aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*. Barcelona: Institut de Filologia Valenciana.
- HAUF (1991). Hauf, A.G.: "Text i context de l'obra de Sor Isabel de Villena", dins de G. Colon et alii: *Literatura valenciana del segle XV: Joanot Martorell i Sor Isabel de Villena*. València: Consell Valencià de Cultura, pp. 91-124.

- HILLGARTH (1979-1984), Hillgarth, J.N.: *Los reinos hispánicos (1250-1516)*, Barcelona, 3 vol.
- HINOJOSA (1986). Hinojosa Montalvo, J.: *Documentación medieval alicantina en el Archivo del Reino de Valencia*. Alacant: Instituto de Estudios Juan Gil-Albert.
- HINOJOSA (1987a). Hinojosa Montalvo, J.: “Juramento feudal a Don Alfonso, conde de Denia, por las aljamas de Guadalest, Confrides..., 1358”, *Papeles Alicantinos* 28, Caja de Ahorros Provincial de Alicante.
- HINOJOSA (1987b). Hinojosa Montalvo, J.: “El marquesado de Villena frontera con el Reino de Valencia”, *Congreso de Historia del Señorío de Villena*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, pp. 227-233.
- IVARS CERVERA (1983). Ivars Cervera, J.: “Aproximació a un estudi de demografia medieval valenciana”, *Dianium* II.
- IVARS CERVERA (1992). Ivars Cervera, J.: “El fogatge de 1381 i el morabatí de 1403 de Dénia i Xàbia”, *III Congrés d’Estudis de la Marina Alta. Actes*. Dénia, pp. 179-192.
- IZQUIERDO (1911), Izquierdo Sanchez, J.: *Topografía médica de Rótova y pueblos anejos a su distrito*. València.
- JAVIERRE (1930). Javierre Mur, A.: “Matha de Armanyac, Duquesa de Girona (1373-1378)”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, t. XCVI (gener-març), pp. 107-245.
- LEÓN (1926). León, A. de (S.J.): *Guia del Palacio Ducal y de otros insignes recuerdos de los Borjas*. València: Tipografía Moderna.
- LLETRES DE BATALLA (1968). *Lletres de batalla, cartells de deseixements i capítols de passos d’armes* (a cura de Martí de Riquer), vol. II. Barcelona: Barcino
- LLIBRE BLANCH (1971). *El Llibre Blanch de la Governació* (D. Pérez Pérez, ed.). València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- LLIBRE DE MEMÒRIES (1930). *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de València (1308-1644)* (introducció i notes de S. Carreres Zacarés). València.
- LOPEZ DE MENESES (1952). López de Meneses, A.: “Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso”, *Estudios de Edad Media en la Corona de Aragón* V, pp. 669-771.
- LÓPEZ (1996). López Rodríguez, C.: “Notas en torno al Consejo Real de Valencia entre la guerra de Castilla y la conquista de Nápoles”, *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón: El poder real en al Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*. Actas, T. I, Vol. 2on. Saragossa, pp. 255-274.
- MARTÍNEZ CARRILLO (1985). Martínez Carrillo, M. Ll.: *Manueles y Fajardos. La crisis bajomedieval en Murcia*. Múrcia: Academia Alfonso el Sabio.
- MARTÍNEZ (1948). Martínez Ferrando, J. E.: *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*. Barcelona: CSIC.
- MASIÁ (1994). Masiá de Ros, A.: *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Cerimonioso*. Barcelona: CSIC.
- MATEU (1963). Mateu Ibars, J.: *Los Virreyes de Valencia. Fuentes para su estudio*. València: Ajuntament de València.

- MITRE (1969). Mitre Fernández, E.: “Señorío y frontera (El Marquesado de Villena entre 1386 y 1402)”, *Murgetana* XXX, pp.55-62.
- MITRE (1987). Mitre Fernández, E.: “Las relaciones castellano-aragonesas al ascenso al trono de Enrique III”, *Anuario de Estudios Medievales* 17, pp. 299-307.
- MITRE (1991). Mitre Fernández, E.: “La historiografía bajomedieval ante la revolución Trastámara: propaganda política y moralismo”, *Estudios de Historia Medieval. Homenaje a Luis Suarez*. Valladolid: Universidad de Valladolid, pp. 333-347.
- MITRE (1997). Mitre Fernández, E.: “Política exterior castellana y reestructuración nobiliaria bajo los primeros Trastámara”, *Actas III Jornadas Hispano-Portuguesas de Historia Medieval. La península Ibérica en la Era de los Descubrimientos (1391-1492)*, t. I, pp. 529-549.
- MOXÓ (1969). Moxó, S. de: “De la nobleza vieja a la nobleza nueva. La transformación nobiliaria castellana en la Baja Edad Media”, *Cuadernos de Historia (anexos de Hispania)* 3, pp. 1-210.
- MOXÓ (1970). Moxó, S. de: “La nobleza castellano-leonesa en la Edad Media”, *Hispania*, 114, pp. 5-68.
- MUÑOZ (1982). Muñoz Pomer, M. R.: “Preliminares de la guerra de los dos Pedros en el Reino de Valencia”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 1, pp.117-134.
- MUÑOZ (1986). Muñoz Pomer, M. R.: “La oferta de las Cortes de Valencia de 1358”, *Saitabi* XXXVI, pp. 155-166.
- NARBONA (1990a). Narbona Vizcaíno, R.: *Malhechores, violencia y justicia ciudadanas en la Valencia bajomedieval (1360-1399)*. València: Ajuntament de València.
- NARBONA (1990b). Narbona Vizcaíno, R.: “Violencias feudales en Valencia”, *Revista d'Història Medieval* 1, pp. 59-86.
- OLASO (1987a). Olaso, V.: *Catàleg de pergamins de l'Arxiu Municipal de Gandia (1268-1683)*. València: Conselleria de Cultura.
- OLASO (1987b). Olaso, V.: “L'endeutament censal a la vila de Gandia durant la Baixa Edat Mitjana”, *Ullal* 11, pp. 51-64.
- OLASO (1988). Olaso, V.: *L'Hospital de Sant Marc de Gandia, una institució per a pobres malalts (segles XIII-XX)*. Gandia.
- OLASO, Garcia & Alonso (1991). Olaso, V.- Garcia, A.- Alonso, J.: *L'Arxiu municipal de Gandia: Inventari del fons històric (1274-1924)*. València: Conselleria de Cultura.
- OLMOS (1961). Olmos Canalda, E.: *Pergaminos de la Catedral de Valencia*. Madrid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas.
- PAGÈS (1912). Pagès, A.: *Auzias March et ses prédécesseurs: essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux XIVe et Xve siècles*. París: Champion.
- PASTOR (1980). Pastor Zapata, J.L.: “Un ejemplo de ‘apanage’ hispánico: el Señorío de Villena (1250-1445)”, *Anales del Instituto de Estudios Alicantinos* 31, pp. 15-40.
- PASTOR (1984). Pastor Zapata, J.L.: “Censales y propiedad feudal. El Real de Gandía: 1407-1550”, *En la España Medieval* IV, t. II, pp. 737-766.

- PASTOR (1992). Pastor Zapata, J.L.: *Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*. Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- PELLICER I FERRER (1985). Pellicer, J.-Ferrer Solivares, E.: *Antologia d'escriptors de la Safor 1*. València.
- PERLES (1988-89). Perles Martí, F.G.: *El Monasterio de San Jerónimo de Gandia*. Gandia.
- PERROY (1979). Perroy, E.: "Gras profits et rançons pendant la Guerre de Cent Ans: l'affaire du Comte de Denia", *Études d'Histoire Médiévale*, pp.329-336. París: Publications de La Sorbonne.
- PONS (1983). Pons Alòs, V.: "El archivo parroquial de Ayora: fondos manuscritos", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval 2*, pp. 273-319.
- POU (1930 [1996]). Pou y Martí, J. (O.F.M.): *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, (estudi preliminar d'Albert Hauf). Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- PRETEL (1982). Pretel Marín, A.: *Don Juan Manuel, señor de la llanura (repoblación y gobierno de la Mancha albacetense en la primera mitad del siglo XIV)*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses.
- PRETEL (1985). Pretel Marín, A.: "Almojarifazgo y derechos señoriales del siglo XIV en el marquesado de Villena: un ordenamiento de D. Alfonso de Aragón en las Juntas de Almansa de 1380", *Studia historica in honorem Vicente Martínez Morella*. Alacant: Diputació, pp. 329-371.
- PRETEL (1987a). Pretel Marín, A.: "Los bandos del marquesado en el Siglo XV", *Congreso de Historia del Señorío de Villena*, pp. 333-348. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses.
- PRETEL (1987b). Pretel Marín, A.: "El cambio dinástico y la crisis de mediados del siglo XIV en el señorío de Villena", *Congreso de Historia del Señorío de Villena*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, pp. 305-332.
- PRETEL (1992). Pretel Marín, A.: *Chinchilla medieval*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses.
- QUATRE GRANS CRÒNIQUES (1971). *Les QUATRE Grans Cròniques* (a cura de Ferran Soldevila). Barcelona: Ed. Selecta.
- RAMON (1983). Ramon Pont, A.: "El infante don Fernando, señor de Orihuela, en la guerra de los Dos Pedros (1356-1363)", *Anales de la Universidad de Alicante 2*, pp. 63-92.
- REVEST (1959). Revest Corzo, L.: "El infante don Pedro de Ribagorza y el señorío de Pego", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura 35*, pp. 161-179
- RICO (1992). Rico, E.: "Antoni Canals i Petrarca: para la fecha y las fuentes de *Scipió e Aníbal*", *Miscel·lània Sanchis Guarner* (a cura d'Antoni Ferrando), vol. III, pp. 53-63. València: Universitat de València.
- RIERA (1979). Riera i Sans, J.: "Enric de Villena, maestre de Calatrava", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos 7*, pp. 109-132.
- RIQUER (1968). Riquer, M.: *L'arnés del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*. Barcelona: Ariel.
- RIQUER I COMAS (1964 i 1983), Riquer, M. de- Comas, A.: *Història de la Literatura Catalana*, vols. 1-2. Barcelona: Ariel.
- RUBIO I LLUCH (1914). Rubio i Lluch, A.: "La Cultura catalana en el regnat de Pere III", *Estudis Universitaris Catalans VIII*, pp. 219-247.

- RUBIO (1921). Rubio i Lluch, A.: *Documents per l'història de la cultura migeval*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SALRACH (1980). Salrach, J. M.: *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, T. I, (coord. Albert Balcells). Barcelona.
- SALVA (1960). Salva Ballester, A.: *La villa de Callosa de Ensarriá*, 2 vols. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos.
- SÁNCHEZ-CUTILLAS (1967). Sánchez-Cutillas, C.: *Lletres closes de Pere el Cerimoniós endreçades al consell de València*. Barcelona: Ed. Rafael Dalmau.
- SANCHIS I GIL (1987). Sanchis Costa, J.-Gil Pericas, F.: *Rasgos históricos de Almoines*. Almoines: Ajuntament d'Almoines.
- SOBREQUÉS (1970-71). Sobrequés i Vidal, S.: "La nobleza catalana en el segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales* 7, pp. 513-531.
- SOBREQUÉS (1973). Sobrequés i Vidal, S.: *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Barcelona: Curial.
- SOBREQUÉS (1980). Sobrequés i Vidal, S.: *Els barons de Catalunya*. Barcelona.
- SOLDEVILA (1963). Soldevila, F.: *Història de Catalunya*. Barcelona.
- SOLER (1974). Soler Garcia, J. M.: *La relación de Villena de 1575*. Alacant.
- SOLER (1985). Soler Garcia, J. M.: "La donación de Villena al Doctor Periañez en 1440", *Studia historica in honorem Vicente Martínez Morella*. Alacant: Diputació d'Alacant, pp. 429-474.
- SUÁREZ (1952). Suárez Fernández, L.: "Problemas políticos de la minoridad de Enrique III", *Hispania* XII, XLVII, pp.162-231.
- SUÁREZ (1975). Suárez Fernández, L.: *Nobleza y monarquía. Puntos de vista sobre la historia castellana del siglo XV*. Valladolid.
- SUÁREZ (1977). Suárez Fernández, L.: *Historia del reinado de Juan I de Castilla*. Madrid.
- TASIS (1954). Tasis i Marca, R.: *La vida del rei en Pere III*. Barcelona: Ed. Aedos.
- TASIS (1957). Tasis i Marca, R.: *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona: Teide.
- TASIS (1959). Tasis i Marca, R.: *Juan I, el rei caçador i music*. Barcelona: Ed. Aedos.
- TORRES-ALCALÁ (1983). Torres-Alcalá, A.: "Don Enrique de Villena: la historia de un mito", *Hispania* 155, pp. 515-530.
- TORRES (1970-71). Torres Fontes, J.: "Murcia en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales* 7, pp. 253-277.
- TORRES (1971). Torres Fontes, J.: "Los Condestables de Castilla en la Edad Media", *Anuario de Historia del Derecho Español* XLI, pp.57-112.
- TORRES (1987). Torres Fontes, J.: "La problemática del marquesado de Villena en 1395", *Congreso de Historia del Señorío de Villena*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, pp. 407-412.
- VALDEÓN (1966). Valdeón Baruque, J.: *Enrique II de Castilla: la guerra civil y la consolidación del régimen (1366-1371)*. Valladolid.

- VALDEÓN (1968). Valdeón Baruque, J.: “Notas sobre las mercedes de Enrique II de Castilla”, *Hispania* 28, 108, pp. 38-55.
- VALDEÓN (1975). Valdeón Baruque, J.: *Los conflictos sociales en el reino de Castilla en los siglos XIV y XV*. Madrid: Siglo XXI.
- VALDEÓN (1989). Valdeón Baruque, J.: “La incidencia de la Guerra de los Cien Años en la Península Ibérica”, *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona: CSIC (Institució Milà i Fontanals), pp.47-57.
- VEAS (1987). Veas Arteseros, F.: “La Hermandad de 1387”, *Congreso de Historia del Señorío de Villena*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, pp. 413-418.
- VILLALMANZO (1984). Villalmanzo, J.: *Catálogo documentación. Fondos de algunos libros de la Sección de la Real Cancillería del Archivo del Reino de Valencia*. Alacant: Diputació.
- VILLALMANZO (1992-1993). Villalmanzo, J.: “Catálogo de los Pergaminos Reales existentes en el Archivo del Reino de Valencia”, *Estudis Castellonencs* 5, pp. 105-200.
- VILLALMANZO, J.(1995). Villalmanzo, J.: *Joanot Martorell. Biografia il·lustrada i diplomatario*. València: Ajuntament de València.
- ZURITA (1973). Zurita, J.: *Anales de la Corona de Aragón* (ed. a cura de A. Canellas), vol. IV. Saragossa: Institución Fernando el Católico.

